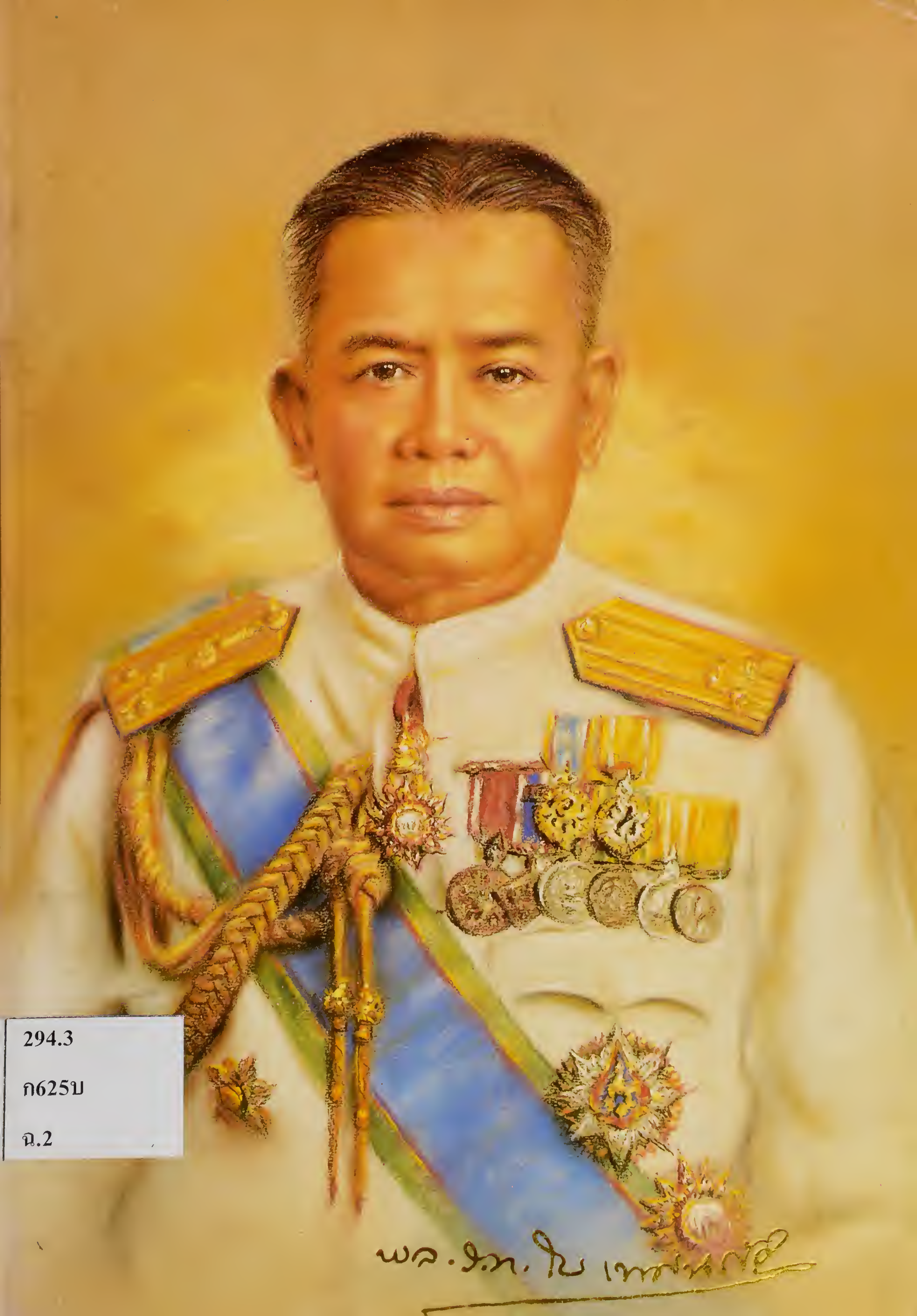

กำหนดการพระราชทานเพลิงศพ

พลเรือโทใบ เทศนสดับ

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันพฤหัสบดีที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒
เวลา ๑๗.๐๐ น.

กำหนดการบำเพ็ญกุศล

วันพุธที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒

เวลา ๑๙.๓๐ น.	สวดพระอภิธรรม

วันพฤหัสบดีที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒

เวลา ๑๐.๐๐ น.	พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์
เวลา ๑๑.๐๐ น.	ถวายภัตตาหารเพล
เวลา ๑๒.๐๐ น.	พระสงฆ์สวด มาติกา บังสุกุล
เวลา ๑๖.๓๐ น.	พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) แสดงปาฐกถาธรรม
เวลา ๑๗.๐๐ น.	พระราชทานเพลิง

ขอประทานกราบเรียน และ
เรียนเชิญมาด้วยความเคารพ

เรือโทธนิต – นางปราณี เทศนสดับ
นายแถมสิน – นางลัดดา รัตนพันธุ์
นายเข็ม – นางสมรรัตน์ จิระกาล
นายไพศาล – นางญานิน วังซ้าย
นายสุรพล – นางอภิรดี ตันตราภรณ์
นายชาญศิริ – นางพรรณวดี เทศนสดับ
เจ้าภาพ

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่.................................... **สำนักพระราชวัง**

๑๙ ธันวาคม ๒๕๓๐

พลเรือโท ใบ เหรียญสดับ ป.ม. อายุ ๘๕ ปี ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงกลาโหม กราบถวายบังคมลาถึงอนิจกรรมด้วยโรคภาวะหัวใจล้มเหลว ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า กรุงเทพมหานคร เมื่อวันศุกร์ ที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๐ เวลา ๐๕.๓๐ น.

วันเสาร์ ที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๓๐ เวลา ๑๖.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลา ๑๑ วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศโถ ฉัตรเบญจาตั้งประดับเกียรติยศ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ.

ประณมรัตน์/พิมพ์/[signature]/ทาน.

วัน	**หน้าที่** พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลเรือโท ใบ เหรียญสดับ เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

[signature]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่.. **สำนักพระราชวัง**

๑๒ มกราคม ๒๕๓๒

พระราชทานเพลิงศพ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ ป.ม. ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงกลาโหม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

<u>วันพุธ ที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒</u> เวลา ๑๖.๐๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพลงสู่โกศ ณ ศาลาวัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศโถประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ

<u>วันพฤหัสบดี ที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒</u> เวลา ๑๔.๐๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

ประถมรัตน์/พิมพ์/ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

....

ผู้รับรับสั่ง

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระบาท สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ด้วยความสำนึกเป็นล้นพ้นในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานไตรในพิธีพระราชทานเพลิงศพ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

พระมหากรุณาธิคุณครั้งนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอจดจำรำลึกไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า บุตร-ธิดา

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอกราบฝ่าละอองพระบาท สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ด้วยสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ที่ได้ทรงพระกรุณาประทานไตรในพิธีพระราชทานเพลิงศพ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม อันเป็นเกียรติอย่างสูงยิ่งแก่ผู้วายชนม์

ข้าพระพุทธเจ้า จะขอเทิดพระกรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองพระบาทไว้เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมตราบนานเท่านานจนชั่วชีวิต

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า บุตร-ธิดา

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอกราบพระบาท พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์ เจ้าโสมสวลี พระวรชายา ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ที่ได้ทรงพระกรุณาประทานพวงมาลาวางหน้าศพ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ ในพิธีสวดพระอภิธรรมศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม อันเป็นเกียรติอย่างสูงแก่ผู้วายชนม์

พระกรุณาธิคุณครั้งนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอจดจำเหนือเกล้าจนชั่วชีวิต

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ข้าพระพุทธเจ้า บุตร-ธิดา

พลเรือโทใบ เทศนสดับ

ชาตะ ๑๗ เมษายน ๒๔๔๕
มรณะ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๐

สิริรวมอายุ ๘๖ ปี

ท่านผู้หญิง วิจิตรา ธนะรัชต์
ชวน หลีกภัย
ประธานสภาผู้แทนราษฎร

พลเอก ประจวบ สุนทรางกูร และคุณหญิง
พล.อ.อ. สิทธิ เศวตศิลา และคุณหญิง

ศรีภูมิ ศุขเนตร
ปลัดกระทรวงคมนาคม
ดร. ประภาส จักกะพาก
ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม
ปลัดกระทรวงยุติธรรม และภริยา

ดร.สุบิน ปิ่นขยัน
ดร.สิริลักษณ์ จันทรพงศ์ และคุณหญิง

เฉลิมพันธ์ ศรีวิกรม์และคุณหญิง

ธงไชย แมคอินไตย์

นายกรัฐมนตรี

คำไว้อาลัยของ

ฯพณฯ พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี

แด่ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ

ในโอกาสงานพระราชทานเพลิงศพ

วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2532

สมัยผมเป็นนายทหารหนุ่มของกองทัพบก ผมกับเพื่อนทหารม้ายานเกราะคุ้นหูชื่อ พลเรือโท ใบ เทศนสดับ ว่าเป็นนายทหารผู้ใหญ่ท่านหนึ่งที่ได้การยกย่องจากบรรดาลูกประดู่ให้เป็นศักดิ์ เป็นศรี เป็นเกียรติภูมิของกองทัพเรือ

ผมรับฟังมาว่า พลเรือโท ใบ เป็นทหารเรือที่ประกอบด้วยคุณธรรมสูง เป็นครูที่เคร่งระเบียบวินัยแต่ศิษย์รัก เป็นผู้บังคับบัญชาที่มีเมตตาอาทร เสียสละ อุตสาหะ ซื่อสัตย์สุจริต สำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้กองทัพเรือเจริญรุ่งเรือง ก้าวหน้า และประสบความสำเร็จอย่างดียิ่ง

บุคคลิกของ พลเรือโท ใบ สุภาพ นิ่มนวล นอบน้อม แต่แหลมคม เด็ดขาด กล้าหาญ และเอาการเอางาน ท่านมีจุดยืนที่แน่นอน พร้อมจะชนกับความไม่ถูกต้องหรือผิดหลักการ และรุนแรงกับเรื่องฉ้อราษฎร์บังหลวง

พลเรือโท ใบ ได้ดำรงตำแหน่งในกองทัพเรือหลายตำแหน่ง เคยเป็นผู้บังคับการเรือรบหลวงหลายลำ เคยกระทบกระเทือนจากเหตุการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้นกับกองทัพเรือหลายครั้ง กระทั่งครั้งหลังสุดท่านมีประสบการณ์ชีวิตคล้ายคลึงกับผมในเหตุการณ์เดียวกัน เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 ที่ผมต้องรับชตากรรมไปเป็นเอกอัครราชทูตอยู่นอกประเทศเสียหลายปี พลเรือโท ใบ ก็ต้องออกจากราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการฐานทัพเรือสัตหีบ ขณะมีอายุเพียง 55 เพราะความที่ท่านเป็นคนเด็ดเดี่ยว จงรักภักดี และยึดซื่อถือมั่นในผู้บังคับบัญชา

การจากไปของพลเรือโท ใบ นายทหารเรือผู้เป็นแบบฉบับอันดีงาม เป็นที่น่าเสียดายและอาลัยยิ่ง

ขอให้กุศลผลบุญที่ พลเรือโท ใบ ได้บำเพ็ญเพียรมาตลอดอายุขัย จงเป็นผลน้อมนำให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย

พลเอก

(ชาติชาย ชุณหะวัณ)

นายกรัฐมนตรี

ประวัติ

ประวัติย่อ

นามเดิม	**ใบ เทศนสดับ** เครื่องหมาย ทร. ๒๔๖๓ หรด. ๙๘
ที่เกิด	ตำบลเสาชิงช้า อำเภอป้อมปราบ จังหวัดพระนคร
นามบิดา	**นายทอง เทศนสดับ**
นามมารดา	**นางมี เทศนสดับ**
เกิด	ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕
รับราชการ	ขึ้นทะเบียนทหารกองประจำการ ๑ เมษายน ๒๔๖๓
การอุปสมบท	อุปสมบทในวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ที่วัดสุทัศน์วราราม กรุงเทพฯ
สมรส	กับ**นางรวม พยัคฆ์พิทักษ์** ชาวจังหวัดสุโขทัย เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๗๐ มีบุตร ๓ คน เป็นชาย ๑ หญิง ๒ คือ **เรือโทธนิต เทศนสดับ** สมรสกับ**นางปราณี ทองหวล** มีบุตร ๑ คน ชื่อ เด็กชายอภิชาติ เทศนสดับ **นางลัดดา เทศนสดับ** สมรสกับ**นายแถมสิน รัตนพันธุ์** และ**นางสมรรัตน์ เทศนสดับ** สมรสกับ**นายเข็ม จิระกาล** มีบุตร ๒ คน คือ นางอาภาศรี จิระกาล สมรสกับนายจอห์น โรส และนายวนัส จิระกาล สมรสกับนางกรองแก้ว วาณิชเจริญ เมื่อ**นางรวม เทศนสดับ** ถึงแก่กรรมด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองแตก ขณะอายุ ๓๒ ในปี ๒๔๗๙ **พลเรือโทใบ** ได้สมรสใหม่กับ**นางประเทือง จุลกะเศียร** มีบุตรอีก ๓ คน คือ **นางญานิน เทศนสดับ** สมรสกับ **นายไพศาล วังซ้าย** มีบุตรหญิง ๓ คน คือ เด็กหญิงชญานิน วังซ้าย เด็กหญิงปิ่นปิลันธน์ วังซ้าย เด็กหญิงธันย์ชนก วังซ้าย **นางอภิรดี เทศนสดับ** สมรสกับ **นายสุรพล ตันตราภรณ์** และ **นายชาญศิริ เทศนสดับ** สมรสกับ**นางพรรณวดี นิทธยุ** มีบุตร ๒ คน คือ เด็กหญิงฤทัยรัตน์ เทศนสดับ กับเด็กชายหนูเงิน เทศนสดับ
พี่น้อง	**พลเรือโทใบ** มีน้องหนึ่งคนเป็นชายชื่อ **นายทำนุ อรัณยะนาค** สมรสกับ**นางเถาวัลย์ บุญไทย**

การศึกษา

๒๔๖๑	โรงเรียนมัธยมวัดราชบพิตรประกาศนียบัตรชั้นมัธยมปีที่ ๘
๒๔๖๒	สอบเข้าโรงเรียนนายเรือ (แผนกพรรคนาวิน) ได้ที่ ๑ และได้รางวัลเรียนดีตลอดเวลา ๔ ปี ตามหลักสูตร
๒๔๖๖	โรงเรียนนายเรือสอบความรู้วิชานายทหารได้
๒๔๖๓ - ๒๔๖๙	ศึกษาเพิ่มเติมวิชานาวิกโยธินจากประเทศฟิลิปปินส์ดูงานภาคตอร์ปิโดและปืนใหญ่ที่ประเทศญี่ปุ่น ศึกษาวิชาการปกครองที่ประเทศอินโดนีเซีย

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหาร

ว่าที่เรือตรี	เมื่อ ๑ ก.พ. ๒๔๖๖
สัญญาบัตรนายเรือตรี	เมื่อ ๑๙ เม.ย. ๒๔๖๗
สัญญาบัตรนายเรือโท	เมื่อ ๑ เม.ย. ๒๔๗๐
สัญญาบัตรนายเรือเอก	เมื่อ ๑ เม.ย. ๒๔๗๓
สัญญาบัตรนายนาวาตรี	เมื่อ ๑ เม.ย. ๒๔๘๑
สัญญาบัตรนายนาวาโท	เมื่อ ๑๙ มิ.ย. ๒๔๘๔
สัญญาบัตรนายนาวาเอก	เมื่อ ๑ ก.ค. ๒๔๘๕
สัญญาบัตรพลเรือตรี	เมื่อ ๑ ม.ค. ๒๔๙๕
สัญญาบัตรพลเรือโท	เมื่อ ๑ ม.ค. ๒๕๐๐

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญ

๒๕ ก.ย. ๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษกเงินรัชกาลที่ ๗
๒๘ มี.ค. ๗๕	เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระนคร
๒๒ มี.ค. ๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๕ พ.ย. ๗๘	เบ็ญจมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๐ ก.ย. ๘๐	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๗ ม.ค. ๘๑	เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๒
๒๐ ก.ย. ๘๒	เหรียญจักรมาลา
๒๐ ก.ย. ๘๒	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๓๑ ก.ค. ๘๔	เหรียญชัยสมรภูมิ (สงครามอินโดจีน)
๑๙ ก.ย. ๘๔	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๑๙ ก.ย. ๘๕	ตริตาภรณ์ช้างเผือก

๑๔ ก.ค. ๘๖ เหรียญช่วยราชการเขตภายใน (สงครามมหาเอเชียบูรพา)
๔ ธ.ค. ๙๑ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๕ พ.ค. ๙๓ เหรียญบรมราชาภิเศก
๕ ธ.ค. ๙๖ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
๒๗ ม.ค. ๙๗ เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๙
๕ ธ.ค. ๙๙ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย

การรับราชการ

๘ ม.ค. ๖๕ สำรองราชการกรมเสนาธิการทหารเรือ
๑๑ ก.พ. ๖๖ สำรองราชการเรือหลวงเจ้าพระยา
๑ พ.ค. ๖๘ ผู้ช่วยแผนกที่ ๓ กองประกาศชาวเรือ กรมอุทกศาสตร์
๒๐ เม.ย. ๗๑ หัวหน้าแผนกที่ ๓ กองประกาศชาวเรือ กรมอุทกศาสตร์ทหารเรือ
๑๕ เม.ย. ๗๒ สำรองราชการกรมเสนาธิการทหารเรือ (เพื่อไปศึกษาวิชาในต่างประเทศ)
๑ พ.ค. ๗๓ ต้นปืนเรือหลวงสุครีพครองเมือง
๗ เม.ย. ๗๔ สำรองราชการกรมเสนาธิการทหารเรือ (เพื่อไปศึกษาวิชาในต่างประเทศ)
๒๔ พ.ค. ๗๖ นายธงเสนาบดีกระทรวงกลาโหม (พลเรือโท พระยาราชวังสัน)
๒๒ ธ.ค. ๗๖ ต้นเรือ เรือหลวงสุโขทัย
๑๗ ธ.ค. ๗๗ ผู้บังคับการเรือหลวงตอร์ปิโด ๓
๓ เม.ย. ๗๘ สำรองราชการกองทัพเรือ (เพื่อไปดูงานในต่างประเทศ)
๑ พ.ค. ๗๙ ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนนายเรือ
๑ ส.ค. ๗๙ นายทหารคนสนิทเสนาธิการทหารเรือ (พลเรือตรีหลวงสินธุ์สงครามชัย)
๑ ส.ค. ๗๙ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "นาวิกศาสตร์"
๑๑ ม.ค. ๗๙ ต้นเรือโรงเรียนนายเรือชั่วคราว
๒๑ พ.ค. ๘๐ ผู้บังคับการเรือหลวงระยอง
๒๗ ก.ค. ๘๑ ต้นเรือ เรือหลวงศรีอยุธยา
๙ พ.ค. ๘๒ ผู้บังคับการเรือหลวงแม่กลอง
๑๔ ส.ค. ๘๕ รองเจ้ากรมอุตุนิยมวิทยา
๒๓ ต.ค. ๘๗ หัวหน้ากองบังคับการ กองทัพเรือ
๒๑ ก.ค. ๙๔ ผู้บังคับการกองสัญญาณทหารเรือ
๑ ม.ค. ๙๖ รองผู้บัญชาการกรมยุทธบริการทหารเรือ

๑ ม.ค. ๙๗	ผู้บังคับการสถานีทหารเรือสัตหีบ
๙ ม.ค. ๙๘	ผู้บังคับการกรมนาวิกโยธิน
๑ ม.ค. ๒๕๐๐	รองเสนาธิการทหารเรือฝ่ายยุทธการ
๑๘ มิ.ย. ๒๕๐๐	รักษาราชการผู้บัญชาการฐานทัพเรือสัตหีบ อีกตำแหน่งหนึ่ง
๒๖ ก.ย. ๒๕๐๐	สำรองราชการกรมกำลังพลทหารเรือ
๑ ต.ค. ๒๕๐๐	ออกจากประจำการเป็นนายทหารนอกราชการสังกัด สป.ตามคำสั่ง ก.ห. ที่ ๓๔๘/๑๗๘๕๗

ราชการพิเศษ

๒๐ เม.ย. ๗๖	นำนักเรียนนายเรือฝึกภาคทะเลที่ไซง่อนและมะนิลา โดยเรือหลวงเจ้าพระยา
๑๙ มี.ค. ๗๘	ฝึกภาคการเรือที่เทรียสต์, เวนิส, ปาตร้าส, ปอร์ตเสด, สุเอ็ช, เอเด็น, บอมเบย์, โคลำโบ, ชาปัง, และสิงคโปร์
๒๔ พ.ค. ๗๙	ไปรับเรือตอร์ปิโด ๑๑ (ตราด) จากประเทศอิตาลี
๒๙ เม.ย. ๘๑	ไปรับเรือหลวงศรีอยุธยาที่ประเทศญี่ปุ่น
๓ พ.ค. ๘๒	คณะทูตสันถวไมตรีของกองทัพเรือไปเยือนประเทศเดนมาร์ค
๒๙ พ.ย. ๘๓	ไปราชการสงครามอินโดจีนในตำแหน่งผู้บังคับการเรือหลวงแม่กลอง
๗ มี.ค. ๙๕	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
๑ ม.ค. ๙๘	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวรสืบต่อไป
๑๒ ต.ค. ๙๙	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์พิเศษ

งานพิเศษ

- นายกสมาคมนักเรียนเก่าวัดราชบพิตร
- ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์ สมาคมโหรแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์
- ประธานคณะกรรมการพิจารณาภาพยนตร์ของกรมตำรวจ กระทรวงมหาดไทย

LOCO

ขอบพระทัยและขอบคุณ

ขณะพลเรือโทใบ เทศนสดับ ถึงอนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๐ เวลา ๐๕.๔๐ น. ณ โรงพยาบาลพระปิ่นเกล้านั้น

นายแถมสิน รัตนพันธุ์ บุตรเขยคนโตอยู่ระหว่างติดตามพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ รองนายกรัฐมนตรี (ยศ และตำแหน่งในขณะนั้น) ไปราชการยังจังหวัดภูเก็ต

หรีดพวงแรกที่มาวางเคารพศพ จึงเป็นหรีดของพลตรีชาติชาย - คุณหญิงบุญเรือน ชุณหะวัณ

ประธานในพิธีพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ เย็นวันรุ่งขึ้นคือ พลเอกเสริม กับ คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

นอกจากพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระศรีนครินทรา บรมราชชนนี และพระกรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรชายาใน พลโทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารที่บุตร-ธิดาผู้วายชนม์จะขอเทอดพระกรุณาธิคุณไว้ตราบนานเท่านานและจะจดจำรำลึกไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ครอบครัวพลเรือโทใบ ยังได้รับพระกรุณาธิคุณจากพระบรมวงศานุวงศ์อีกห้าพระองค์ คือ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขุมาภินันท์ ที่ประทานพวงมาลาวางหน้าศพ สำหรับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา ได้ประทานพระกรุณาเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมศพให้ในคืนสุดท้ายด้วย

พวงหรีดใหญ่ที่สุดระหว่างบำเพ็ญกุศลเจ็ดวันเป็นของ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์ พณฯ ศาสตราจารย์ดร.อุกฤษ-คุณหญิงมณฑินี มงคลนาวิน และพลเอกชวลิต - คุณหญิงพันธุ์เครือ ยงใจยุทธ

นับเป็นเกียรติแก่พลเรือโทใบ และครอบครัวอย่างยิ่งที่มีหรีดจากรัฐมนตรีหลายท่าน คือ พณฯ พิชัย - คุณหญิงจรวย รัตตกุล พณฯ พงส์ - คุณหญิงมาลินี สารสิน พณฯ พลเอกประจวบ - คุณหญิงพิมพา สุนทรางกูร พณฯ พลอากาศเอกสิทธิ - คุณหญิงธิดา เศวตศิลา

พณฯ ประมวล - คุณศรีประพาฬ สภาวสุ พณฯ พลเอกหาญ - คุณจันทนา ลีนานนท์ พณฯ บรรหาร - คุณหญิงแจ่มใส ศิลปอาชา พณฯ มารุต - คุณพันทิพา บุนนาค พณฯ สุบิน - คุณบุญศรี ปิ่นขยัน พณฯ ประจวบ - คุณทับทิม ไชยสาสน์ พณฯ สุรพันธ์ - คุณประเมิณ ชินวัตร พณฯ กร - คุณระพีพรรณ ทัพพะรังสี

ส่วนหรีดของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และหัวหน้าหน่วยรัฐวิสาหกิจมี ประธานสภาผู้แทนราษฎร - คุณชวน หลีกภัย หม่อมราชวงศ์เกษมสโมสร เกษมศรี คุณพนัส สิมะเสถียร คุณสวัสดิ - คุณนงเยาว์ โชติพานิช คุณประพาส คุณชูเชิด จักกะพาก คุณศรีภูมิ - หม่อมราชวงศ์วรรณาภรณ์ สุขเนตร คุณจุลนพ - พันตำรวจเอกหญิงวงศ์พรรณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา คุณบรรจง - คุณเฉลิมศรี ชูสกุลชาติ คุณวินิจ - คุณหญิงพรรณี วินิจนัยภาค คุณอมร - คุณมุกดา จันทรสมบูรณ์ คุณบดี - คุณรุจิราภรณ์ จุณณานนท์ ศาสตราจารย์เกษม สุวรรณกุล คุณวิโรจน์ - คุณเพ็ญศิริ เลาหะพันธ์ คุณบัณฑิต - หม่อมราชวงศ์พิลาศลักษณ์ บุณยะปานะ คุณสมพล เกียรติไพบูลย์ คุณอภิชัย - คุณเฉลิมลักษณ์ จันทเสน คุณทวีศักดิ์ - ท่านหญิงปัทมนรังษี เสนาณรงค์ คุณโอพาร ไกรฤกษ์ คุณเอนก - คุณรัตนมณี สิทธิประศาสน์ คุณศรีสุข - คุณจารุวรรณ จันทรางศุ คุณณรงค์ฤทธ์ - หม่อมหลวงสุดารัตน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา คุณสนั่น วงศ์พัวพันธ์ คุณวิชิตวงศ์ - คุณวัชรี ณ ป้อมเพชร์ คุณวีระ - คุณกานดา ปิตระชาติ คุณธวัช วิชัยดิษฐ์ คุณสุธร ลิมป์เฐียร เรือเอกพงษ์ศักดิ์ วงศ์สมุทร์ คุณธรรมนูญ -คุณจันทร์ฉาย ประจวบเหมาะ ร้อยตำรวจโทฉัตรชัย บุณยะอนันต์

กองทัพเรือนำหรีดในนามกองทัพมาคารวะศพพร้อมกับหรีดของนายทหารเรือหลายท่าน อาทิ พลเรือตรีชลิต กุลกำธร พลเรือโทชลอ สินธุเสนีย์ พลเรือเอกเทียม มกรานนท์ พลเรือเอกสมุทร สมุทรนาวิน พลเรือเอกประพัฒน์ จันทวิรัช พลเรือเอกชินะวัต วงศ์เพ็ญศรี พลเรือเอกนิพนธ์ ศิริธร พลเรือเอกอำนวย เอี่ยมสุโร พลเรือเอกประพัฒน์ - คุณหญิงศรีสิริ กฤษณะจันทร์ พลเรือโทบุรินทร์ พงษ์สุพัฒน์ พลเรือโทสมนึก จุลกะเศียร พลเรือตรีสมบุญ - คุณสลวย โรจนสโรช พลเรือตรีสุรพล วนทัศน์

ส่วนหรีดจากนายทหารบก ทหารอากาศ และตำรวจมีหรีดของ พลเอกสุนทร คงสมพงษ์ พลเอกวันชัย เรืองตระกูล พลเอกจรวย - คุณนิตยา วงศายัณห์ พลเอกพร ธนะภูมิ พลตรีพิบูลย์ จันทโรจวงศ์ พลตรีระวิ - คุณสรรพศรี บุญฤทธิ์เสนีย์ พลอากาศเอก สมพล บุรุษรัตนพันธ์ พลอากาศโทกันต์ พิมานทิพย์ พลอากาศโทวีระ กิจจาทร พลตำรวจเอกณรงค์ - คุณหญิงภรณี มหานนท์ พลตำรวจโทวสิษฎ - คุณหญิงทัศนี เดชกุญชร พลตำรวจโทวิฑูร - ชูจิตต์ พิทักษ์ผล

หรีดดอกไม้สดสวยสะดุดตาน่าสนใจได้แก่หรีดของ คุณนพพล โกมารชุน คุณสินจัย หงษ์ไทย คุณธงไชย แม็คอินไตย์ คุณนันทิดา แก้วบัวสาย คุณระวิวรรณ จินดา คุณอิสริยา

คูประเสริฐ โหรสุริยัน "หมอหยอง" อริยวงศ์โสภณ และแชมเปี้ยนโลก คุณสด จิตรลดา

ตลอดเวลาที่มีการบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมศพ ได้มีคณะบุคคล และผู้มีเกียรติมากท่าน บ้างมาร่วมงานด้วยตนเอง บ้างส่งหรีดส่งแจกัน และดอกไม้มาแทนตัว เท่าที่รวบรวมรายชื่อได้มีดังนี้

หม่อมราชวงศ์อดุลย์กิตติ - ท่านหญิงพันธุ์สวลี กิติยากร ครอบครัวพิบูลสงคราม คุณชำนาญ - คุณหญิงวลี ยุวบูรณ์ พันเอกประกอบ - อารีย์พันธ์ ประยูรโภคราช ร้อยตำรวจเอก สุรัตน์ โอสถานุเคราะห์ คุณหญิงจินตนา กมลนาวิน คุณหญิงแร่ม พรหโมบล บุณยะประสพ นาวาเอกเจริญ - คุณหญิงสมศรี เจริญรัชตภาคย์ นายแพทย์กษาน - คุณหญิงสุมาลี จาติกวณิช คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย์ ดร.สิริลักษณ์ - คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ คุณหญิงวลัยทิพย์ ประภาวัต คุณเฉลิมพันธ์ - คุณหญิงศศิมา ศรีวิกรม์ คุณกำพล - คุณประณีตศิลป วัชรพล คุณเฉลิม พรหมมาศ คุณปิติ สุขะกุล คุณบำรุง จินดา คุณนาม - คุณเฉลิม พูนวัตถุ คุณเกริกไกร - คุณกาญจนา จีระแพทย์ นายแพทย์อรุณ - ท่านหญิงมาลินีมงคล อมาตยกุล ครอบครัวนิยมฤกษ์ คุณอุดมศักดิ์ อุชชิน คุณถาวร จุณนานนท์ คุณจามร - คุณเจตนี โชติกเสถียร คุณรัตน์ - คุณบุณฑริกา ศรีไกรวิน คุณสุนัย - คุณยุพเรศ เที่ยงธรรม มูลนิธิอำนวยศิลป์รุ่น "ลมหวน" คุณอนุสรณ์ - คุณสาคร ทรัพย์มนู คุณวิเชียร - คุณเสาวนีย์ เตชะไพบูลย์ คุณสมชาย "ไข่" แก้วทอง นิตยสาร "สกุลไทย" รายสัปดาห์ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเสริฐ ทองเจริญ คุณโพธิพงษ์ ล่ำซำ คุณพอใจ ชัยะเวฬุ คุณอนันต์ อัศวนนท์ คุณเกียรติสม อ่อนสุวรรณ คุณวารุณี ศรีเจริญ อนุสาร "อ.ส.ท." คุณมนัส - คุณธิดา จันทร์เพ็ญ นายแพทย์ทวี ตันติวงษ์ คุณพรเลิศ - คุณเกศินี สุนทรสวัสดิ์ คุณถาวร - คุณนงลักษณ์ ตันตราภรณ์ คุณธงชัย - คุณมณฑิรา ล่ำซำ นาวาเอกเกษม - คุณไขศรี ยุวนะศิริ พันเอกชนิต - คุณกรรณิกา สวัสดิโกษา คุณอดิสัย ตันสกุล คุณเลิศวงษ์ นพคุณ คุณสมศักดิ์ - คุณไพฑูรย์ หริตวร ฝ่ายสินเชื่อธนาคารไทยทนุ บริษัทนิมิตอินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด คุณดีวัน - คุณยุพดี รักการดี คุณเชื้อ ยุวนะศิริ คุณอมรรัตน์ ทองอนันต์, ศิษย์เก่าราชินี ๒๕๐๙ คุณพรพิชิต พัฒนถาบุตร คุณทำนุ - คุณเถาวัลย์ อรัญยะนาค และบุตรธิดา สมาคมโหราศาสตร์ นานาชาติ คุณปรีชา-คุณสุมาลี วีระพงษ์ กองการยกขนสินค้าการท่าเรือแห่งประเทศไทย คุณวันนิวัต -คุณจีรพันธ์ ศรีไกรวิน คุณปาริชาติ อักษรานุเคราะห์ คุณปริม ธนะโชติ คุณยศวดี บุญหลง คุณอายะวดี ชลวิจารณ์ นายแพทย์ธรรมนูญ จันทโรจ-วงศ์ คุณอดิสัย ตันสกุล ขุนสวัสดิ์โกษา คุณกอบลาภ วัฒนศิริโรจน์ คุณฉวี ตันตราภรณ์ และบุตรธิดา จ๋า - จี๋ - จ๊ะ "สังขทรัพย์" "บี.เอ ธรรมศาสตร์ ๐๘" นักเรียนเก่าพณิชยการรุ่น ๒๔๙๐ คุณกุลธร - คุณปาริชาติ อักษรานุเคราะห์ บริษัท ดิโอราเคิล พับลิชชิ่ง จำกัด คุณเผ่าเทพ อุปการนิติเกษตร การฌาปนกิจแห่งราชนาวี, วัดบุปผาราม,

คุณจงกลณี วิจิตรานนท์ คุณจารุพรรณ หนุนภักดี คุณพยุง อิศรางกูร ณ อยุธยา คุณอินทิรา ตันตริยานนท์ คุณนุชนารถ เตลาน คุณเอี่ยม - คุณนอมนิจ ยุวะนิยม ร้อยตรีสนั่น สุขสิงห์ คุณชูภาสน์ จุลเสวก นาวาเอกพิจิตร เกษตรอังกูร คุณสุชาดา ยุวบูรณ์ คุณจามร - คุณเจตนี โชติกเสถียร คุณสัจจา ศิริธร คุณเยาวณีย์ นิรันดร คุณเติมพันธ์ - คุณดาราวรรณ บุนนาค คุณกาญจนา พรพิบูลย์ คุณสุนี วิจิตรานนท์ คุณศรีทอง ชูโต คุณทัศนีย์ หงส์ลดา-รมภ์ คุณสินี ช่วงสุวนิช คุณกัณฐิกา กาฬดิษฐ์ คุณศรีสุนันทา ปาลวัฒน์ คุณโศภี โชติกพุกนะ นาวาตรีอัมพร - คุณกรองแก้ว อยู่สุข คุณระวีวรรณ รุ่งแสง คุณสรรพางค์ ภูสวัสดิ์ คุณธำรง - คุณวชิรญา บัวศรี คุณสุกัญญา นิมมานเหมินท์ พันเอกจำลอง - คุณพอพูน อรัญยะกานนท์ คุณคนึงถึง สิงหพันธ์ พันตำรวจโทอังกูร - คุณสุพัฒนา อาทรไผท หม่อมราชวงศ์อุทัยเทวัญ เทวกุล คุณอำนวย เพชรอินทร คุณนวลจันทร์ บุญพจนสุนทร คุณปรางค์มาศ นิติธรรม คุณพิมพา ลิมปพยอม คุณลัดดา หงษ์ทอง คุณเจริญ ชลากาญจน์ คุณพจน์ อุไรพงษ์ คุณพรประสิทธิ์ - ทันตแพทย์หญิงทรงศิริ รังสิยากูล คุณพิชิต บุญถนอม คุณพจน์ อุไรพงษ์ คุณพรชัย อิ่มเอิบธรรม คุณสมัย พิกุลทอง คุณเจริญ ชลากาญจน์ คุณประจิตต์ กำภู คุณถาวร - คุณจิตรา ตันตราภรณ์ นายแพทย์วรา ตันตราภรณ์ คุณวิทยา ตันตราภรณ์ พันตำรวจโทธีระยุทธ ธรรมสโรช คุณชูพงษ์ เคียงศิริ นายแพทย์กฤษฎา บานชื่น คุณนวลตา เดชะไกศยะ คุณสุทธินี ศุภจิต คุณพรทิพย์ โสรัตน คุณเฟื่องฉัตร บุญรัตน คุณวีรวรรณ ชวนะสุนทร คุณพิมพ์ศิริ รองสวัสดิ์ คุณอรุณีประภา หอมเศรษฐี คุณอัจฉรา สูยะนันท์ หม่อมราชวงศ์ชื่นกมล ดิศกุล คุณขนิศฐ์เศก เคียงศิริ คุณวรรณวิไล ไผ่ประดิษฐ์ คุณประชุม หัตถีกุล และคุณมาลี สิทธิมงคล

สำหรับเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมศพรวม ๗ คืน ณ ศาลา 11 วัดมกุฎกษัตริยาราม มีดังนี้

เสาร์ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๓๐	บุตรธิดา และญาติ
อาทิตย์ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๐	ครอบครัว พล.ร.ท. ชลอ สินธุเสนีย์
จันทร์ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๓๐	ธนาคารไทยทนุ จำกัด กรมส่งเสริมเศรษฐกิจการพาณิชย์ สมรรัตน์และศิษย์ เพื่อนราชินี ๐๙ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
อังคาร ๒๒ ธันวาคม ๒๕๓๐	ท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์
พุธ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๐	พล.อ. เสริม ณ นคร และคุณหญิง
พฤหัสบดี ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๐	คุณชวน หลีกภัย ชมรมมิตรประดู่สัมพันธ์ เพื่อนราชินีของลัดดา
ศุกร์ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๐	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา

ยังมีอีกสามท่านด้วยที่เจ้าภาพเว้นจะกล่าวถึงเสียมิได้ คือพระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทะภิกขุ) วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ปากเกร็ด นนทบุรี ที่รับนิมนต์มาแสดงปาฐกถาธรรมหน้าโกศโถ ฉัตรเบญจา ก่อนพระราชทานเพลิงกับวุฒิสมาชิกคุณชัยรัตน์ คำนวณ ประธานกรรมการบริษัท การพิมพ์พลชัย จำกัด ผู้อนุเคราะห์ทำบัตรเชิญ ให้สวยสดงดงาม และคุณชูเกียรติ อุทกะพันธุ์ เจ้าของ และผู้อำนวยการบริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด ผู้อนุเคราะห์ทำหนังสืออนุสรณ์อย่างประณีต มีคุณค่า

เจ้าภาพขอขอบพระทัยและขอบคุณอย่างสูงต่อทุกท่านทั้งที่เอ่ย และมิได้เอ่ยถึงพระนามและนามที่ได้อนุเคราะห์ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกต่าง ๆ และสละเวลามาร่วมในการบำเพ็ญกุศลตลอดจนมาในงานพระราชทานเพลิงศพไว้ ณ โอกาสนี้ หากมีสิ่งใดบกพร่องไม่เรียบร้อยประการใด ขอกราบอภัยด้วย

พลเรือโทใบ กับศรีบูรพา

เป็นที่ซึมทราบกันดีแล้วว่า ศรีบูรพา หรือกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นนักหนังสือพิมพ์ นักประพันธ์ นักปฏิวัติ และนักต่อสู้ เพื่อความเป็นธรรมในสังคม

แต่เป็นจำนวนน้อยที่รู้ว่า ในส่วนลึกแห่งจิตใจ ท่านยังมีศรัทธาปสาทะต่อพุทธศาสนาอย่างเอาจริงเอาจังถึงกับได้อุทิศตนเข้าศึกษาและปฏิบัติธรรมจากพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) แห่งสวนโมกขพลารามด้วย

ศรีบรูพา เป็นนักประพันธ์ที่พลเรือโทใบ เทศนสดับ ชอบมาก ชอบว่านอกจากจะมีผลงานนวนิยายเป็นอมตะหลายเรื่อง อย่าง “สงครามชีวิต” “ข้างหลังภาพ” และ “แลไปข้างหน้า” แล้ว ศรีบูรพา ยังหันปากกามาว่างานพุทธศาสนา สามารถอธิบายพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ ให้เข้าใจได้ซาบซึ้งตรึงใจไม่แห้งแล้งหาผู้เสมอเหมือนยาก งานเขียนทุกชิ้นน่าอ่านมากเพราะหลักธรรมแห่งพระพุทธองค์เอิบอาบด้วยลีลา สำนวนของนักประพันธ์ชั้นครู ผู้เชิดชูและยืนหยัดอยู่ข้างประชาชนตลอดมา จนต้องระหกระเหินจากเมืองไทยอย่างไม่ควรจะเป็นไปถึงแก่กรรมที่นครปักกิ่ง สาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๑๗

งานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือโทใบ เทศนสดับ ในวันนี้ เจ้าภาพจึงได้รวบรวมงานเขียนชุดพุทธศาสนาของศรีบูรพาหรือกุหลาบ สายประดิษฐ์ จากที่ได้มีการตีพิมพ์กันมาเป็นเล่มย่อยใหญ่บ้างเล็กบ้างมาไว้ที่เดียวกัน โดยได้รับอนุญาตจากสำนักงานทนายความสุนัย - วิทยา ผู้รับมอบอำนาจจากคุณชนิด สายประดิษฐ์ เจ้าของลิขสิทธิ์แล้ว

หวังว่าผลงานชุดพุทธศาสนานี้ คงเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจใฝ่หาธรรมะตามสมควร เพราะ “กาเลนธมฺมสฺสวน เอตมฺมงฺคล มุตฺตม” การฟังธรรมโดยกาลหนึ่งข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด และหากบังเกิดผลเป็นที่คลายทุกข์แก่ท่านผู้อ่านได้บ้าง ก็เชื่อว่าคงอุทิศใจแผ่บุญกุศลแด่ทั้งสองท่านผู้จากเราไปแล้วอย่างสุดอาลัย คือ พลเรือโทใบ เทศนสดับ กับศรีบูรพา หรือกุหลาบ สายประดิษฐ์ โดยทั่วกัน

อุดมธรรม

๑

ก่อนที่จะลงมือเขียนเรื่องพุทธศาสนาที่กำลังคิดเขียนอยู่นี้ ผู้เขียนได้ทำความรำลึกทบทวนดูว่า อะไรหนอที่เหนี่ยวรั้งบุคคลให้ติดจมอยู่ในมิจฉาทิฐิ ทั้งในส่วนทางโลกและทางธรรม เหตุอันใดหนอที่ทำให้บุคคลลุ่มหลงบันเทิงใจอยู่ในทิฐิอันยุคสมัยของมันได้สิ้นสุดลงแล้ว อันกาลเวลาได้ย่ำยีคุณค่าของมันเสียแล้ว และเหตุอันใดหนอบุคคลจึงไม่ขวนขวายที่จะเข้ามาให้ใกล้และทำการพินิจศึกษาบรมสัจธรรมของบรมศาสดา อันกาลเวลาไม่สามารถจะย่ำยีได้ ครั้นแล้วสิ่งที่เรียกว่า "อุปาทาน" ก็ได้โผล่ขึ้นมาในมโนภาพ ผู้เขียนได้แลเห็นความน่ากลัว และโทษภัยอันใหญ่หลวงของสิ่งนี้ ซึ่งเป็นดังพันธนาคารที่คุมขังมนุษย์จำนวนมากไว้ในความมืดบอด มิให้ได้พบเห็นแสงสว่างของสัจธรรมทั้งในฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ดังนั้นก่อนที่จะไปสู่เนื้อความของพุทธศาสนา จึงใคร่จะอภิปรายถึงเรื่องนี้สักเล็กน้อย ซึ่งมาตรว่าจะเป็นประโยชน์แก่นักศึกษารุ่นเยาว์บ้าง ก็เป็นที่ยินดีแก่ผู้เขียน

อุปาทาน คือ ความยึดถืออันเหนียวแน่น ย่อมเป็นภัยใหญ่หลวงแก่ชีวิต เมื่ออุปาทานเกิดขึ้นครอบงำขันธ์ห้าที่ประกอบเป็นอัตภาพของมนุษย์ บุคคลก็หลงติดอยู่ในสภาพของสิ่งสมมุติ ครั้นแล้วชีวิตก็ผูกพันอยู่กับกองพะเนินของความทุกข์ ซึ่งอุปาทานได้สร้างสรรค์ขึ้นมา อุปาทานหรือความยึดถือมั่นนี้ ไม่แต่เพียงจะก่อภัยใหญ่แก่ชีวิตในกรณีที่เกี่ยวข้องกับขันธ์ห้าเท่านั้น แม้ในกรณีอื่นทั่วไป อุปาทานหรือความยึดถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็ก่อภัยก่อโทษแก่ผู้เข้าไปยึดถือได้โดยนัยเดียวกัน โทษภัยที่เกิดจากการเข้าไปยึดถือนี้ย่อมมีขนาดใหญ่น้อยแตกต่างกันไปตามอาการที่เข้าไปยึดถือ กล่าวคือ มีอาการงมงายเพียงใด หรือว่ามีอาการเหนียวแน่นติดจมลุ่มลึกเพียงใด ความยึดถือมั่นอันเป็นความหมายของอุปาทานนี้ มีนัยไปในทางความยึดถือมั่นอย่างดื้อรั้น โดยไม่ยอมหันหน้าเข้าเผชิญความรู้และความจริงที่ตนยังไม่ทราบมาก่อน

อุปาทานในความรู้และในทิฐิต่าง ๆ ก็อาจก่อโทษภัยได้เช่นเดียวกัน ที่เรียกว่าอุปาทานในความรู้นั้น บางทีหรือบ่อยครั้งมันได้กลายเป็นอุปาทานในความไม่รู้ไป หรืออุปาทานในความรู้ผิด สิ่งที่คนหนึ่งเข้าใจว่าเป็นวิชชา อันที่จริงมันอาจหมายถึงตัวอวิชชาทีเดียวที่เรียกว่าอุปาทานในทิฐิ บางทีอันที่จริงมันหมายถึงอุปาทานในมิจฉาทิฐิ คือความเห็นผิดหาใช่เป็นสัมมาทิฐิ คือความเห็นถูกไม่ เมื่ออุปาทานในความรู้ได้กลายเป็นอุปาทานในความไม่รู้ หรือความรู้ผิดไปเสียแล้ว เมื่ออุปาทานในความเห็นได้กลายเป็นความเห็นผิดไปเสียแล้ว การเข้าไปยึดถือในความรู้และความเห็นเช่นนั้นจะเป็นคุณหรือเป็นโทษฉันใด คนทั้งหลายย่อมมองเห็นคำตอบชัดเจนอยู่แล้ว ทั้งตัวอุปาทานความยึดถือมั่นก็เป็นโทษอยู่ในตัวของมันเอง เพราะมันเป็นสิ่งกั้นกางมิให้บุคคลผู้มีอุปาทานลืมตาขึ้นรับแสงสว่างจากทางอื่น นอกจากจะติดจมอยู่กับความมืด ซึ่งตนหลงเข้าใจว่าเป็นแสงสว่าง ดุจสัตว์ผู้กระหายน้ำหลงเข้าใจในพยับแดดว่าเป็นท้องน้ำ มันเป็นสิ่งกั้นกางบุคคลมิให้พบความถูกต้อง และล่อให้ติดจมอยู่กับความรู้ผิดและความเห็นผิดไปตลอดกาลนาน

หากเราได้หยุดยั้งพิจารณาดูความเป็นไปในชีวิตประจำวันของคนทั่วไป เราจะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นไปในการทำงานเลี้ยงชีพก็ดี ในแบบแผนการครองชีวิตก็ดี ตัวอุปาทาน ความยึดถือนี้ได้เข้าไปเหนี่ยวรั้งให้ผู้คนติดจมอยู่กับความล้าหลังและเป็นอุปสรรคต่อการปรับปรุงชีวิตให้ก้าวหน้าไปตามกาลสมัยอย่างไร และก็ในชีวิตประจำวันนี้เหมือนกันที่ได้แสดงให้เราเห็นว่า ความยึดถือในความรู้ ความเห็นบางอย่างนั้นได้กลายเป็นความยึดถือที่ผิดไป ภายหลังที่ข้อเท็จจริงและเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้คลี่คลายให้เราได้เห็นความจริงและความถูกต้องในกาลต่อมา เมื่อระลึกถึงความจริงข้อนี้เราย่อมแลเห็นโทษภัยของอุปาทานชัดขึ้น ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาในอีกทางหนึ่งเราจึงได้พบว่าในชีวิตอันยืดยาวของคน ๆ

หนึ่ง ความคิดเห็นต่าง ๆ ของเขาได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไป ในบางกรณีก็เป็นไปด้วยความสำนึก และในบางกรณีก็เป็นไปโดยปราศจากความสำนึก ความคิดเห็นของคน ๆ หนึ่งในวันนี้ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับความคิดเห็นของเขาเองในอดีตเมื่อนานปีมาแล้ว บางทีมันก็จะแตกต่างกันไกลลิบ จนตัวเขาเองก็แทบจะไม่เชื่อว่า มันเคยเป็นความคิดเห็นของเขาเองในอดีต และเขาก็จะประหลาดใจอย่างยิ่งว่า เขาเคยมีความคิดเห็นเช่นนั้นมาได้อย่างไร เพราะดูมันช่างเป็นเรื่องเหลวไหลงมงายเสียเหลือเกิน ความจริงข้อนี้ย่อมชี้ให้เห็นโทษของอุปาทานในทิฐิและในความรู้อีกครั้งหนึ่ง และความจริงในข้อนี้ก็ควรเป็นข้อเตือนใจเราว่า ความคิดเห็นต่าง ๆ ที่เราได้ยึดถือมั่นอยู่ในวันนี้ จะกลายเป็นความคิดเห็นผิดไปได้หรือไม่ในวันหน้า และนี่ก็ควรเป็นข้อเตือนใจเราให้คำนึงถึงอุปาทานต่าง ๆ ที่เรามีอยู่ในวันนี้

คน ๆ หนึ่งมิใช่ได้รับความรู้ที่เขามีอยู่ทั้งหมดมาในเวลาหนึ่งเวลาใดพร้อมกัน เขาย่อมได้รับความรู้นั้นมาเป็นคราว ๆ เป็นขั้น ๆ และเขาก็ค่อย ๆ สะสมไว้ แม้กระนั้นก็ดี ความรู้ที่เขามีอยู่ทั้งหมดในครั้งสุดท้าย ก็หาใช่ความรู้อันสมบูรณ์ไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นการยากที่ใครจะกล่าวว่าการเรียนรู้ของเขาได้จบสิ้นลงแล้วและไม่มีความรู้ใหม่อะไรอีกที่เขาจะต้องเรียนต่อไป ดังในเรื่องของคดีโลก ซึ่งเป็นเรื่องที่ผูกพันอยู่กับการเปลี่ยนแปลงและบรรดาเรื่องราวที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติของมันนั้น ความรู้ใหม่ในเรื่องเช่นนั้นย่อมมีอยู่ไม่ขาดสาย และไม่มีเวลาจะสิ้นสุดลงได้ อนึ่งในระหว่างที่คน ๆ หนึ่งได้ความรู้มาเป็นขั้น ๆ นั้น หากเขานำไปไล่เลียงทดสอบความรู้เก่าที่เขามีอยู่ เขาก็อาจจะพบว่าความรู้เก่าที่เขามีอยู่ เป็นความรู้ผิดไปเสียแล้ว หรือมิฉะนั้นก็กลายเป็นความรู้ที่ล้าสมัยไปเสียแล้ว ดังนั้นเขาจึงปล่อยวางมันเสีย เขาเป็นผู้ที่ได้เห็นโทษภัยของอุปาทาน และได้ถอนอุปาทานออกเสียจากความรู้ผิด จากความรู้ที่ไร้ประโยชน์เหล่านั้น

ความคิดเห็นย่อมก่อรูปหรือคลี่คลายออกมาจากความรู้หรือการรับรู้ของคน ๆ หนึ่ง ดังนั้น ความรู้ผิดจึงนำไปสู่ความคิดเห็นผิดด้วย และดังนั้นผู้ที่ไม่ติดจมอยู่กับความรู้เก่า ๆ ที่เขาเคยมีอยู่ในสมัยหนึ่ง ความคิดเห็นของเขาจึงถูกปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้ใหม่ และความรู้ที่ถูกต้องอันได้คลี่คลายให้เห็นตามกาลเวลาที่ผ่านไป เฉพาะอย่างยิ่งทิฐิที่ใช้ในการแก้ปัญหาทางคดีโลกนั้น ย่อมจะมีทิฐิใหม่เข้ามาแทนที่ทิฐิเก่าอยู่เรื่อยไปตามการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของโลก สิ่งที่เกาะเกี่ยวพันอยู่กับโลกซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติของมันนั้น ต้องเผชิญกับความแปรผันอยู่เป็นธรรมดา สิ่งที่ได้ชื่อว่า “สังขาร” คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมานั้น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ย่อมจะต้องเผชิญกับความแก่ชรา ความเสื่อมสลายเหมือนกันทั้งนั้น แม้ทิฐิที่เป็นจำพวกทิฐิใหม่ในวันนี้ ก็จะต้องกลายเป็นทิฐิเก่าในวันข้างหน้า และทิฐิใหม่นั้นเอง

ก็จะต้องปรับปรุงตัวเองให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงที่มีมาไม่ขาดสายอยู่เสมอ หากว่าประสงค์จะเดินเคียงข้างไปกับความเปลี่ยนแปลงของโลก

มีบุคคลบางจำพวกที่เข้าไปยึดถือทิฐิ หรือลัทธิอันใดอันหนึ่งโดยเพียงแต่ว่าเป็นความนิยมหรือความเคยชินที่ถือตาม ๆ กันมา ทั้งที่ตัวเองยังมิได้ศึกษาให้เข้าใจโดยถ่องแท้ว่า ทิฐิหรือลัทธิที่ตัวเข้าไปยึดถือเทิดทูนไว้นั้นคืออะไรแน่ และมีเนื้อแท้แก่นสารว่ากระไร นอกจากจะเข้าไปยึดถือในสิ่งที่ตัวเองก็ยังไม่เข้าใจว่ามันคืออะไรแล้ว บางทีเขาเหล่านั้นยังดำเนินการก้าวหน้าออกไปอีกขั้นหนึ่ง คือ วางตนเป็นปฏิปักษ์กับทิฐิ หรือลัทธิที่เขาได้ยินมาว่าเป็นทิฐิที่ตรงกันข้ามกับทิฐิที่เขายึดถืออยู่ ทั้งที่เขาเองก็ยังมิได้ศึกษาทิฐิที่ว่านั้นมาแต่ก่อน เราจะบอกได้อย่างไรว่าเชอร์รี่อร่อยสู้ลางสาดไม่ได้ หรือลูกพลัมสู้ชมพู่ไม่ได้ ถ้าเรายังไม่เคยชิมเชอร์รี่และพลัมมาก่อน หรือแม้แต่เพียงได้เคยเห็นและลูบคลำ เมื่อเราเห็นแต่เพียงความขรุขระภายนอกของลูกขนุนและความสุกใสของลูกมะเดื่อ เราจะยืนยันหรือว่าขนุนไม่น่ากินเหมือนลูกมะเดื่อ

ถ้าเราไม่เชื่อการมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า และไม่เชื่อว่าโลกนี้พระผู้เป็นเจ้าได้สร้างขึ้นตามคัมภีร์ของศาสนาคริสต์ ควรหรือที่เราจะตั้งรังเกียจคำสั่งสอนทั้งหมดของพระเยซู โดยที่เรายังไม่เคยศึกษาคำสอนที่เปี่ยมไปด้วยมนุษยธรรม และคำสอนอันเป็นที่ตรึงใจในเรื่องความรักเพื่อนมนุษย์ของท่านศาสดาองค์นั้นเลย

เมื่อเราได้ทราบแต่เพียงว่า ศาสดาของศาสนาอิสลามและสาวกของศาสดาองค์นั้นได้นำอิสลามิกชนเข้าทำสงครามศาสนาหลายครั้ง ควรหรือที่เราจะแปลความเอาโดยทันทีทันควันว่าการเผยแพร่ศาสนาของพระมะหะหมัดนั้นนิยมใช้วิธีการสงคราม โดยที่เรายังมิได้ศึกษามูลเหตุของการทำสงครามและคำสอนของพระศาสดาองค์นั้นให้ถี่ถ้วน

เมื่อเราได้เห็นได้ยินแต่เพียงวิธีการทางศาสนาของนิกายมหายาน ที่ไม่ต้องกับรสนิยมของเรา และการครองชีพของพระในนิกายนั้นที่อาจดูย่อหย่อนในวินัย และไม่ถึงความเคร่งครัดเช่นพระในนิกายหินยานหรือเถรวาท อันเป็นนิกายที่ชาวเรานับถือนั้น ควรหรือที่เราจะประมาทหมิ่นพระธรรมที่นิกายนั้นเชิดชูโดยที่เรายังมิได้ศึกษาพระสูตรสำคัญ ๆ ของนิกายนั้นมาก่อน รวมทั้งยังมิได้ศึกษาถึงการประกอบความเพียรอันยิ่งใหญ่ เพื่อบรรลุธรรมวิเศษของพระในบางสาขาของนิกายนั้น

เมื่อเราได้ฟังพระท่านเทศน์ถึงเรื่องบางเรื่องที่เรายังไม่ปลงใจเชื่อในเรื่องเหล่านั้น หรือได้ฟังธรรมเทศนาในขั้นศีลธรรมของปุถุชน ซึ่งเราคิดว่าเรารู้ดีแล้ว ควรหรือที่เราจะด่วนตัดสินใจหันหลังให้แก่พระพุทธศาสนา โดยที่เรายังมิได้เคยศึกษาให้ตระหนักว่า

แก่นธรรมคำสอนอันทรงคุณค่าล้ำเลิศของพระพุทธเจ้านั้นอยู่ที่ตรงไหน และมีอะไรบ้าง เมื่อได้อ่านพบหรือได้ยินคำว่า *กรรมฐาน วิปัสสนา สติปัฏฐานสี่ ญาณ* และคำอื่น ๆ ที่ดูขลัง ๆ ครึ ๆ และเข้าใจยากเหล่านี้ ควรหรือที่จะด่วนลงความเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของความเร่อร่าคร่ำครึ เป็นเรื่องของความลี้ลับและเวทมนตร์ คาถา อันสมควรที่คนผู้ศึกษาศาสตร์ใหม่ ๆ จะหัวเราะเยาะเย้ยหยัน โดยที่เขายังไม่เคยศึกษาและทราบความหมายของคำเหล่านั้น อันประกอบด้วยคุณค่าล้ำลึกอย่างน่าอัศจรรย์มาเลย เหตุการณ์เช่นนี้เป็นเรื่องที่ควรสังเวชใจ และต้นเหตุของโมหะอันนี้ก็มิใช่อื่นไกลเลย คือตัวอุปาทาน ความยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั่นเอง

เราอาจจะได้ยินบ่อย ๆ ถึงเรื่องราวของบุคคลที่เข้าไปยึดถือทิฐิหรือลัทธิ โดยเพียงแต่มีศรัทธาในชื่อหรือยี่ห้อของทิฐินั้น ๆ เท่านั้น นอกจากศรัทธาในชื่อหรือยี่ห้อของทิฐิแล้ว ก็มิได้มีอะไรอีกเลยในบุคคลเหล่านั้น ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวเขากับทิฐิที่เขาแสดงว่าเขาเชิดชูการโต้เถียงกันด้วยเรื่องทิฐิความเชื่อถือและการจัดตัวเองเป็นฝักฝ่ายข้างใดข้างหนึ่ง จนถึงตั้งตนเองเป็นปฏิปักษ์กับอีกฝ่ายหนึ่งอย่างเอาเป็นเอาตายนั้น ก็มีอยู่มิใช่น้อยที่บุคคลได้กระทำไปด้วยความหลง ทั้งในทิฐิที่ตนเชื่อถือและทิฐิที่ตนปฏิเสธ เพราะอำนาจของอุปาทานที่เข้าไปยึดถือ และติดอยู่แต่เพียงแค่ยี่ห้อหรือชื่อของทิฐินั้น ครั้นแล้วต่างฝ่ายก็แบกป้ายชื่อยี่ห้อทิฐิของตนเข้าระรานกันโดยมิจำต้องสนใจว่าทั้งทิฐิที่ตนแบกอยู่ และทิฐิที่ตนเหยียบย่ำอยู่นั้น มันคืออะไรกันแน่ ความหลงติดอยู่เพียงแค่ชื่อของทิฐิหรือลัทธิ ไม่ว่าจะเป็นในทางคดีโลกหรือคดีธรรม โดยปราศจากความสนใจศึกษาเนื้อหาที่แท้จริงของมันนั้น มีแต่จะชักนำไปสู่ความมืดบอด และติดจมอยู่ในความมืดบอดนั้นอย่างถอนตัวไม่ขึ้น นี้เป็นทางตันของปัญญา เป็นทางทำลายประโยชน์ทั้งของตนเองและของผู้อื่นอันนักศึกษารุ่นเยาว์พึงหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล และไม่ควรแม้แต่จะเฉียดกรายเข้าไป การรับนับถือหรือปฏิเสธสิ่งใดนั้น ไม่พึงกระทำเพราะเหตุแต่เพียงว่าเราได้ยินเขาพูดกันว่ามันดีหรือไม่ดี หากเราควรศึกษาให้รู้ชัดว่ามันดีหรือไม่ดีที่ตรงไหน มันดีแก่ใครและมันไม่ดีแก่ใคร มันดีหรือไม่ดีในแง่ไหนอย่างไร ถ้าเราศึกษาคุณและโทษของทิฐิต่าง ๆ ได้ถี่ถ้วนและตรงตามสภาพของมันได้เพียงใด การศึกษาของเราก็จะประกอบด้วยคุณค่ายิ่งขึ้นเพียงนั้น และเราก็สามารถจะนำผลของการศึกษานั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตัวเราและแก่สังคมที่เราร่วมอยู่ได้จริง

พระพุทธศาสนาที่คนบางจำพวกอาจแลเห็นไปว่าเป็นแต่เรื่องของพวกชาววัด หรือพวกที่เรียกกันว่าอุบาสกอุบาสิกาเป็นเรื่องของความเก่าแก่คร่ำครึ เพราะว่าเป็นคำสอนที่ได้สอนกันมาตั้ง ๒,๕๐๐ ปีแล้วนั้น หากว่าคนรุ่นใหม่ซึ่งอยู่ในความแวดล้อม

ของวิทยาการใหม่ ๆ ได้ศึกษาดูแล ก็จะประหลาดใจว่า พระพุทธองค์ได้ทรงสอนถึงวิธีการศึกษาเพื่อเข้าถึงสัจธรรม อันเป็นวิธีการที่ต้องตามวิธีการวิทยาศาสตร์ไว้เป็นอันมาก

แบบอย่างการศึกษาที่ถูกต้อง กล่าวคือ การศึกษาให้รู้ชัดตามความเป็นจริงและไม่หลงติดอยู่ในความรู้ขั้นหนึ่ง ๆ หากทำการขวนขวายแสวงหาความรู้ขั้นสูงต่อไป จนพอใจว่าเป็นความรู้ขั้นสูงสุดเท่าที่กำลังของมนุษย์คนหนึ่งจะแสวงหาได้ รวมทั้งวิธีการศึกษาที่ถูกต้อง และการแสดงท่าทีอันละเมียดละไม เป็นธรรมต่อทิฐิหรือลัทธิอื่นนั้น แบบอย่างดังกล่าวนี้ได้มีปรากฏอยู่ในพระพุทธจริยาแล้วทั้งนั้น หากนักศึกษาในสมัยปัจจุบันได้มีโอกาสศึกษาพระพุทธจริยาในเรื่องนี้แล้ว ก็จะพึงเห็นเป็นข้อน่าอัศจรรย์ว่า แม้เวลาจะล่วงเลยมาแล้วถึง ๒,๕๐๐ ปี แบบอย่างการศึกษาและการประกาศธรรมของพระพุทธองค์ก็ยังทรงความสดใสและไม่เปิดช่องให้วิทยาศาสตร์ของสมัยใหม่เข้าเย้ยหยันได้ ทั้งยังจะให้บทเรียนที่ดีแก่สมัยใหม่ได้ด้วย

ผู้เขียนจะกล่าวอ้างถึงเรื่องนี้แต่สั้น ๆ ว่า เมื่อพระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นภาพคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวชแล้วน้อมนึกตรึกตรองถึงสภาวธรรมที่เกี่ยวพันกับภาพนั้น จนเล็งเห็นความยากเข็ญและความทุกข์ทรมานของสัตว์โลก และได้ตัดพระทัยสละโลกียสุขอันเลอเลิศทั้งมวลเสด็จออกอภิเนษกรมณ์ คือการออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่แล้ว "แสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งประเสริฐชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า" ได้เข้าไปสู่สำนักของอาฬารดาบส ขอศึกษาปฏิบัติตามลัทธิของท่าน เมื่อเรียนรู้จบธรรมในลัทธิของอาจารย์ซึ่งนับถือกันว่าเป็นธรรมอันล้ำลึกแล้ว ทรงเห็นว่ายังมิใช่อมตธรรมที่แสวงหาก็มิได้ทรงยึดถือ และได้หลีกไปเสีย แล้วเสด็จไปศึกษาต่อในสำนักของอุทกดาบส ครั้นเรียนรู้จบธรรมในลัทธิของอาจารย์องค์ที่สองแล้ว ก็มิได้ยึดถือหรือหยุดอยู่เพียงนั้น ด้วยเห็นว่ายังมิใช่อมตธรรมที่ปรารถนา จึงหลีกไปอีก แต่นั้นก็ได้ทรงค้นคว้าอมตธรรมแต่ลำพังพระองค์เอง ตราบกระทั่งได้ทรงค้นพบอมตธรรมหรือบรมสัจธรรมด้วยพระองค์เองแล้วได้ทรงนำออกเปิดเผยสั่งสอนแก่มวลมนุษย์ ซึ่งพระอริยเจ้าผู้สาวกทั้งหลายได้ทรงจำบรมสัจธรรมนั้นไว้ และได้ทำการสั่งสอนสืบต่อกันมาจนกระทั่งตกทอดมาถึงพวกเราในบัดนี้ แบบอย่างการศึกษาเช่นนี้มีความเก่าคร่ำของกาลเวลาแฝงอยู่ที่ตรงไหนเล่า บางทีเราทั้งหลายก็จะเห็นว่า การดำเนินการศึกษาและการรับฟังรับเชื่อของคนในปัจจุบันนี้มีอยู่มิใช่น้อยที่อยู่ล้าหลังไกลแสนไกลจากหลักการที่เจ้าชายสิทธัตถะแห่งอินเดียได้ทรงใช้มาในสมัย ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

ในกรณีที่หยิบยกทิฐิที่ตัวเองเชิดชูเข้าเปรียบเทียบกับทิฐิอื่นนั้น เราก็จะพบแบบ

อย่างอันดีเลิศในพระพุทธจริยาอีกครั้งหนึ่ง ก่อนที่จะทรงเปรียบเทียบและทรงวิจารณ์ลัทธิศาสนาอื่นนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงศึกษาถึงมูลฐานของลัทธิต่าง ๆ ที่มีอยู่ในยุคสมัยของพระองค์อย่างทั่วถึง และเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงมูลฐานของลัทธิเหล่านั้น ซึ่งมีอยู่ ๖๒ อย่างด้วยกัน จนสามารถยืนยันได้ว่าพระองค์ *"รู้ชัดวัตถุ ๖๒ นี้อย่างชัดเจนว่า มันเป็นฐานที่ตั้งของทิฐิ ซึ่งเมื่อใครจับไว้ถือไว้อย่างนั้น ๆ แล้ว ย่อมมีคติ มีภพเบื้องหน้าเป็นอย่างนั้น ๆ"* และได้ทรงกล่าวถึงหลักธรรมและลัทธิอื่นว่า *"ลงกันได้กับเราในบางฐานะ (บางเรื่อง) ไม่ลงกันได้ในบางฐานะ บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าดี พวกเราก็กล่าวว่าดี บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าไม่ดี พวกเราก็กล่าวว่าไม่ดี บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าดี พวกเรากล่าวว่าไม่ดี บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าไม่ดี พวกเรากล่าวว่าดี ฯลฯ"* คือได้ทรงกล่าวถึงลัทธิของผู้อื่นโดยความเป็นธรรม มิได้ทรงปรักปรกหำหั่นว่าของเขาผิดหรือเลวทรามไปทั้งหมด

ผู้เขียนเห็นว่า พุทธจริยาในเรื่องนี้เป็นแบบอย่างอันดียิ่งที่นักศึกษารุ่นเยาว์จะเจริญรอยตาม การยึดถืออยู่แต่ชื่อของทิฐิโดยมิได้ศึกษาสิ่งที่เป็นเนื้อหาให้รู้ชัด ไม่ว่าจะเป็นทิฐิที่เราเชิดชูหรือที่เราคัดค้านก็ตาม ไม่เป็นสิ่งที่เป็นคุณอะไรเลย ความยึดถืออย่างเหนียวแน่นในความรู้เท่าที่ตนรู้อยู่จะตัดความงอกงามจำเริญของความรู้ และบุคคลผู้ปล่อยให้อุปาทานในทิฐิอันใดอันหนึ่งครอบงำตนไว้อย่างแน่นหนา ก็มักจะมองดูทิฐิอื่นแต่ในแง่ร้ายและในทางจับผิด โดยไม่ยอมเบิกตาดูความแท้จริงในเนื้อหาของทิฐิอื่น ๆ ว่ามีอะไรบ้าง หากว่าทิฐิที่เขายึดถืออยู่เป็นทิฐิที่ผิดแล้ว บุคคลอันอุปาทานครอบไว้เช่นนั้นก็ไม่มีวันจะได้พบทิฐิที่จะนำเขาไปสู่แสงสว่างได้เลย ไม่ว่าจะเป็นทิฐิในทางโลกหรือในทางธรรม

ความรู้นั้นย่อมมีลำดับ มีขั้นของมัน และมีคุณค่าแตกต่างกันตามประเภทและความมุ่งหมายของความรู้ที่เรียกว่าสัจธรรมก็มีลำดับมีขั้นของมันเช่นกัน ทั้งความรู้นั้นก็ยังแบ่งออกไปเป็นความรู้ในทางโลก และในทางธรรม และในทางธรรมเล่าก็มีขีดขั้นต่ำสูงลุ่มลึกต่างกัน ความรู้บางอย่างก็มีความมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปรับปรุงความเป็นอยู่ของชุมนุมชนส่วนรวม ความรู้บางอย่างก็เป็นความรู้ที่เจาะจงให้แต่ละคนประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะสำเร็จประโยชน์แก่ตน ครั้นบุคคลแต่ละคนประพฤติปฏิบัติได้ผลอันดีงามแล้ว และเมื่อมีคนประพฤติมากขึ้น ก็จะส่งผลเป็นคุณแก่ชุมนุมชนตามส่วน ความรู้ในทางโลกและความรู้ในทางธรรมนั้น หากเป็นความรู้ที่ถูกต้อง คือไม่เป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่น และเป็นการส่งเสริมประโยชน์ตนและผู้อื่นแล้ว ก็ย่อมเป็นความรู้ที่เกื้อกูลโลกและสัตว์โลกด้วยกัน

เมื่อเป็นสัจธรรมแล้ว จะเป็นสัจธรรมทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม ศาสดาผู้ประกาศสัจธรรมนั้นก็มุ่งผลเพื่อการระงับดับทุกข์ของมวลมนุษย์ด้วยกัน เป็นแต่ว่าสัจธรรม

ทางโลกพินิจศึกษาโลกด้วยมุ่งหมายบำบัดทุกข์ของมนุษย์ ที่มีมูลเหตุมาแต่วัตถุ คือเข้าแก้ปัญหาการครองชีพของมนุษย์ อันเป็นปัญหาที่เผชิญหน้ามนุษย์อยู่ตั้งแต่มีมนุษย์ขึ้นมาในโลกตราบถึงทุกวันนี้ รวมทั้งเสริมสร้างวัฒนธรรมและศีลธรรมในรูปที่เป็นความดีงามร่วมกัน และเป็นประโยชน์ร่วมกันในบรรดาสมาชิกทั้งหมดของชุมนุมมนุษย์ สัจธรรมทางโลกพิจารณาทางได้ทางเสียของมวลมนุษย์จากการแก้ไขปรับปรุงสังคม ส่วนสัจธรรมในทางธรรมโดยเฉพาะสัจธรรมของพุทธศาสนานั้น แม้เป็นความรู้ชั้นเลิศเกี่ยวกับเรื่องจิตอันเป็นผลของการศึกษาค้นคว้าที่ได้มาจากการปฏิบัติด้วยการสละชีวิตเข้าแลกของพระบรมศาสดาก็ดี แต่สัจธรรมในพุทธศาสนาก็คงรับรู้อิทธิพลของวัตถุที่สัจธรรมทางโลกได้ค้นพบเช่นกัน สัจธรรมในพุทธศาสนามิได้ขัดแย้งกับสัจธรรมทางโลกในเรื่องนี้ สัจธรรมทางพุทธศาสนาซึมทราบในอิทธิพลของวัตถุเป็นอย่างดี และก็เพราะความซึมทราบในอิทธิพลของวัตถุเป็นอย่างดีนั้นเอง สัจธรรมทางพุทธศาสนาจึงได้เสนอการค้นพบที่จะเอาชนะมันในขั้นที่เป็นชัยชนะอันเด็ดขาด สัจธรรมของพุทธศาสนามุ่งเอาชนะมัน ด้วยการเข้าไปตัดมูลเหตุและตัดรากของมันทิ้งเสียทีเดียว เมื่อพิจารณาในแง่นี้ สัจธรรมของพุทธศาสนาจึงเป็นสัจธรรมที่ส่งเสริมเติมต่อสัจธรรมของทางโลก สัจธรรมของพุทธศาสนาเป็นสัจธรรมที่ช่วยยกระดับสัจธรรมของทางโลกให้ขึ้นสู่สุดยอดของสัจธรรม สัจธรรมของพุทธศาสนาจะยกระดับมนุษย์จากระดับกัลยาณชนอันโลกนิยมนับถือกัน ไปสู่ระดับอริยชน (ตามความหมายของพุทธศาสนา) สัจธรรมของพุทธศาสนาจะเข้าช่วยรักษาบาดแผลอันลึกในจิตใจของมนุษย์ซึ่งเป็นบาดแผลชนิดที่ไม่มีสัจธรรมใด ๆ ของทางโลกจะสามารถเยียวยารักษาได้ ด้วยประการฉะนี้ สัจธรรมของทั้งสองฝ่ายจึงมีเหตุผลอย่างยิ่งที่จะอยู่ร่วมกันไปอย่างผาสุก เพื่อทำการเกื้อกูลโลกและมนุษย์ไปด้วยกัน ตามขอบเขตความสามารถของสัจธรรมนั้น และมนุษย์ก็สมควรจะแสวงหาประโยชน์จากสัจธรรมทั้งสองนั้น นั่นแหละจะเป็นหลักประกันอันมั่นคงในสันติภาพถาวร ทั้งในส่วนภายนอกและส่วนภายใน คือความสงบที่ปราศจากความอดอยาก ความกลัวความกดขี่เบียดเบียนกัน และในขณะเดียวกัน เมื่อผู้ใดปรารถนาก็จะได้ความสงบที่ปราศจากความย่ำยีของกิเลสและบาปอกุศลทั้งปวงด้วย อันเป็นความสงบ และอิสรภาพขั้นสูงสุด ที่บรมสัจธรรมในพุทธศาสนาสามารถจะให้แก่แต่ละคนที่มุ่งแสวงหาได้

แน่ละถ้าคนทั้งโลกปฏิเสธว่า ไม่ต้องการจะดำเนินชีวิตไปในทางอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้ารวมทั้งศาสดาของศาสนาต่าง ๆ ได้ประกาศสั่งสอนไว้ ความรู้ในทางธรรมก็ย่อมจะไม่มีที่อยู่ในโลกเป็นธรรมดา และในทางกลับกัน ถ้าคนทั้งโลกปรารถนาจะเป็นพระอรหันต์กันทั้งหมด หรือปรารถนาจะได้ไปอยู่ในแผ่นดินของพระพุทธเจ้า และพากัน

ประพฤติตนตามพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้ากันทั้งหมดแล้ว ความรู้ในทางโลกอันมุ่งหมายปรับปรุงโลกและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เพื่อที่จะให้โลกเป็นที่อยู่อันผาสุกของมวลมนุษย์ ก็หมดความจำเป็นที่จะต้องเรียนต้องสอนกัน แต่เมื่อความเป็นจริงมีอยู่ว่า แม้ว่าจะมีคำสอนอันประเสริฐของศาสดาแห่งศาสนาต่าง ๆ ปรากฏขึ้นในโลกนี้ นับเป็นเวลาตั้งพัน ๆ ปีมาแล้วก็ตาม แต่มนุษย์ส่วนมากก็ยังปรารถนาความสุขตามวิสัยโลกอยู่ ยังปรารถนาที่จะใช้ชีวิตเพื่อช่วงชิง "รสอร่อยของโลก" กันอยู่ ยังคงกดขี่เบียดเบียนและประกอบการอาธรรม์ต่าง ๆ อยู่ และมนุษย์จำนวนอเนกอนันต์ที่ปฏิญาณตนถวายความภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า ก็หาได้ปรนนิบัติพระผู้เป็นเจ้าของตนไม่ หากได้ไปปรนนิบัติเงินทองและความชั่วช้าอาธรรม์ต่าง ๆ นานา โดยไม่ยำเกรงเดชานุภาพของพระผู้เป็นเจ้าของตนแต่อย่างใด และในขณะเดียวกัน ความใคร่ธรรม ความปรารถนาที่จะได้ดวงตาเห็นธรรมก็ได้มีอยู่ในหมู่มนุษย์ผู้เป็นกัลยาณชนด้วยเหมือนกัน ฉะนี้แหละความรู้ที่ถูกต้อง ทั้งในทางโลกและในทางธรรม จึงทำหน้าที่เกื้อกูลโลกด้วยกัน และสมควรที่จะดำรงอยู่เคียงคู่กันไป

ความรู้หรือทิฐิใดจะเป็นคุณประโยชน์แก่มนุษย์มากน้อยเพียงใด หรืออันใดเป็นความรู้ผิด อันใดเป็นความรู้ถูก หาได้อยู่ที่ชื่อของมันหรือการยอมรับนับถือตาม ๆ กันมาไม่ แต่อยู่ที่ว่ามันจะต้องพิสูจน์คุณภาพของมันเองให้เห็นประจักษ์ มันจะเป็นความรู้ที่ถูกก็เพราะมันพิสูจน์ได้ว่า มันได้รับใช้มนุษย์ได้ผลอันดีงามตรงตามความมุ่งหมายที่มันได้ประกาศ แทนที่คนเราจะหลงติดอยู่ที่ชื่อของความรู้หรือทิฐิต่าง ๆ ว่ายี่ห้อนั้นดี ยี่ห้อนี้ไม่ดี เราควรจะพิสูจน์ความดีหรือไม่ดีของมันด้วยการค้นหาคำสอนและความมุ่งหมายในการรับใช้ของมัน แล้วสำรวจตรวจสอบหลักฐานดูให้แน่ชัดว่า มันให้ผลได้จริงตามคำสอนและความมุ่งหมายที่มันได้ประกาศไว้หรือไม่

ในการศึกษาและตรวจสอบคุณค่าของพุทธศาสนา เราก็ควรจะกระทำโดยนัยเดียวกันนั้น คือเราควรที่จะศึกษาให้รู้แน่ชัดว่า เนื้อหาของพุทธศาสนาเป็นอย่างไร สารัตถะแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าคืออะไร พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะนำมนุษย์ไปสู่ที่ใด ธรรมะของพระพุทธเจ้าจะพิสูจน์ได้หรือไม่ว่า เมื่อบุคคลประพฤติตามคำสอนแล้วจะสำเร็จประโยชน์ตามคำสอนนั้น ผู้เขียนกล่าวได้ว่า หากผู้ใดได้ศึกษารู้ชัดแล้วจะเห็นได้เองว่า ธรรมะของพระพุทธเจ้ามิใช่เรื่องของการเรียกร้องให้มารับเชื่ออย่างงมงาย หากเป็นธรรมอันอุดมที่ทนทานต่อการเพ่งพินิจ เป็นธรรมที่ยืนตระหง่านเรียกร้องให้คนทั้งหลายเข้าไปพิสูจน์ ซึ่งเมื่อเขาได้พิสูจน์แล้ว เขาก็จะต้องยอมรับในความแท้จริงของบรมสัจธรรมนั้น ทั้งนี้ผู้เขียนไม่ได้ประสงค์จะให้บุคคลเห็นคล้อยตามที่กล่าวนี้ ก่อนที่เขาจะได้ศึกษาและพิสูจน์ธรรมะของพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง

อุปาทานและอคตินั้น เป็นดังคุกมืดที่คุมขังคนไว้เป็นจำนวนมาก แสงสว่างแห่งสัจธรรมไม่อาจแทงทะลุอุปาทานที่คุมขังบุคคลไว้ได้ หากบุคคลได้ปลดเปลื้องอุปาทานของเขาเสีย และได้เข้าสู่การศึกษาพุทธศาสนาด้วยปราศจากอคติที่ติดข้องอยู่ในใจมาแต่เดิม จนกระทั่งได้ทราบแก่นสารของธรรมในพุทธศาสนาแล้ว เขาเองจะเป็นผู้ยืนยันออกมาโดยปราศจากความลังเลใจว่า นี่เป็นวิชชาในอันดับที่หนึ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และนำมาปฏิบัติต่อชีวิต

๒

เหตุที่คนโดยมากซึ่งประกาศตนว่าเป็นพุทธมามกะ แต่ก็วางตนห่างเหินจากพระพุทธศาสนา จนดูราวกับว่าพุทธศาสนากับตัวเขาไม่มีความสัมพันธ์กันเลยนั้น คงจะมีอยู่หลายเหตุ ในที่นี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงเหตุบางข้อที่ผู้เขียนเข้าใจว่า หากขจัดเสียได้แล้วน่าจะเรียกให้คนจำนวนไม่น้อยหันมาสนใจในพระพุทธศาสนาและยอมรับเอาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปใช้ในการดำเนินชีวิตด้วยความเต็มใจ จริงอยู่จะเรียกวิถีชีวิตเช่นนั้นว่า เป็นวิถีชีวิตที่ปูลาดไว้ด้วยดอกกุหลาบไม่ได้ แต่จะไม่สมควรหรือที่จะเรียกชีวิตที่ปูลาดไว้ด้วยธรรมอันงดงามด้วยความบริสุทธิ์และชื่นฉ่ำด้วยความสงบเย็นนั้นว่า เป็นวิถีชีวิตที่เลอเลิศกว่าวิถีชีวิตแห่งดอกกุหลาบ เพราะว่ามีดอกกุหลาบที่ไหนบ้างที่ไม่รู้จักโรยราเหี่ยวแห้งไป แลมีวิถีชีวิตแห่งดอกกุหลาบที่ไหนบ้างที่ปราศจากการช่วงชิงกันด้วยวิธีการอันไม่เลือกว่าสกปรกหรือไม่ และเราจะเดินไปได้โดยไม่เคียดแค้นคนอื่นหรือไม่ถูกคนอื่นเขาเคียดแค้นเอา

ก็ย่อมจะมีคนอยู่จำพวกหนึ่งที่เป็นดังดอกบัวอันจะไม่ยอมโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ และจะต้องตกเป็นเหยื่อของสัตว์น้ำไป แต่ก็ย่อมจะมีคนจำนวนไม่น้อยที่เป็นดังดอกบัวอันกำลังจะโผล่ขึ้นมาเหนือผิวน้ำ เพื่อรับความเบิกบานและแสงสว่าง หากว่าเขาเหล่านี้มิได้เข้ามาใกล้ชิดพระธรรม ก็มิได้หมายความว่าเขาไม่ต้องการจะเข้ามาหรือว่าเขาปฏิเสธพระธรรม แต่เพราะว่ามีเหตุบางประการมาสกัดกั้นไว้ และเหตุดังกล่าวนั้นก็อาจจะมาจาก *ความมัวเมาในความหนุ่ม* *ความมัวเมาในความไม่มีโรค* และ *ความมัวเมาในชีวิตความเป็นอยู่* แม้พระพุทธองค์ก่อนที่จะเสด็จออกแสวงหาโมกขธรรม (คือความหลุดพ้น หรือนิพพาน) ก็ได้ทรงตกอยู่ในบ่วงแห่งความมัวเมาทั้งสามประการนี้เหมือนกัน ดังที่ได้ตรัสเล่าถึงชีวิตอันได้รับบำเรออย่างถึงขนาดแก่สาวกของพระองค์ว่า

"เราเป็นผู้ละเอียดอ่อน ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง ละเอียดอ่อนอย่างที่สุด เขาขุดสระ ๓ สระ ในวังแห่งบิดาของเรา ในสระหนึ่งปลูกอุบล (บัวเขียว) ในสระหนึ่งปลูกปทุม (บัวหลวง) ในสระหนึ่งปลูกปุณฑริก (บัวขาว) เพื่อประโยชน์แก่เรา มิใช่ว่าจันทน์ที่เราใช้อย่างเดียวที่มาแต่เมืองกาสี ถึงผ้าโพก เสื้อ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ก็ล้วนมาแต่เมืองกาสี เขาคอยกั้นเศวตฉัตรให้เราด้วยหวังว่าความหนาว ความร้อน ละออง หญ้า หรือน้ำค้างอย่าได้ถูกต้องเราทั้งกลางวันและกลางคืน มีปราสาทสำหรับเรา ๓ หลัง หลังหนึ่งสำหรับฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับฤดูร้อน และหลังหนึ่งสำหรับฤดูฝน เราอยู่บนปราสาทสำหรับฤดูฝนตลอดสี่เดือนฤดูฝน ให้เขาบำเรออยู่ด้วยดนตรีอันปราศจากบุรุษ ไม่ลงจากปราสาท ในวังของบิดาเรา เขาให้ข้าวสุกแห่งข้าวสาลีเจือด้วยเนื้อแก่ทาสและคนงาน (ดาษดื่น) เช่นเดียวกับที่อื่นเขาให้ข้าวปลายเกรียนกับน้ำส้มแก่พวกทาสและคนใช้

"เมื่อเราเพียบพร้อมไปด้วยการตามใจตัวถึงเพียงนี้ มีการได้รับความประคบประหงมถึงเพียงนี้ ความคิดก็บังเกิดแก่เราว่าปุถุชนที่ไม่ได้ยินได้ฟัง ทั้งที่ตัวเองจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ แต่ครั้นเห็นคนอื่นแก่ก็นึกอิดหนาระอาใจ สะอิดสะเอียนไม่นึกถึงตัวเสียเลย ถึงเราเองก็เหมือนกันจะต้องแก่ ไม่ข้ามพ้นความแก่ไปได้ แต่ว่าเมื่อจะต้องแก่ไม่พ้นความแก่ไปได้ แล้วจะมาลืมตัวอิดหนาระอาใจ สะอิดสะเอียน เมื่อเห็นคนอื่นแก่นั้นไม่เป็นการสมควรแก่เรา เมื่อเราได้พิจารณาได้เช่นนี้ ความมัวเมาในความหนุ่มของเราได้หายไปหมดสิ้น"

ครั้นแล้วได้ทรงปรารภถึง *"ความที่ตัวเองจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้"* ปรารภถึง *"ความที่ตัวเองจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้"* ตามนัยเดียว

กับที่ได้ปรารภถึงความแก่ และเมื่อได้พิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้ว ความมัวเมาในความไม่มีโรค และความมัวเมาในชีวิตความเป็นอยู่ ก็ได้หายไปหมดสิ้นเช่นกัน

บุคคลจำพวกที่หากว่าได้รู้แก่นสารของธรรมในพระพุทธศาสนาตรงตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะเกิดศรัทธาและสนใจศึกษาพุทธธรรม หากแต่ในปัจจุบันยังไม่เกิดศรัทธาและความสนใจนั้น ผู้เขียนเข้าใจว่า เนื่องมาแต่เหตุสำคัญข้อหนึ่งที่ว่า บรรดาผู้ที่มีอุปนิสัยอันจะรับนับถือ (อย่างจริงจัง) พุทธธรรมได้นั้น ยังไม่ทราบชัดว่าเนื้อหาแห่งคำสอนของพุทธศาสนามีว่ากระไรบ้าง นอกจากเขาจะไม่ทราบถึงเนื้อหาที่แท้จริงแห่งคำสอนแล้ว สิ่งที่เขาได้ยินได้ฟังมาจากทางต่าง ๆ อย่างผิวเผิน ซึ่งอาจเป็นเรื่องนอกศาสนาของพระ-พุทธเจ้า หรือเป็นแต่เพียงเศษของพุทธศาสนาเท่านั้น มักจะทำให้เขาเข้าใจผิดไป แล้วก็เลยยึดถือเอาว่า นั่นเป็นเรื่องของพุทธศาสนา และเมื่อเข้าใจไปเสียว่า พุทธศาสนาเป็นเรื่องจำพวกลี้ลับ เพ้อฝัน หรือเป็นที่น่าเย้ยหยันดังที่ได้รับฟังมาผิด ๆ ก็เลยไม่สนใจที่จะศึกษาหาความจริงและความถูกต้องต่อไป มีคนเป็นอันมากที่ยังเข้าใจว่า การถือโชคถือลาง การถือฤกษ์งามยามดี การถือของขลังของศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นเรื่องของพุทธศาสนา และในจำนวนคนที่กล่าวนั้น ก็แบ่งได้เป็นสองพวก พวกหนึ่งได้ยอมรับนับถือเรื่องเช่นที่กล่าวนั้นอย่างศิโรราบจากบุคคลพวกนั้น พุทธศาสนาก็ได้คนที่นับถือซึ่งให้ความนับถือด้วยความภักดีอันงมงาย และก็เป็นการนับถือที่ผิด เพราะว่านั่นมิใช่เรื่องของพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นเรื่องที่องค์ศาสดาของพุทธศาสนาได้ทรงคัดค้านไว้ด้วย อีกพวกหนึ่งเห็นว่า เรื่องเช่นนั้นเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระ แต่เมื่อเขาเข้าใจผิดไปว่า เรื่องเหล่านั้นเป็นเรื่องของพุทธศาสนาแล้ว เขาก็ไม่สนใจที่จะหาคำตอบปัญหาในเรื่องการครองชีวิตจากพระพุทธศาสนา ดังนี้พุทธศาสนาจึงได้คนจำนวนไม่น้อยที่ (เรียกกันว่า) นับถือพุทธศาสนาโดยไม่รู้จักคำสอนของศาสนาที่เขานับถือ และโดยที่ชีวิตของเขาไม่เคยได้สัมผัส หรือแม้แต่จะเข้ามาใกล้ชิดกับธรรมะของพระศาสดาเลย ดังนี้พุทธศาสนาก็จะได้ผู้แวดล้อม ซึ่งเกลื่อนกล่นไปด้วยบุคคลที่อาจเรียกได้ว่า "โมฆบุรุษ" คือผู้ว่างเปล่า (จากธรรม)

คนไม่น้อยเมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องนรกสวรรค์ และคำบรรยายอันพิสดารเกี่ยวกับชีวิตในขุมนรกต่าง ๆ และในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ แล้วยึดถือเอาว่า นั่นเป็นเรื่องเนื้อหาของพุทธศาสนา ก็แบ่งออกได้เป็นสองพวกดังกล่าวข้างต้นเช่นเดียวกัน และในเรื่องท้าวพญามารพร้อมด้วยพลมาร ได้ยกกองทัพเข้าโจมตีพระพุทธองค์ขณะบำเพ็ญความเพียรอยู่นั้น ก็ทำให้เกิดความเชื่อถือตามคำกล่าวที่เป็นบุคลาธิษฐานอย่างจริงจังในบุคคลพวกหนึ่ง และทำให้เกิดการมองดูอย่างเย้ยหยันในบุคคลอีกพวกหนึ่งเช่นเดียวกัน

ถัดจากนั้นก็มาถึงเรื่องศัพท์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนา เช่นคำว่า นิพพาน สติปัฏฐาน ๔ วิปัสสนากรรมฐาน ไตรลักษณ์ เบญจขันธ์ และคำอื่น ๆ อีกในทำนองเดียวกันนี้ ซึ่งคนเป็นอันมากไม่เข้าใจ และเมื่อไม่เข้าใจแล้ว เขาก็ตีความเอาว่าเป็นเรื่องจำพวกลี้ลับ เป็นเรื่องจำพวกของขลังของศักดิ์สิทธิ์ อันอยู่นอกเหนือความสนใจของเขา บางพวกก็เห็นไปว่าเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้อง และไม่เป็นคุณประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตในปัจจุบันเสียเลย อันที่จริงก็เป็นเรื่องที่น่าเห็นใจอยู่ เพราะว่าหน้าตาของศัพท์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนาที่มาจากภาษาบาลีนั้น ดูช่างเป็นคนแปลกหน้าสำหรับคนทั่วไปที่จะเข้าไปทักทายปราศรัยด้วย และดูเป็นสิ่งที่ห่างไกลต่อการดำเนินชีวิตของคนธรรมดาสามัญเสียเหลือเกิน คำบางคำเช่นคำว่า กรรมฐาน นั้น เมื่อเขียนเป็นรูปภาษาบาลีว่า กมฺมฏฺฐาน และคำว่า ไตรลักษณ์นั้น เมื่อกล่าวให้ดูขลังว่าพระไตรลักษณ์ ก็ยิ่งชวนให้เขาเข้าใจว่า เป็นเรื่องห่างเหินจากชีวิตของเขาเสียจริง ๆ การที่คนทั่วไปไม่คุ้นเคยกับศัพท์ของพุทธศาสนาเหล่านี้ก็เนื่องด้วยแต่เดิมมาพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่สอนและเรียกกันแต่ภายในวัด คือนอกจากพระภิกษุแล้วก็มีท่านที่เรียกกันว่าอุบาสกอุบาสิกา ซึ่งโดยมากเป็นพวกท่านผู้เฒ่าผู้แก่ที่ไปฟังเทศน์ฟังธรรมตามวัดเป็นประจำ ดังที่เรียกกันว่า “เข้าวัดเข้าวา” และก็มีจำนวนเพียงน้อยนิดเท่านั้น ส่วนพวกพุทธศาสนิกที่มิได้ “เข้าวัด” ซึ่งมีจำนวนมากมายมหึมานั้น ก็มีโอกาสน้อยนักที่จะได้เรียนรู้ธรรม และดังนั้นจึงห่างเหินจากธรรม จนไม่อาจอธิบายธรรมะให้คนนอกพุทธศาสนาเข้าใจได้ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้ามีว่ากระไรบ้าง แม้ผู้ที่ “เข้าวัด” ก็ตาม ก็ไม่ได้หมายความว่าท่านเหล่านั้นได้เรียนรู้ธรรมถูกต้องตามพุทธประสงค์เสมอไป จนกระทั่งในกาลสมัยไม่นานมานี้ จึงได้มีการเคลื่อนไหวในอันเผยแพร่ธรรมออกมานอกวัด ท่านภิกษุและท่านสัตบุรุษผู้ริเริ่มปฏิบัติการนี้ย่อมสมควรได้รับการคารวะและรำลึกถึงด้วยความขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง และการเคลื่อนไหวเช่นนี้ก็สมควรจะได้รับการร่วมมือส่งเสริมจากผู้ใคร่ธรรมทั่วไป

สำหรับผู้ที่ไม่ได้สนใจในธรรมของพุทธศาสนามาแต่ก่อน จะเป็นด้วยยังไม่มีอะไรมากระตุ้นใจให้เกิดความสนใจก็ดี หรือจะเป็นด้วยได้รับความรู้มาอย่างผิวเผินหรืออย่างผิด ๆ แล้วก็มองดูพุทธศาสนาเสมือนวัตถุโบราณชิ้นหนึ่งที่พึงเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ก็ดี ผู้เขียนใคร่จะชวนให้ท่านเหล่านั้นได้พิจารณาข้อความจริงต่อไปนี้สักเล็กน้อย ในประการแรกก็คือ ข้อความจริงที่ว่า ณ บัดนี้ได้มีพลเมืองหนึ่งในสามของโลกเข้ารับนับถือพุทธศาสนา และหากจะมีผู้เห็นว่าเพียงแต่จำนวนของผู้นับถือ จะเอามาเป็นเรื่องเชิดชูคุณค่าของศาสนาอย่างเป็นจริงเป็นจังทีเดียวไม่ได้ เพราะอาจมีผู้นับถืออย่างงมงายปนอยู่ด้วยไม่น้อย หากเป็นดังนั้นก็มีข้อความจริงที่จะแย้งได้ยากอีกข้อหนึ่ง คือข้อความจริงที่ว่า

ได้มีบัณฑิตชนเป็นอันมากในนานาประเทศทั่วโลกได้ละทิ้งศาสนาเดิมของเขา เป็นต้นว่า พวกฝรั่ง ทั้งในยุโรป อเมริกา และในออสเตรเลีย ได้ละศาสนาเดิมของเขาและหันเข้ามารับนับถือพุทธศาสนา เพราะเห็นว่าเป็นศาสนาที่กลมกลืนกับหลักวิทยาศาสตร์ เป็นศาสนาที่สอนตามแนวแห่งเหตุผล เป็นศาสนาที่ไม่อิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพระเจ้า ซึ่งถ้ามีจริงก็ทำให้ผู้คนสงสัยคลางแคลงในความเป็นธรรมของพระองค์ ที่ทรงปฏิบัติต่อมนุษย์ที่ถูกแบ่งออกเป็นชั้นต่าง ๆ สรุปก็คือเขาเหล่านั้นเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษย์ เป็นศาสนาที่สอนโดยมนุษย์ และเพื่อมนุษย์ทุกคน มิใช่ศาสนาที่จำกัดชั้นวรรณะ เช่นศาสนาพราหมณ์ และข้อสำคัญก็คือเขาเหล่านั้นได้มีศรัทธาอย่างแน่นแฟ้นว่าพุทธศาสนาสามารถนำเขาไปสู่ความปราศจากทุกข์หรือไปสู่สันติสุขได้จริง การที่ปัญญาชนเป็นอันมากในนานาประเทศได้ละศาสนาเดิมของเขาและหันเข้ามานับถือพุทธศาสนาเช่นนี้ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คงทนต่อการพิสูจน์ความแท้จริงแห่งสัจธรรม ที่พระบรมศาสดาได้ประกาศแก่มนุษยชาติเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สิ่งที่ดลใจคนนอกพุทธศาสนาให้หันเข้ามาเสพย์รสธรรมของพุทธศาสนานั้นก็คือคุณค่าแห่งสัจธรรมในพุทธศาสนานั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นในอดีตหรือปัจจุบัน ในอดีต เมื่อพระสารีบุตรยังศึกษาลัทธิของอาจารย์อื่นอยู่ และได้มาฟังธรรมของพระพุทธเจ้าที่พระอัสสชิได้แสดงให้ฟังแต่โดยย่อว่า *"ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และตรัสความดับแห่งธรรมเหล่านั้น"* ได้ฟังเพียงเท่านั้น พระสารีบุตรซึ่งต่อมาได้เป็นอัครสาวกของพระศาสดา ก็ซึมทราบดีว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนถึงเรื่องเหตุและผลซึ่งเกิดจากเหตุ และสอนถึงการดับของเหตุทั้งหลายด้วย ครั้นแล้วพระสารีบุตรก็เลื่อมใสและมอบตนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าแต่นั้นมา ในปัจจุบันก็เหมือนกันกับในอดีต ชาวต่างประเทศผู้มีการศึกษาชั้นสูงและได้หันเข้ามานับถือพุทธศาสนา ก็เนื่องมาแต่ได้อ่านหนังสือที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา และบังเกิดความจับใจในธรรมนั้น เพราะเหตุว่าธรรมในพุทธศาสนาเป็นธรรมที่แสดงเหตุและผล *"เป็นธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด"* และ *"เป็นธรรมอันจะเรียกร้องผู้อื่นให้มาดูได้"* กล่าวคือ ไม่ว่าใครก็ตามหากสงสัยในสัจธรรม ธรรมนั้นย่อมท้าให้เขามาพิสูจน์ความถูกต้องแท้จริงได้เสมอ

ผู้เขียนใคร่จะชี้ไว้เสียในตอนนี้ว่า พุทธศาสนาไม่มีการสอนให้กราบไหว้วิงวอนขอความอนุเคราะห์จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ เลยไม่มีพระเป็นเจ้าในพุทธศาสนาที่จะคอยรับฎีการ้องทุกข์ของใคร แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงช่วยใครไม่ได้ หากว่าเขาไม่ช่วยตัวเอง พระองค์ได้แถลงอย่างซื่อสัตย์ว่า "ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทาง" และบนทางที่จะไปสู่สันติสุข

หรือความไม่มีทุกข์ที่พระองค์ได้ทรงค้นพบและประกาศให้ทราบแล้วนั้น คนทั้งหลายจะต้องทำความเพียรเดินไปเอง ไม่มีอานุภาพหรือปาฏิหาริย์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ในพุทธศาสนาจะช่วยคนที่นับถือได้ นอกจากการกระทำของเขาเอง พุทธศาสนาไม่มีการต่อรอง ไม่มีสิ่งล่อใจ หรือการอวดอ้างใด ๆ ที่จะทำให้ผู้คนหันเข้านับถือพุทธศาสนา นอกจากความโสภาแห่งสัจจะและเหตุผลที่มีอยู่ในธรรมะเท่านั้น

ข้อที่พุทธศาสนาปฏิเสธความเชื่อถืออย่างงมงายในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นานานั้น ปรากฏหลักฐานในพุทธภาษิตต่อไปนี้

"มนุษย์เป็นจำนวนมากถูกภัยคุกคาม ย่อมถึงภูเขา ป่า สวน และต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่ง นั่นมิใช่ที่พึ่งอันเกษม มิใช่ที่พึ่งอันสูงสุด เพราะบุคคลถึงที่พึ่งนั้นแล้ว พ้นจากทุกข์ทั้งปวงไม่ได้"

เมื่อพราหมณ์ผู้หนึ่งอ้างว่า แม่น้ำพาหุกาเป็นแม่น้ำที่โลกนับถือ เป็นแม่น้ำอันคนส่วนมากถือว่าเป็นบุญนที เป็นที่ลอยบาปกรรมให้พ้นตัวไปได้ พระพุทธองค์ได้ทรงค้านว่า "คนพาลมีกรรมอันดำ (คือทำความชั่ว) แม้ไปสู่แม่น้ำพาหุกา (และแม่น้ำอื่น ๆ) เป็นนิตย์ก็ไม่บริสุทธิ์ เพราะแม่น้ำไม่พึงทำนรชนผู้มีเวรทำกรรมหยาบช้า มีบาปกรรมให้หมดจดได้เลย" และได้ทรงชี้ทางที่ถูกต้องในการเปลื้องบาปแก่พราหมณ์ว่า "ท่านจงอาบน้ำในธรรมวินัยนี้ จงทำความเกษมในสัตว์ทั้งหลาย ถ้าท่านจะไม่กล่าวเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ มีความเชื่อ (ตามเหตุผล) ไม่ตระหนี่ ท่านจะไปแม่น้ำคยาทำอะไร แม้น้ำดื่มของท่านก็เป็นแม่น้ำคยาแล้ว

"ถ้าบุคคลจะพ้นจากบาปกรรมเพราะการรดน้ำ (ในแม่น้ำที่นับถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์) แล้ว กบ เต่า นาค จระเข้ และสัตว์น้ำทั้งปวงก็จักไปสวรรค์ได้เป็นแน่

"ความสะอาดย่อมไม่มีเพราะน้ำ ซึ่งคนส่วนมากพากันอาบ ผู้ใดมีสัจจะมีธรรม ผู้นั้นเป็นผู้สะอาด เป็นพราหมณ์"

ลัทธิพราหมณ์ถือว่า บาปที่ทำแล้วย่อมลอยเสียได้ด้วยทำพิธีเมื่ออาบน้ำ และลัทธิคริสตังถือว่า อ้อนวอนพระเจ้าเพื่อโปรดยกบาปให้ได้ ฝ่ายพุทธศาสนาถือว่า *"บาปทำเองย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำบาปเองย่อมหมดจดเอง ความหมดจดและความเศร้าหมองเป็นเฉพาะตัว คนอื่นยังคนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่"*

อนึ่งในขณะที่เจ้าลัทธิต่าง ๆ ในสมัยเดียวกับพระพุทธองค์ได้ใช้วิธีแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่อให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสในลัทธิของเขานั้น พระพุทธองค์ได้ทรง

กระทำเพียงแต่ได้แสดงธรรมแก่ประชาชนด้วยอาการปกติภาพ พระภิกษุทั้งหลายได้ทูลขอให้พระองค์ทรงกระทำสิ่งประหลาดมหัศจรรย์หรือแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏแก่ประชาชนบ้าง เพื่อประชาชนจักได้เลื่อมใสและเข้ามาเป็นสาวก โดยนัยเดียวกับที่เจ้าลัทธิอื่นได้กระทำกันอยู่ พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบภิกษุซึ่งได้มาทูลขอเช่นนั้นว่า พระองค์ทรงรู้สึกละอายในการที่จะล่อประชาชนให้มีความเชื่อถือด้วยการกระทำที่ดูประหลาดมหัศจรรย์หรือด้วยปาฏิหาริย์ทำนองนั้น

คำตรัสของพระองค์มีว่า "ตถาคตเจ้าทั้งหลายย่อมกระทำปาฏิหาริย์แต่อย่างเดียวเท่านั้นคือ เมื่อพระตถาคตทั้งหลายเห็นมนุษย์ประกอบไปด้วยกามกิเลสและตัณหา ก็ทรงเปลื้องประชาชนเหล่านั้นออกมาเสียจากกามกิเลสและตัณหา เมื่อทรงเห็นว่ามหาชนทั้งหลายตกเป็นทาสของโทสะและการผูกเวร ก็ทรงเปลื้องประชาชนเหล่านั้นเสียจากการตกเป็นทาสของโทสะและการผูกเวร เมื่อทรงทราบว่าประชาชนบอดเพราะความเขลาและอวิชชา ก็ทรงเปิดตาของคนเหล่านั้นช่วยให้เขาพ้นจากความเขลาและอวิชชา ซึ่งเป็นความมืดบอดยิ่งเสียกว่าความมืดแห่งราตรี ภิกษุทั้งหลายปาฏิหาริย์อย่างเดียวดังกล่าวนี้เท่านั้นที่พระตถาคตทั้งหลายพากันกระทำ ส่วนปาฏิหาริย์อื่น ๆ นั้นท่านเกลียดชังและประณามไม่ยอมกระทำปาฏิหาริย์เหล่านั้น" และได้ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้คนเลื่อมใส เพื่อลาภสักการะอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเด็ดขาด

ศาสนาที่ได้รับความเลื่อมใสโดยอาศัยแต่สัจจะ และองค์คุณของธรรมล้วน ๆ เช่นนี้จะไม่เป็นศาสนาที่บุคคลพึงน้อมศรัทธาเข้ามาหาเจียวหรือ?

ชาวต่างประเทศผู้ทรงคุณวุฒิบางคน ภายหลังที่ได้อ่านหนังสือ **ธรรมบท** เพียงเล่มเดียว ก็ได้ตัดสินใจเข้ารับเอาพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งพำนักแห่งชีวิตของเขา และยังได้อุทิศชีวิตเพื่อประกาศพุทธศาสนาตลอดชีวิตของเขา และก็มีชาวต่างประเทศเป็นอันมากเมื่อได้อ่านหรือได้ฟังธรรมอันเป็นเนื้อแท้ของพุทธศาสนาเพียงครั้งเดียว ก็ได้น้อมชีวิตของเขาเข้ามาสู่กระแสธรรม นั่นเพราะอะไรเล่า? นั่นก็เพราะเหตุว่าธรรมะที่เจ้าชายสิทธัตถะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ได้ทรงค้นพบนั้นเป็นอุดมธรรม เป็นบรมสัจธรรม อันเรียกร้องให้คนทั้งหลายมาดูมาชมและพิสูจน์ความจริงได้ด้วยตัวของเขาเอง ดุจเดียวกับที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายได้ประกาศการค้นพบและสามารถแสดงข้อพิสูจน์การค้นพบของเขาให้ประจักษ์แก่คนทั้งหลายได้ ข้อต่างกันระหว่างการค้นพบของนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติกับการค้นพบของพระพุทธองค์ก็คือ การค้นพบของนักวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องของรูปธรรมจึงอาจพิสูจน์ให้ทุกคนเห็นประจักษ์ได้ ส่วนการค้นพบของพระพุทธองค์นั้น ในส่วนที่เป็น

สารัตถธรรม เป็นเรื่องของนามธรรม จึงเป็นเรื่องที่แต่ละคนจะต้องทำการพิสูจน์ด้วยตนเอง คนอื่นจะพิสูจน์แทนกันไม่ได้ เพราะจะแสดงให้เห็นประจักษ์แก่คนทั่วไปเช่นในเรื่องรูปธรรมไม่ได้ แต่ผู้ซึ่งทำการพิสูจน์ย่อมเห็นประจักษ์ได้ อย่างไรก็ดี การพิสูจน์ของคนหนึ่งอาจก่อศรัทธาให้แก่คนอื่น ๆ และชักจูงใจให้เขาเข้ามาทำการพิสูจน์ได้

ท่านพุทธศาสนิกชาวไทยผู้ห่างเหินธรรมในศาสนาอันประเสริฐของท่านเอง จะไม่ลองขวนขวายหาหนังสือเช่น*ธรรมบท*หรือ*ประทีปแห่งเอเชีย* มาอ่านดูสักเล่มหนึ่งหรือ? (ฉบับภาษาไทยมีจำหน่ายที่มหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร) หนังสือเพียงเล่มเดียวนี้อาจจะพาท่านไปพบความเปลี่ยนแปลงอันงดงามล้ำเลิศในชีวิต ยิ่งกว่าหนังสือจำพวกวิทยาการสักร้อยเล่มที่ท่านได้อ่านมาแล้วจะพาท่านไปพบได้ หากว่าท่านพอใจจะอ่านมากกว่าหนึ่งเล่ม ผู้เขียนขอแนะนำให้อ่านเรื่อง *เกียรติคุณของพระพุทธเจ้า* ที่ท่านพุทธทาสภิกขุแห่งสวนโมกขพลารามได้เรียบเรียง และหนังสืออื่นของท่านพระเถระผู้ทรงคุณธรรมผู้นี้ เช่นเรื่อง *ปัญหาเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า กรรม อนัตตา* เรื่อง *นิพพาน* เรื่อง *วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม* เรื่อง *พุทธประวัติจากพระโอษฐ์* เป็นต้น (หนังสือเหล่านี้ท่านจะติดต่อซื้อได้ที่สำนักพิมพ์สุวิชชานน์สามยอด) ถ้าหากได้อ่านหนังสือเหล่านี้เพียงสักห้าเล่ม ผู้เขียนเชื่อแน่ว่า ความคิดนึกในกาลก่อนของท่านที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาจะเปลี่ยนแปลงใหม่หมด ท่านจะไม่คิดนึกว่า การศึกษาธรรมะเป็นเรื่องคร่ำครึ หรือเป็นเรื่องที่ควรรอไว้ศึกษาเมื่อถึงวัยชราอีกต่อไป ยังมีหนังสือของท่านภิกษุผู้ทรงคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากเล่มที่ควรจะแนะนำไว้ แต่ผู้เขียนเชื่อว่า เมื่อท่านได้อ่านหนังสือที่นำท่านไปสู่ความเข้าใจแก่นสารของธรรมในพุทธศาสนา ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นสักสองสามเล่มเท่านั้น ท่านก็จะทำความขวนขวายเพื่อเสาะหาหนังสือดี ๆ มาอ่านต่อไปด้วยตนเอง

สำหรับท่านที่ห่างเหินธรรมในศาสนาอันประเสริฐของท่านเองนั้น ผู้เขียนปรารถนาจะชักชวนว่า ขอท่านอย่าตกใจหรือนึกรังเกียจในถ้อยคำภาษาแห่งศาสนาของท่านเสียก่อนที่จะทำความเข้าใจในถ้อยคำภาษาเหล่านั้น ซึ่งก็มิใช่เรื่องที่ยุ่งยากเท่าใดเลยหากว่าจะมีความสนใจสักเล็กน้อย และเมื่อท่านมีความเข้าใจในความหมายของถ้อยคำเหล่านั้นแล้ว ท่านก็จะเห็นว่ามันเป็นเรื่องที่ท่านคุ้นเคยอยู่แล้วแทบทั้งนั้น เพียงแต่รูปร่างของมันเท่านั้นที่ดูเป็นคนแปลกหน้าสำหรับท่านไป และทำให้ท่านลังเลใจหรือตกใจที่จะเข้าไปติดต่อด้วย

ผู้ที่ยังไม่มานั่งอยู่ใกล้ ๆ พุทธศาสนา เมื่อได้ยินว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม ก็อาจจะเข้าใจไปว่าพระพุทธเจ้าได้นั่งหลับตาภาวนาคิดตั้งหลักธรรมต่าง ๆ ขึ้นเอง แล้วก็นำออกสั่งสอน และสิ่งที่คน ๆ หนึ่งคิดขึ้นเองหรือด้วยอาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรก็ตาม

อาจจะเป็นความคิดที่ผิดก็ได้ ถูกก็ได้ แต่ที่แท้นั้น คำว่า ตรัสรู้ ก็มีความหมายอย่างง่าย ๆ ว่า "การค้นพบ" เท่านั้นเอง เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ สิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับธรรมในพุทธ-ศาสนา ก็เป็นเรื่องที่ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของคติแห่งธรรมดา ซึ่งเราทั้งหลายย่อมจะติดตามทำความเข้าใจต่อไปได้ เป็นแต่ว่าธรรมบางอย่างที่ได้ค้นพบโดยพระพุทธเจ้านั้นเป็นการค้นพบธรรมชาติที่ลึกซึ้ง ซึ่งไม่เคยมีศาสดาหรือนักวิทยาศาสตร์คนใดในปางก่อนหรือในปัจจุบันจะได้ค้นไปถึง ด้วยเหตุนี้ธรรมบางข้อของพระองค์ จึงต้องการการศึกษาด้วยความตั้งใจและอดทนสักหน่อย การที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจสี่นั้น ก็มีความหมายเท่าที่จะกล่าวว่า พระพุทธเจ้าหรือเจ้าชายสิทธัตถะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ได้ค้นพบความเป็นจริงอันประเสริฐ หรือความเป็นจริงชั้นเลิศสี่อย่าง เท่าที่มนุษย์จะสามารถค้นได้ในโลกนี้ สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มิใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้า "คิด" ขึ้น แต่เป็นสิ่งที่พระองค์ได้ทรง "ค้นพบ" เช่นเดียวกับกฎที่เป็นสัจจะของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิทยาศาสตร์สังคมซึ่งได้ถูกค้นพบโดยนักวิทยาศาสตร์ทั้งสองประเภทนั้น สิ่งที่มนุษย์คิดตั้งขึ้นเป็นกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่นกฎหมายของบ้านเมืองเป็นต้นนั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงเลิกล้มไปได้ แต่สัจจะที่มีอยู่เป็นอยู่โดยธรรมดาธรรมชาติของมันนั้น ย่อมเป็นอยู่เช่นนั้นอย่างไม่เปลี่ยนแปลง เช่นกฎของธรรมะที่ว่า สิ่งใดที่มีความเกิด สิ่งนั้นย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา จะมีสิ่งที่เกิดโดยไม่มีวันดับไม่ได้ ทะเล ภูเขา แผ่นดิน ก็จะต้องเปลี่ยนแปลง และถึงความดับไปในที่สุด สิ่งที่ไม่มีวันดับหรือไม่มีวันตายก็จะมีแต่สิ่งที่ไม่มีวันเกิดเท่านั้น นี่เป็นกฎแห่งสัจอนันตกาลที่เรียกว่า ธรรมะของพระพุทธเจ้าหรือของพุทธศาสนานั้นแท้ที่จริงแล้วก็มิใช่ธรรมะของใครเลย เป็นธรรมะอันเป็นของกลางที่มีอยู่ในสากลโลกแล้วนี่เอง หากแต่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบ และก็มิใช่นั่งหลับตาคิดตั้งธรรมะขึ้นมา ดังที่ได้ตรัสถึงกฎแห่งไตรลักษณ์ว่า "เพราะตถาคตเกิดขึ้นหรือเพราะตถาคตไม่ได้เกิดขึ้นก็ตาม สิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดา เป็นความตายตัวของธรรม สิ่งนั้นย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัว" กฎแห่งอนัตตาอันเป็นยอดกฎของพุทธศาสนา อันมีอยู่แต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น และไม่มีอยู่ในศาสนาอื่นใดเลยในโลกนี้ ก็เพราะว่าไม่เคยมีมนุษย์คนใดในโลกนี้หรือแม้แต่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายของศาสนาอื่น ได้เคยค้นคว้าไปได้ไกลถึงปานนั้น และมันได้ปรากฏเป็นกฎที่ยิ่งใหญ่อันมีอยู่แต่ในพุทธศาสนา ก็เพราะว่าพระพุทธเจ้าได้ค้นพบมัน

ก็เมื่อเราขวนขวายศึกษากฎวิทยาศาสตร์ที่นักวิทยาศาสตร์ได้ประกาศออกมา ศึกษากฎเศรษฐศาสตร์ของนักเศรษฐศาสตร์ ศึกษากฎการเมืองและกฎสังคมของนักวิทยาศาสตร์สังคมเป็นปกติอยู่แล้ว เหตุไฉนเราจึงจะไม่ศึกษากฎหรือธรรมะอันมีคุณค่าล้ำเลิศที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบ และได้ประกาศให้มวลมนุษย์ได้ทราบกันมาตั้ง ๒,๕๐๐

ปีแล้วเล่า? แม้กระทั่งกฎหมายซึ่งย่อมล้มลุกคลุกคลานไปตามความคลี่คลายของสังคมและสถานการณ์ของบ้านเมือง เราก็ยังศึกษากันอย่างเอาจริงเอาจัง เหตุไฉนเราจึงจะไม่ศึกษาบรมสัจธรรมที่พระบรมศาสดาได้ทรงค้นพบเล่า?

เราไม่ควรจะตกใจคำศัพท์ในพุทธศาสนา ว่าเป็นเรื่องอันเหลือวิสัยที่คนธรรมดาจะเข้าใจได้ หรือเป็นเรื่องที่ควรจะคัดออกไปนอกความสนใจของเรา เพราะว่าเมื่อเราได้ฟังคำอธิบายธรรมะด้วยภาษาธรรมดาสามัญ และด้วยวิธีอันเหมาะสมแก่อัธยาศัยของคนรุ่นใหม่แล้ว เราก็จะเห็นว่าเรื่องของพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องจำพวกลี้ลับ เพ้อฝัน และห่างไกลจากชีวิตของเราเสียเหลือเกิน แท้จริงแล้ว ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกข์สุขของเราโดยตรงนี่เอง ทั้งยังเป็นปัญหาที่เราสนใจกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันนั้นด้วย เพียงแต่ว่าพุทธศาสนาได้มองดูชีวิตในอีกแง่หนึ่ง และได้ชี้ทางออกจากปัญหากองพะเนินเทิกทึกของชีวิต โดยแนะทางอีกสายหนึ่งซึ่งต่างจากกระบวนวิชาที่มนุษย์ทั่วโลกได้ศึกษากันอยู่เท่านั้น

คำศัพท์เช่นคำว่า *นิพพาน* อันเป็นการแสดงการค้นพบขั้นสุดยอดของพุทธศาสนาและเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิตที่พระพุทธองค์ปรารถนาจะนำมนุษยชาติไปให้ถึงนั้น ก็มีพุทธศาสนิกเป็นอันมากไม่เข้าใจความหมายของคำนั้นเสียเลย หรือมิฉะนั้นก็เข้าใจผิดที่ผิดทางไปหมด จริงอยู่ นิพพานนั้นโดยที่เป็นเรื่องขั้นสุดยอดของพุทธศาสนา และเป็นเรื่องที่ชาวโลกไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ก็เป็นเรื่องที่จะเข้าใจได้ไม่ง่ายนัก แต่ก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะอธิบายให้เห็นโฉมหน้าและเค้าเงื่อนไม่ได้ การที่คนโดยมากไม่สนใจจะฟัง หรือทำความเข้าใจในเรื่องนิพพาน ก็เพราะว่าไปฉวยเอาความหมายที่ผิดของคำว่านิพพานไปยึดถือไว้ แล้วก็เกิดความท้อถอยระอาใจในเรื่องนิพพาน หรือบางทีก็ถือเอาเป็นเรื่องขบขัน คนบางส่วนเข้าใจว่า นิพพานเป็นโลกหรือเป็นเมืองอันแสนวิเศษยิ่งกว่าเมืองสวรรค์ ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นั่น ไม่รู้จักแก่ ไม่รู้จักตายชั่วนิรันดร และพระองค์ก็พยายามจะเข็นให้พวกเราไปเสวยสุขกับพระองค์ในโลกหรือในเมืองเช่นนั้น คนบางส่วนก็มองผู้ปฏิบัติธรรมของพระศาสดาโดยเข้าใจว่าเขาเหล่านั้นมุ่งจะไปมีชีวิตอยู่ในโลกอันโอฬารพันลึกเช่นนั้น แล้วก็หัวเราะขบขันในพฤติการณ์ของผู้ปฏิบัติเหล่านั้น และมองดูการปฏิบัติธรรมว่าเป็นความหลงหรือความเพ้อฝันที่น่าสมเพชยิ่ง คนบางส่วนก็เห็นว่า เรื่องนิพพานเป็นเรื่องของความลี้ลับ เป็นเรื่องของพวกฤาษีชีไพร และไม่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนธรรมดาทั่วไปเลย

แต่ถ้าเราจะสละเวลาเพียงเล็กน้อยแสวงหาและศึกษาคำอธิบายของท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตสัก ๔ - ๕ ท่าน เราก็จะเข้าใจความหมายของคำว่า นิพพาน ได้อย่างถูกจุด

และใกล้ชิดกับความเป็นจริงที่สุด และด้วยการสละเวลาให้ความสนใจแก่การทำความเข้าใจในเรื่องคำศัพท์ในพุทธศาสนาเพียงเล็กน้อย เราก็จะสามารถขจัดความหลงผิดที่เราได้แบกได้ยึดถือมาเป็นเวลานานปีหรือเกือบตลอดชีวิตของเราเสียได้ ทั้งนี้ก็เช่นเดียวกันกับการที่เราได้ยินได้ฟังเรื่องต่าง ๆ ทางคดีโลกมาอย่างผิวเผิน และได้หลงยึดถือไว้ด้วยความรักบ้างชังบ้าง มาเป็นเวลานาน ภายหลังเมื่อมีเหตุบังเอิญให้เราได้ตรวจสอบข้อความจริง หรือได้ศึกษาเรื่องนั้น ๆ โดยใช้เวลาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นแล้ว เราก็ได้ทราบว่าความยึดถือแต่เดิมของเราที่ได้เป็นมาในกาลอันยาวนานนั้นผิดไปทั้งหมด

เกี่ยวกับความหมายของคำว่า นิพพาน นั้น เมื่อเราศึกษาเข้าใจอย่างถูกต้องแล้ว เราก็จะทราบได้ในทันทีว่า นิพพานไม่ใช่เป็นเมืองแก้วเมืองสวรรค์ที่พระพุทธเจ้าพยายามจะเข็นให้มนุษย์ได้ไปร่วมบันเทิงสุขกับท่าน ณ ที่นั้น นิพพานไม่ใช่เรื่องของโลกบนสวรรค์ ไม่ใช่วิมานแมน ไม่ใช่โลกของพระผู้เป็นเจ้า นิพพานไม่ใช่เรื่องของสถานที่ หากเป็นเรื่องของสภาวะ เป็นเรื่องของสภาพธรรมชาติธรรมดาอย่างหนึ่งที่มีอยู่ทั่วไปในสากลโลก มีอยู่รอบ ๆ ตัวเรา รอบ ๆ ชีวิตของเรา หากแต่เราไม่รู้ว่ามีอยู่ การที่ชีวิตของเราไม่เคยสัมผัสกับสภาพเช่นนั้นที่อยู่รอบ ๆ ชีวิตของเรา ก็เพราะว่าเราไม่มีความรู้ว่าสภาพเช่นนั้นมีอยู่ และเราไม่เคยทำความขวนขวายที่จะให้ชีวิตของเราได้สัมผัสกับสภาพเช่นนั้น จนกระทั่งพระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบและเปิดเผยขึ้น แม้กระนั้นคนส่วนมากก็มิได้สนใจที่จะเรียนรู้ว่า สภาพเช่นนั้นเป็นอย่างไร และชีวิตจะสัมผัสกับสภาพเช่นนั้นได้อย่างไร

ถ้าจะกล่าวว่าความปราศจากโลกไม่ใช่เรื่องของสถานที่ แต่เป็นเรื่องของสภาวะอย่างหนึ่ง เราก็ย่อมเข้าใจได้ทันที และที่ว่านิพพานไม่ใช่เรื่องของสถานที่ หากเป็นเรื่องของสภาวะก็มีนัยเช่นเดียวกันนั้น เมื่อเราปวดฟันและภายหลังที่เราได้ถอนฟันแล้ว ความปวดได้หายไป เมื่ออากาศร้อนเรารู้สึกอึดอัด ครั้นอาบน้ำแล้วความอึดอัดก็หายไป และเรารู้สึกเย็นสบาย ความไม่ปวดฟัน ความเย็นสบายไม่ใช่เรื่องของสถานที่ ไม่ใช่เป็นโลกเป็นนครที่เราได้ไปอยู่ฉันใด นิพพานก็เป็นฉันนั้น นิพพานเป็นสภาพธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งชีวิตทุกชีวิตที่ปราศจากโรคอย่างสิ้นเชิงจะได้ประสบหรือได้สัมผัส แต่ความปราศจากโรคอันจะนำไปสู่ความเย็นชื่นฉ่ำ อันไม่สามารถจะพรรณนาได้ของสภาพที่เรียกว่านิพพานไม่ใช่ความปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทางกาย หากเป็นความปราศจากโรคกิเลสอันเสียบแทงร้อยรัดจิตใจของมนุษย์ อันเป็นโรคที่คนเราเป็นกันอยู่ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เป็นอยู่ทุกวันคืน ทุกชั่วโมง เป็นอยู่จนตาย มีอาการหนักเบาตามส่วน แตกต่างกันแต่ละคน เมื่อคนเราปราศจากโรคดังกล่าวนี้โดยสิ้นเชิง เราก็จะเข้าสู่สภาวะของความปราศจากโรค

การเข้าสู่หรือเข้าถึงสภาวะเช่นนั้นแหละ คือนิพพาน การถอนลูกศรอันเสียบแทงอยู่ที่ยอดอกเสียได้ และถึงความ "มีลูกศรอันถอนแล้ว" (อพฺพุฬฺหสลฺโล) นั่นแหละ คือสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ความหมายของนิพพานเมื่อสรุปลงสั้น ๆ ก็มีอยู่ดังนี้ หาใช่เป็นเรื่องของการตะเกียกตะกายเพื่อจะไปสู่เมืองแก้วเมืองสวรรค์ หรือการไปสู่โลกอันบรมสุขกับพระผู้เป็นเจ้า ดังที่คนผู้ไม่ศึกษาเข้าใจผิดไป หรือคนผู้มีมิจฉาทิฐิถือเอาเป็นเรื่องหัวเราะเยาะเหยียดหยามไม่

ความเจ็บปวดทางกายที่คนเราได้เป็นกันเป็นครั้งคราว เราก็ยังขวนขวายบำบัดกันอยู่ เหตุไฉนลูกศรที่เสียบอกเราอยู่ตลอดชีวิต เราจึงไม่ขวนขวายที่จะถอนมันเสีย และเมื่อพระบรมศาสดาได้จุดประทีปขึ้นให้เราแลเห็นลูกศรที่เสียบอยู่บนยอดอก อันเราไม่เคยได้พิจารณาดูมาแต่ก่อน และไม่เคยรู้สึกความเจ็บปวดจากการเสียบแทงของมัน เพราะความมึนเมาในชีวิตได้พรางความเจ็บปวดนั้นไว้ ทั้งพระบรมศาสดาก็ได้บอกวิธีถอนลูกศร และวิธีบำบัดบาดแผลนั้นไว้อย่างแจ่มแจ้งแล้วฉะนี้ เหตุไฉนเราจึงจะไม่ศึกษาวิธีที่จะถอนลูกศรนั้น และลงมือบำบัดเสียเล่า

ผู้เขียนขอเก็บคำอธิบายเรื่องนิพพานของท่านพุทธทาสภิกขุที่เป็นคำอธิบายอย่างง่าย ๆ และเก็บเอามาแต่ที่เป็นข้อสรุปบางตอนดังนี้ "นิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาลน ความเสียบแทงยอกตำและความผูกพันร้อยรัด อันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุแห่งความเป็นอย่างนั้นเสียโดยสิ้นเชิง... นิพพานเป็นธรรมเครื่องดับกิเลสและความทุกข์ทั้งหลาย.... การนิพพานของมนุษย์เราโดยที่แท้ก็คือ ความที่จิตของคนเราเข้าถึงสภาพแห่งความไม่มีความเร่าร้อนเผาลน ความเสียบแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัดอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง... นิพพานแปลว่า ดับเย็นสนิทของสิ่งที่ร้อน อะไรเป็นของร้อน? ชีวิตเป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร? ร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ ความเย็นสนิทของสิ่งเหล่านี้ (คือสิ่งที่ประกอบเป็นตัวชีวิต) เพราะไม่ถูกไฟ คือราคะ โทสะ โมหะเผาให้ร้อน นั่นคือนิพพาน ฉะนั้นนิพพานก็คือความเป็นของเย็นสนิทของชีวิตที่เคยเป็นของร้อนมาก่อนนั่นเอง... นิพพาน แปลว่า ปราศจากเสียบแทงยอกตำ (จากกิเลส) แปลว่า ปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัด (จากกิเลส)... นิพพานคือสภาพชนิดหนึ่งซึ่งเป็นตัวความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุขอันแท้จริง ความชุ่มชื่นเยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด"

บัดนี้ผู้อ่านก็พอจะแลเห็นรูปโฉมของนิพพานแล้วว่าเป็นอย่างไร และนิพพานก็มิใช่เรื่องเมืองแก้วเมืองสวรรค์ดังที่คนบางจำพวกเข้าใจผิด ๆ ไป ผู้เขียนมิได้ประสงค์จะมา

อภิปรายถึงความหมายและคุณภาพของนิพพานในที่นี้ ผู้เขียนเพียงแต่จะหยิบยกเอาคำว่า นิพพาน มาเป็นตัวอย่างสำหรับจะชี้ว่า คำศัพท์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนานั้น หากว่าได้ถอดความหมายออกมาและอธิบายด้วยถ้อยคำธรรมดาแล้ว ก็จะปรากฏว่าเนื้อแท้ของพุทธศาสนานั้นหาใช่เรื่องจำพวกลี้ลับเพ้อฝันหรือเป็นเรื่องเหลือวิสัยที่จะทำการศึกษาไม่ ทั้งแทนที่จะเป็นเรื่องห่างไกลจากความต้องการของมนุษย์ กลับจะกลายเป็นเรื่องที่มนุษย์น่าจักปรารถนาเป็นอย่างยิ่ง เพียงแต่ว่าเขาจะตัดสินใจและลงมือกระทำ เพื่อให้ลุล่วงไปตามปรารถนาหรือไม่เท่านั้น

สำหรับคำศัพท์อื่น ๆ ที่ดูเสมือนหนึ่งว่าเป็นเรื่องที่ห่างไกลกับชีวิตของเราเสียเหลือเกิน ก็เช่นเดียวกัน เมื่อเราได้ทราบความหมายเสียแล้ว เราก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ใกล้ชิดและคุ้นเคยกับชีวิตของเรามาทั้งนั้น คนทั่วไปย่อมคุ้นเคยกับคำว่า สติปัญญา และใคร ๆ ก็ปรารถนาจะได้ชื่อว่าเป็นคนมีสติปัญญา เพราะสติปัญญาย่อมจะส่งบุคคลให้ขึ้นสู่ความยกย่องนับถือของมหาชน แต่เหตุไฉนเมื่อเขาได้มาเผชิญหน้ากับคำว่า มหาสติปัฏฐาน หรือ สติปัฏฐานสี่ และคำว่า ภาวนามยปัญญาหรือปัญญาวิมุติในพุทธศาสนา เขาจึงกลับถอยหลังและหลบหลีกไปเสียเล่า? เหตุไฉนเขาจึงปฏิเสธ *"สติปัญญา"* ของพุทธศาสนาในขณะที่เขาเองก็ปรารถนาที่จะได้ชื่อว่าเป็นคนมีสติปัญญาและแสวงหาสิ่งนั้นอยู่ ทั้งที่สิ่งที่เรียกว่า สติปัญญาในพุทธศาสนาก็มีคุณค่าล้ำเลิศ จนจะเปรียบกันไม่ได้เลยกับความหมายของสติปัญญาที่เขามุ่งแสวงหาอยู่ นั่นก็เป็นเพราะว่าเขาได้ด่วนตัดสินใจเสียก่อนที่จะทำความเข้าใจคำศัพท์เหล่านี้ คำว่า *สติปัฏฐาน* นั้นก็มีความหมายอย่างง่าย ๆ ว่า ความตั้งมั่นของสติ ใครบ้างไม่ปรารถนาให้สติของตนตั้งมั่น ใครบ้างต้องการเป็นคนที่เรียกกันว่า "สติลอย" ต้องการเป็นคนหมดสติ ไร้สติ เสียสติ จนกลายเป็นคนบ้า เพราะความไร้สติมิใช่หรือที่ชักนำให้บุคคลกระทำการอันเป็นที่น่าสะอิดสะเอียนต่าง ๆ พุทธศาสนาสอนเรื่องสติปัฏฐาน ก็คือสอนถึงการทำสติให้ไพบูลย์ สอนถึงการควบคุมสติ สอนให้บุคคลมีสติอันมั่นคงอย่างน้อยก็จะประกันมิให้บุคคลประพฤติการต่าง ๆ ในอาการที่คล้ายกับคนบ้าหรือหมาบ้า หากว่าเราจะสละเวลาสักเล็กน้อย ศึกษาเรื่องการทำสติให้ตั้งมั่นตามคำสอนของพุทธศาสนาแล้ว เราก็จะได้ทราบว่า ไม่มีคำสอนของวิทยาการใหม่ใด ๆ จะสอนวิธีฝึกสติได้อย่างหมดจดงดงามเหมือนอย่างคำสอนในพุทธศาสนา และไม่มีคำสอนใดที่จะแสดงเป้าหมายอันการมีสติจะนำไปสู่ได้ล้ำเลิศไปกว่าคำสอนในพุทธศาสนา

ถ้ามีใครมาถามเราว่า การทำจิตให้บริสุทธิ์หมดจดดีหรือไม่ เราก็จะต้องตอบว่าดีประสงค์จะก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกและความร่ำไรรำพัน และการตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัสหรือไม่ เราก็จะตอบว่าประสงค์ ประสงค์สันติสุขอันเยือกเย็นสูงสุด ไม่มีสุขใด

จะยิ่งไปกว่านั้นหรือไม่ เราก็จะตอบว่าประสงค์ เป้าหมายเหล่านี้แหละคือคำสอนในมหาสติปัฏฐานสูตร และนี่จะเป็นคำสอนที่เราควรละทิ้งและก้าวข้ามไปเสียหรือ? การศึกษาเรื่อง *สติ* ที่มีความหมายเช่นนี้ จะเป็นเรื่องที่ไม่ควรศึกษาหรือ?

ส่วน *ปัญญา* ในพุทธศาสนานั้นเล่า ก็เป็นปัญญาที่หยั่งเห็นธรรมชาติของชีวิตชนิดขุดลึกลงไปจนถึงรากแก้ว อย่างที่ปัญญาหรือวิชาใดในโลกมิได้เคยเปิดเผยให้มนุษย์ได้รู้เห็นมาก่อน เป็นปัญญาอันเมื่อมนุษย์ได้ผินหน้าเข้ามาศึกษาและนำไปปฏิบัติจนเห็นแจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็จะทำให้เขากล่าวได้อย่างแน่ใจว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้หรือในชีวิตนี้ที่เขาจะพึงทำความขวนขวายเพื่อให้ได้มาอีกแล้ว เพราะว่านั่นเป็นที่สุดของสมบัติ ของปัญญาของวิชา ซึ่งมนุษย์แต่ละคนจะพึงแสวงหาในชั่วชีวิตของเขา

ผู้เขียนชี้แจงความหมายย่อ ๆ ของคำว่า *นิพพาน* และ *สติปัฏฐาน* พอเป็นตัวอย่างเพียงสองคำ เพื่อคลายความอิดหนาระอาใจและความหวาดกลัวต่อความลึกลับของพุทธศาสนา ที่คนบางส่วนได้เคยรู้สึกต่อพุทธศาสนาที่เขานับถือ สำหรับคำศัพท์อื่น ๆ ที่ดูน่ากลัว และดูคร่ำครึนักหนา เช่นคำว่า ปฏิจจสมุปบาท สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน และคำอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน หากว่าเราจะสละเวลาสักเล็กน้อยศึกษาความหมายของคำเหล่านี้ แทนที่จะปล่อยให้ผ่านหูผ่านตาเราไปพร้อมด้วยความนึกยิ้มเยาะ หรือบางทีก็ถึงแก่นึกเหยียดหยามอยู่ในใจของเรา และหากว่าเราเข้าใจความหมายของคำเหล่านี้อย่างถูกต้องแล้ว เราก็จะเห็นความแจ่มจ้าแทนความลึกลับ และเห็นความบรรเจิดเฉิดฉายแทนความคร่ำครึในพุทธศาสนา ยิ่งไปกว่านั้น หากเราได้ทราบถึงเป้าหมายที่คำศัพท์อันถูกหัวเราะเยาะเหล่านั้น จะนำเราไปสู่แล้ว เราก็จะรู้สึกเสียใจว่า เราได้ปล่อยให้ชีวิตที่ล่วงแล้วมาเสื่อมจากคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ ที่ชีวิตของเราจะพึงได้พึงถึงจากการศึกษาวิชาในพุทธศาสนาอันเป็นอุดมวิชา ในท่ามกลางวิชาทั้งสิ้นที่มีอยู่ในโลกนี้

เป็นข้อที่น่าเสียดายนักสำหรับบุคคลบางประเภท ที่ชอบอภิปรายซักถามถึงเรื่องอันไม่ใช่แก่นสารของธรรมในพุทธศาสนา และเมื่อไม่ได้รับคำตอบอันแน่ชัดและเป็นที่พอใจแล้ว ก็จะยิ้มเยาะคำตอบอันคลุมเครือเหล่านั้น แล้วก็หลีกไปเสียจากธรรมอันเป็นแก่นสาร บุคคลเหล่านี้มักชอบอภิปรายซักถามถึงปัญหาเช่นว่า นรกและสวรรค์มีอยู่จริง ๆ หรือ? เทวดาและพรหมมีอยู่จริง ๆ หรือ? เปรตและอสุรกายมีอยู่จริง ๆ หรือ? ถ้าเปรตมีที่อาศัยอยู่ตามภูเขา และตามเกาะในทะเลแล้วลองจับมาให้ดูสักตัวซิ ถ้าจับเอาเปรตมาให้ดูเป็นพยานสักตัว หรือนำอากาศยานไปเที่ยวเสาะหาสวรรค์วิมานของเทวดาให้เจอสักแห่งหนึ่ง

และอัญเชิญเทวดานางฟ้าจริง ๆ มาให้ชมสักคู่หนึ่ง เขาจึงจะปลงใจเชื่อในพุทธศาสนา และจึงจะลงมือศึกษาพุทธศาสนา หากพิสูจน์ไม่ได้ก็ป่วยการที่จะศึกษาในเรื่องที่ปราศจากหลักฐานเช่นนั้น เมื่อบุคคลประเภทนี้มายึดถือเอาเรื่องเหล่านี้ว่าเป็นเรื่องสำคัญ และเคี่ยวเข็ญจะเอาคำตอบที่พอใจให้จงได้แล้ว เขาก็เป็นอันถึงซึ่งความฉิบหายจากอุดมธรรมแท้ที่จริงนั้นรายละเอียดของเรื่องจำพวกที่กล่าวนี้หาใช่เป็นแก่นธรรมในพุทธศาสนาไม่ การศึกษาวิชาในพุทธศาสนานั้น หากว่าเป็นการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ควรที่จะดำเนินไปโดยอาการที่แหวกกองสวะ สัพเพเหระที่ปะปนอยู่กับแก่นธรรม และมุ่งเข้าไปสู่และไปให้ถึงแก่นธรรมนั้นเท่านั้น หาควรที่เราจะไปพะวงกับปัญหาของกองสวะไม่ ความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของกองสวะนั้น เราย่อมทิ้งเสียได้ ความคลุมเครือต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับปัญหาของกองสวะนั้น เราย่อมผ่านไปได้ เพราะว่ามันไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่การเดินทางของเรา เพื่อจะไปสู่ฟากฝั่งอันเป็นแดนแห่งสันติสุขและอิสรภาพอันไพบูลย์

เกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ การศึกษาอันเป็นแก่นสารอยู่ที่การศึกษาในเรื่องธรรมชาติของจิต หากเราได้ศึกษาและทราบว่า จิตมิใช่เป็นสิ่ง ๆ หนึ่งโดยลำพังตัวของมันเอง จิตมิใช่เป็นตัวตนอยู่ในอัตภาพของเรา ตลอดชีวิตของเราซึ่งเราอาจเข้าใจว่าจิตเป็นตัวตนยืนโรงอยู่ในร่างกายของเรานั้น แท้จริง จิตที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ นั้น เป็นแต่ปรากฏการณ์อันหนึ่งซึ่งมีความเกิดดับอยู่ไม่ขาดสาย เพียงแต่ว่าความเกิดดับของจิตนั้น มีการสืบต่อกันอย่างรวดเร็วยิ่ง จนทำให้เราเข้าใจไปได้ว่า จิตนั้นเป็นสิ่งที่มีตัวตนของมันเอง และมีอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ซึ่งความจริงหาได้เป็นดังนั้นไม่ เพราะว่าจิตมีความเกิดดับอยู่ไม่ขาดสายนั่นเอง ความรู้สึกนึกคิดของคนเราอันผูกพันอยู่กับจิต จึงแปรผันไปได้ร้อยสีพันอย่างในวันหนึ่งและในชั่วโมงหนึ่ง แม้เช่นนั้น คนเราก็หาทราบไม่ว่านั่นคือ อาการเกิดดับของจิตและเจตสิกซึ่งไม่มีตัวตน แล้วเราก็ไปหลงยึดถือว่ามันมีตัวตน ด้วยความหลงยึดถืออันนี้เทียวคนเราจึงควบชีวิตห้อตะบึงตลบไปตลบมาอยู่ท่ามกลางกองเพลิงที่ลุกโชนของชีวิตโดยหาทางออกไม่ได้ เพราะเหตุที่เราไม่ทราบสภาวะของจิต อันมีความเกิดดับอยู่เป็นนิตย์ หากว่าเราได้ศึกษาแก่นสารของธรรม และได้ทราบถึงสภาวะความเกิดดับของจิตแล้ว เราก็จะได้ทราบต่อไปถึงการเกิดดับของจิตที่ดีและการเกิดดับของจิตที่ไม่ดี คือการเกิดของกุศลจิตและการเกิดของอกุศลจิต การเกิดและการดับของจิตมิได้หมายความว่าจิตจะดับเฉพาะเมื่อคนเราตาย และจิตจะเกิดเฉพาะเมื่อเวลาคนเราเกิด แท้จริงความเกิดดับของจิตย่อมมีอยู่ไม่ขาดสายในชีวิตปัจจุบันของเรานี้ ทั้งกุศลและอกุศลจิตเกิดดับอยู่ทุกวันทุกชั่วโมง ทุกนาที และทุกวินาที และก็ด้วยกุศลจิตและอกุศลจิต หรือจิตที่ดีบ้างไม่ดีบ้างที่เกิดดับอยู่เป็นนิตย์นี่เอง เราจึงได้ประสบสิ่งที่เราเรียกว่าอารมณ์หรือจิตที่มีลักษณะต่าง ๆ

อยู่ไม่สร่าง ดีบ้าง ร้ายบ้าง คละปะปนกันไป สุดแต่สิ่งที่มากระทบ ทั้งนี้ก็เนื่องมาแต่ธรรมชาติแห่งความเกิดดับของจิตทั้งสิ้น เมื่อเราได้ทราบธรรมชาติของจิตอย่างถูกต้องแล้ว เราก็จะได้ทราบต่อไปถึงวิธีการที่จะพึงจัดการกับการเกิดดับของจิตอย่างไร จึงจะทำให้เราได้ประสบกับการเกิดของจิตที่ดี และการดับไปของจิตที่ไม่ดี ตลอดจนการตั้งอยู่อย่างสงบสงัดของจิตโดยไม่เสพย์ทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี ทำให้เกิดความว่างโปร่ง เบาสบายอย่างน่าอัศจรรย์ ซึ่งจะนำเราไปสู่การศึกษาถึงเรื่องวิปัสสนากรรมฐานต่อไป

ด้วยการเกิดดับของจิตที่เป็นกุศล และจิตที่เป็นอกุศลอย่างไม่ขาดสายในชั่วชีวิตของเรานี่แหละ ที่ทำให้สิ่งที่เรียกกันว่าเราว่าเขา ได้ท่องเที่ยวไปในภพ หรือภูมิต่าง ๆ ผู้มีกิเลสกล้าซึ่งจิตของเขาหน่วงหนักไปในความโกรธ ความคุมแค้นพยาบาท และมีความอยากอันเร่าร้อนในประการต่าง ๆ จิตของเขาก็ย่อมจะท่องเที่ยวอยู่ในอบายภูมิเป็นส่วนใหญ่ และในขณะนั้นเอง เขาก็คือตัวสัตว์นรก เปรต อสุรกาย เดียรัจฉาน ทำนองที่มีรจนาไว้ในคัมภีร์ของพระโบราณาจารย์นั่นเอง ส่วนกัลยาณชนผู้มีกิเลสบางเบา มีความรู้สึกนึกคิดน้อมไปในทางกุศลอยู่เนือง ๆ จิตของเขาในส่วนใหญ่ก็เป็นจิตของเทวดาในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมจนจิตใจของเขาได้บรรลุธรรมในชั้นของพรหม เขาเหล่านั้น ก็คือพรหม ความเกิดดับของจิตที่มีอยู่เป็นเนืองนิตย์และความแปรผันของความรู้สึกนึกคิดหรืออารมณ์ของคนเราที่เป็นไปอยู่ไม่สร่าง ทั้งในฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ในชีวิตของเรานี้เองคือการท่องเที่ยวไปของจิตไปในภูมิต่าง ๆ แม้ว่าร่างกายของเราจะอยู่ในโลกหรือในภูมิที่มีแต่มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานอันเราสามารถเห็นได้ก็ตาม สำหรับผู้อยู่ในฐานะอันสูงและมั่งมีศรีสุข ซึ่งได้มีโอกาสเสวยสุขสมบัติเฉกเช่นเหล่าเทวดาในสวรรค์ ตามที่บรรยายไว้ในคัมภีร์นั้นเล่า หากว่าเขาบางคนเป็นผู้มีกิเลสกล้า จิตของเขาเป็นจิตทราม เป็นจิตอันถูกย่ำยีด้วยบาปธรรมอกุศลอยู่เนืองนิตย์แล้ว แม้ว่าเขาจะอยู่ในโลกมนุษย์และเสวยสุขทางกายราวกะเทวดาตามสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ก็ตาม แต่จิตของคนเหล่านั้นก็เท่ากับตกลงไปในอบายภูมิและคงท่องเที่ยวอยู่ในอบายภูมินั่นเอง และเขาเหล่านั้นก็เป็นเช่นเดียวกับสัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอบายภูมิตราบเท่าที่กิเลสของเขายังไม่ถูกขัดเกลาให้เบาบางลง อกุศลกรรมที่เขาได้ก่อไว้ด้วยอำนาจการจูงนำของกิเลสกล้า ก็จะพาเขาไปสู่ความเสื่อมจากฐานะอันบันเทิงสุขในวันหนึ่งข้างหน้า แม้มีปรากฏชัดแจ้งในชั่วชีวิตนี้ อกุศลธรรมก็จะตามไปย่ำยีเขาในชีวิตลำดับต่อไป ผู้เขียนคิดว่าหากผู้ที่เคยมีความพะวงในปัญหาที่เกี่ยวกับสัตว์บุคคลในภูมิต่าง ๆ นอกไปจากในโลกที่เรารู้จักอยู่นี้ ได้ถอนความพะวงในเรื่องเหล่านั้นออกเสียก่อน และหันการศึกษาของเขาไปสู่เรื่องธรรมชาติของจิตดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนี้ เขาก็จะพบคำตอบปัญหาที่จะไม่ทิ้งความคลุมเครือไว้ให้แก่เขาเลย

การศึกษาของพุทธศาสนิกนั้น หากว่าเป็นการศึกษาให้ถูกต้องตามคุณสมบัติของธรรมอันชื่อว่า โอปนยิโก คือเป็นธรรมอันบุคคลจะพึงน้อมเข้ามาในใจได้แล้ว ก็ชอบที่จะเป็นการศึกษาเพื่อเพิกถอนสิ่งสมมุติ และมุ่งเข้าสู่ปรมัตถ์หรือบรมอัตถ์ของธรรม ก็คำว่า นรก สวรรค์ พรหม มาร เทวดา เหล่านั้นจะมีตัวตนอยู่จริงหรือไม่มีอยู่จริงก็ตาม ก็ล้วนแต่เป็นสิ่งสมมุติเพื่อใช้เรียกหรืออธิบายสิ่งใดสิ่งหนึ่งเท่านั้น ทั้งสิ่งเหล่านี้ก็มิใช่เนื้อแท้ของธรรม จึงไม่สมควรที่เราจะไปยึดถือหรือเอาจริงเอาจังอะไรนัก

พระพุทธเจ้าเอง ถึงมาตรว่าทรงเป็นสัพพัญญู เป็นผู้รู้ทั่วถึงรอบด้าน ก็ยังไม่ทรงตอบปัญหาที่เห็นวาไม่เป็นสาระแก่ธรรมของพระองค์ ดังได้ตรัสตอบผู้ตั้งปัญหาเช่นนั้นว่า “มาลุงกยบุตร! เปรียบเสมือนบุรุษต้องศรอันอาบด้วยยาพิษอย่างแก่ มิตรอมาตย์ญาติสาโลหิตของเขาก็ตระเตรียมศัลยแพทย์สำหรับการผ่าตัดบุรุษผู้นั้นกล่าวเสียอย่างนี้ว่า เราจักไม่ให้ผ่าลูกศรออก จนกว่าจะรู้จักตัวผู้ยิงเสียก่อนว่าเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ เวสส์ ศูทร เป็นผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีสกุลอย่างนี้ ๆ รูปร่างสูงต่ำหรือปานกลางอย่างไร มีผิวดำขาวหรือเรื่ออย่างไร อยู่ในหมู่บ้าน นิคม หรือนครไหน และคันศรที่ใช้ยิงเรานั้น เป็นหน้าไม้หรือเกาทัณฑ์ สายทำด้วยปอ เอ็น ไม้ไผ่ หรือป่านอย่างไร ฯลฯ ดังนี้ มาลุงกยบุตร! เรื่องเหล่านี้อันบุรุษนั้นยังไม่ทราบได้เลย เขาก็ทำกาละเสียก่อนนี้ฉันใด บุคคลผู้กล่าวว่า “พระผู้มีพระภาคยังไม่พยากรณ์ทิฐิ ๑๐ ประการแก่เราเพียงใด เราจักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพียงนั้น ฯลฯ” ดังนี้ ทิฐิ ๑๐ ประการก็ยังเป็นเรื่องที่ตถาคตไม่พยากรณ์อยู่นั่นเอง และบุคคลนั้นก็ตายเปล่าเป็นแท้”

ที่ไม่ทรงพยากรณ์ทิฐิ ๑๐ ประการ ที่เขาทูลถามก็เพราะเหตุว่า “นั่นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใช่เงื่อนต้นของพรหมจรรย์” และไม่ว่าคนเราจะมีทิฐิว่ากระไร “ก็ยังมีความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความแห้งผากในใจอันเป็นความทุกข์ ซึ่งเราบัญญัติการกำจัดเสียได้ในภพที่ตนเห็นแล้วนี้อยู่นั่นเอง”

และพระธรรมที่พุทธองค์ทรงพยากรณ์ก็คือ “นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์”

นี้แลคือ เนื้อหาสาระของวิชาของธรรมในพุทธศาสนา เราจงพากันแหวกกองสวะและโผเข้าหาสาระของธรรมเถิด

จงมอบตัวให้ศัลยแพทย์ ผ่าลูกศรอันอาบด้วยยาพิษเสียโดยเร็วเถิด และอย่าไปมัวพะวงกับปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่เป็นประโยชน์แก่การที่จะถอนลูกศรนั้นเลย

๓

เมื่อได้กล่าวถึงการศึกษาธรรมในพุทธศาสนามาพอสมควรแล้ว บัดนี้จะได้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมต่อไป มีพุทธศาสนิกชนชาวไทยไม่มากนักที่ได้เคยสนใจในเรื่องนี้ ทั้งที่การปฏิบัติธรรมนั้น ถ้าขาดเสียแล้ว การศึกษาธรรมหรือปริยัติธรรมก็จะกลายเป็นหมัน และพุทธศาสนาก็จะเป็นเหมือนโบราณวัตถุชิ้นหนึ่ง ทั้งวัดวาอารามก็จะเป็นแต่เพียงพิพิธภัณฑสถานของพุทธศาสนาเท่านั้น การเป็นพุทธศาสนิกอย่างถูกต้องและแท้จริง ต้องการมากไปกว่าการรับนับถือพุทธศาสนาตามรอยของบรรพบุรุษและความเชื่อด้วยความภักดี ต้องการมากไปกว่าการไหว้พระและการเลี้ยงอาหารพระ แม้การศึกษาปริยัติธรรมอย่างกว้างขวาง ก็ยังไม่เพียงพอแก่การเป็นพุทธศาสนิกตามปรารถนาของพระบรมศาสดา การ *ถือ*" พุทธศาสนาเท่านั้นยังไม่พอ พุทธศาสนิกยังต้องนำธรรมะเข้าไปเก็บไว้ในดวงใจของเขาด้วย ปราศจากการน้อมนำธรรมะเข้าไปไว้ในใจแล้ว

การ "ถือ" พุทธศาสนาก็ไม่มีความหมาย ต่อเมื่อได้มีความขวนขวายและได้มีการกระทำเพื่อที่จะให้ธรรมะกับใจได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อมองดูใจก็เห็นธรรมะ และเมื่อมองดูธรรมะก็เห็นใจแล้ว เมื่อนั้น เราจึงจะเป็นพุทธศาสนิกสมดั่งที่พระศาสดาปรารถนาจะให้เราเป็น

พุทธศาสนิกบัณฑิตชาวตะวันตก เมื่อกล่าวถึงพุทธศาสนาก็มักจะเน้นให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติ และเมื่อจะอภิปรายปัญหาธรรมก็มักจะอภิปรายเพื่อความสำเร็จผลในการปฏิบัติดังเช่น W.Y. Evan-Wentz ได้กล่าวถึงลักษณะที่เด่นของพุทธศาสนาไว้สามข้อในคำนำหนังสือ "การบำเพ็ญฌานทางพระพุทธศาสนา" (เรียบเรียงโดยนางสาวจี. คอนสแตนต์เลาสเบรี วิทยาศาสตรบัณฑิต)

เขากล่าวว่า "ข้อแรก พุทธศาสนาไม่เหมือนกับศาสนาเซมิติกทั้ง ๓ ศาสนา คือ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม พุทธศาสนาสอนว่า ความทุกข์ในโลกนั้นเป็นกัมมิก (เป็นผลของกรรมหรือการกระทำ) โดยตรง เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ ฉะนั้น จะกำจัดได้ก็โดยการกระทำของมนุษย์เอง ไม่ใช่โดยการแทรกแซงของพระผู้เป็นเจ้า ข้อสอง พุทธศาสนาสอนว่า การรู้แจ้งเห็นแจ้งในความจริงสำคัญกว่าความเชื่อถือในความจริงมากนัก ความเชื่อถือและความภักดีในศาสนาเป็นเพียงก้าวแรกที่นำไปสู่วิถีทางเท่านั้น จึงยังไม่เป็นการเพียงพอ *ถ้าต้องการรู้ความจริงอย่างถ่องแท้แล้ว ก็ต้องมีการปฏิบัติตามมรรคแปดของพุทธศาสนา* ข้อสาม พุทธศาสนาสอนให้เห็นปรัชญาที่สูงกว่าและอยู่เหนือโลกธรรมอย่างเด่นชัด ซึ่งแตกต่างกับลัทธิศาสนาอื่น ๆ ตั้งแต่รากเหง้าทีเดียว และโดยการบรรลุถึงความรู้อันแท้จริงนั่นเอง ผู้ปฏิบัติจักผ่านภาวะความเป็นอยู่อันต่ำต้อยของมนุษย์และพ้นจากทุกข์ทรมาน และได้สำเร็จมรรคผลโดยสมบูรณ์"

พุทธศาสนามิใช่เป็นเรื่องของการวิงวอนขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาช่วยตบแต่งปลดเปลื้องบาปบุญคุณโทษแก่ผู้นับถือ ซึ่งจะได้ทำการวิงวอนเช่นนั้น บาปที่บุคคลทำแล้วจะทำพิธีลอยเสียในแม่น้ำหรือวิงวอนให้พระผู้เป็นเจ้ามาช่วยปลดเปลื้องไปเสียหาได้ไม่ พุทธศาสนาย่อมยืนยันอยู่ว่า "*ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของจำเพาะตน คนอื่นทำให้คนอื่นหมดจดไม่ได้*" และพระพุทธองค์ก็ได้ประกาศแก่คฤหบดีว่า "*เราตถาคตไม่กล่าวความได้ สิ่งที่สัตว์ปรารถนารักใคร่ เจริญใจทั้ง ๕ นี้ คือ อายุ ผิวพรรณ ยศ สุข สวรรค์ เพราะเหตุความวิงวอนปรารถนาถ้าจักได้เพราะความวิงวอนปรารถนาแล้วไซร้ ใครในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากสิ่งไร*" พระศาสดาได้ตักเตือนบรรดาสาวกผู้น้อมชีวิตเข้ามาสู่ธรรมวินัย

ของพระพุทธองค์เป็นเนืองนิตย์ว่า เขาทั้งหลายจักต้องขวนขวายทำความเพียรเพื่อให้บรรลุธรรมด้วยตนเอง "ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทาง"

เพราะฉะนั้นพุทธศาสนิกจึงจำเป็นจะต้องรับรู้ไว้เสียแต่ในเบื้องต้นว่า พุทธศาสนาที่เราท่านนับถือนั้นเป็นศาสนาของการปฏิบัติ เป็นศาสนาที่ผู้ปฏิญาณตนเข้ามารับนับถือจะต้องทำการทดลองพิสูจน์ด้วยตัวของเราเองเป็นศาสนาที่เพียบพร้อมด้วยมรรควิธีของวิทยาศาสตร์ หากว่าคนทั้งหลายได้เรียนรู้ในเรื่องพุทธศาสนาตามความเป็นจริงอย่างไรแล้ว ไม่ว่าเขาจะเป็นพวกหัวใหม่หรือพวกหัวเก่าไม่ว่าเขาจะเป็นผู้ที่นิยมลัทธิทางคดีโลกอย่างไร เขาก็ไม่อาจชี้ถึงความคร่ำครึและความเป็นสิ่งลึกลับในสารธรรมของพุทธศาสนาได้เลย

ถ้าพุทธศาสนิกได้ก้าวข้ามหลักการปฏิบัติในพุทธศาสนาไปเสียแล้ว มันก็เกือบจะเท่ากับว่า เขาได้ข้ามพุทธศาสนาไปเสียทั้งศาสนาทีเดียว การเดินทางไปสู่ฝั่งโน้น คือการข้ามไปสู่แดนแห่งบรมศานติ อันเป็นแดนที่ปลอดจากความทุกข์สิ้นเชิงที่พระบรมศาสดาได้บอกหนทางไว้ให้นั้น ไม่มีพุทธศาสนิกคนใดจะไปถึงได้โดยการนั่งกอดคัมภีร์พุทธศาสนาอยู่ ณ ที่ฝั่งนี้ หรือโดยการอภิปรายปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์อย่างคล่องแคล่ว แท้ที่จริงนั้น ผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกเลย ก็ย่อมไปสู่ฝั่งโน้นได้ด้วยวิถีทางแห่งการปฏิบัติอันถูกต้อง ดังเช่นท่านเว่ยหล่างสังฆปริณายกองค์ที่หกของจีนผู้เป็นศาสดาของนิกายเซน (หรือนิกายธฺยานะ) อันลือชื่อ (ค.ศ. ๖๓๘ - ๗๑๓) ท่านได้ข้ามไปสู่ฝั่งโน้นเมื่อราว ๑,๒๕๐ ปีมาแล้ว โดยอ่านข้อธรรมในพระคัมภีร์ไม่ออกเลย แต่ท่านก็ได้ทิ้งสูตรอันเลื่องลือนามของท่านไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาธรรมปฏิบัติจนถึงทุกวันนี้

ถ้าเราเคยเข้าใจว่า การนับถือพุทธศาสนามีความหมายแต่เพียงว่าการสร้างวัดวาอารามและพระพุทธรูปปางต่าง ๆ การทอดกฐินด้วยอาการอันสนุกสนานครื้นเครงตามรสนิยมของชาวโลก การตักบาตรไหว้พระ การอ่านหนังสือธรรมะเป็นบางมื้อบางคราว การเรียนรู้ศีลธรรมของฆราวาส หรือการใช้ศาสนานั้นไปอบรมชาวบ้านผู้ยากจนไม่ให้เล่นการพนันหรือเสพสุรา เป็นการแสดงอย่างเพียงพอเหลือเฟือต่อการนับถือพุทธศาสนาแล้ว การเกิดมาในโลกของพระพุทธเจ้าก็ไม่เป็นสิ่งจำเป็นเลย การค้นหาและการประกาศอุดมธรรมของพระองค์ก็จะกลายเป็นเรื่องลมแล้งไป เราควรที่จะทำความเข้าใจกันเสียใหม่ว่า ความประพฤติเช่นนั้น ถึงแม้ว่ามีคุณค่าอยู่บ้าง ก็มิใช่เป็นนิมิตของการแสดงความนับถือที่ตรงตามพุทธประสงค์ ยังไม่เป็นการรับเอาอุดมธรรมที่พระศาสดาปรารถนาจะหยิบยื่นให้แก่เรา ยังไม่เป็นการแสดงความเคารพบูชาที่แท้จริงในพระศาสดาแต่อย่างใด ต่อเมื่อเราได้ทำความขวนขวายศึกษาอุดมธรรม และลงมือปฏิบัติธรรมตาม

ที่พระองค์ได้ประกาศสั่งสอนแล้ว จึงจะได้ชื่อว่าเราได้แสดงความเคารพบูชาในพระศาสดาของเราอย่างถูกต้อง ดังมีพุทธดำรัสไว้ว่า *"ถึงชนทั้งหลายจะบูชาเราด้วยดอกไม้ธูปเทียนนานัปการ ก็ไม่ชื่อว่าได้บูชาเราโดยแท้ ส่วนชนทั้งหลายที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ชื่อว่าได้บูชาเราโดยแท้"*

การปฏิบัติธรรมนี้จึงนับว่าเป็นแก่นสารของพุทธศาสนาโดยแท้ และดังนั้น ก็เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกจะข้ามไปเสียหรือจะขาดเสียมิได้ หากว่าเราจะไม่ทำให้พุทธศาสนามีแต่ความว่างเปล่า ฉะนั้นเราจึงจะศึกษากันต่อไปว่า อุดมธรรมของพุทธศาสนามีว่าอย่างไร และการปฏิบัติธรรมนั้นคืออะไร จะต้องทำกันอย่างไร

พุทธศาสนาจำแนกปัญญาออกเป็นสามชั้น ตามวิธีที่บุคคลได้ปัญญานั้น ๆ มา ได้แก่ ๑. *สุตมยปัญญา* คือปัญญาเกิดจากการฟัง ซึ่งรวมทั้งปัญญาที่เกิดจากการอ่านด้วย ๒. *จินตามยปัญญา* คือปัญญาเกิดจากการคิด ๓. *ภาวนามยปัญญา* คือปัญญาเกิดจากการเจริญภาวนา การศึกษาวิชาความรู้ทางคดีโลกและการที่บุคคลได้วิชาหรือปัญญาทางคดีโลกมานั้น รวมอยู่ในปัญญาขั้นหนึ่งและขั้นสอง คือ สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา วิชาการทางโลกไม่มีความจำเป็นจะต้องดำเนินไปจนถึงขั้นภาวนามยปัญญา *แต่วิชาในทางธรรมจำเป็นจะต้องเข้าให้ถึงขั้นภาวนายมปัญญา เพราะว่าปราศจากการภาวนาแล้วบุคคลไม่อาจบรรลุปัญญาหรือเข้าถึงอุดมธรรมในพุทธศาสนาได้* นี่เป็นข้อสำคัญที่เราผู้เป็นพุทธศาสนิกจะต้องสำเหนียกไว้แต่ในชั้นต้น

การไปฟังเทศน์ฟังธรรมตามวัด และการขวนขวายหาหนังสือธรรมะมาอ่านนั้น นับว่าเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและเป็นที่น่าอนุโมทนา แต่นั่นก็เป็นเพียงการผลักประตูที่จะไปสู่อุดมธรรมให้เปิดออกไปเท่านั้น และการนำข้อธรรมที่ได้สดับหรือได้อ่านจากหนังสือมาคิดใคร่ครวญดูด้วยความคิดของตนนั้น ก็เป็นที่น่าอนุโมทนาอย่างยิ่ง แต่นั่นก็ยังเป็นอาการเคลื่อนไหวเพื่อขยับเขยื้อนไปสู่ธรรมเท่านั้น และยังมิใช่ทางดำเนินอันมั่นคงที่จะไปให้ถึงธรรมได้ ต่อเมื่อบุคคลได้นำเอาข้อธรรมนั้นมาเจริญภาวนาอยู่เนืองนิตย์แล้ว เราจึงจะวางใจได้ว่า เขาจักได้บรรลุธรรมสักวันหนึ่ง *การภาวนานั้นหมายถึง การทำให้บังเกิดขึ้นในใจ* หมายถึงการน้อมนำเข้าไปไว้ในใจ คือการทำให้ธรรมะกับใจได้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การคิดคาดคะเนกับการทำให้สว่างแจ้ง ทำให้ลุกโพลงขึ้นในใจนั้นเป็นสิ่งแตกต่างกัน การคิดคาดคะเนเอาเองจะไม่ประทับอยู่กับใจ แต่การภาวนานั้นย่อมให้สำเร็จเป็นการตรึงตราแนบแน่นอยู่กับใจ ธรรมะในพุทธศาสนานั้นจะสำเร็จประโยชน์และหน้าที่ในทางเกื้อกูลมนุษย์ สมกับพระหฤทัยปรารถนาของพระศาสนา ก็ต่อเมื่อใจ

ของบุคคลได้สัมผัสกับธรรมะนั้นจริง ๆ มิใช่โดยการคิดเอาเก็งเอาโดยวิธีของตรรกะ *นี้แลคือเรื่องของการปฏิบัติธรรม นี้แลคือเรื่องของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน* อันเป็นเรื่องที่คนโดยมากยังไม่สู้เข้าใจ และบางทีก็คิดเห็นไปว่าเป็นเรื่องวิตถารลึกลับ

ก็เป็นที่น่าเสียดายอยู่ที่คนเป็นอันมากผู้ไม่เข้าใจเรื่องวิปัสสนากรรมฐานนั้นหาใช่เป็นคนนอกศาสนาไม่ ที่แท้ก็เป็นพวกที่นับถือพุทธศาสนานี่เอง และนี่ก็มิใช่เรื่องที่น่าประหลาดใจนัก และก็มิใช่เรื่องที่ควรจะตีโพยตีพาย ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ในประเทศไทยอันร่ามเรืองไปด้วยโบสถ์วิหาร พระพุทธรูป และสีเหลืองของผ้ากาสาวพัสตร์นี้ พุทธศาสนิกส่วนมากยังไม่คุ้นเคยกับเรื่องวิปัสสนากรรมฐานมาแต่ก่อน แม้ว่าเรื่องนี้จะเป็นเรื่องหัวใจของการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาก็ตาม การปฏิบัติธรรมยังไม่เคยถูกเน้นให้เห็นว่าเป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้เอง จึงได้มีพระเถระผู้ทรงธรรมบางท่านได้ทำการเน้นในเรื่องนี้ขึ้น เช่นท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นอาทิ และดังเช่นท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรมและคณะพระอาจารย์แห่งสำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดมหาธาตุ ได้เผยแพร่ความรู้และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้แผ่กว้างออกไปในนานาจังหวัด แม้เช่นนั้นก็ยังเป็นเรื่องที่รู้กันในวงผู้สนใจใคร่ธรรม อันยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อยนัก ณ บัดนี้ก็มีแต่จะต้องพยายามส่งเสริมให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของการปฏิบัติธรรมแพร่หลายออกไปอย่างไม่หยุดยั้งเท่านั้น

เหตุใดจึงมีการบำเพ็ญสมาธิ ? เหตุใดจึงมีการเดินจงกรม และการนั่งกำหนดทำสมาธิ? ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมักจะถูกถามว่า "นั่งทางใน" หรือ? แล้วก็จะถูกถามต่อไปว่า ได้เห็นอะไรบ้างล่ะ? ผู้ถามหมายถึงว่าได้เห็นเมืองแก้ว เมืองสวรรค์หรือสิ่งอันวิจิตรตระการตาน่าเพลิดเพลินใจอะไรบ้าง บางคนก็ตีความไปว่าการ "นั่งทางใน" เช่นนั้นอาจนำไปสู่การเห็นตัวเลขสลากกินรวบก็ได้ และเพราะเหตุนั้นเท่านั้นที่ชวนให้เขาเกิดสนใจไต่ถามขึ้น

การนั่งสมาธิในเรื่องของวิปัสสนากรรมฐานนั้น มีคำตอบที่ถูกต้องอยู่อันเดียวจากข้อความจริงในพุทธภาษิตที่ว่า *"ผู้มีใจตั้งมั่นย่อมรู้ตามเป็นจริง"* ในทางกลับกัน "ผู้ที่ไม่มีใจตั้งมั่นย่อมไม่อาจรู้ตามเป็นจริง" ได้เลย ใจตั้งมั่นหมายถึงใจที่เป็นสมาธิด้วยเหตุฉะนี้จึงมีการเดินและการนั่งบำเพ็ญสมาธิเพื่อให้ใจตั้งมั่น อันจะนำไปสู่การรู้ตามเป็นจริง

บัดนี้ก็จะมีคำถามขึ้นว่า จะต้องการรู้ตามเป็นจริงในเรื่องอะไร? คำตอบของพุทธศาสนาก็คือ รู้ตามเป็นจริงในเรื่องชีวิตและอัตภาพของมนุษย์ว่า สภาพอันแท้จริงของมันคืออะไร จริงอยู่ วิทยาศาสตร์ได้ตอบปัญหาในเรื่องเช่นนี้ไว้ไม่น้อยแล้ว เช่นชีววิทยาก็ได้

เปิดเผยวิวัฒนาการของชีวิตและต้นกำเนิดของชีวิตไว้แล้ว ส่วนที่เกี่ยวกับอัตภาพของมนุษย์นั้น สรีรวิทยาและกายวิภาควิทยาก็ได้ตอบปัญหาในเรื่องนี้ไว้อย่างมีหลักฐานและละเอียดลออยู่แล้ว แม้จิตของมนุษย์ที่เห็นกันว่าเป็นเรื่อง "ยากแท้หยั่งถึง" นี้ จิตวิทยาก็ "หยั่งถึง" แล้วก็ยังจะมีอะไรอีกเล่าที่พุทธศาสนาจะตอบปัญหาในเรื่องเหล่านี้ได้ละเอียดลออลึกซึ้งยิ่งไปกว่าที่วิทยาศาสตร์ในโลกอันรุ่งเรืองได้ตอบไว้แล้ว

ชีววิทยาได้ให้คำตอบปัญหาในเรื่องกำเนิดของชีวิตและวิวัฒนาการของชีวิตก็จริง แต่ชีววิทยาก็หาได้ตอบปัญหาว่าเหตุไฉนจึงได้มีชีวิตขึ้นมา? อะไรเป็นปัจจัยให้ดวงชีวิตอุบัติขึ้นมา? อะไรเป็นปัจจัยแห่งการเกิดของสรรพชีวิตในโลกนี้? และอะไรคือสามัญลักษณะของชีวิต? สรีรวิทยาและกายวิภาควิทยาได้ตอบปัญหาอันนำไปสู่ความสำเร็จในการรักษาโรคภัย และบรรเทาการเจ็บป่วยของมนุษย์ได้ก็จริง แต่วิชาดังกล่าวนั้นรวมทั้งวิทยาศาสตร์ทั้งหมดในโลกนี้ก็หาได้ตอบปัญหาว่า จะกำจัดความแก่ ความเจ็บและความตาย อันเป็นสิ่งที่มวลมนุษย์มีความหวาดกลัวอย่างยิ่งนี้ได้อย่างไร ทำไฉนมนุษย์จะเอาชนะชรา พยาธิ และมรณะได้ หรืออย่างน้อยก็บรรเทาความทุกข์ใจต่อความหวาดกลัวต่อภัยทั้งสามนี้ อันเป็นความหวาดกลัวที่มีประจำอยู่ในสันดานของมวลมนุษย์ วิทยาศาสตร์ในโลกอันรุ่งเรืองมิได้ตอบปัญหาดังกล่าวนี้ และก็เป็นที่น่าอัศจรรย์นักหนา ที่พุทธศาสนาได้ตอบปัญหาอันลึกซึ้งเหล่านี้ไว้อย่างหมดจดบริบูรณ์ตั้ง ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ไว้ว่า มวลชีวิตในโลกนี้มีสามัญลักษณะ หรือลักษณะที่เหมือนกันหมดโดยไม่มีข้อยกเว้นอยู่สามประการ คือ ๑. *ความไม่เที่ยง* ๒. *ความทุกข์* ๓. *ความไม่มีตัวตนของมันเอง* ด้วยการค้นพบอริยสัจ ๔ คือค้นพบว่า ชีวิตนี้เป็นตัวทุกข์ และค้นพบเหตุที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ค้นพบภาวะแห่งความดับสนิทของทุกข์หรือความปลอดจากทุกข์โดยสิ้นเชิง ค้นพบหนทางหรือการปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่ความดับสนิทของทุกข์นั่นเอง ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงประกาศออกมาได้ว่า ได้ค้นพบอมตธรรม คือธรรมที่สามารถเอาชนะชรา พยาธิ และมรณะได้ การที่จะสามารถเอาชนะมหาภัยทั้งสามประการนี้ได้ ย่อมหมายถึงว่าต้องเอาชนะความเกิดให้ได้เสียก่อน เพราะความเกิดเป็นเหตุของความแก่ ความเจ็บ และความตาย ตราบใดที่ความเกิดยังมีอยู่ ความแก่ ความเจ็บและความตายย่อมเป็นสิ่งที่หลีกไม่ได้ สิ่งทั้งสามนี้เป็นผลของความเกิด ผูกพันติดอยู่กับความเกิดเหมือนแสงสว่างติดอยู่กับเปลวไฟ ต่อดับความเกิดแล้ว ผลทั้งหลายที่ผูกพันอยู่กับความเกิดก็ย่อมดับไป เมื่อดับเหตุแล้ว ผลทั้งหลายย่อมดับไปตาม เพราะว่า *ธรรมทั้งหลายทั้งปวงย่อมมีเหตุเป็นแดนเกิด* พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบเหตุนั้นแล้ว และได้บอกหนทางที่จะไปสู่การดับเหตุนั้นไว้แล้ว

ข้อความสั้น ๆ ที่ได้สรุปไว้ในวรรคข้างต้นนี้แหละ คือบรมสัจธรรมของพุทธศาสนา อันพุทธศาสนิกจำเป็นจะต้องเรียนรู้ ถ้าปราศจากความรู้ในบรมสัจธรรมอันเป็นธรรมที่พระบรมศาสดาได้พากเพียรใช้ชีวิตทั้งหมดภายหลังตรัสรู้ธรรมนั้น เพื่อจะมอบหมายให้แก่มวลมนุษย์แล้ว เราจะเรียกตนเองว่าพุทธศาสนิกได้อย่างไร เราจะเรียกตนเองว่าผู้เคารพในธรรมของพระศาสดาได้อย่างไร หากว่าเราไม่รู้จักธรรมของพระศาสดา

ด้วยการศึกษาบรมสัจธรรมของพุทธศาสนาที่มีใจความสั้น ๆ ดังกล่าวข้างต้นให้เข้าใจแจ่มแจ้งดีแล้ว พร้อมด้วยการศึกษาถึงระบบการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรมนั้น อันได้แก่การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน รวมทั้งได้ลงมือปฏิบัติเพื่อจักน้อมนำธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาเข้ามาสัมผัสกับดวงใจของเรา ดังนี้ก็นับได้ว่า เราได้รับนับถือพุทธศาสนาถูกตรงตามประสงค์ของพระศาสดาของเรา และเราก็จักได้ชื่อว่า ได้เห็นพระพุทธเจ้าด้วยดวงตาของเราเอง เพราะพระองค์ได้ตรัสไว้ว่า *"ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นได้เห็นตถาคต"* การเห็นนี้คือการเห็นโดยทางปัญญาจักษุ

ลักษณะสามประการที่เป็นสามัญแก่ชีวิตทั่วไปนั้น ลักษณะของความไม่เที่ยงนับว่าได้อธิบายและรับรองลักษณะที่เป็นความทุกข์และความไม่มีตัวตนของชีวิตไปด้วยในตัว ความไม่เที่ยงนั้นก็เช่นเดียวกับความทุกข์ ได้บังเกิดแก่คนเราทั้งในทางกายและทางใจอยู่เป็นเนืองนิตย์ ในทางกายที่เห็นได้ชัด ก็คือ การแปรของร่างกายจากวัยหนึ่งไปสู่วัยหนึ่ง จากเด็กไปสู่หนุ่มสาว เป็นผู้ใหญ่ แล้วก็แปรไปสู่ความทรุดโทรมถึงความแก่เฒ่า และถึงที่สุดลงด้วยความตาย ส่วนในทางใจนั้น ความไม่เที่ยงย่อมดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ดังเห็นได้จากอารมณ์ของคนเราที่เปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาอยู่เป็นนิตย์ จากหัวเราะเป็นร้องไห้ จากยิ้มเป็นบึ้ง จากชื่นบานเป็นเหี่ยวแห้ง จากแจ่มใสเป็นขุ่นมัว การแปรผันของอารมณ์เหล่านี้เป็นผลของการเกิดดับของจิตและเจตสิกที่เป็นอยู่อย่างไม่ขาดสาย ความไม่เที่ยงที่เป็นของมีประจำอยู่ในชีวิตนี้เองเป็นกองทุกข์กองหนึ่งของชีวิต พยาธิทุกข์เป็นทุกข์ที่เห็นได้ชัด ส่วนอารมณ์ที่ผันแปรไปมาระหว่างความแย้มยิ้มกับความแยกเขี้ยวยิงฟัน ระหว่างความหน้าชื่นกับอกตรม ซึ่งหลอกหลอนชีวิตของเรา และราวกับเหวี่ยงชีวิตของเราลงไปบนระลอกคลื่นในมหาสมุทรให้ม้วนกลิ้งไปกลิ้งมา ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายนั้น คนเรามักจะไม่ใคร่รู้สึกว่าเป็นความทุกข์ที่แทรกซึมอยู่ในชีวิตของเราตลอดมา เพราะเหตุว่าเราเคยชินกับมัน จนไม่ใส่ใจที่จะเพ่งพินิจมัน รวมทั้งความทุกข์อื่น ๆ อีกนานาประการที่ห้อมล้อมชีวิตของเรา

ความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ที่มีประจำอยู่ในชีวิต และที่เราไม่สามารถจะ

บงการให้เป็นไปได้ดังปรารถนาของเรานี้เอง ที่อธิบายความเป็นอนัตตาหรือความไม่มีตัวตนของสิ่งที่เรียกกันว่า *"ตัวเรา"* เมื่อพิเคราะห์ถึงสิ่งที่เรียกว่า "ตัวเรา" หรืออัตภาพของมนุษย์และของสัตว์อย่างลึกซึ้งแล้ว พุทธศาสนาจึงมีมติว่า ที่เรียกกันว่าเป็นบุคคลเป็นสัตว์ ชื่อนั้น ชื่อนี้ และยึดถือกันอย่างจริงจังว่านี่เรานั่นเขานั้น เป็นแต่เรื่องสมมุติทั้งเพ *ตามความจริงแล้วหามีบุคคลและสัตว์ มีเรา มีเขาที่ไหนไม่* ตามความเป็นจริงแล้ว สิ่งที่เป็นตัวตนของเราของเขา ของคนชื่อนั้นชื่อนี้ เป็นแต่กลุ่มก้อนของธรรมชาติกลุ่มหนึ่งที่มาประชุมกันเข้าเท่านั้น แม้แต่จิตก็มิใช่จิตของเรา ของเขา จิตมีสภาพเป็นความสืบต่อและมีความเกิดดับอยู่อย่างรวดเร็วเป็นวิสัย และไม่มีความเป็นตัวตนของมันเอง กลุ่มก้อนธรรมชาติที่ได้นามว่าบุคคลนี้ ทางพุทธศาสนาเรียกว่า *เบญจขันธ์* คือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร* และ*วิญญาณ* สิ่งที่จำแนกออกไปได้เป็นห้าอย่างนี้แหละ ที่โลกมาเรียกกันว่าคนนั้นคนนี้ ซึ่งเป็นแต่คำสมมุติ แต่ความแท้จริงของมันคงมี แต่สิ่งที่แยกออกได้เป็นห้าอย่าง อันเรียกว่าเบญจขันธ์ หรือเรียกโดยย่อว่า *รูปกับนาม* เท่านั้นที่ประกอบเป็นอัตภาพของมนุษย์ และรูปกับนามนี้ มันไม่เป็นตัวตนของใครที่ไหน มันก็เป็นอยู่แต่เพียงรูปกับนามเท่านั้น ความที่คนเราเข้าไปยึดถือรูปกับนามนี้เสียอย่างเหนียวแน่น และอย่างเอาเป็นเอาตายไปด้วยกับมันนั้นเอง คนเราก็ได้สร้างกองทุกข์ขึ้นสุมไว้ในชีวิตด้วยมือของเขาเอง พุทธศาสนาได้ชี้ทางออกจากกองทุกข์นี้ไว้ แต่ไม่ใช่ด้วยการวิงวอนขอความอนุเคราะห์จากผู้หนึ่งผู้ใด แม้แต่จากพระพุทธเจ้า *มนุษย์ผู้สร้างทุกข์ของเขาขึ้นเอง และก็มีแต่เขาผู้สร้างมันขึ้นมาเท่านั้นที่จะเป็นผู้ทำลายมันให้หมดไปได้ คนอื่นนอกจากตัวเขาเองไม่อาจแบกเขาไปให้ถึงที่สุดของทุกข์ได้* พระศาสดาเป็นผู้บอกหนทาง แต่มนุษย์ทั้งหลายผู้ต้องการพ้นทุกข์จะต้องเดินไปเอง ก็เป็นเช่นเดียวกับคนเลี้ยงม้าจะช่วยม้าที่กระหายน้ำของเขาได้ ก็แต่เพียงจูงม้าไปที่ลำธาร ส่วนการดื่มน้ำนั้นมันจะต้องดื่มเอาเอง

การที่พระพุทธองค์ได้ทรงชี้ว่า *ชีวิตคือความทุกข์* ชีวิตไม่เป็นอะไรนอกไปจากที่ชุมนุมของความทุกข์นั้น หากว่าพระบรมศาสดาของเรา เมื่อทรงประกาศว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์แล้วก็หลีกไปเสียเฉย ๆ ก็อาจถูกตำหนิว่าเป็นผู้มองดูชีวิตในแง่ร้าย เป็นผู้ก่อความสลดหดเหี่ยวขึ้นในจิตใจของคนทั้งหลาย และการประกาศการค้นพบเช่นนั้น ก็จะไม่เป็นคุณแก่มนุษยชาติที่ไหนเลย *แต่พระบรมศาสดาเมื่อประกาศว่า ชีวิตเป็นทุกข์แล้ว ก็บอกวิธีบำบัดรักษาชี้ทางดำเนินไปสู่ความดับสนิทของทุกข์ด้วย และก็ได้มีการพิสูจน์ความสำเร็จในการบำบัดรักษามาแล้วแต่ครั้งพุทธกาลสืบมาจนถึงทุกวันนี้ ดังนี้พระองค์ก็ทรงเป็นนายแพทย์ผู้ยิ่งใหญ่ของมนุษยชาติ และเป็นบรมโลกนาถ* เพียงแต่ว่ายังมีคนน้อยนักที่มอบชีวิตให้แก่การรักษาอันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์สิ้นเชิง ตามตำรับอันมีประสิทธิภาพของพระองค์เท่านั้น

เราอาจจะกล่าวว่าเรื่อง *ไตรลักษณ์ ก็ดี เรื่อง เบญจขันธ์* ก็ดี เราได้อ่านได้ฟังมาแล้ว เราทราบแล้วว่าชีวิตนี้เป็นความทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง และอัตภาพของเราก็ไม่มีความเป็นตัวตน เราได้อ่านได้ฟังมาเช่นนั้นก็จริง แต่มันก็คงอยู่เพียงแค่ได้อ่านได้ฟังมาเท่านั้น เราได้อ่านมาจากหนังสือมันก็คงอยู่แค่หนังสือ เราได้ฟังมาจากที่ไหน มันก็คงตกค้างอยู่ที่นั่น มันมิได้ติดตามเข้ามาอยู่ในจิตใจของเรา และตราบใดที่สัจธรรมเหล่านั้นยังมิได้มาปรากฏในใจเราอย่างแจ่มจ้าแล้ว เราย่อมกล่าวไม่ได้ว่า เราได้รู้เห็นธรรมนั้นตามเป็นจริง "ความรู้" ที่พุทธศาสนาเรียกร้องจากผู้นับถือพุทธศาสนานั้น มิใช่เป็นแต่เพียงความรู้ในเรื่องหลักธรรมของพุทธศาสนา *หากจะต้องเป็น "ความรู้" ที่ใจของเราได้สัมผัสอยู่เองทีเดียว* ข้อนี้แหละที่ทำให้ความรู้ในพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากความรู้ในทางคดีโลกทั้งปวง หากความรู้ในสัจธรรมของพุทธศาสนามิได้มาสัมผัสแนบสนิทอยู่กับใจของเราแล้ว สัจธรรมนั้นก็หาเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียนรู้สัจธรรมไม่ ด้วยเหตุนี้เอง จึงได้มีระบบหรือวิธีการเป็นพิเศษของพุทธศาสนาที่จะให้ผู้มีศรัทธาได้ปฏิบัติเพื่อนำสัจธรรมเข้าไปสู่ใจ หรือน้อมใจเข้าไปสัมผัสกับสัจธรรม ระบบหรือวิธีการดังกล่าวนี้ ในพุทธศาสนาเรียกว่า *การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน*

คำว่า *วิปัสสนากรรมฐาน* นั้น เมื่อเข้าใจความหมายแล้วจะเห็นว่า เป็นคำที่น่ารักน่าเข้าไปทำความสนิทสนมด้วย และจะมิใช่เป็นคำที่น่ากลัวน่าตีตนออกห่างแต่อย่างใดเลย *กรรมฐาน* นั้นตามศัพท์แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน ในที่นี้หมายเอาอุบายทางใจ หรือวิธีฝึกใจให้เป็นสมาธิ เรียก *สมถกรรมฐาน* เมื่อเป็นอุบายหรือวิธีในขั้นสงบรำงับใจเรียก *วิปัสสนากรรมฐาน* เมื่อเป็นอุบายหรือวิธีทั้งในทางสงบรำงับใจและก่อเกิดปัญญาด้วยพร้อมกัน คำว่า *วิปัสสนา* แปลว่า รู้แจ้ง รู้ชัด รู้วิเศษ ความรู้แจ้งรู้ชัดของวิปัสสนานั้นหมายถึงความรู้แจ้งชัดในสภาวธรรมตามความเป็นจริง ความรู้แจ้งชัดในอัตภาพว่าเป็นแต่เพียงสภาวธรรมที่ประกอบด้วยรูปและนามเท่านั้น รู้แจ้งชัดว่ารูปและนามแยกเป็นส่วน ต่างอาศัยกันเป็นไป รู้แจ้งชัดสภาวะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของรูปและนาม ความรู้แจ้งชัดในเรื่องสภาวธรรมของรูปและนามนี้ จักนำไปสู่ *ความรู้แจ้งชัดในสามัญลักษณ์ของชีวิต หรือสังขารทั้งปวงโดยความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตน* ครั้นรู้แจ้งชัดดังนี้แล้ว ถอนตัณหาและอุปาทาน คือความทะยานอยากและความถือมั่นในอัตภาพเสียได้ โดยทอนอัตภาพลงไปสู่สภาวธรรมตามความเป็นจริง คือเป็นแต่เบญจขันธ์ มีแต่รูป จิต และเจตสิก หรือมีแต่รูปกับนามเท่านั้นแล้ว ก็จะบรรลุถึงที่สุดแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง และนั่นก็คือ *สภาพที่ใจรู้แจ้งสัจธรรม* อันเป็นผลที่มุ่งหมายของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

หากเราเข้าใจเรื่องวิปัสสนากรรมฐานอย่างถูกต้องแล้ว วิปัสสนากรรมฐานก็จะเป็นเรื่องที่น่ารัก ยิ่งกว่าน่าชังมิใช่หรือ?

วิทยาศาสตร์การแพทย์ได้จำแนกร่างกายมนุษย์ออกเป็นส่วนต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่การรักษาความป่วยเจ็บทางกาย พุทธศาสนาก็ได้จำแนกอัตภาพของมนุษย์ออกเป็นส่วนต่าง ๆ เช่นเดียวกัน *แต่มีความมุ่งหมายในอันจะรักษาความป่วยเจ็บทางใจ* อันเป็นความป่วยเจ็บชนิดที่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถจะเยียวยารักษาได้ พุทธศาสนาได้จำแนกอัตภาพออกเป็นห้าส่วน ได้แก่ร่างกายอันเป็น *รูป* ส่วนหนึ่ง ความสวยอารมณ์ คือ เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ เป็น *เวทนา* ส่วนหนึ่ง ความจำกำหนดหมายได้เช่นจำรูปได้ เป็นต้น เป็น *สัญญา* ส่วนหนึ่ง อารมณ์อันเกิดกับจิต คือความปรุงแต่งให้ดีใจเสียใจ เป็น *สังขาร* ส่วนหนึ่ง และความรู้แจ้งอารมณ์ เป็น *วิญญาณ* ส่วนหนึ่ง รวมทั้งห้านี้คือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* เรียกว่า *เบญจขันธ์* หรือเรียกอย่างย่อว่า *รูปกับนาม* อัตภาพของมนุษย์เมื่อแยกออกไปแล้วก็มีแต่เรื่องของส่วนทั้งห้านี้เท่านั้น หรือมีแต่รูปกับนาม คือ กาย จิตและเจตสิกเท่านั้น ไม่ได้มีหรือเป็นอะไรมากไปกว่านั้น เมื่อได้วิเคราะห์และเล็งเห็นความเป็นจริงในอัตภาพของมนุษย์ดังนี้ พระบรมศาสดาจึงได้พบว่า อัตภาพนี้หาได้มีตัวตนอันแท้จริงของมันไม่ และก็หามีความเที่ยงคงทนที่ไหนไม่ เป็นแต่ธาตุต่าง ๆ ที่มาประชุมคุมกันเข้า มีแต่ความเป็นชิ้นหรือส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบยึดโยงกันเข้าไว้ชั่วคราว และในขณะที่ยังยึดโยงกันอยู่นั้นเอง ก็ทำการแปรเปลี่ยนไปเป็นลำดับ และในที่สุดก็จะถึงความแตกสลายกลับคืนไปเป็นธาตุต่าง ๆ ซึ่งโลกสมมุติเรียกกันว่า *ความตาย* และเมื่อถึงกาลอันธรรมชาติที่แตกสลายเหล่านั้นได้กลับประชุมคุมกันขึ้นมาใหม่ โลกก็เรียกว่า *ความเกิด แต่ความแท้จริงนั้นมันเป็นเรื่องการอุบัติและการแตกสลายของสิ่งที่ไม่มีตัวตนนั่นเอง* แม้แต่จิตที่คนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นตัวยืนโรงอยู่ในอัตภาพ และถือกันว่า เป็นจิตของเราจิตของเขานี้ พระบรมศาสดาก็ค้นพบว่า ไม่มีจิตที่เป็นตัวยืนโรงเช่นนั้น มีแต่จิตซึ่งเกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่งแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดอีกดับอีกทยอยกันไปไม่ขาดสาย ความรู้สึกว่าจิตมีอยู่เป็นอันเดียวกันนั้น แท้จริงไม่มีจิตเช่นนั้น มีแต่ความสืบต่อของจิตที่เกิดดับสืบต่อกันไปไม่ขาดสายเท่านั้น *ความรู้ในเรื่องความเกิดดับของจิต และความรู้ตลอดไปถึงว่ามันเกิดที่ตรงไหนและดับลงที่ตรงไหนเช่นนี้ คือกุญแจที่จะไขที่คุมขังมนุษย์ไว้ในกองทุกข์ และเปิดทางให้มนุษย์เดินไปสู่แดนแห่งศานติสุข*

พุทธศาสนาได้เปิดเผยให้เห็นความจริงว่า อัตภาพของมนุษย์แต่ละคนนั้นเป็นแต่ส่วนต่าง ๆ ของธรรมชาติที่มาประชุมกันเข้าตามสภาพอันแท้จริงของมันนั้น ไม่มีตัวตนที่ไหนเลย ไม่มีตัวตนที่จะให้ใครไปรับสมอ้างว่า มันเป็นตัวตนของผู้นั้นผู้นี้เลย และมันก็

ไม่มีความคงทนคงที่อะไรเลย เป็นแต่ชิ้นต่าง ๆ ของธรรมชาติที่มีความแปรเปลี่ยนอยู่เรื่อยไป มีแต่ความเกิดดับอยู่เรื่อยไป แต่เพราะว่ามนุษย์ไม่เพ่งพินิจศึกษา และไปหลงยึดถือมันไว้เสียอย่างแน่นหนา มันซึ่งไม่มีตัวตนและไม่มีความเที่ยงแท้คงทน มันคือ *"เบญจขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ"* นี้ จึงกลายเป็นตัวทุกข์ มีความทุกข์ติดตรึงเป็นธรรมดาอยู่กับตัวมัน โดยผู้ที่เข้าไปยึดถือและอ้างว่ามันเป็นของฉันก็ต้องเป็นผู้เสวยทุกข์นั้น

พระบรมศาสดาได้วิเคราะห์แยกแยะอัตภาพของมนุษย์จนเข้าถึงแก่นความจริงของอัตภาพ และก็ได้พบสามัญลักษณ์ทั้งสามของอัตภาพนั้น คือความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน อริจสัจหรือความจริงอันประเสริฐข้อแรกคือ *ความทุกข์* นั้น ได้ทรงกล่าวโดยสรุปไว้ว่าได้แก่ *"ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกคือความเหี่ยวแห้งใจ ความร่ำไรรำพัน ความคับใจ ความประสบด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ความพรากจากสิ่งที่รัก ความที่สัตว์ปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง"*

ชีวิตนั้น เมื่อได้ค้นคว้าลงไปจนถึงแก่นของมันแล้ว พระบรมศาสดาได้ทรงพบว่าสิ่งที่เป็นตัวยืนโรงเคียงคู่มากับชีวิตก็คือ ความทุกข์ ดังที่ได้มีพุทธดำรัสว่า *"ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้วหามีอะไรเกิดไม่ หามีอะไรดับไม่"* คนทั่วไปมิได้มองเห็นชีวิตเป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าไม่ได้เพ่งพินิจสอดส่องลงไปอย่างลึกซึ้ง ด้วยเล็งเห็นว่า *ชีวิตของคนเราย่อมพัวพันอยู่แต่กับความทุกข์ ตั้งแต่เกิดไปจนกระทั่งตาย* พระพุทธองค์จึงได้ทรงค้นคว้าสั่งสอนแต่เรื่องความทุกข์ และความดับทุกข์เท่านั้น ดังที่ได้ทรงยืนยันไว้ว่า "ในกาลก่อนก็ตาม ในบัดนี้ก็ตาม เราบัญญัติขึ้นสอนแต่เรื่องความทุกข์และความดับสนิทไม่มีเหลือของความทุกข์เท่านั้น"

การที่จะดับทุกข์นั้น ในเบื้องต้นก็จะต้องค้นให้พบเสียก่อนว่า *ทุกข์นั้นมันมาจากไหน อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์* และด้วยความเพียรพยายามค้นคว้าโดยไม่อาลัยแก่ชีวิต ในที่สุดพระบรมศาสดาก็ได้ทรงพบว่า *เหตุที่คลอดความทุกข์ทั้งมวลออกมา และทำให้มนุษย์ทั่วโลกต้องเผชิญกับความทุกข์ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายนั้น ได้แก่สิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าตัณหา* อันแปลว่า ความทะยานอยาก มีประเภทเป็นสามคือ **กามตัณหา** หมายความถึงความใคร่ในอารมณ์อันเป็นกาม *ภวตัณหา* หมายถึงความอยากเป็นนั่นเป็นนี่อันเป็นที่รักที่ยินดีของใจ *วิภวตัณหา* หมายถึงความไม่อยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อันไม่เป็นที่รักที่ยินดีของใจ การค้นพบต้นเหตุของความทุกข์ได้นี้ คือการค้นพบอริยสัจข้อที่สอง อันนับว่าเป็นการค้นพบที่สำคัญยิ่งในพุทธศาสนา เมื่อค้นพบสิ่งนี้ได้แล้ว พระบรมศาสดาถึงกับเปล่งพุทธอุทานด้วยความเบิกบานพระหฤทัยว่า *"แน่ะนายช่างผู้ทำเรือน เราพบท่านแล้ว ท่านจะ*

ทำเรือนอีกไม่ได้ ซี่โครงทุกซี่ของท่านเราหักเสียแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราบรรลุธรรมที่สิ้นตัณหาแล้ว"

การค้นพบว่า ตัณหาเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งมวล ได้นำไปสู่การค้นคว้าต่อไปว่าเจ้าตัวตัณหานี้มันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นบิดามารดาของมัน คำตอบปัญหาข้อนี้มีอยู่ในมหาสติปัฏฐานสูตร อันมีความว่า *"สิ่งใดในโลกมีสภาวะเป็นที่รัก มีสภาวะเป็นที่ยินดี ตัณหาเมื่อเกิดย่อมเกิดในที่นั้น เมื่อตั้งมั่นย่อมตั้งมั่นอยู่ในที่นั้น... อะไรเล่ามีสภาวะเป็นที่รัก มีสภาวะเป็นที่ยินดีในโลก? ๑. อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๒. อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๓. วิญญาณ คือ ความรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๔. สัมผัส คือการกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๕. เวทนา คือความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖. สัญญา คือความจำหมายในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๗. สัญเจตนา คือความนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๘. ตัณหา คือความอยาก ๙. วิตก คือความตริหา ๑๐. วิจาร คือความไตร่ตรอง (ทั้งสามประการนี้) ต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เหล่านี้มีสภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก"*

การทำความดับสนิทในกองทุกข์ทั้งมวลที่ตัณหาได้ก่อขึ้นไว้นั้น อยู่ตรงที่การทำ *"ความคลายคืนโดยไม่มีเหลือและความดับไม่เหลือ ความละวาง ความสละคืน ความผ่านพ้น ความไม่อาลัยซึ่งตัณหานั้นเทียว"* มีปัญหาว่าการที่จะดับตัณหาเสียนั้น จะไปดับที่ตรงไหน คำตอบมีว่า "สิ่งใดมีสภาวะเป็นที่รัก *มีสภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ตัณหานี้เมื่อบุคคลจะละย่อมละได้ในที่นั้น เมื่อจะดับย่อมดับได้ในที่นั้น"* นี้คือ การค้นพบอริยสัจข้อที่สาม

การค้นพบอริยสัจข้อที่สี่ คือ *การค้นพบหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น* ก็ย่อมเป็นอย่างเดียวกันกับการค้นพบหนทาง เป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งตัณหาซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะว่าเมื่อดับเหตุคือตัณหาได้แล้ว ผลคือความทุกข์ก็ย่อมจะดับไปตาม หนทางดังกล่าวนี้คือ "หนทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ ได้แก่ ๑. *ความเห็นชอบ* คือความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในการดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความรู้ในหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ๒. *ความดำริชอบ* คือความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ๓. *วาจาชอบ* คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดยุให้แตก เว้นจากพูดหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ๔. *การงานชอบ* เว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ๕. *อาชีวะชอบ* คือละการหาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด สำเร็จการเป็นอยู่คือการหาเลี้ยงชีพที่ชอบ ๖. *ความเพียรชอบ* คือปลูกความพอใจ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตตั้งจิตไว้เพื่อ

ความไม่บังเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เคยบังเกิด เพื่อการละเสียซึ่งอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เคยบังเกิด เพื่อความยั่งยืน ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบแห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว *๗. ความระลึกชอบ* คือความเป็นผู้มีสติ เห็นกายในกายอยู่ เห็นเวทนาในเวทนาอยู่ เห็นจิตในจิตอยู่ เห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความระลึกตัวทั่วพร้อม มีสตินำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ *๘. ความตั้งใจมั่นชอบ* คือเพราะสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าถึงฌานที่หนึ่งอันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่ ฯลฯ" หนทางหรือมรรค ๘ นี้ คือระเบียบการครองชีวิตตามธรรมในพุทธศาสนา

ถ้าจะสรุปอุดมธรรมที่เรียงไว้ข้างต้นนี้ก็จะได้ใจความดังนี้ ในเบื้องต้นการศึกษาในเรื่องอัตภาพของมนุษย์ซึ่งพุทธศาสนาได้จำแนกออกเป็นส่วนต่าง ๆ ๕ ส่วนเรียกว่า *เบญจขันธ์* ได้นำไปสู่ความรู้ตามเป็นจริงใน *สามัญลักษณะทั้งสาม* ของชีวิตและสังขารทั้งปวง อันได้แก่ *ความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่มีตัวตน* การศึกษาถึง *อริยสัจสี่* จะนำไปสู่ความรู้ตามความเป็นจริงว่า ความทุกข์นั้นได้ผูกพันอยู่กับชีวิตของคนเราตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เหตุที่ชักนำให้เกิดความทุกข์นั้นได้แก่ *ตัณหา* เมื่อดับตัณหาซึ่งเป็นเหตุเสียแล้ว ทุกข์ซึ่งเป็นผลย่อมดับไปตาม เพราะว่าตัณหาเป็นเหตุของ *อุปาทาน* คือความเข้าไปยึดถือเบญจขันธ์ว่าเป็นตัวตน อันเป็นจุดอุบัติของทุกข์ทั้งปวง ดังนั้น เมื่อตัณหาดับ อุปาทานก็ดับไปตาม เมื่อความเข้าไปยึดถือเบญจขันธ์ถูกถอนออกไปได้สิ้นเชิงแล้ว ความทุกข์ก็เป็นอันถูกถอนไปด้วยในขณะเดียวกัน เบญจขันธ์ที่ดำรงอยู่ก็จะเป็นแต่สักว่าเบญจขันธ์จะแปรเปลี่ยน จะเสื่อม จะแตกทำลายไปอย่างไร ก็ไม่ก่อความทุกข์ให้แก่ใคร เพราะไม่มีใครเข้าไปยึดถือมันเสียแล้ว (เพื่อที่จะเข้าใจความเป็นเหตุเป็นผลของธรรมเหล่านี้ให้แจ่มแจ้งสมควรจะศึกษาธรรม *ปฏิจจสมุปบาท* อันแปลว่า สภาพอันอาศัยกันเกิดขึ้น) หนทางหรือ *มรรค ๘* เป็นธรรมปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความดับทุกข์สิ้นเชิง ระบบหรือวิธีการปฏิบัติเพื่อได้ปัญญาจักษุ คือได้ดวงตาเห็นธรรมนั้น ได้แก่ *การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน* คือการเจริญสติปัฏฐานทั้งสี่ตามที่พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร

หากว่าพุทธศาสนิกผู้เลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา จักได้ทำความขวนขวายศึกษาธรรมเหล่านี้ อันได้แก่การศึกษาในเรื่องเบญจขันธ์ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะทั้งสาม อริยสัจสี่ปฏิจจสมุปบาท และวิธีการเจริญสติปัฏฐานให้เข้าใจอย่างดีแล้ว ผู้เขียนเข้าใจว่าการศึกษาเช่นนั้นจะเป็นการเพียงพอแก่การทำความเข้าใจในหลักธรรมของพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และเมื่อได้มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้ดวงตาเห็นธรรมด้วยแล้ว

ผู้นั้นก็จะได้ชื่อว่า ได้รับเอาบรมสัจธรรมไว้ สมดั่งปรารถนาอันเปี่ยมด้วยพระกรุณาของพระบรมศาสดา ทั้งจะได้ชื่อว่า เป็นผู้ทำการบูชาพระบรมศาสดาด้วยการบูชาที่แท้จริง การบูชาอย่างอื่นนอกไปจาก *การปฏิบัติ เพื่อน้อมนำธรรมเข้ามาบรรจุไว้ในดวงใจ* แล้ว พระบรมศาสดาหาได้ยกย่องไม่

การศึกษาธรรมตามหัวข้อข้างต้นนี้ หาได้ก่อภาระมากมายจนเหลือวิสัยที่คนทั่วไปจะศึกษาไม่ ผู้เขียนจึงหวังว่า ท่านพุทธศาสนิกผู้เคารพในพระบรมศาสดา และผู้หวังประโยชน์จากธรรมในศาสนาของพระองค์ จะได้ทำการศึกษาพร้อมทั้งทำการพิสูจน์คุณค่าของธรรมด้วยตนเอง

เนื่องด้วยธรรมในพุทธศาสนาจักสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ศึกษาได้ ก็ต่อเมื่อได้มีการนำเอาธรรมนั้นไปปฏิบัติด้วยตนเอง ด้วยเหตุฉะนี้ เมื่อพระบรมศาสดาได้ทรงประกาศการค้นพบบรมสัจธรรมของพระองค์ออกไปแล้ว จึงได้บอกหนทางที่จะบรรลุธรรมอันจะสามารถดับความทุกข์ได้สิ้นเชิง รวมทั้งได้ทรงแสดงวิธีการปฏิบัติอันจักนำเวไนยสัตว์ให้บรรลุธรรมวิเศษนั้นด้วย หนทางและวิธีการปฏิบัติที่เราจำเป็นจะต้องศึกษา ด้วยการทำความเข้าใจให้ถูกต้องนั้น คือ *มรรค ๘ สติปัฏฐาน ๘* และ *วิปัสสนากรรมฐาน* ธรรมในพุทธศาสนานั้น หากว่าตัดหรือทิ้งหลักการทั้งสามนี้เสียแล้ว ก็จะเท่ากับตัดเอาความเป็นพุทธศาสนาหรือตัด "พรหมจรรย์" ของพุทธศาสนาออกไปทีเดียว

อริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่แต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่มีอริยมรรคเช่นนี้ในศาสนาอื่น ความสำคัญยิ่งยวดของมรรค ๘ นี้ ย่อมเห็นได้จากพระดำรัสของพระบรมศาสดาที่ตรัสแก่นักบวชผู้หนึ่งก่อนหน้าจะปรินิพพานว่า *"ดูก่อนสุภัททะ ในธรรมวินัยของศาสดาองค์ใดไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมอันเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการ (คือ มรรค ๘) ในธรรมวินัยนั้น ย่อมไม่มีบุคคลผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามีหรืออรหันต์ ในธรรมวินัยใด มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการดังกล่าวแล้ว ในธรรมวินัยนั้นย่อมมีบุคคลผู้เป็นโสดาบันเป็นสกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ดูก่อนสุภัททะ ในธรรมวินัยของเรานี้ประกอบอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการ ดังกล่าวแล้ว ในธรรมวินัยนี้จึงมีบุคคลผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ดูก่อนสุภัททะ หากภิกษุสาวกของเรายังคงปฏิบัติในธรรม เป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการนี้เพียงใดแล้ว โลกนี้ก็จักยังไม่ว่างจากพระอรหันต์อยู่เพียงนั้น"*

สติปัฏฐาน ๔ คือ ความมีสติตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นแนวปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมวิเศษนั้น ก็เป็นแนวปฏิบัติที่มีแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น และพระบรมศาสดาก็ได้ทรงยืนยันว่าเป็น "หนทางเดียว" ที่เป็นทางดำเนินไป *"เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อการก้าวล่วงเสียซึ่งความโศก และความร่ำไรรำพัน เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมอันสัตว์พึงรู้ เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง"*

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก็คือ การเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เพื่อได้ดวงตาเห็นธรรมอันลึกในพุทธศาสนา การเห็นธรรมอันลึกก็คือ การเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง มิใช่เห็นแต่เพียงมายาและสมมุติ แล้วก็หลงติดอยู่ อันเป็นเหตุให้ต้องจมอยู่ในกองทุกข์อย่างถอนตัวไม่ออกชั่วชีวิตแล้วชีวิตเล่า

บัดนี้ท่านผู้อ่านย่อมจะเห็นได้เองแล้วว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นเรื่องพื้นฐานของการเข้าถึงธรรมในพุทธศาสนาอย่างไร และเป็นเรื่องที่คู่ควรแก่ผู้ที่เรียกตนเองว่าพุทธศาสนิกเพียงไร แม้ว่าผู้เขียนจะได้เล็งเห็นคุณค่าอันล้นพ้นของวิปัสสนากรรมฐาน และใคร่จะเขียนถึงเรื่องนี้ให้ละเอียดสักหน่อย แต่ก็จำต้องรอการเขียนอย่างละเอียดไว้ก่อน ในที่นี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแต่โดยย่อ

วิปัสสนากรรมฐาน มิใช่เป็นเรื่องของการนั่งหลับตาเพื่อให้เห็นภาพวิจิตรพิสดาร หรือเพื่ออิทธิฤทธิ์ใด ๆ วิปัสสนากรรมฐานเป็นเรื่องของการศึกษาชีวิต เพื่อที่จะปลดเปลื้องความทุกข์นานาประการออกเสียจากชีวิต หรือปลดเปลื้องชีวิตออกเสียจากความทุกข์ เป็นเรื่องของการค้นหาความจริงว่า ชีวิตนี้มันคืออะไรแน่ เหตุไฉนคนเราจึงควบชีวิตตะบึงไปบนถนนแห่งความชรา พยาธิ และมรณะอย่างไม่ลดละ เหตุไฉนคนเราจึงไม่รู้สึกเหนื่อยหน่ายในชีวิตที่ผ่านมาในความเหี่ยวแห้งใจและคับแค้นใจ ผ่านมาในความสมหวังแล้วก็ผิดหวัง หัวเราะแล้วก็ร้องไห้ หน้าชื่นแล้วก็กลับบูดบึ้ง เหตุไฉนจึงไปลุ่มหลงกับการกระโจนขึ้นกระโจนลงของชีวิต ที่ได้ผ่านมาในวิถีอันยืดยาว โดยไม่เคยสำนึกว่ามันมีอาการประดุจคนบ้า เหตุไฉนตัวเราเองจึงได้พลอยเห็นดิบเห็นดีไปกับเขาด้วย อะไรเล่าที่ผลักดันให้ชีวิตโลดแล่นไปอย่างน่าสมเพชเช่นนั้น แล้วก็ยังทำให้เจ้าของชีวิตชื่นชมไปได้กับอาการที่คล้ายกับคนบ้าเช่นนั้น อะไรเล่าที่มาทำให้ดวงหน้าที่หัวเราะร่าอยู่เมื่อวานนี้กลับนองน้ำตาไปในวันนี้ อะไรเล่าที่มาทำให้ลิ้นที่กล่าววาจาอ่อนหวานอยู่เมื่อชั่วโมงก่อน กลับมากล่าววาจาหยาบคายในชั่วโมงนี้ อะไรเล่าที่มาคอยแต่งความคิดของเราให้แปรเปลี่ยนไปมาในระหว่าง

บาป บุญ คุณ โทษ ไม่มียุติลงได้ อะไรเล่าคือตัวการที่คอยชักใยอยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้

ตามปกติเราอาจไม่เคยตั้งปัญหาเหล่านี้ขึ้นถามตนเองเลย ตามปกติเราปล่อยให้ชีวิตดำเนินไปตามที่มันเคยดำเนินมาอย่างไรก็อย่างนั้น เราปล่อยให้ความเคยชินนำชีวิตของเราไปตามที่มันได้นำมาปีแล้วปีเล่า จากวัยเด็กไปจนสู่วัยชรา และเราก็ยังเต็มใจที่จะปล่อยให้มันนำไปจนกระทั่งถึงเชิงตะกอน ก็เป็นการเคราะห์ร้ายอยู่ที่เจ้าความเคยชินอันเรามอบหมายให้เป็นผู้นำชีวิตของเรานั้น โดยทั่วไปแล้วมันมิได้ทำหน้าที่เป็นดวงประทีปให้เลย มันเป็นแต่ความมืดบอด และดังนั้น ก็ไม่เป็นที่น่าประหลาดใจที่มันได้นำชีวิตของเราเปะปะ กระหืดกระหอบไปตามเรื่องของมัน เราได้ปล่อยให้มันนำไปโดยที่เราไม่เคยสำนึกตัวว่า เราได้ตกเป็นทาสของมันอย่างโงหัวไม่ขึ้น และอย่างน่าสมเพชเหลือเกิน

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นเรื่องของการตีปัญหาซับซ้อนของชีวิตให้แตกกระจายออกไป จนมองเห็นความจริงในสิ่งต่าง ๆ ที่แตกกระจายออกไปนั้น การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นเรื่องของการค้นหาความจริงของชีวิต ตามวิธีการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำมา คือเพ่งมองเข้าไปในชีวิตของตนเอง เฝ้าดูการเคลื่อนไหวทั้งมวลภายในตัวของเราเอง เฝ้าสังเกตวิจารณ์แต่กุศลและอกุศลธรรมที่ดำเนินไปในตัวของเราเอง

ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยใช้เวลาของการปฏิบัติทั้งหมด เพ่งมองเข้าไปแต่ในชีวิตของตนเองดังนี้ ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นจะผุดขึ้นมาในความนึกคิดของเรา และเราก็จะพบคำตอบปัญหาเหล่านั้นอย่างครบถ้วนและแจ่มแจ้ง เราจะพบว่าชีวิตที่ปล่อยให้ความเคยชินหรือใจที่ปราศจากสตินำไปนั้น ช่างแตกต่างกันอย่างลิบลับกับชีวิตที่ผูกไว้กับสติและปล่อยให้สติเป็นผู้นำ วิปัสสนากรรมฐานเริ่มต้นด้วยการปลดแอกตัวเรา เริ่มต้นด้วยการปลดปล่อยตัวเราจากความเป็นทาสของความเคยชิน หรือใจที่ไม่อยู่ในความควบคุมของสติ นับตั้งแต่เริ่มการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ชีวิตของเราจักได้รับความเป็นไท และเราจักทราบได้เองว่า ตั้งแต่มีชีวิตมา เราไม่เคยได้รับความเป็นไทเช่นนี้มาก่อนเลย นับตั้งแต่เวลานั้น แทนความมืดบอด เราก็ได้จุดดวงประทีปให้แก่ชีวิตของเรา ดวงประทีปนั้นแท้จริงก็มีประจำอยู่กับชีวิตของเรานั่นเอง แต่เราไม่ได้จุดมันขึ้น บางทีก็อาจเป็นด้วยเราไม่ทราบว่าเรามีดวงประทีปติดอยู่กับตัวเรา เราพูดกันอยู่เสมอถึงคำว่า "สติปัญญา" เราใช้ปัญญาอยู่เสมอก็จริง แต่สตินั้นแท้จริงแล้วเรานำออกใช้น้อยนัก ทั้งที่สตินั้นมีคุณค่าแก่ชีวิต และจำเป็นแก่ชีวิตที่มีคุณค่าอย่างเหลือที่จะประมาณได้ ประทีปดวงนั้นคือสติ นับแต่เริ่มปฏิบัติ

วิปัสสนาเราก็ได้จุดประทีปดวงนั้นขึ้น แสงสว่างจะค่อย ๆ กล้าขึ้น และโพลงขึ้นเป็นลำดับ จนถึงขั้นที่เราสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ในความมืดและที่เราไม่เคยเห็นมาก่อน

ตามปกติคนเราไม่ทราบดอกว่า ความทุกข์ความเดือดเนื้อร้อนใจนานาประการที่เกิดแก่ชีวิตของเรานั้น มันมีต้นเหตุมาจากอะไร และมันผ่านเข้ามาสู่ชีวิตของเราโดยทางไหน โดยทั่วไปเรามิได้เคยสนใจค้นคว้าหาเหตุในเรื่องนี้ และเราก็มักจะต้อนรับมันโดยถือเสียว่าเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตอันคนเราไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ แต่เมื่อเราเอาใจผูกไว้กับสติ โดยไม่ปล่อยให้ใจท่องเที่ยวไปไหนต่อไหนตามความเคยชินของมันแล้ว ความจริงบางอย่างก็จะปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นมาในใจของเรา และเราก็จะตระหนักว่าความทุกข์ร้อนใจต่าง ๆ นานานั้น มันมีต้นเหตุมาจากอะไร และมันผ่านเข้ามาสู่ชีวิตของเราโดยทางไหน

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือการระดมเอาสติทั้งหมดที่มีอยู่ในตัวเรา ออกมาใช้ประโยชน์ในการดับทุกข์ให้ได้ผลดีที่สุดที่จะทำได้ และด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เราจะตระหนักในคุณค่าอันอัศจรรย์ของสติที่เราไม่เคยคิดเห็นเช่นนั้นมาก่อน ใจที่ลำพอง มีพยศและมีความตะกละตะกลาม เหมือนกับไฟอันไม่รู้จักอิ่มเชื้อจะเชื่องลงและรู้จักจำกัดความต้องการของมันเมื่อถูกสติเข้าถือบังเหียนไว้ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานคือการอัญเชิญสติที่ถูกทอดทิ้งไว้ในความต่ำต้อย ขึ้นมานั่งบนบัลลังก์ของชีวิต และเมื่อสติขึ้นสู่บัลลังก์แล้ว ใจก็จะคลานเข้ามาหมอบกราบบังคมอยู่เบื้องหน้าสติ สติจะบังคับมิให้ใจแส่ออกไปคบหากับอารมณ์ต่าง ๆ ภายนอก และใจก็จะค่อยคุ้นกับการสงบอยู่กับอารมณ์อันเดียว ที่สติคอยบังคับให้สงบอยู่ *เมื่อใจตั้งมั่นดีแล้ว การรู้ตามความเป็นจริงก็จะเป็นผลติดตามมา เมื่อนั้นแหละเราก็จะทราบได้ว่า ความทุกข์มันมาจากไหน และจะสกัดกั้นมันได้อย่างไร นั้นแหละคือผลงานของสติ นั้นแหละคืออานิสงส์ของวิปัสสนากรรมฐาน*

ภายหลังที่ได้ทุ่มเทกำลังลงไปอย่างเต็มที่ จิตใจของผู้ปฏิบัติก็จะได้สัมผัสกับสัจจะแห่งสภาวธรรมต่าง ๆ อันผู้ปฏิบัติไม่เคยรู้เห็นอย่างซึ้งใจมาก่อน ผลงานอันมีค่าล้ำเลิศของสติบวกกับกำลังของสมาธิจิต จะทำให้เราเห็นอย่างแจ้งชัดว่า *ความทุกข์ร้อนนานาประการนั้นมันไหลเข้ามาสู่ชีวิตของเรา ทางช่องทางทั้งหกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ ความทุกข์สารพัดชนิด รวมทั้งกุศลและอกุศลธรรมสารพัดชนิด ตลอดจนการกระทำบ้าบอคอแตกทุกชนิด ตัณหาทั้งสามรูปและอกุศลมูลทั้ง ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ก็มาจากช่องทางทั้งหกนี้เท่านั้น และมิได้มาจากทางอื่นอีกเลย การสกัดกั้นความทุกข์และบาปอกุศลทั้งมวลจึงจะต้องทำกันที่ช่องทางทั้งหกนี้ จะต้องสร้างทำนบขึ้น ณ ที่แห่งนี้ และตัวทำนบนั้นก็คือสติอีกนั่นแหละ*

พุทธศาสนาเรียกช่องทางทั้ง ๖ นี้ว่า อายตนะ แปลว่า ที่ต่อตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ *คือ อายตนะภายใน* ๖ ทุกข์และบาปอกุศลดำเนินเข้ามาสู่ชีวิต โดยอายตนะหรือที่ต่อภายในทั้ง ๖ นี้ เข้าทำการติดต่อกับ *อายตนะภายนอก* คือที่ต่อภายนอกทั้ง ๖ อย่าง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อายตนะภายในและภายนอกรวม ๑๒ อย่างนี้เข้าติดต่อกันเป็นคู่ ๆ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ (ได้แก่สิ่งที่มาถูกต้องกาย) ใจกับธรรมารมณ์ เมื่ออายตนะคู่หนึ่งคู่ใดติดต่อกันเข้าแล้ว จิตก็เกิดขึ้น ความติดต่อกันระหว่างอายตนะภายในและภายนอกนี้เอง เป็นที่เกิดของจิต และ ณ ที่นี้เองที่เราได้ทราบว่าจิตมิใช่เป็นสิ่งที่มีตัวตนเป็นเอกเทศ จิตได้เกิด ณ ที่นี้และก็ได้ดับลงไป ณ ที่นี้เช่นกัน การที่เรารู้สึกเหมือนหนึ่งว่าจิตเป็นตัวตนเป็นจิตของเรามีอยู่เป็นเอกเทศนั้น ก็เพราะว่าการเกิดดับของจิตเป็นสันตติ คือเกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ไม่ขาดสาย การใช้ชีวิตแบบห้อตะบึงไปกับชีวิตนั้น จะไม่มีทางทราบถึงความไม่มีตัวตนของจิตหรือความเกิดดับของจิตที่เป็นอยู่เป็นนิตย์ได้เลย ต่อเมื่อเราได้นั่งลง ทำการกำหนดรูปนามตามระบบของวิปัสสนากรรมฐาน ทำความสำรวมสติและสำรวมจิตอย่างมั่นคงจนสติไพบูลย์แล้ว จนจิตตั้งมั่นดีแล้ว เราจึงจะรู้เห็นความเกิดดับของจิต รวมทั้งรู้เห็นสภาวธรรมต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

เมื่ออายตนะภายในและภายนอกติดต่อกัน เป็นต้นว่าตากระทบรูปเกิดจักขุวิญญาณ คือเกิดจิตที่อาศัยจักขุขึ้นแล้ว แต่นั้นเจตสิกต่าง ๆ ก็เกิดติดตามมา กล่าวคือจำรูปนั้นได้ พอใจหรือไม่พอใจรูปนั้น และทำความคิดนึกต่าง ๆ เกี่ยวกับรูปนั้น ครั้นแล้วโลภะ โทสะ โมหะ ก็เกิดขึ้นบันดาลอกุศลกรรมต่าง ๆ ให้เกิดติดตามมา การประทุษร้าย การทำทุจริต คอร์รัปชั่น และความประพฤติชั่วร้ายอาธรรม์ต่าง ๆ ก็เกิด ณ ที่ตรงนี้ทั้งนั้น *ตรงอายตนะคือที่ต่อทั้ง ๖ นี้แหละ คือที่เกิดและที่ไหลเข้ามาสู่ชีวิต ซึ่งกระแสแห่งความทุกข์ และก็ ณ ที่ตรงนี้อีกเหมือนกันจะเป็นที่ดับของจิตและอกุศลธรรมทั้งปวง*

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยเอาสติเข้าไปตั้งกำกับจิตตามช่องทางทั้ง ๖ นั้น เมื่อปฏิบัติได้ผลแก่กล้าแล้ว ก็จะเข้าตัดที่ต่อทั้ง ๖ คู่นั้นมิให้ต่อกันติดได้ คือว่า เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อได้ยินเสียงก็สักแต่ว่าได้ยิน ไม่ทำความรู้สึกนึกคิดปรุงแต่งให้เกิดความพอใจหรือไม่พอใจในสิ่งที่มาปรากฏให้เห็นและให้ได้ยิน รูปและเสียงที่ได้เห็นได้ยินนั้นก็จะดับไป เกิดและดับอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่ไหลเข้ามาภายใน อกุศลธรรมและความทุกข์ร้อนใจที่คอยจะติดตามหลังรูปและเสียงและอายตนะภายนอกอื่น ๆ เข้ามา ก็เข้ามาไม่ได้ ต้องจนแต้มอยู่ ณ ที่นั้นเอง

สติที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น นอกจากจะคอยสกัดกั้นอกุศลธรรมและความทุกข์ร้อนใจ ที่จะเข้ามาทางอายตนะภายในทั้ง ๖ แล้ว ยังเพ่งอยู่ที่รูปกับนาม เมื่อเพ่งอยู่ก็ย่อมเห็นความเกิดดับของรูปนามที่ดำเนินไปตามทวารทั้ง ๖ อย่างไม่ขาดสาย *การเห็นความเกิดดับของรูปนามนั้น จักนำไปสู่การเห็นไตรลักษณ์คือความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตนของสังขารหรืออัตภาพอย่างแจ่มแจ้ง*

ผู้เขียนใคร่จะย้ำไว้ในที่นี้ว่า ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงตักเตือนสั่งสอนมหาชนนั้น พระบรมศาสดาได้ทรงยกย่องธรรม คือสตินี้ว่า มีคุณค่าอันล้ำเลิศ ได้ทรงสั่งสอนธรรมคือสตินี้อยู่เนืองนิตย์ ครั้งหนึ่งเมื่อมีผู้ทูลถามว่า *"กระแส (คือความอยาก) ทั้งหลายย่อมหลั่งไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง อะไรเป็นดุจทำนบ เครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น?" พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า "กระแสทั้งหลายเหล่าใดในโลก สติเป็นดุจทำนบ เครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น"*

ต่อข้อถามที่ว่า "กระแส (คือความอยาก) เหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละเสียได้ด้วยธรรมอะไร?" ตรัสตอบว่า *"กระแสเหล่านั้น ผู้ปฏิบัติจะละเสียได้ด้วยปัญญา"* และปัญญาดังกล่าวนี้ ก็คือ *วิปัสสนาปัญญา* หรือที่เรียกว่า *ภาวนามยปัญญา*

ผู้เขียนมิได้คาดหมายว่า การกล่าวถึงเรื่องวิปัสสนากรรมฐานแต่โดยย่อนี้ จะทำให้ท่านผู้อ่านที่ยังไม่คุ้นเคยกับเรื่องนี้มาก่อนสามารถเล็งเห็นคุณค่าอันอัศจรรย์ของวิปัสสนากรรมฐานตามที่มีอยู่โดยแท้จริง ผู้เขียนหวังแต่เพียงว่า ข้อเขียนนี้อาจจะช่วยให้ท่านผู้อ่านเกิดความสนใจในเรื่องวิปัสสนากรรมฐานในทางที่ถูกต้องขึ้นบ้าง และทำความขวนขวายศึกษาในเรื่องนี้ต่อไป โดยการแสวงหาหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้มาอ่านด้วยมนสิการ เช่นหนังสือของท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถระ และหนังสือวิปัสสนาสารเป็นต้น หรือไปไต่ถามขอความรู้เพิ่มเติมโดยตรงจากคณะพระอาจารย์ที่วัดมหาธาตุ หรือจากท่านผู้ทรงคุณวุฒิในทางนี้ ณ ที่หนึ่งที่ใด หากได้ผลเพียงเท่านี้ผู้เขียนก็จะมีความยินดีอย่างยิ่ง

การพิจารณาความเป็นไปของชีวิต แล้วน้อมเข้ามาเทียบกับหลักธรรม ทำความพินิจใคร่ครวญอยู่เนือง ๆ ซึ่งอาจกระทำได้โดยไม่เลือกเวลาและสถานที่นั้น ก็ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติธรรมเหมือนกัน และก็เป็นสิ่งที่น่าอนุโมทนา แต่ผลที่ได้นั้นจะไม่หนักแน่นแน่นอน เหมือนวิธีปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพอันได้รับการทดลองพิสูจน์มาแล้ว ทั้งกว่าจะได้ผลถึงขีดขั้นที่ปรารถนาก็อาจต้องการเวลายาวนาน ส่วนการปฏิบัติธรรมโดยทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันมีระเบียบวิธีตรงตามที่พระบรมศาสดาได้บัญญัติไว้นั้น เป็นทางดำเนินที่มีหลักประกันอันแน่นอน สามารถยังผู้ปฏิบัติให้ได้ดวงตาเห็นธรรมในระยะเวลา

ไม่นานนัก สมควรที่พุทธศาสนิกผู้ถึงความไม่ประมาทจะพึงน้อมชีวิตเข้ามารับเอาประโยชน์ นอกจากนั้นแล้ว อินทรีย์ทั้ง ๕ เฉพาะอย่างยิ่งสติและสมาธิ อันผู้ปฏิบัติได้เจริญจนแก่กล้าในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนานั้น จักมาคอยรับใช้ ปกป้องคุ้มครองการดำเนินชีวิตของผู้ปฏิบัติในกาลต่อไป สมดังพุทธภาษิตที่ว่า *"ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม"* ในยามที่ผู้ปฏิบัติดำเนินชีวิตทางโลก อันอาเกียรณ์ด้วยโทษภัยนานาประการ หากความขุ่นมัวเศร้าหมองปรากฏขึ้นในจิตใจ ความรู้เท่าทันในธรรมชาติของความขุ่นมัวเศร้าหมองเหล่านั้นจะเข้ามาประคับประคองผู้ปฏิบัติ มิให้ซวดเซล้มลุกคลุกคลานไปกับความขุ่นมัวเศร้าหมองดังในกาลก่อน สติจะเข้ามากระซิบบอกทางอันปลอดภัย และการนั่งลงกำหนดทำสมาธิในระยะเวลาหนึ่ง จะขับเมฆแห่งความขุ่นมัวเศร้าหมองที่เข้ามาบดบังใจไว้กระจายจางไป แล้วความแจ่มใสจะปรากฏขึ้นมาแทนที่ กล่าวโดยสรุปก็คือ การปฏิบัติวิปัสสนาจักจัดหาที่พึ่งพำนักอันเกษมให้แก่จิตใจที่อ่อนเปลี้ยไปเพราะโมหะเข้าครอบงำในบางครั้งคราว

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น จะกล่าวอีกทางหนึ่งก็คือเป็นการปลงชีวิตเข้าปฏิบัติธรรม ๓ ข้อ ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือ ๑. การไม่กระทำบาป คือความชั่วทั้งปวง ๒. การกระทำแต่กุศล คือความดีให้เต็มเปี่ยม ๓. การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ผู้ปฏิบัติจักได้ปณิธานในการดำเนินชีวิตไปตามหลักธรรม ๓ ข้อนี้ หากว่าในอนาคตเขาจะได้ประพฤติการพลาดพลั้งลงไปไม่กลมกลืนกับหลักธรรม ๓ ข้อนี้ ก็จักมีความเสียใจและรู้จักตักเตือนตัวเอง

การปฏิบัตินั้นจะได้รับผลมากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่แก่พลังของ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติแต่ละคน ถึงมาตรว่าจะไม่ได้รับผลขั้นสูงก็ย่อมจะได้รับผลตามส่วนตามลำดับอันผู้ปฏิบัติจะตระหนักได้เอง จากการเปรียบเทียบดูจิตใจของเขาในระหว่างสองวาระ คือจิตใจก่อนหน้าการปฏิบัติและจิตใจภายหลังการปฏิบัติ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นเป็นเรื่องของการวิจารณ์ตัวเอง วิเคราะห์ตัวเอง สำรวจดูบาปอกุศลในตัวเอง ด้วยการเพ่งพินิจอันแน่วแน่ลึกซึ้ง เป็นการค้นดูผงในดวงตาของตน หยุดการแส่ไปเที่ยวติเตียนผงในดวงตาของผู้อื่น ในขณะที่ไม้ทั้งท่อนปรากฏอยู่ในดวงตาของเรา ดังที่พระเยซูได้สั่งสอนสานุศิษย์ของพระองค์ คุณธรรมใดที่จะพึงบรรลุได้จากการปฏิบัติ ย่อมเป็นไปในทางเป็นข้าศึกต่อมานะคือความถือตัวทะนงตัว และจักยังผู้ปฏิบัติให้ตั้งอยู่ในความสงบเสงี่ยม การผ่านการปฏิบัติไปแล้วในชั่วระยะเวลาอันสั้นระยะหนึ่ง ไม่จำเป็นจะต้องหมายความว่า ธุระในการค้นและเขี่ยผงในดวงตาของเราได้เสร็จสิ้นลงด้วยดีทุกประการ และก็มิได้หมายความว่าผู้ปฏิบัติได้เขี่ยผงออกหมด

แล้ว ผู้ปฏิบัติแต่ละคนย่อมทราบได้เองว่า เขาได้เขี่ยผงออกจากดวงตาของเขาไปได้มากน้อยเพียงใด และเขาควรจะวางมือเสียจากการพยายามเขี่ยผงในดวงตาต่อไปหรือไม่ ความระคายเคืองและความสบายตาของเขา จะเป็นผู้บอกแก่เขาเอง ผู้เขียนมีความเห็นว่า การเขี่ยผงในดวงตานั้นเป็นกิจที่ควรจะดำเนินสืบต่อกันไปด้วยความใส่ใจ และด้วยความไม่ประมาทจนตลอดชีวิต หากเรายังบอกแก่ตัวเองอย่างซื่อตรงได้ว่า ยังมีผงติดอยู่ในดวงตาของเรา

สำหรับท่านที่ยังมิได้เข้ามาทดลองปฏิบัติเพื่อพิสูจน์สัจธรรมของพระบรมศาสดานั้น หากท่านประสงค์จะฟังคำชักชวนจากผู้ปฏิบัติสักสองสามคำ ผู้เขียนใคร่จะเสนอคำชักชวนดังนี้ ในเบื้องต้นขอท่านจงถามตัวเองว่า มีสักวันหนึ่งไหมในชีวิตของท่านที่ท่านได้ใช้ไปด้วยการตามระวังรักษาจิต และประคองจิตของท่านให้น้อมไปแต่ในทางกุศลตลอดวัน? มีสักชั่วโมงหนึ่งไหมที่ท่านได้ใช้สติเฝ้าดูการดำเนินของจิต เฝ้าดูปฏิกิริยาอันสับสนของจิตที่มีต่ออารมณ์ภายนอกตลอดหนึ่งชั่วโมง? หากท่านไม่เคยทำดังนี้เลย ท่านจะไม่นึกเสียดายหรือว่า ตลอดเวลานานปีในชีวิตของท่าน ท่านเต็มใจที่จะใช้เวลาเหล่านั้นไปได้สารพัดอย่าง ไม่เลือกว่าจะเป็นไปในทางที่เป็นสาระหรือไม่เป็นสาระ แต่ท่านมิได้ยอมใช้เวลาแม้แต่สักวันหนึ่งหรือเพียงชั่วโมงหนึ่งเพื่อพิสูจน์บรมสัจธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งก็เป็นการแสวงหาหลักประกันในการดับหรือบรรเทาความทุกข์ร้อนใจอย่างได้ผลให้แก่ตัวท่านเอง ถ้าท่านมีศรัทธาต่อพุทธศาสนา ท่านจะไม่นึกเสียใจหรือว่า ท่านยังมิได้ทำการบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยการปฏิบัติบูชาอันเป็นบูชาที่พระองค์ปรารถนาเลย เวลาที่ได้ใช้ไปในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแม้ว่าจะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ เพียงสักหนึ่งเดือนก็ตาม จะเป็นเวลาที่ท่านจะมีโอกาสกล่าวได้ว่า เป็นเวลาหนึ่งเดือนที่ท่านได้เรียนรู้ถึงความดำเนินแห่งชีวิตของท่านอย่างมีคุณค่าที่สุด และไม่เคยมีการใช้เวลาหนึ่งเดือนที่ล่วงแล้วมาในชีวิต ที่จะมีความหมดจดงดงามเสมอด้วยหนึ่งเดือนของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

บัดนี้ขอท่านจงตัดสินใจเอาเองเถิด

เพื่อความเข้าใจอันถูกต้องในธรรมของพระบรมศาสดา ผู้เขียนเห็นสมควรจะกล่าวไว้เสียด้วยว่า ธรรมอันลึกที่พระโลกนาถปรารถนาให้เวไนยสัตว์ได้บรรลุนั้น เป็นธรรมที่ทวนกระแสของชีวิต เป็นธรรมที่ย้อนใจปุถุชนทั่วไป มิใช่เป็นธรรมที่คล้อยไปตามความปรารถนา และความเคยชินของชีวิตของปุถุชนอันไหลไปตามกระแสของตัณหา ซึ่งเป็นเหตุให้ชีวิตต้องหมกจมอยู่ในกองทุกข์ จึงจำเป็นที่ผู้จะเข้ามาสู่ธรรมของพระองค์จักต้องทำการศึกษาด้วยความเพ่งพินิจสักหน่อย ดังที่พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า

"เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายมีรูป (เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) เป็นที่ยินดี กำหนัดแล้วในรูป บันเทิงด้วยรูป เทวดาและมนุษย์ย่อมทนทุกข์อยู่เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลายของรูป ส่วนตถาคตเป็นผู้รู้แจ้งตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความต่ำทราม และอุบายเครื่องหลุดพ้นไปได้แห่งรูป (เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) ทั้งหลายแล้ว ไม่เป็นผู้มีรูปเป็นที่ยินดี ไม่กำหนัดในรูป ไม่บันเทิงด้วยรูป ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลายของรูป"

"รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ ธรรมารมณ์ทั้งหลายทั้งสิ้น อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าชอบใจ ยังเป็นสิ่งกล่าวได้ว่ามีอยู่เพียงใด มนุษยโลกพร้อมด้วยเทวโลกก็ยังสมมุติว่า "นั่นสุข" อยู่เพียงนั้น ถ้าเมื่อสิ่งเหล่านี้แตกดับลงในที่ใด สัตว์เหล่านั้นก็สมมุติว่า "นั่นทุกข์" ในที่นั้น สิ่งที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นว่าเป็นความสุข ก็คือความดับสนิทแห่งสักกายะ (กายของตน) ทั้งหลาย แต่สิ่งนี้กลับปรากฏเป็นข้าศึกตัวร้ายกาจแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้เห็นอยู่โดยความเป็นโลกทั้งปวง สิ่งใดที่สัตว์อื่นกล่าวแล้วโดยความเป็นสุข พระอริยเจ้ากล่าวสิ่งนั้นโดยความเป็นทุกข์ สิ่งใดที่สัตว์อื่นกล่าวแล้วโดยความเป็นทุกข์ พระอริยเจ้าผู้รู้กล่าวสิ่งนั้นโดยความเป็นสุขดังนี้"

การประกาศสัจธรรมของพระบรมศาสดาเป็นการประกาศความจริงอันลึกในชีวิต ธรรมของพระศาสดาจึงเป็นธรรมที่ทวนกระแสชีวิตของปุถุชน อันไหลไปสู่ "ความเป็นโลกทั้งปวง" อยู่เนืองนิตย์ การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นการพยายามว่ายทวนกระแสน้ำแห่งชีวิต ด้วยกำลังมือและเท้าทั้งหมดของผู้ปฏิบัติ อันมีบรมศานติอนันตกาลเป็นที่หมาย แม้ไม่ถึงที่หมายก็จักได้รับผล คือความสงบเย็นของจิตตามส่วนที่ได้ทวนกระแสขึ้นไปได้

เป็นกิจที่ต้องการพลังแห่งอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อันพุทธศาสนิกจักทำให้ไพบูลย์ได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

สพฺเพ สตฺตา สพฺพทุกฺขา ปมุญฺจนฺตุ

ขอสรรพสัตว์จงพ้นทุกข์ทั้งปวงเถิด

สนทนาเรื่องพุทธศาสนา

๑

มาตรว่าเรื่องประเภทศิลปะเป็นที่สนใจของผู้อ่าน กะดึงทอง ส่วนใหญ่แล้ว ผู้เขียนก็น่าจะหวังได้ว่าผู้อ่าน *กะดึงทอง* คงจะสนใจในเรื่องพุทธศาสนาเช่นกัน บางท่านอาจจะทำตาโตด้วยความแปลกใจ และพร้อมกันนั้นก็อาจจะตั้งคำถามว่า "พุทธศาสนาเป็นศิลปะเหมือนกันหรือ?" และบางท่านอาจจะทำตาขุ่นเอาว่า "นี่จะมาลวงให้อ่านเรื่องพุทธศาสนา โดยขอยืมเสื้อคลุมของศิลปะมาสวมเข้าไว้หรือ?" ต่อข้อถามอันนี้ผู้เขียนจำต้องตอบอย่างซื่อสัตย์ว่า ผู้เขียนตั้งใจจะยืนยันว่า พุทธศาสนาเป็นศิลปะโดยไม่จำเป็นต้องยืมเสื้อคลุมของศิลปะมาจากที่ใด และที่ว่าพุทธศาสนาเป็นศิลปะนั้น ผู้เขียนก็มิได้หมายถึง ศิลปะแห่งปฏิมากรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูป หรือศิลปะแห่งสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับวัดวาอารามหรือโบสถ์วิหาร และผู้เขียนก็มิได้หมายถึงศิลปะแห่งวรรณคดีอันงามเฉิดฉายที่ปรากฏเกลื่อนกล่นอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังที่ผู้เขียนจะขอคัดมาเป็นตัวอย่างสักตอนหนึ่ง

"ราชกุมาร! ความคิดอันนี้ได้เกิดมีแก่เราว่า ถ้ากระไรเราบริโภคอาหารผ่อนให้น้อยลง วันละฝ่ามือบ้าง เท่าเยื่อถั่วเขียวบ้าง เท่าเยื่อถั่วพูบ้าง เท่าเยื่อถั่วดำบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง ดังนี้ราชกุมาร! เราได้บริโภคอาหารผ่อนให้น้อยลงวันละฝ่ามือบ้าง เท่าเยื่อถั่วเขียวบ้าง เท่าเยื่อถั่วพูบ้าง เท่าเยื่อถั่วดำบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดบัวบ้างแล้ว ราชกุมาร! เมื่อเป็นเช่นนั้น ร่างกายของเราได้ถึงการซูบผอมลงยิ่งนัก เพราะโทษที่เรามีอาหารน้อย อวัยวะใหญ่น้อยของเราเป็นเหมือนเถาวัลย์อาสีติกบัพพ์ หรือกาฬบัพพ์ เนื้อที่ตะโพกที่นั่งทับของเรา มีสัณฐานดังเท้าอูฐ ข้อกระดูกสันหลังของเราผุดขึ้นระกะราวกะเถาวัลย์วัฏฏนาวลี ซี่โครงของเราโหรงเหรงเหมือนกลอนศาลาอันเก่าคร่ำคร่า ดาวคือดวงตาของเรา ถล่มลึกอยู่ในกระบอกตาดุจเงาแห่งดวงดาวที่ปรากฏอยู่ในบ่อน้ำอันลึกฉะนั้น ผิวหนังศีรษะของเราเหี่ยวย่นเหมือนน้ำเต้าอ่อนที่ตัดมาแต่ยังสด ถูกแดดเผาเหี่ยวย่นเช่นเดียวกัน ราชกุมาร! เราคิดว่าจะจับพื้นท้อง ครั้นจับเข้าก็ถูกถึงกระดูกสันหลังตลอดไป คิดว่าจะจับกระดูกสันหลัง ครั้นจับเข้าก็ถูกถึงพื้นท้องด้วย ราชกุมาร! ตถาคตคิดจะถ่ายปัสสาวะหรืออุจจาระ ก็เซล้มราบอยู่ ณ ที่นั้นเอง ราชกุมาร! ตถาคตหวังจะให้กายมีความสุขบ้าง จึงลูบไปตามตัวด้วยฝ่ามือ ขนมีรากอันเน่าก็หลุดตกจากกาย"

นี่คือการบรรยายภาพของเจ้าชายหนุ่มแห่งนครกบิลพัสดุ์ ขณะบำเพ็ญตบศีลวัตต์ (วัตต์ย่างกิเลส) ด้วยการอดอาหาร ท่านจงพิจารณาดูเถิดว่าเป็นการบรรยายที่ทำให้เห็นภาพได้อย่างแจ่มชัดและงดงามด้วยศิลปะเพียงใด

แม้ว่าข้อความในคัมภีร์พุทธศาสนาจะประกอบด้วยความงามแห่งศิลปะวรรณคดีหลากหลาย ทั้งเป็นขุมสมบัติแห่งภาษาอันน่าศึกษาและนำมาซึ่งความรื่นรมย์ใจก็ดี และแม้ว่าการแสวงหาความรู้และความรื่นรมย์ในศิลปะของพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นศิลปะทางวรรณคดีหรือทางปฏิมากรรม หรือทางสถาปัตยกรรมก็ดี จะเป็นการแสวงหาที่น่าสนับสนุนอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่าในขณะที่เราแสวงหาความรู้และความรื่นรมย์ใจในศิลปะของพุทธศาสนานั้น เราย่อมได้รับความรื่นรมย์ใจที่มีแต่รสของความสงบเย็นและปราศจากโทษ อันศิลปะในที่อื่นไม่อาจที่จะให้รสเช่นเดียวกันนี้ได้เสมอเหมือน ถึงกระนั้นก็ดี ศิลปะเช่นที่กล่าวนี้ก็ยังมิใช่ศิลปะที่ผู้เขียนหมายจะกล่าวถึง ศิลปะในพุทธศาสนาที่ผู้เขียนตั้งใจหมายถึงนั้น เป็นศิลปะที่มีอยู่ในเนื้อธรรมแห่งพุทธศาสนานั้นทีเดียว

อาจจะมีบางท่านท้วงขึ้นว่า "โอ พระธรรม...อาจจะเป็นของวิเศษจริง แต่ก็มีความชราคร่ำครึปาน ๆ กัน จะมีความงามของศิลปะที่ตรงไหน? จะน่ารื่นรมย์ใจที่ตรงไหน?"

ถ้าความเข้าใจในพุทธศาสนาและในธรรมของพุทธศาสนาได้มีอยู่อย่างถูกต้องแล้ว

คำถามเช่นนี้ก็ย่อมไม่มีและความสงสัยเช่นนี้ก็ย่อมไม่มี นักปราชญ์ชาวตะวันตกในสมัยปัจจุบันได้เขียนหนังสืออันกล่าวด้วยเรื่องศิลปะของการครองชีพ เมื่อมีผู้เห็นหนังสือเช่นนั้นเขาอาจจะรีบร้อนหยิบขึ้นมาอ่านด้วยความทึ่ง แต่แท้จริงนั้น พุทธศาสนาได้ประกาศคำสอนว่าด้วยศิลปะของการครองชีพมาเป็นเวลา ๒,๕๐๐ ปีแล้ว และปรัชญาอันเก่าแก่ของตะวันออกเช่นปรัชญาฝ่ายโยคะของอินเดีย ก็เป็นคำสอนว่าด้วยศิลปะของการครองชีพเหมือนกัน เพียงแต่ว่าคำสอนที่สอนกันในตะวันออกนั้น เป็นคำสอนที่ลึกซึ้งและเปรียบกันไม่ได้เลยกับคำสอนที่นักปราชญ์ชาวตะวันตกได้เขียนไว้ในหนังสือว่าด้วยเรื่องศิลปะของการครองชีพ และในบรรดาคำสอนที่ว่าด้วยศิลปะของการครองชีพทั้งหมดนั้น นับว่าคำสอนของพุทธศาสนาเป็นคำสอนขั้นสุดยอด ไม่มีคำสอนใดที่จะชี้ทางแห่งความงามและความสะอาดหมดจดในการครองชีวิตเท่าเทียม หรือเกินไปกว่าคำสอนในพุทธศาสนา

บางคนอาจรู้จักพุทธศาสนาในฐานที่เป็นคำสอนให้คนละชั่วประพฤติดีตามทางนิยมของโลก หรือในฐานเป็นศาสนาที่ชักนำให้คนประกอบการบุญสุนทาน มีใจเมตตากรุณา การรู้จักพุทธศาสนาว่าเป็นเช่นนั้นก็มิใช่ว่าไม่ถูก แต่ก็เป็นการรู้จักในส่วนเล็กน้อยส่วนหนึ่งเท่านั้น และยังมิใช่เป็นการรู้จักพุทธศาสนาถูกตรงตามพุทธประสงค์ สิ่งที่เรียกว่าชั่วว่าดี ว่าบาปบุญคุณโทษนั้น ในทางพุทธศาสนามีความหมายละเมียดละไมลึกซึ้งกว่าที่สมมุติยึดถือกันในภาษาของทางโลก บางคนอาจรู้จักพุทธศาสนาในฐานเป็นคำสอนในเรื่องลี้ลับจนเหลือวิสัยที่คนทั่วไปจะเข้าใจและประพฤติตามได้ การรู้จักพุทธศาสนาในแง่นี้ จะเป็นเหตุให้เสื่อมจากคุณประสงค์อันใหญ่หลวงในพุทธศาสนา วิชาในพุทธศาสนาเป็นอุดมวิชาอันลึกซึ้งไม่มีปัญหา แต่มิใช่เป็นเรื่องลึกลับอันจะหาคำตอบไม่ได้หรือทดลองพิสูจน์ไม่ได้ ด้วยตัวของผู้ที่ปรารถนาจะทดลองพิสูจน์ แม้ว่าที่หมายสุดท้ายของพุทธศาสนาจะเป็นที่หมายอันดูลึกซึ้งนัก แต่ก็มิใช่ที่หมายอันเหลือวิสัยที่เวไนยสัตว์จะบรรลุได้ นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าก็มิใช่บุคคลที่มีแต่เจตนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ เช่นท่านนักสังคมนิยมยูโตเปียนแห่งศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งได้วาดภาพสังคมอุดมคติเสนอแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยความสำนึกซาบซึ้งในมนุษยธรรม แต่ก็มิได้แสดงวิธีการอันแน่ชัดไว้ว่ามวลมนุษย์จะไปสู่สังคมอุดมคตินั้นได้อย่างไร พระพุทธเจ้ามิได้ทรงประกาศสภาพนิรทุกข์ หรืออมฤตธรรมแก่มวลมนุษย์ แล้วก็ปล่อยให้มนุษย์ยืนเคว้งคว้างคลำหาหนทางที่จะไปถึงเอาเองและหากว่าได้ทรงทำเช่นนั้นแล้ว พุทธศาสนาก็จะไม่ตั้งยั่งยืนมาได้เลย แต่ความจริงนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศสภาพนิรทุกข์ให้มนุษย์ได้รู้จักว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ แล้วก็ได้ทรงบอกวิธีปฏิบัติอันแจ่มแจ้งและมีประสิทธิภาพซึ่งจะนำผู้ศึกษาไปถึงสภาพนั้นได้อย่างไม่มีข้อสงสัยเลย กุญแจนั้นได้ทรงประทานไว้แล้ว ยังเหลืออยู่แต่ว่าผู้ใดจะหยิบกุญแจขึ้นไขและเดินเข้าไปหรือไม่

ประทีปมีอยู่พร้อมแล้ว ยังเหลืออยู่แต่ว่าผู้ใดจะชูประทีปขึ้น และเดินไปตามทางอันสว่างนั้นหรือไม่หนทางอยู่ที่ไหน ได้ทรงชี้ไว้แล้วและเครื่องอุปกรณ์ที่จำเป็นแก่การเดินทางก็ได้มอบไว้ให้ครบถ้วนแล้ว เพียงแต่ได้มีพระดำรัสสั่งไว้ว่า *"เธอทั้งหลายจะต้องเดินไปเอง"*

นักบวชในสมัยพุทธกาลผู้หนึ่ง เมื่อได้สนทนาไต่ถามข้อธรรมจากพุทธองค์แล้ว ได้เปล่งอุทานสรรเสริญคำชี้แจงของพระองค์ว่า *"งดงามยิ่งนัก เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลง จุดประทีปน้ำมันไว้ในที่มืด ด้วยหวังใจว่าคนที่มีตาก็จักได้เห็นรูปต่าง ๆ"*

ที่หมายสุดท้ายที่พระองค์ได้ทรงค้นพบ และบอกหนทางให้คนทั้งหลายได้เดินไปนั้น เป็นที่ซึ่งเมื่อผู้ใดได้เดินไปถึง เขาก็จะถึงความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง ไม่มีกิจที่เขาจะพึงต้องทำเพื่อการดิ้นรนให้พ้นทุกข์ที่รุมล้อมชีวิตมนุษย์อยู่อีกต่อไป การเดินไปตามหนทางที่พระพุทธองค์ได้ทรงบอกไว้นั้น มิได้หมายความว่าจะต้องเดินไปให้ถึงที่หมายสุดท้ายจึงได้รับผล แท้จริงนั้นผู้เดินทางย่อมได้รับผลหรือคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ชีวิตไปตามลำดับ นับแต่ได้เริ่มออกเดินทางเป็นต้นไปทีเดียว แม้ว่าจะไม่ถึงที่หมายสุดท้าย หรือแม้แต่จะไปได้ไม่ถึงกึ่งทาง เขาก็ได้เก็บเกี่ยวผลไปเรื่อย ๆ ตามลำดับตามส่วนของระยะทางที่เขาได้เดินไป

ศิลปะในการครองชีวิตตามธรรมของพุทธศาสนานี้ ท่านพุทธทาสเรียกว่า *ศิลปะแห่งการดับทุกข์* ท่านกล่าวว่า "ไม่มีศิลปะอันใดจะมีความหมายหรือความงดงามยิ่งไปกว่าศิลปะแห่งการดับทุกข์ ความดับทุกข์เป็นศิลปะ เพราะเป็นงานที่แสนจะสุขุมประณีต ทำยากยิ่งกว่างานฝีมือใด ๆ และมีความงดงามจับใจผู้เห็น ทั้งในขณะที่ทำและในขณะที่ได้รับผลของการทำนั้น ยิ่งกว่าความงามของศิลปะใด ๆ ในโลก หากแต่ว่าศิลปะที่ลึกซึ้งยากที่คนธรรมดาจะเข้าใจได้ถึงที่สุดเท่านั้น แม้กระนั้นความดับทุกข์ที่ทำไปได้ในระดับต่ำ ๆ ก็ยังมีความงามจับตาจับใจผู้ได้เห็นให้เกิดความเลื่อมใสหรือความรักที่จะทำตามอยู่นั่นเอง เมื่อโลกรับนับถือกันว่า ศิลปะเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์แล้ว ศิลปะแห่งการดับทุกข์อย่างถูกต้องแท้จริง ก็ควรเป็นสิ่งที่มนุษย์สนใจยิ่งกว่าศิลปะใด ๆ ตามความหมายของคำว่า "ศิลปะ" ซึ่งมีกฎเกณฑ์ว่าเป็น "ความงามสากล" สามารถจับใจคนดูทุกชาติทุกภาษาให้มีความนิยมหรือพอใจร่วมกันแล้ว ทำความเข้าใจในระหว่างกันและกันได้เพื่อสันติภาพอันถาวรของโลก

ศิลปะในการครองชีวิตตามธรรมของพุทธศาสนานี้ หมายถึงการครองชีวิตด้วยความมุ่งหมายเพื่อความบริสุทธิ์สะอาดของชีวิต ความบริสุทธิ์สะอาดตามความหมายของพุทธศาสนานั้นก็เป็นเรื่องที่จะต้องอธิบายเหมือนกัน แต่ในขั้นนี้ควรเป็นที่เข้าใจว่า

ความบริสุทธิ์สะอาดนี้ก็มีขั้นมีลำดับ และเมื่อผู้ใดได้เริ่มดำเนินชีวิตเพื่อถึงความบริสุทธิ์สะอาดตามธรรมของพุทธศาสนาแล้ว เขาก็จะได้เก็บเกี่ยวผลไปตามลำดับ

การดำเนินชีวิตเพื่อถึงความบริสุทธิ์สะอาดนั้น ย่อมกล่าวได้หลายแง่ ในที่นี้ผู้เขียนขอนำพุทธจริยามาเสนอเป็นตัวอย่างสักเล็กน้อย

ในสมัยหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ธรรมสี่อย่างเหล่านี้เป็นสิ่งที่ตถาคตไม่ต้องสำรวมรักษา (ด้วยเจตนางดเว้นอีกต่อไป)" และได้ทรงบรรยายถึงธรรมสี่อย่างนั้นว่า :

"ตถาคตมีมารยาททางกายบริสุทธิ์สะอาด กายทุจริตที่ตถาคตต้องรักษา (คือปิดบัง) ว่า 'ใคร ๆ อื่นอย่าล่วงรู้กายทุจริตข้อนี้ของเรา' ดังนี้ย่อมไม่มีแก่ตถาคต"

"ตถาคตมีมรรยาททางวาจาบริสุทธิ์สะอาด วจีทุจริตที่ตถาคตต้องรักษาว่า 'ใคร ๆ อื่นอย่าล่วงรู้ถึงวจีทุจริตข้อนี้ของเรา' ดังนี้ย่อมไม่มีแก่ตถาคต"

"ตถาคตมีมรรยาททางใจบริสุทธิ์สะอาด มโนทุจริตที่ตถาคตต้องรักษาว่า 'ใคร ๆ อื่นอย่าล่วงรู้ถึงมโนทุจริตข้อนี้ของเรา' ดังนี้ย่อมไม่มีแก่ตถาคต"

"ตถาคตมีการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์สะอาด มิจฉาชีพที่ตถาคตต้องรักษาว่า 'ใคร ๆ อื่นอย่าล่วงรู้ถึงมิจฉาชีพข้อนี้ของเรา' ดังนี้ย่อมไม่มีแก่ตถาคตเลย"

เราทั้งหลายจะเห็นได้อย่างแจ่มแจ้งว่า การมีมรรยาทเช่นนี้ การถึงความบริสุทธิ์สะอาดเช่นนี้ ย่อมปรากฏเป็นความงามอันล้ำเลิศ ความงามชนิดที่อยู่เหนือความงามใด ๆ เช่นนี้ ย่อมจะปรากฏขึ้นตามส่วนแก่บุคคลซึ่งแม้เพียงได้มีความปลงใจ และได้เริ่มลงมือประพฤติเพื่อถึงความบริสุทธิ์สะอาดตามแนวแห่งพุทธจริยานั้น

พระพุทธองค์ยังได้แสดงคุณค่าของการบรรลุถึงความบริสุทธิ์สะอาดอย่างหมดจดไว้ว่า สามารถขจัดความขลาดและความกลัวให้หมดไปจากสันดานของมนุษย์ได้อย่างสิ้นเชิง ได้ทรงปรารภว่า

"ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ มีความรู้สึกว่าเสนาสนะ (ที่อยู่) อันสงัด คือป่าและป่าเปลี่ยวเป็นเสนาสนะยากที่จะเสพได้ ความสงัดยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่าทั้งหลายเป็นประหนึ่งว่านำไปเสียแล้วซึ่งใจแห่งภิกษุผู้ไม่ได้สมาธิ"

ได้ทรงแสดงเหตุแห่งความขลาดและความกลัวไว้ว่า *"สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด*

มีกรรมทางกายไม่บริสุทธิ์ เสพเสนาสนะคือป่าและป่าเปลี่ยวอยู่ เพราะโทษคือกรรมทางกายอันไม่บริสุทธิ์ของตนแลสมณะพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมเรียกร้องมาซึ่งความขลาดและความกลัวอย่างอกุศล

"สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด มีวจีกรรมไม่บริสุทธิ์... มีมโนกรรมไม่บริสุทธิ์... มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์... มีอภิชฌา (ความโลภ) มาก... มีความกำหนัดแก่กล้าในกามคุณทั้งหลาย... มีจิตพยาบาท มีดำริชั่วในใจ... มีถีนมิทธะ (ความง่วงเหงาท้อแท้) กลุ้มรุมจิต... มีจิตฟุ้งซ่านไม่สงบ... มีความระแวง มีความสงสัย... เป็นผู้ยกตนข่มท่าน... เป็นผู้มักหวาดเสียว มีชาติแห่งความขลาด... มีความปรารถนาเต็มที่ในลาภสักการะ และสรรเสริญ... เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม... เป็นผู้ละสติปราศจากสัมปชัญญะ... มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด... มีปัญญาเสื่อมทราม... เป็นคนพูดบ้าน้ำลาย... เสพเสนาสนะสงัดคือป่าและป่าเปลี่ยวอยู่ เพราะโทษ (อย่างหนึ่ง ๆ ดังที่กล่าวแล้ว) นั้นของตนแล สมณะพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นย่อมเรียกร้องซึ่งความขลาดและความกลัวอย่างอกุศล"

ส่วนพระพุทธองค์หาได้เป็นผู้มีกรรมทางกายอันไม่บริสุทธิ์หาได้เป็นผู้มีวจีกรรมอันไม่บริสุทธิ์ ทั้งมิได้ประกอบด้วยโทษอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวนั้นไม่ โดยที่เป็นผู้ประกอบด้วยความบริสุทธิ์ทุกประการ และมองเห็นความเป็นผู้บริสุทธิ์ทุกประการที่มีอยู่ในตน พระองค์จึงกล่าวได้ว่าได้ "ถึงความเป็นผู้มีขนตกสนิทแล้ว และอยู่ในป่าได้"

ได้ทรงเล่าถึงการผจญความหวาดกลัว และได้ตั้งพระทัยเอาชนะจนสำเร็จได้ดังนี้

"พราหมณ์! ความตกลงใจอันนี้ได้มีแก่เราว่า ถ้ากระไรในราตรีอันกำหนดได้แล้วว่าเป็นวัน ๑๔, ๑๕ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ สวนอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ป่าอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้อันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์เหล่าใดเป็นที่น่าสะพรึงกลัว เป็นที่ชูชันแห่งโลมชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นเถิด บางทีเราอาจเห็นตัวความขลาดและความกลัวได้ พราหมณ์! เราได้อยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น ในวันอันกำหนดนั้นแล้ว

"พราหมณ์! เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าแอบเข้ามา หรือว่านกยูงทำกิ่งไม้แห้งให้ตกลงมา หรือว่าลมพัดหยากเยื่อใบไม้ตกลงมา ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เราว่า นั่นความกลัวและความขลาดมาหาเราเป็นแน่ ความคิดค้นได้มีแก่เราว่า ทำไมหนอเราจึงเป็นผู้พะวงแต่ในความขลาดกลัว ถ้าอย่างไรเราหักห้ามความขลาดกลัวนั้น ๆ เสียโดยอิริยาบถที่ความขลาดกลัวนั้น ๆ มาสู่เรา"

"พราหมณ์! เมื่อเราจงกรมอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขืนจงกรมแก้ความขลาดนั้น

ตลอดเวลานั้นเราไม่ยืน ไม่นั่ง ไม่นอน เมื่อเรายืนอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขืนยืนแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้นเราไม่จงกรม ไม่นั่ง ไม่นอน เมื่อเรานั่งอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขืนนั่งแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้นเราไม่จงกรม ไม่ยืน ไม่นอน พราหมณ์! เมื่อเรานอนอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขืนนอนแก้ความขลาดนั้น ตลอดเวลานั้น เราไม่จงกรม ไม่ยืน ไม่นั่งเลย"

การเอาชนะความขลาดกลัวด้วยการตั้งใจเอาชนะอย่างเด็ดเดี่ยวจนประสบความสำเร็จเช่นนี้ จะไม่ควรเรียกว่าเป็นความงามอันล้ำเลิศในศิลปะของการครองชีวิตตามธรรมแห่งพุทธศาสนาหรือ?

ท่านมหาตมะคันธี นักบุญแห่งอินเดีย ก็มีความเห็นว่าชีวิตนั้นเองเป็นศิลปะที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในศิลปะทั้งมวล และศิลปินผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดก็คือผู้ได้ใช้ชีวิตของเขาอย่างหมดจดงดงามที่สุด พิจารณาตามทรรศนะของท่านคันธีแล้ว พระพุทธองค์ก็คือบรมศิลปิน

ท่านนักบุญแห่งอินเดียได้แสดงความเห็นของท่านไว้ว่า *"โดยที่ข้าพเจ้าได้ดำเนินชีวิตมาจนใกล้จะถึงที่สุดของชีวิตในภพนี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงอาจที่จะกล่าวได้ว่า ความบริสุทธิ์สะอาดของชีวิตเป็นศิลปะที่สูงส่งที่สุดและแท้จริงที่สุด คนเป็นอันมากอาจประสบความสำเร็จในศิลปะที่ก่อเกิดดนตรีอันไพเราะจากเสียงที่ได้ฝึกฝนมาอย่างดี แต่น้อยคนนักที่จะประสบความสำเร็จในศิลปะที่ก่อเกิดดนตรี จากการประสานกลมกลืนของชีวิตอันบริสุทธิ์"*

เราอาจจะกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาก็คือศิลปะที่ก่อเกิดดนตรีจากการประสานกลมกลืนของชีวิตอันบริสุทธิ์ ซึ่งมีพระพุทธองค์เป็นยอดศิลปิน และเป็นบรมครูแห่งศิลปะฝ่ายนี้

พระองค์ผู้เป็นยอดศิลปิน ได้ประกาศเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้วว่า "ในเมื่อโลกนี้เป็นราวกะตาบอด เราได้กระหน่ำตีกลองแห่งอมตธรรมแล้ว"

บรรดาสานุศิษย์ศิลปินชาวพุทธศาสนิก เมื่อได้ยินเสียงกลองอันบันลือนั้นแล้ว จะไม่เข้าร่วมในวงดนตรี "จากการประสานกลมกลืนของชีวิตอันบริสุทธิ์" นั้นหรือ?

พุทธศาสนาได้สอนไว้อย่างไรในเรื่องชีวิตอันบริสุทธิ์ ได้สอนไว้อย่างไรในเรื่องทางดำเนินเพื่อถึงความบริสุทธิ์สะอาดอันบริบูรณ์ พุทธศาสนาได้มองดูชีวิตอย่างไร และได้เห็นชีวิตเป็นอย่างไร เป็นเรื่องที่จะได้นำมาสนทนากันต่อไป แต่ในขั้นนี้ เราพึงเข้าใจว่า การเป็นพุทธศาสนิกที่ถูกตรงตามพุทธประสงค์อันเป็นข้อสาระสำคัญนั้น มิใช่เพียงการรับนับถือพุทธศาสนาในฐานเป็นศาสนาของบรรพบุรุษที่ถือสืบต่อกันมาตามประเพณี มิใช่

เพียงการทำบุญตักบาตรหรือเข้าร่วมในการพิธีทางศาสนาในเทศกาลต่าง ๆ มิใช่เพียงการอ่านคัมภีร์พุทธศาสนาเพื่อแสวงหาความเพลิดเพลินทางวรรณคดี มิใช่เพียงการส่งเสริมเทิดทูนศิลปกรรมทางวัตถุของพุทธศาสนา การเป็นพุทธศาสนิกที่ถูกตรงตามพุทธประสงค์นั้นคือการพยายามศึกษาให้ทราบถึงหัวใจของธรรมะในพุทธศาสนา ให้ทราบถึงความมุ่งหมายอันแท้จริงของพระบรมศาสดาในการประกาศคำสอนนี้แก่มวลมนุษย์ ครั้นเมื่อศึกษาเข้าใจแล้ว ก็น้อมชีวิตลงไปหาธรรมะ หรือน้อมธรรมะเข้ามาสู่ชีวิต หรือนัยหนึ่งการประสานชีวิตให้แนบสนิทเป็นเนื้อเดียวกับธรรมะ เป็นศิลปินผู้พยายามสร้างสรรค์ความงามให้แก่ชีวิตในแง่ความบริสุทธิ์ สะอาด อย่างสุดฝีมือที่ศิลปินชาวพุทธศาสนิกจะกระทำได้ในชีวิตของตน

ไม่ว่าเขาจะเป็นผู้เป่าแตรให้แก่พุทธศาสนาสักเท่าใด และไม่ว่าเขาจะเรียกตัวเองว่าเป็นพุทธศาสนิกมาสักกี่ร้อยครั้ง แต่พุทธศาสนาก็จะเป็นของว่างเปล่าไร้สาระสำหรับเขาผู้นั้น ถ้าขาดการนำธรรมะมาปฏิบัติแก่ชีวิต เป็นการจำเป็นที่เราจะต้องเข้าใจไว้แต่เบื้องต้นว่า พุทธศาสนาที่แท้นั้นเป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง มิใช่เรื่องของการโฆษณาคำสอนศีลธรรมแก่ชาวบ้านชาวเมือง โดยผู้โฆษณาไม่เคยประพฤติตามศีลธรรมเหล่านั้นเลย พุทธศาสนามิใช่เรื่องของการนั่งลงอ้อนวอนขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้ดลบันดาลชีวิตของเราให้เป็นเช่นนั้นเช่นนี้โดยที่เราไม่ต้องทำอะไรเลย หรือทำไปในทางที่ฝ่าฝืนคำสอนของพุทธศาสนา *พุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับพรหมลิขิต พุทธศาสนาสอนว่าไม่มีผู้ใดหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดมาลิขิตชีวิตของเรา แต่ละคนเป็นผู้ลิขิตชีวิตของเราเอง มนุษย์ลิขิตชีวิตมนุษย์เอง*

คำสอนของพุทธศาสนามีว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นเป็นไป ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปโดยมีเหตุเป็นแดนเกิด สรรพความทุกข์ความสุขที่เป็นไปในชีวิตมนุษย์ ย่อมมีเหตุของมันทั้งนั้น ไม่มีแม้แต่สิ่งเดียวที่จะเกิดขึ้นเป็นไปโดยการบังเอิญ พุทธศาสนาไม่รู้จักการบังเอิญ พุทธศาสนารู้จักแต่เหตุและผล คนเราพูดกันเสมอถึงเรื่องการบังเอิญต่าง ๆ บังเอิญนั่นบังเอิญนี่ นั่นเป็นการพูดไปตามความเคยชิน นั่นเป็นการพูดกันไปตามนิยมตามภาษาของชาวโลก แต่เป็นการพูดที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง แท้ที่จริงเบื้องหลังของสิ่งที่เรียกว่าการบังเอิญนั้นย่อมมีเหตุทุกอัน การบังเอิญไม่มี ผลที่ปราศจากเหตุไม่มี แก้วตกลงมาจากโต๊ะขณะที่เราไม่อยู่ ณ ที่นั้น เมื่อเรากลับมาพบว่ามันแตกอยู่บนพื้น ถ้าเราพูดว่าแก้วบังเอิญตกลงมาขณะเราไม่อยู่ เราพูดผิดความจริง เพราะที่แท้นั้นจะต้องมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งทำให้แก้วนั้นตกลงมา มันมิได้ตกลงมาโดยปราศจากเหตุ เพียงแต่เรายังไม่รู้ว่าเหตุที่ทำให้แก้วแตกคืออะไรเท่านั้น การบังเอิญไม่มีในโลก การที่เราไม่ทราบเหตุของ

บางสิ่งบางอย่างนั้น มิใช่หมายความว่าเหตุของมันไม่มี เหตุย่อมมีอยู่ในผลทุกอัน เป็นแต่ว่าเรายังไม่ทราบเหตุของมันเท่านั้น ทั้งนี้ก็ทำนองเดียวกับการยืนยันของปรัชญาแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นการคัดค้านปรัชญาจิตนิยม (Idealism) ว่า *"สิ่งที่รู้ไม่ได้นั้นไม่มี มีแต่สิ่งที่เรายังไม่รู้เท่านั้น"* วิทยาศาสตร์ไม่อาจเย้ยหยันพุทธศาสนา เหมือนดังที่อาจจะเย้ยหยันศาสนาอื่น ๆ ที่เป็นศาสนาแห่งพระผู้เป็นเจ้า

ความเป็นไปในโลกจะเป็นไปในทางดีหรือร้ายก็ตาม ย่อมบังเกิดมาแต่เหตุทั้งนั้น ความทุจริตคอร์รัปชั่น ความกดขี่อาธรรม ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจและความอดอยากยากแค้นของประชาชนที่มีอยู่ในบ้านเมืองใดนั้น พุทธศาสนาย่อมกล่าวว่ามีเหตุของมันทั้งนั้น และไม่มีสักอย่างเดียวที่จะเป็นขึ้นมาโดยบังเอิญและปราศจากความรับผิดชอบของผู้หนึ่งผู้ใด อย่างไรก็ดี ปัญหาเหล่านี้เป็นธุระของวิทยาศาสตร์สังคมที่สนใจศึกษาค้นคว้าในเรื่องวัตถุ และชีวิตในด้านวัตถุจะพึงแก้ไข ส่วนพุทธศาสนามองเจาะชีวิตมนุษย์เข้าไปในส่วนลึก และมองเห็นสารพัดความทุกข์ทั้งอย่างหยาบและละเอียด ที่เกาะติดแน่นเป็นเนื้อเดียวกับชีวิตมนุษย์นั้นทีเดียว พุทธศาสนาได้เล็งเห็นต้นเหตุอันลึกซึ้งที่ผลักดันมนุษย์ให้แล่นเข้าไปเผชิญกับความทุกข์ทั้งมวล พุทธศาสนาได้เสนอการแก้ไขความทุกข์ทั้งมวลของมนุษย์ ด้วยการตัดต้นเหตุอันลึกซึ้งของความทุกข์ทิ้งเสียอย่างเด็ดขาด เป็นการตัดชนิดที่ไม่เหลือเชื้อของความทุกข์ให้มีโอกาสได้งอกงามอีกเลย ดังคำตรัสอุปมาของพระพุทธองค์ว่า *"ตัดรากเหง้าขาดแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลยอดด้วน ถึงซึ่งความไม่มีมีอันไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา"* การตัดรากเหง้าของความทุกข์ให้ขาด และกระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลยอดด้วนนี้แหละ คือกรณียกิจของพุทธศาสนาและการประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายอันนี้แหละ คือศิลปะอันยิ่งใหญ่ในพุทธศาสนา

เราควรจะทำความเข้าใจกันในความที่เป็นข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์นำออกประกาศสั่งสอนแก่มวลมนุษย์นั้น หาใช่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการนั่งคิดคาดคะเนเอาเองไม่ หาใช่เป็นปรัชญาที่ได้มาจากการเก็งความจริง โดยวิธีการของตรรกไม่ ปรัชญาที่ก่อตั้งขึ้นโดยอาการเช่นนี้ในกาลต่อมาได้ถูกคัดค้านโค่นล้มไปอันแล้วอันเล่า เพราะเหตุเป็นปรัชญาที่ว่างเปล่าจากสัจธรรม ส่วน*กฎหรือทฤษฎีที่พระพุทธองค์ได้นำออกประกาศสั่งสอนนั้น เป็นกฎหรือทฤษฎีที่ได้มาจากการปฏิบัติโดยสิ้นเชิง* มิใช่เป็นการเก็งความจริงตามวิธีการของตรรก หากเป็นผลของการค้นคว้า การสังเกต ทดลอง และการพิสูจน์ ที่ได้กระทำมาเป็นเวลาถึง ๖ ปี วิชาหรือธรรมะในพุทธศาสนาเป็นวิชาที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าตามวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ พระพุทธองค์ได้ทรงใช้ชีวิต ๖ ปีเพื่อการแสวงหาบรมสัจธรรม ด้วยการทำให้เวลา ๖ ปีนั้นมีค่ามากที่สุด

แก่การค้นคว้า อันยากที่ผู้ใดจะทำได้เสมอเหมือน ยากที่ผู้ใดจะนำคุณค่าอันประเสริฐออกมาจากชีวิตได้เท่าเทียมกับที่พระองค์ได้ปฏิบัติแก่ชีวิตพระองค์ในระหว่าง ๖ ปีนั้น เมื่อยังศึกษาอยู่กับท่านอาจารย์ผู้เป็นดาบส พระองค์ได้ตั้งปรารถนาเหมือนดังปักหลักศิลาแห่งความปรารถนาลงไว้ในชีวิตว่า *"สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา จักมีแต่ของอาฬารผู้กาลามโคตร (ผู้เป็นอาจารย์) ผู้เดียวก็หาไม่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาของเราก็มีอยู่อย่างไรก็ตาม เราจักตั้งความเพียร ทำให้แจ้งธรรม ที่กาลามะประกาศแล้ว จนกล่าวได้ว่าเราบรรลุถึง ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว แลอยู่ให้จงได้"*

ครั้นเมื่อศึกษาและปฏิบัติจบสิ้นวิชาของอาจารย์ทั้งสองและปลีกตนไปแสวงหาความรู้ที่ยิ่งขึ้นไปอีกโดยลำพังตนเอง เพื่อบรรลุความรู้อันไม่มีความรู้ใดจะยิ่งไปกว่า ก็ได้ตั้งปฏิญญาว่า *"เราตั้งความเพียร คือความไม่ถอยหลังว่า 'หนังเอ็นกระดูกจักเหลืออยู่ เนื้อและเลือดในสรีระจักเหือดแห้งไปก็ตามที เมื่อยังไม่ลุถึงประโยชน์อันบุคคลจะลุได้ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักหยุดความเพียรนั้นเสียเป็นไม่มีเลย' เรานั้นได้บรรลุความตรัสรู้เพราะความไม่ประมาท"*

ด้วยการปลงจิตปลงชีวิตลงไปในการค้นคว้าโดยอาการเช่นนี้แหละ ซึ่งเป็นทางที่พุทธศาสนาได้วิชาอันประเสริฐมา คำสอนในพุทธศาสนามิใช่ได้มาโดยการดลบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า และมิใช่เป็นคำสอนของพระผู้เป็นเจ้า *คำสอนในพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่ได้มา "ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ"* เป็นคำสอนเป็นกฎ เป็นทฤษฎีที่เป็นผลของการปฏิบัติทดลองของมนุษย์ และนำมาประกาศสั่งสอนแก่มนุษย์เพื่อให้มนุษย์นำไปปฏิบัติ มิใช่ให้นำไปสนทนาถกเถียงกันในสังคม เพียงเพื่อจะแสดงว่าเป็นผู้มีวัฒนธรรม แม้เป็นคำสอนของมนุษย์ก็ดีแต่ก็ไม่มีคำสอนของพระผู้เป็นเจ้าองค์ใดจะมีความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์เท่า

คำสอนที่ได้มาจากการปฏิบัติทดลองโดยองค์ศาสดา และได้สอนให้สาวกจำนวนมากมายปฏิบัติทดลอง ได้ผลสมตามคำประกาศสั่งสอนของศาสดาเช่นนี้แหละ คือคำสอนในพุทธศาสนา

คำสอนที่มีหลักฐานและอาจพิสูจน์ได้ คำสอนที่จักนำความสะอาดและความสงบมาสู่ชีวิต และจักนำสรรพความทุกข์ออกไปเสียจากชีวิตเช่นนี้ จะไม่สมควรหรือที่เราจะน้อมชีวิตเข้าไปหาและถือเอาเป็นที่พึ่งพำนักอันปลอดภัยของชีวิตที่ถูกโอบไว้ด้วยไฟกิเลสรอบด้าน

"กะดึงทอง"

มีนาคม ๒๔๙๙

๒

ในหนังสืออังกฤษที่อธิบายเรื่องพุทธศาสนา หรืออธิบายธรรมะของพุทธศาสนา เรามักจะได้พบหัวข้อเรื่องว่า What Is Buddhism? อยู่เสมอ บางทีหัวข้อดังว่านี้ก็ใช้เป็นชื่อหนังสือที่อธิบายธรรมะของพุทธศาสนาทีเดียว พุทธศาสนิกชาวไทยเวลาไปฟังเทศน์ตามวัด หรือเวลาฟังเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียง ดูเหมือนจะไม่เคยฟังพระท่านเทศน์ในทำนองที่ว่า What Is Buddhism? ตามปรกติเราย่อมจะได้ฟังคำเทศน์ในรูปที่ยกเอาข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งมาบรรยายให้ฟังทีเดียว หากจะมีท่านภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมาเริ่มการเทศน์ของท่านว่า พุทธศาสนาคืออะไร? พุทธศาสนาเป็นอย่างไร? ผู้ฟังก็อาจจะแปลกใจและร้องเอ๊ะอ๊ะขึ้นว่า "อะไรกันนี่ เรานับถือพุทธศาสนากันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย นับถือกันมาตั้งแต่หลายร้อยปีแล้ว ทำไมจะต้องมาย้อนต้นกันอีกว่า พุทธศาสนาคืออะไร?" ข้อแย้งนี้

ก็คงจะถูกครึ่งหนึ่ง แต่อีกครึ่งหนึ่งนั้นไม่แน่ มันเป็นเรื่องที่จะต้องพิสูจน์กันเสียก่อน และการพิสูจน์นั้นเราก็ไม่จำเป็นจะไปพิสูจน์กับใครที่ไหน เพียงแต่พิสูจน์กับตัวเราเองก็ใช้ได้

เราเกิดเป็นคนไทย อยู่ในเมืองไทย รู้เห็นอะไร ๆ ในเมืองไทยมามากมายแล้วก็จริง แต่บางทีคนเป็นอันมากก็อธิบายไม่ได้ว่า สังคมของเราเป็นสังคมชนิดไหน มีความงามหรือความอัปลักษณ์อย่างไร บุคคลประเภทไหนเป็นผู้มีบุญคุณต่อสังคม บุคคลประเภทไหนที่เบียดเบียนประทุษร้ายสังคมอยู่ สิ่งเหล่านี้บางทีเราก็เข้าใจสับสนกันไป บางทีเราก็ไปฉวยเอาความปฏิกูลโสโครกขึ้นมายกย่องสรรเสริญว่าเป็นความดีงาม บางทีเราก็ยกมือขึ้นท่วมหัวใจให้แก่อธรรม ปรนนิบัติอธรรม และในขณะเดียวกันก็สลัดผงคลีที่เท้าของเราลงไปบนศีรษะของความชอบธรรม ความสัตย์ซื่อ และความถ่อมใจ ความสับสนเช่นนี้เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวอยู่เสมอ แม้แต่นิสัยใจคอของบรรพบุรุษของเราแท้ ๆ เราก็ยังตกลงกันไม่ได้ว่า "ใจท่านเหี้ยมหาญ" หรือใจบุญสุนทานกันแน่ เพราะพ่อขุนรามคำแหงท่านได้แจ้งแสดงนิสัยใจคอของตัวท่านและชาวไทยในยุคสมัยของท่านไว้ว่า

"คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ท่วยบ่าว ท่วยนาง ลูกเจ้า ลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฝูงท่วยมีศรัทธาในพระศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน"

การ "ถือ" พุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องหนึ่ง ส่วนการรู้จักพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและการเห็นธรรมในพุทธศาสนานั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง คนเราไม่จำเป็นจะต้องเห็นสิ่งที่เขาได้ถือไว้เสมอไป

เมื่อเดือนมกราคมปีนี้ (พ.ศ. ๒๔๙๙) หนังสือพิมพ์ *สแตนดาร์ด* ได้ลงพิมพ์บทความเรื่องพุทธศาสนาของท่านอูนุ นายกรัฐมนตรีสหภาพพม่า ท่านนายกรัฐมนตรีผู้เชิดชูธรรมและสันติผู้นั้น ก็ได้เขียนเรื่องภายใต้หัวข้อเรื่อง What Is Buddhism? เหมือนกัน ท่านได้เริ่มเรื่องว่า ในหมู่ชนชาวตะวันตกยังเข้าใจพุทธศาสนาไม่สู้ตรงนัก บางคนเข้าใจว่า พุทธศาสนาเพียงแต่สอนให้คนเว้นจากการเสพย์ของมึนเมาและอื่น ๆ ทำนองนั้น บางคนก็เข้าใจว่าพุทธศาสนาเป็นเพียงประมวลคำสอนที่สอนให้คนละความเกลียดชัง และให้แผ่เมตตาไปยังมวลมนุษย์ ถึงแม้ท่านอูนุจะปรารภความข้อนี้ โดยเจาะจงถึงชาวตะวันตกก็ดี แต่บทความเรื่องนั้นของท่านก็น่าจะเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจในพุทธศาสนาแก่ชาวพุทธศาสนิกเองไม่น้อย

ผู้เขียนคิดว่า คำถามว่าพุทธศาสนาคืออะไรนั้น ถึงแม้จะเป็นคำถามที่ง่าย ๆ จนเราไม่เคยนึกว่าจะตั้งขึ้นถามตัวเองเลย แต่ทว่า เมื่อเราได้ลองตั้งคำถามเช่นนั้นขึ้นแล้ว ก็ดูเหมือน

ว่าเราจะหาคำตอบไม่ได้ง่ายนัก อะไรเล่าคือพุทธศาสนา? พระพุทธเจ้าสอนอะไรไว้ในศาสนานั้น? พุทธศาสนาเหมือนหรือต่างกันกับศาสนาอื่นอย่างไร? และเราได้ทำอย่างไรกับคำสอนนั้น? ความสำคัญที่สุดของพุทธศาสนาอยู่ที่ตรงไหน? อยู่ที่คำสอนข้อใด หรืออยู่ที่อะไร? คำถามที่ผุดขึ้นมาในใจของเราดังนี้ และยังข้ออื่น ๆ อีก อาจจะทำให้เรางวยงงและอึดอัดในการหาคำตอบอยู่ไม่น้อย คำตอบอาจจะมีต่าง ๆ กัน เป็นต้นว่า พุทธศาสนาก็คือวัดวาอารามและพระสงฆ์องค์เจ้าที่เห็น ๆ กันอยู่ พุทธศาสนาก็คือวัดวาอารามและพระสงฆ์องค์เจ้าที่เห็น ๆ กันอยู่ พุทธศาสนาก็คือศาสนาที่ปู่ย่าตายายของเขาได้ถือสืบต่อกันมา เป็นศาสนาประจำของชาติเรา เป็นศาสนาที่สอนเรื่องศีลห้า สอนเรื่องศีลธรรม สอนไม่ให้คนทำชั่ว ให้คนประพฤติดี สอนให้คนทำบุญไว้พระ สวดมนต์ สอนให้คนไปนิพพาน แต่ก็นิพพานคืออะไรเล่า? คนเราจะไปนิพพานได้อย่างไรเล่า? เราได้เคยศึกษาและคิดถึงเรื่องนี้อย่างจริงจังบ้างหรือเปล่า? อย่างไรก็ดี เมื่อได้ตั้งคำถามและลองพยายามตอบคำถามดูแล้ว เราก็อาจพบความจริงว่าคำตอบที่เราได้ตอบแก่ตนเองอย่างซื่อสัตย์นั้นดูช่างไม่ได้ความและไม่เป็นที่น่าพอใจเลย ทั้งเมื่อได้คิดไปถึงว่าเราได้ทำอะไรบ้างที่เป็นชิ้นเป็นอันเป็นแก่นสารในชีวิตของเรา ที่ทำให้เราเรียกตนเองว่าเป็นผู้นับถือพุทธศาสนาเป็นพุทธศาสนิกได้อย่างเต็มปากเต็มคำนั้น เราก็อาจจะนึกเสียใจว่า เมื่อได้ทบทวนความรู้ความเข้าใจของเราที่มีต่อพุทธศาสนา รวมทั้งความประพฤติและความสัมพันธ์ทางจิตใจของเราที่มีต่อธรรมะในพุทธศาสนา ที่เราเองก็มีความเข้าใจอย่างเลือนรางอยู่แล้ว ดูเหมือนเราแทบบอกไม่ถูกว่า เราเป็นพุทธศาสนิกที่ตรงไหนบ้าง เราอาจจะได้เคยตักบาตรบ้างให้ทานบ้าง ไปในงานทอดกฐินบ้าง ไปเวียนเทียนที่วัดในวันวิสาขบูชาบ้าง แต่เราก็ชักไม่แน่ใจว่าเพียงเท่านั้นเองหรือที่พุทธศาสนาได้มีความหมายต่อชีวิตของเรา? และเราก็จะเริ่มสงสัยว่ามันน่าจะมีอะไรอีกมากที่เราควรจะเรียน แต่เรายังไม่ได้เรียน มันน่าจะมีอะไรอีกมากที่ควรจะทำ แต่เรายังมิได้ทำในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิก เพราะฉะนั้น เมื่อคิดทบทวนดูแล้วเราก็อาจจะเห็นว่าหัวข้อเรื่องที่ว่า What Is Buddhism? นั้น มิใช่หัวข้อเรื่องที่เลวนักทั้งคำตอบปัญหาที่ว่า พุทธศาสนาคืออะไร พุทธศาสนาสอนอะไร สอนอย่างไร และพุทธองค์ปรารถนาให้ผู้นับถือศาสนาของพระองค์ทำอะไร เพื่อผลอะไร ก็เป็นเรื่องที่เราไม่ควรจะข้ามไปเสียโดยถือว่าเป็นเรื่องง่าย ๆ

แต่เมื่อเราระลึกขึ้นมาได้ว่า ข้อธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น กล่าวกันว่ามีถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ เราก็อาจจะนึกท้อใจว่า หากข้อธรรมมีจำนวนมากมายถึงปานนั้นแล้ว เราจะเรียนกันอย่างไรไหว และเราจะตั้งต้นการเรียนของเราที่ตรงไหนจึงจะเป็นการตั้งต้นที่ถูกต้อง เป็นการเรียนที่มีระเบียบอันจะนำเราไปสู่ความเข้าใจในธรรมที่เป็น

แก่นสารของพุทธศาสนา ปัญหาข้อนี้เมื่อมองดูแต่ผิวเผิน อาจเห็นเป็นเรื่องน่าหนักใจและน่าท้อใจ แต่เมื่อเราได้ทราบถึงพุทธประสงค์ในการแสวงหาธรรมและประกาศธรรมที่ค้นพบแล้ว ปัญหาข้อนี้ก็ตอบได้ไม่ยากนักและไม่เป็นเรื่องที่น่าหนักใจอะไรเลย ในการที่เราจะเรียนรู้ธรรมในพุทธศาสนา แม้ว่าจะมีถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ก็ตาม

อย่างไรก็ดี ในชั้นนี้ผู้เขียนใคร่จะเน้นข้อสารัตถะของพุทธศาสนาข้อหนึ่ง ที่สมควรจะเน้นไว้ก่อนที่เราจะได้ศึกษาในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป เพราะว่าถ้าปราศจากการรับรู้ในเรื่องนี้ด้วยความสำนึกอย่างหนักแน่นจริงจังแล้ว การศึกษาเล่าเรียนพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็นไปอย่างกว้างขวางเพียงใด ก็จะเป็นอันไร้ประโยชน์ ข้อสารัตถะของพุทธศาสนาข้อนี้ ได้แก่ข้อที่ว่า *พุทธศาสนาเป็นศาสนาของการปฏิบัติ และถือเอาการปฏิบัติเป็นสำคัญกว่าเรื่องอื่นใดทั้งหมด* ความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพระบรมศาสดา ไม่ว่าจะมากสักเท่าใด หากว่าปราศจากการปฏิบัติธรรมของพระบรมศาสดาแล้ว ศรัทธาอันนั้นก็จะไร้ประโยชน์หรือเป็นประโยชน์ได้น้อยนัก และยิ่งสำหรับผู้ที่มีศรัทธาในพุทธศาสนาแต่ปาก หรือเป็นไปตามประเพณีพิธีรีตองเท่านั้น โดยในยามปรกติมิได้รำลึกถึงพระบรมศาสดาเลย ก็ไม่จำต้องเอ่ยถึง ความข้อนี้ผู้เขียนก็ได้กล่าวไว้แล้วในตอนก่อน แต่เพราะเหตุว่าเป็นเรื่องที่เป็นชีวิตเป็นหัวใจของพุทธศาสนา และก็มักจะเป็นเรื่องที่ถูกมองข้ามเลยไปเสีย ผู้เขียนจึงขอนำมาอภิปรายเพิ่มเติมต่อไป

การกระทำในส่วนที่เกี่ยวกับพิธีรีตองทางพุทธศาสนานั้น เป็นแต่เปลือกของพุทธศาสนา ไม่พึงไปยึดถือเอาเป็นเรื่องสำคัญหรือไม่พึงถือเอาว่านั่นเป็นการเพียงพอแล้วที่จะเรียกตนเองว่าเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา แม้การบูชาพระพุทธองค์ด้วยดอกไม้ธูปเทียนของหอมนานาประการอันจัดว่าเป็นอามิสบูชานั้นเล่า พระพุทธองค์ก็ยังตรัสว่า “ไม่ชื่อว่าได้บูชาเราโดยแท้” ผู้ที่ได้ชื่อว่าบูชาพระพุทธองค์โดยแท้คือ *“ผู้ที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม”* ดังนี้จึงเป็นข้อที่พุทธศาสนิกจะต้องสำเหนียกไว้เป็นเบื้องต้น การศึกษาพุทธศาสนาหากจบลงเพียงแค่การศึกษาเท่านั้น ก็หามีประโยชน์จริงจังแก่ชีวิตไม่ การศึกษาพุทธศาสนามิใช่เรื่องของการศึกษาเพื่อจะแสดงความเป็นผู้มีวัฒนธรรม เพื่อใช้เป็นอาภรณ์ประดับตัวหรือเพื่อนำไปอภิปรายโต้แย้งเอาชนะความเห็นของผู้อื่น การศึกษาพุทธศาสนาที่ถูกต้องและตรงกับพุทธประสงค์และจะเป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ศึกษาอย่างแท้จริงนั้น จะต้องเป็นการศึกษาที่มีการปฏิบัติต่อเนื่องกันไปทีเดียว จะต้องเป็นการศึกษาเพื่อที่จะนำผลของการศึกษาไปปฏิบัติ เป็นการศึกษาทฤษฎีเพื่อที่จะนำไปปฏิบัติแก่ตนเอง มิใช่เป็นการศึกษาทฤษฎีเพื่อจะแสดงว่าเป็นผู้รู้ทฤษฎี เป็นการศึกษาที่ดำเนินไปอย่างเสงี่ยมและสงบ และเมื่อได้รับผลอันเป็นคุณประโยชน์จากการปฏิบัติแล้ว ก็สมควรจะแนะนำผู้อื่นให้ได้ถึง

คุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่นั้นต่อไป พุทธศาสนิกบัณฑิตชาวตะวันตกผู้หนึ่งได้เน้นไว้ว่า พุทธศาสนาที่แท้นั้นมิใช่เรื่องของ ''I think'' แต่เป็นเรื่องของ ''I know'' ซึ่งหมายความว่า ธรรมในพุทธศาสนานั้นจะต้องนำมาปฏิบัติจนเห็นแจ้งโพลงขึ้นในใจของตน จนกล่าวได้ว่า "ฉันรู้" และไม่ใช่ "ฉันคิด" "ฉันคิด" เป็นเรื่องของทฤษฎี "ฉันรู้" เป็นเรื่องของการปฏิบัติ เราย่อมจะพูดว่า "ฉันรู้" ไม่ได้จนกว่าใจของเราจะได้สัมผัสกับธรรมะนั้น พุทธศาสนาที่เป็นเนื้อแท้อยู่ที่ตรงนี้และพุทธศาสนิกผู้มีศรัทธาแท้จริงและปรารถนาคุณประโยชน์อันใหญ่ยิ่งของพุทธศาสนาจริง ๆ ก็จำเป็นจะต้องขวนขวายเพื่อเข้าสู่พุทธศาสนาที่เป็นเนื้อแท้ มิใช่ติดอยู่เพียงแค่พิธีรีตอง อันเป็นเรื่องเปลือกของพุทธศาสนา หรือศึกษาเรียนรู้ข้อธรรมแล้วก็หยุดอยู่เพียงนั้น แม้ภิกษุในสมัยพุทธกาลที่มีความรู้แตกฉานในธรรมวินัย และมีลูกศิษย์มาก แต่ยังอ่อนในทางปฏิบัติอยู่ พระพุทธองค์ก็ยังเรียนท่านภิกษุรูปนั้นว่า "คัมภีร์เปล่า" ข้อนี้ย่อมชี้ให้เห็นว่าการนับถือพุทธศาสนาและพระบรมศาสดานั้น เป็นเรื่องที่จะแยกออกจากการปฏิบัติธรรมไม่ได้ เหมือนกับที่เราจะแยกเปลวไฟออกจากดวงไฟไม่ได้ เราจะกล่าวว่ามีเปลวไฟโดยไม่มีดวงไฟไม่ได้ฉันใด เราจะกล่าวความนับถือพุทธศาสนาและพระบรมศาสดาโดยมิได้ปฏิบัติธรรมของพระศาสดานั้น ก็ย่อมไม่ได้ฉันนั้น ถ้ากล่าวออกไปถ้อยคำของเราก็จะมีแต่ความว่างเปล่า

หลังจากการเปลี่ยนระบอบการปกครองของประเทศไทยมาจนบัดนี้ คือ ในระยะเวลาประมาณ ๒๕ ปีมานี้ ท่าน*พุทธทาสภิกขุ* แห่งสวนโมกขพลาราม นับว่าเป็นท่านผู้ทรงธรรมท่านหนึ่ง ที่ได้มีบทบาทอย่างสำคัญและมีคุณค่ายิ่งแก่วงการพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชาวไทย ในฐานะเป็นผู้นำในการเน้นให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาในด้านการปฏิบัติ ซึ่งดูเหมือนจะได้รับการเพิกเฉยละเลยแม้ในวงการของบรรพชิตเอง ส่วนในวงการของคฤหัสถ์โดยทั่วไปนั้น ก็เป็นอันว่าไม่ต้องพูดถึง เพราะว่าน้อยคนนักจะเข้าใจในความหมายของการปฏิบัติ ท่านพุทธทาสได้ตั้งสวนโมกขพลารามเพื่อทำความขวนขวายในการปฏิบัติธรรมของท่านเอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ทั้งได้เขียนหนังสือแนะนำส่งเสริมการปฏิบัติธรรมเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ *พุทธศาสนา* ได้ออกเทศนาส่งเสริมการปฏิบัติธรรมเช่นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ต่อมาได้มาแสดงธรรมเทศนาที่พุทธสมาคมในกรุงเทพฯ เรื่อง "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" ตั้งแต่เริ่มแรกแสดงธรรมเทศนาท่านก็ได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรม และได้ชักชวนให้พุทธศาสนิกสนใจในการปฏิบัติธรรม และลงมือปฏิบัติธรรมกันจริง ๆ จากธรรมเทศนาครั้งแรกจนถึงธรรมเทศนาครั้งสุดท้าย และจากการเขียนครั้งแรกจนถึงครั้งสุดท้าย คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ มาจนถึงบัดนี้ ท่านพุทธทาสก็คงเทศน์และเขียนถึงการส่งเสริมให้พุทธศาสนิกได้สนใจในการปฏิบัติธรรมตลอดมา

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๖ ท่านพุทธทาสได้มาแสดงธรรมเทศนา ณ โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพฯ เรื่อง “ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก” ในธรรมเทศนาเรื่องนี้ ท่านได้เน้นไว้อย่างหนักแน่นอีกครั้งหนึ่งว่า *พุทธศาสนาเป็นศาสนาของการปฏิบัติ* และไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งที่จะ “ถือ” กันไว้เฉย ๆ ท่านได้ชี้ให้เห็นว่า “ตัวแท้ของศาสนา” นั้นคืออะไร และอยู่ที่ตรงไหน ท่านได้กล่าวว่า *“ศาสนาในฐานะที่เป็นคำสั่งสอนนั้น หาใช่ตัวศาสนาที่แท้จริง หรือตัวแท้ของศาสนาไม่ ตัวแท้ของศาสนานั้นเป็นตัวการปฏิบัติหรือตัวการกระทำอันเป็นไปเพื่อความพ้นจากความทุกข์ หรือสิ่งที่สัตว์นั้น ๆ ไม่พึงปรารถนา”* ท่านได้นำหลักฐานในพระไตรปิฎกมาประกอบแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกกันว่า “ศาสนา” นั้นถ้าจะทำความเข้าใจให้ถูกตรงตามพุทธประสงค์ที่แท้แล้ว คำว่า “ศาสนา” ย่อมหมายถึงการปฏิบัติ มิได้หมายว่า หรือหมายแต่เพียงว่า เป็นคำสั่งสอน ดังที่คนทั่วไปเข้าใจกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นการนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้อง จึงจะต้องเป็นการนับถือด้วยการปฏิบัติ ถ้าเพียงแต่นับถือโดย “ถือ” ไว้เฉย ๆ ดังที่พูดกันว่า “ฉันถือศาสนาพุทธ -- บ้านเมืองของฉันถือศาสนาพุทธ” โดยไม่มีการปฏิบัติธรรมกันอย่างจริงจังแล้ว ก็จะมีผลเท่ากับมิได้มีการนับถือเหมือนกัน

ท่านพุทธทาสได้แสดงหลักฐานและเหตุผลไว้ว่า คำว่า “ศาสนา” ที่เราใช้กันอยู่นั้น ถ้าจะค้นหาในพระไตรปิฎกให้ทั่วถึงทั้งหมดแล้ว จะพบคำ ๆ นี้ได้ยากเต็มที จะมีอยู่ก็เพียงสักคำสองคำเท่านั้น “ศาสนา” ที่เราใช้กันอยู่นี้ในพระไตรปิฎกใช้คำอื่นแทน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงส่งภิกษุทั้งหลายไปประกาศสิ่งที่เราเรียกกันในบัดนี้ว่า “ศาสนา” นั้น พระองค์มิได้ตรัสว่า *“เธอทั้งหลายจงไปประกาศศาสนา”* แต่ได้ตรัสว่า *“พรหมจริยปกาเสถ - เธอทั้งหลายจงไปประกาศพรหมจรรย์”*

ท่านพุทธทาสอธิบายว่า “คำว่า *พรหมจรรย์นี้มิได้หมายถึงตัวคำสั่งสอนเลย คำว่าพรหมจรรย์นั้น หมายถึงตัวการกระทำระบอบหนึ่ง ซึ่งเป็นการกระทำอันประเสริฐ ที่ประเสริฐก็เพราะทำให้พ้นจากทุกข์ได้ การส่งภิกษุทั้งหลายให้ไปประกาศพรหมจรรย์นั้นก็หมายถึงการให้ไปประกาศแบบแผนแห่งการครองชีวิต หรือการมีชีวิตอยู่ชนิดหนึ่งซึ่งความทุกข์ไม่อาจครอบงำได้ นั่นแหละคือพรหมจรรย์ ซึ่งหมายถึงการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ สำเร็จอยู่ที่เนื้อที่ตัวของบุคคลผู้ประพฤตินั้น ๆ จนความทุกข์มิอาจเข้าครอบงำย่ำยีได้ อันนั้นเรียกว่า พรหมจรรย์”*

ท่านได้ชี้แจงต่อไปว่า “ถ้าจะหันไปพิจารณาตามหลักธรรมะที่สอนกันอยู่โดยทั่วไป ที่พระอาจารย์ทั้งหลายได้สอนสืบ ๆ กันมาจนกระทั่งบัดนี้ว่า สิ่งที่เรียกว่าศาสนา ๆ นั้น

แยกได้เป็นสามอย่างหรือสามลำดับด้วยกัน : *ปริยัติศาสนา* หมายถึงศาสนาในส่วนปริยัติ *ปฏิบัติศาสนา* หมายถึงศาสนาในส่วนปฏิบัติคือการกระทำ *ปฏิเวธศาสนา* หมายถึงศาสนาที่เป็นผลของการกระทำ ปริยัติศาสนาคือตัวการเล่าเรียน ตลอดถึงคำสั่งสอนนั้น ๆ เป็นตัวศาสนา ปฏิบัติศาสนา หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งได้แก่การกระทำลงไปจริง ๆ ทางกาย วาจา ใจ เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์สะอาดสว่างไสวแจ่มแจ้ง สงบเย็น การกระทำเพื่อให้ได้รับผลอย่างนี้เรียกว่าปฏิบัติ นี่เป็นปฏิบัติศาสนา ส่วนปฏิเวธศาสนานั้นหมายถึงผลของการกระทำ คือหมายถึงมรรคผลนิพพาน หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือความสะอาด ความสว่าง ความสงบเย็น ที่ได้รับนั้นเป็นตัวศาสนา เมื่อคำว่าศาสนาหมายได้ถึงสามอย่างดังนี้ ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายท่านมุ่งหมายเฉพาะส่วนกลางคือ "ปฏิบัติศาสนา" ว่า เป็นตัวสำคัญของศาสนา ว่าเป็นตัวแท้ที่ควรจะยกขึ้นเป็นเจ้าของของคำว่าศาสนา ซึ่งได้แก่การกระทำเพื่อให้รอดพ้นจากความทุกข์นั่นเอง และก็ตรงกับคำว่า 'พรหมจรรย์' ในประโยคที่พระองค์ตรัสว่า 'เธอทั้งหลายจงไปประกาศพรหมจรรย์' เป็นอันเดียวกันทีเดียว"

ส่วนคำว่า "ศาสนา" ซึ่งเราเอามาใช้แทนคำว่า "พรหมจรรย์" นั้น โดยตัวหนังสือแปลว่า "คำสั่งสอน" คนทั้งหลายก็เลยเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าศาสนาตามความหมายของพระพุทธองค์ เป็นคำสั่งสอนไป ทั้งนี้ท่านพุทธทาสได้ชี้ไว้ว่า "เป็นความเข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวง" เพราะว่าโดยที่แท้ สิ่งที่เรียกว่าศาสนาตามความหมายของพระพุทธองค์นั้น คือการกระทำโดยเฉพาะก็คือพรหมจรรย์ อันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติอันประเสริฐนั่นเอง *"เราควรจะเข้าใจตัวแท้ของศาสนา หรือสิ่งที่เป็นศาสนาตัวแท้ว่า เป็นการกระทำ จึงจะถูกต้องตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นอยู่ในพุทธศาสนา"* นี่คือคำกล่าวย้ำของท่านพุทธทาส

อนึ่ง ศรัทธาในพุทธศาสนาหรือศรัทธาในปัญญาของพระบรมศาสดานั้น ก็แบ่งได้เป็นสองประเภท คือ ปรกติศรัทธา และภาวนาศรัทธา *ปรกติศรัทธา* ได้แก่ศรัทธาของพุทธศาสนิกที่พากันทำบุญทำทาน รักษาศีล ฟังธรรมตามปรกติ *ภาวนาศรัทธา* ได้แก่ศรัทธาของท่านผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนเห็นสามัญลักษณ์ของชีวิต หรือเห็นชีวิตตามความเป็นจริงอันลึกซึ้ง ตามคำสอนของพระพุทธองค์ นี่เป็นคำกล่าวของท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถระ อาจารย์ใหญ่สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดมหาธาตุ (ในหนังสือ "ทางไปนิพพาน") ภาวนาศรัทธานี้ก็คือความศรัทธาในส่วนปฏิบัติศาสนาอันเป็นตัวแท้หรือเนื้อแท้ของศาสนานั้นเอง หรือในอีกทางหนึ่งก็หมายถึงการบูชาพระบรมศาสดา "ด้วยการบูชาอันสูงสุด" ดังที่ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า *"ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใด ๆ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตด้วยการบูชาอันสูงสุด"*

เมื่อท่านอูนุได้ปรารภความดังนำมากล่าวไว้ข้างต้นนั้น ท่านได้ชี้แจงว่า คำสอนของพุทธศาสนาที่เข้าใจในหมู่ชาวตะวันตกนั้น เป็นแต่คำสอนเพียงบางส่วนเท่านั้น จะอุปมาก็เหมือนกับขา ๆ หนึ่งในจำนวนขาอันมากมายของตะขาบ นอกจากนั้น คำสอนให้ละการประพฤติชั่ว และคำสอนให้แผ่เมตตาแก่สรรพชีวิตนั้น ก็เป็นคำสอนที่เคยมีผู้สอนกันมาแล้วก่อนหน้าจะมีพุทธศาสนาขึ้นในโลก ก็แล้วอะไรเล่าที่ทำให้พุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ และแตกต่างจากหลักคำสอนอื่น ๆ ในเรื่องศีลธรรมและจริยธรรม ท่านอูนุได้ให้คำตอบในข้อนี้ไว้ว่า สิ่งที่ทำให้พุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาและหลักคำสอนอื่น ๆ อยู่ตรงที่ *การปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนา* ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติตนอย่างเข้มงวด เพื่อยังจิตใจให้อยู่ในความสงบระงับอันจะนำไปสู่วิถีแห่งการพ้นทุกข์

นี่เป็นการยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า การนับถือพุทธศาสนานั้นจำเป็นจะต้องมีการปฏิบัติธรรม หรืออีกนัยหนึ่งมีความสะอาดในทางใจ และในความประพฤติเป็นเครื่องสนับสนุนความนับถือบูชาที่แสดงออกโดยทางวาจาด้วย การบูชาพุทธศาสนาที่แท้จริงมิได้อยู่ที่การตัดสายแพร กดปุ่มไฟฟ้า การกล่าวสุนทรพจน์ตามฤกษ์ยามของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่อยู่ตรงที่การประพฤติตามธรรมของพระบรมศาสดาอย่างเสงี่ยมและสงบ

"...นั่นโคนไม้ นั่นที่สงัด เธอทั้งหลายจงบำเพ็ญ เธอทั้งหลายอย่าเป็นผู้ประมาท เธอทั้งหลายอย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจในภายหลัง นี่แลวาจาเครื่องพร่ำสอนเธอทั้งหลายของเรา"

นี้คือคำสอนของพระบรมศาสดาต่อภิกษุทั้งหลายในสมัยพุทธกาล นี้แหละคือสิ่งสำคัญที่พระบรมศาสดาปรารถนาจากสาวกของพระองค์ นี้แหละคือศาสนาของพระพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น ถ้าเราเป็นผู้นับถือศาสนาของพระพุทธเจ้าด้วยศรัทธาที่ถูกต้องแล้ว เราก็จะต้องรับเอาธรรมในพุทธศาสนาไปปฏิบัติต่อชีวิตของเราด้วย ความเข้มงวดต่อตนเองในการปฏิบัติ อาจจะยิ่งหย่อนแตกต่างกันในแต่ละบุคคล แต่เมื่อได้ทำความขวนขวายในอันจะปฏิบัติแล้ว จะมากหรือน้อยก็ตาม ก็นับว่าได้ดำเนินเข้าสู่ร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้องกับพุทธประสงค์ และผู้ทำความขวนขวายเช่นนั้นก็ย่อมจะได้รับคุณประโยชน์จากพุทธศาสนาอย่างแท้จริง หากว่าไม่มีการนับถือพุทธศาสนาในส่วนปฏิบัติศาสนา แม้เราจะอยู่ในประเทศที่ดาษดื่นไปด้วยวัดวาอาราม เราก็คงอยู่ของเราส่วนหนึ่ง และพุทธศาสนาก็อยู่ส่วนหนึ่ง ทั้งสองอยู่ข้างเคียงกัน แต่ทั้งสองก็มิได้รู้จักกัน

เป็นที่น่าโสมนัสว่าในระหว่าง ๔ - ๕ ปีมานี้ สำนักวิปัสสนากรรมฐานของวัดมหาธาตุภายใต้การขวนขวายส่งเสริมของท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม พร้อมด้วยคณะพระอาจารย์ของสำนักนั้น ได้ดำเนินการเผยแพร่การปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปอย่างเป็นที่พอใจยิ่ง

ในปัจจุบันนี้ สำนักปฏิบัติธรรมวัดมหาธาตุได้ขยายสาขา และมีสาขาอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ประมาณ ๑๐๐ สาขา และได้มีผู้มารับอบรมปฏิบัติธรรมไปแล้วเป็นจำนวนประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน แม้นักโทษในเรือนจำกลางบางขวางก็ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไปแล้วเป็นจำนวนกว่า ๑,๐๐๐ คน (จากหนังสือ *วิปัสสนาสาร)* และธรรมะของพระบรมศาสดาที่เขาเหล่านั้นได้ทำการบูชา "ด้วยการปฏิบัติ" ก็ได้เปลี่ยนแปลงจิตใจของเขาจากร้ายให้กลายเป็นดีได้เป็นส่วนใหญ่ และหากว่าเขาไม่ทอดทิ้งการปฏิบัติเสีย เขาก็จะไม่ตกไปสู่ความเสื่อมอีก

นอกจากสำนักวัดมหาธาตุแล้ว ก็ยังมีสำนักปฏิบัติธรรมวัดปากน้ำธนบุรี สำนักวัดระฆัง และสำนักอื่น ๆ อีกในจังหวัดพระนคร และต่างจังหวัด อันล้วนแต่ได้มีส่วนส่งเสริมค้ำจุนให้พุทธศาสนาได้ดำรงอยู่อย่างถูกต้อง ตรงกับความประสงค์ในการประกาศศาสนาของพระบรมศาสดา

เป็นที่น่ายินดีสำหรับประชาชนชาวพม่า ที่มีนายกรัฐมนตรี ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้มีทรรศนะทางการเมืองอันสอดคล้องกับประโยชน์สุขของประชาชนอย่างแจ่มใส และได้นำประเทศไปในวิถีแห่งสันติ ความไม่เบียดเบียน และไม่ก่อเวรตามหลักแห่งพุทธศาสนาอันเป็นเหตุให้ประเทศและประชาชนพม่าได้รับความนับถือจากทั่วโลกแล้ว ท่านนายกรัฐมนตรีพม่ายังเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ และได้เป็นผู้ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมทั้งในประเทศของท่านและประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งตัวท่านเองก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมเป็นอาจิณด้วย เพราะเหตุแห่งความเป็นผู้มีธรรมท่านจึงได้รับความนับถือ ไม่แต่ประชาชนชาวพุทธในประเทศของท่าน หากรวมทั้งชาวพุทธในนานาประเทศด้วย

โดยที่การปฏิบัติธรรมหรือศาสนาในส่วนปฏิบัติเป็นเนื้อแท้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาดังที่ท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตทั้งหลายย่อมลงความเห็นเป็นอย่างเดียวกันเช่นนั้นแล้ว และผู้เขียนก็มีความเห็นตามนั้นอย่างมั่นคง ดังนั้นผู้เขียนจึงกำหนดแนวการเขียนไว้ว่าจะเขียนข้อธรรมและอภิปรายปัญหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมเป็นส่วนใหญ่ ผู้เขียนหวังที่จะให้ข้อเขียนนี้ได้มีส่วนรับใช้เสริมสร้างศรัทธาในพุทธศาสนา ให้เป็นศรัทธาที่มั่นคงถูกต้องตามประสงค์ของพระบรมศาสดา เพื่อว่าเมื่อบุคคลเข้าถึงศรัทธาเช่นนั้นแล้ว เขาก็จักสามารถถือเอาคุณประโยชน์อันใหญ่ที่มีอยู่ในพุทธศาสนาได้ ซึ่งคุณประโยชน์ชนิดเดียวกันนั้นไม่อาจจะหาได้จากวิทยาการใด ๆ ที่สอนกันอยู่ในโลกทุกวันนี้

ก่อนจะไปสู่ข้อธรรมและการปฏิบัติธรรม สมควรที่เราจะทำความเข้าใจในลักษณะของพุทธศาสนาโดยทั่วไปเสียก่อน ถ้าเราเข้าใจว่า ด้วยคุณค่าอะไรในพุทธศาสนาหนอที่จูงใจในพวกบัณฑิตชาวตะวันตกละศาสนาแห่งพระผู้เป็นเจ้าของเขาไว้ข้างหลัง แล้วหันหน้า

เข้ามาซบลงบนตักของพุทธศาสนา และไม่ยอมจากไปอีกเลย ดังนี้ ก็จะเพิ่มศรัทธาของเราให้หนักแน่นขึ้น และถ้าเราได้ทราบว่าสิ่งที่เรานับถืออยู่คืออะไร อย่างทั่วถึงพอควรแล้ว เราก็อาจยืนยันความนับถือของเราได้อย่างเต็มปาก ทั้งในขณะเดียวกันก็จะเพิ่มน้ำหนักแห่งความปรารถนาของเราที่จะเข้าไปอยู่ภายใต้แสงสว่างของธรรมยิ่งขึ้น เราจะสนทนาถึงเรื่องนี้ในตอนต่อไป

“กะดึงทอง”

พฤษภาคม ๒๔๙๙

๓

บางที่ความเคยชินก็ทำให้คนเราไม่ได้สังเกตหรือมองข้ามสิ่งที่น่าอภิรมย์อันมีอยู่รอบ ๆ ตัวเขาไปเสีย ดังเช่นที่นักข่าวของหนังสือพิมพ์ The Times Weekly Review (ลอนดอน) ณ เมืองเมลเบอร์น แห่งออสเตรเลีย ได้เขียนเล่าถึงชีวิตของชาวออสเตรเลียเมื่อปลายเดือนมีนาคมนี้ เขากล่าวว่า คนส่วนมากที่อยู่ในออสเตรเลียดูเหมือนจะไม่ได้สังเกตเห็นว่าของเยี่ยม ๆ ในยุโรปนั้น บัดนี้ได้มาชุมนุมอยู่ในบ้านเมืองของชาวออสเตรเลียเป็นอันมากแล้ว พวกเขาได้เดินทางตั้งพัน ๆ ไมล์ด้วยค่าใช้จ่ายอันมากมาย เพื่อจะไปหาความรื่นรมย์ในร้านกาแฟ ณ ริมแม่น้ำเซน และเพราะเหตุที่พวกเขาไม่ยอมเชื่อว่า จะมีสถานที่เช่นนั้นได้อย่างไรในบ้านเมืองของเขา พวกเขาจึงไม่เคยได้ไปลิ้มรสอาหารและเต้นรำที่โรงแรมของชาวรัสเซียแท้ ๆ ณ ปอร์ตฟิลลิป ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเมลเบอร์นเพียงสิบไมล์เท่านั้นเอง นักข่าวของ *ไทมส์* ยังได้พรรณนาถึงอาหารอันโอชารสของชนชาติต่าง ๆ

ในยุโรป เช่นเห็ดแห้งของชาวเช็กจากภูเขาคาเพเซียน ที่จะหารับประทานได้ไม่ยากในบ้านเมืองของชาวออสเตรเลีย และยังได้พรรณนาถึงความตระการตาตระการใจในสิ่งอื่น ๆ อีก ที่ผู้คนในออสเตรเลียเองอาจมิได้สังเกตเห็นความน่าอภิรมย์เหล่านั้นมาแต่ก่อน นั่นเป็นการชี้ชวนให้เห็นความน่าเอร็ดอร่อยในชีวิตทางโลก

มันอาจเป็นไปได้ง่ายยิ่งขึ้น ที่ความเคยชินจำเจจะทำให้คนเราขาดความสนใจไยดีในสิ่งที่มีคุณค่าลึกซึ้งต่อชีวิต ที่ชีวิตของเราเองได้เดินกระทบไหล่อยู่ไปมา การที่เราอยู่ในบ้านเมืองที่เป็นบ้านเมืองของพระพุทธศาสนา ดื่นดาษด้วยวัดวาอารามและพระสงฆ์ และที่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอยู่ไม่ขาด บางทีความเคยชินกับสิ่งเหล่านี้มาตั้งแต่เกิด อาจทำให้เราพอใจในการรู้จักพุทธศาสนาเพียงเท่าที่เรารู้จักอยู่แล้วตามความเคยชินของเรา และก็อาจทำให้เราขาดความสนใจที่จะเรียนรู้พุทธศาสนาให้ลึกยิ่งไปกว่านั้น ในกรณีเช่นนี้ บางทีความกระตือรือร้นสนใจอยากเรียนอยากรู้เรื่องพุทธศาสนาของชนต่างชาติต่างภาษาที่อยู่ห่างไกลแผ่นดินของพุทธศาสนาอาจจะมาช่วยปลุกความสนใจของเราขึ้นได้ และบางทีการเสาะแสวงหาธรรมเพื่อความร่มเย็นแห่งชีวิตของเพื่อนมนุษย์ในถิ่นไกลเหล่านั้น ก็อาจจะช่วยให้เราเล็งเห็นคุณค่าอันล้ำลึกแห่งศาสนาของเรายิ่งกว่าที่เราได้เล็งเห็นมาแต่ก่อน ในเมื่อเราได้ทราบว่า อะไรคือกำลังผลักดันให้เขาหันมานับถือพุทธศาสนา เขาเหล่านั้นได้แลเห็นพุทธศาสนาอย่างไร เขาได้เรียนรู้อะไรไปจากพุทธศาสนา และเขานับถือพุทธศาสนากันอย่างไร

ด้วยหวังว่าความคิดเห็นและพฤติการณ์ของชาวต่างประเทศผู้อยู่ในแดนดินถิ่นไกลโน้น ซึ่งมีต่อศาสนาที่เรานับถือ อาจจะเป็นประโยชน์ต่อการยังศรัทธาของเราให้แจ่มใสไพบูลย์ และต่อการช่วยให้เรารู้จักศาสนาของเราเองดีขึ้น ผู้เขียนจึงขอนำเรื่องความเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาในต่างประเทศมาเล่าไว้ในตอนนี้

ชาวตะวันตกไม่มีโอกาสจะเริ่มการนับถือพุทธศาสนาของเขา จากการเจริญรอยตามบรรพบุรุษเช่นชาวเรา และก็มิได้เริ่มด้วยความบันดาลใจจากการที่ได้เห็นวัดวาอารามสถูปเจดีย์และพระสงฆ์ เพราะว่าไม่มีสิ่งเหล่านี้ในประเทศของเขา แต่ความนับถือของเขาได้เริ่มขึ้นจากความชัชวาลของสัจธรรมในพุทธศาสนาที่ส่องไปยังดวงใจของเขา ทำให้จิตใจของเขาที่ฝึกฝนมาในทางใช้เหตุผลโพลงขึ้นด้วยความเลื่อมใส

ท่านภิกขุโลกนาถซึ่งเคยเข้ามาในประเทศไทย เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้กล่าวความรู้สึกของท่านไว้ว่า “หนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า *‘ธรรมบท’* ได้ยังความเปลี่ยนแปลงแก่ชีวิต

ของข้าพเจ้าไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดได้มาแนะนำหรือสั่งสอนข้าพเจ้าเลยในเรื่องพระพุทธศาสนา หนังสือ *'ธรรมบท' เล่มเดียวเปลี่ยนชีวิตข้าพเจ้าโดยพร้อมมูล* ข้าพเจ้าได้พยายามหาศาสนาที่สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์มานานแล้ว บัดนี้ข้าพเจ้าสมประสงค์แล้ว ข้าพเจ้ากลับเป็นพุทธมามกะ และรีบขวนขวายหาหนังสือต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับศาสนานี้อ่านและเรียน... สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทำให้ข้าพเจ้าหมดความสงสัยในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่แต่ก่อน ดวงจิตของข้าพเจ้าอิ่มตัวไปด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า จนทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกคล้ายกับว่าโลกของเรานี้กำลังอยู่ในกองอัคคี ตัวของข้าพเจ้าเองอยู่ในบ้านซึ่งกำลังไหม้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ทุกสิ่งทุกอย่างกำลังถูกเผาด้วยไฟ... ข้าพเจ้าเชื่อในวาทะแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้สละโลกเสียไปยังประเทศอินเดีย และได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในประเทศพม่า" (จาก *พุทธศาสนา* ปีที่ ๒ เล่ม ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๗)

ท่านภิกขุโลกนาถเป็นชนชาติอิตาลี ได้ศึกษาอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ในนครนิวยอร์ก

•

อีก ๒๒ ปีต่อมา ดร. ร็อบเบิร์ตสจ๊วร์ต คลีฟตัน ได้พูดที่พุทธสถานเชียงใหม่ในคืนวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ กล่าวถึงเหตุจูงใจให้เป็นพุทธศาสนิก ดร. คลีฟตันกล่าวว่า "ในบรรดาคำสอนทั้งหลายแต่ไรมาจนถึงปัจจุบันนี้ ก็มีแต่พุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียวเท่านั้น ที่สอนให้คนติดตามด้วยเหตุผล มิใช่เชื่ออย่างงมงาย และพระพุทธองค์ตรัสไว้ชัดเจนว่า อย่าเพิ่งเชื่อในเรื่องใด ๆ เพราะว่าได้สอนกันมาเป็นร้อย ๆ ปีแล้ว หรือเพราะว่าประชาชนนับถือสืบต่อกันมา หรือเพราะว่าปรากฏอยู่ในหนังสือคัมภีร์ที่ถือว่าเป็นทิพย์ของพระเจ้าประทานมา พระพุทธองค์ทรงกระตุ้นเตือนให้คนทดลองธรรมะทุก ๆ ข้อ ด้วยเหตุผลอันเฉียบแหลมและตัดสินข้อธรรมด้วยการพิสูจน์ว่าจะอำนวยผลตามที่ข้อธรรมนั้นอ้างหรือไม่ ลักษณะของพุทธธรรมข้อนี้เองที่ทำให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำโลกอันยิ่งใหญ่กว่าลัทธิคำสอนอื่น ๆ ลักษณะอันดีเด่นของพุทธธรรมข้อนี้แหละที่เป็นเหตุดั้งเดิมดึงดูดข้าพเจ้าเข้าหาพุทธธรรม และทำให้ข้าพเจ้าเริ่มศึกษาพุทธธรรมอย่างมีระเบียบ

"พุทธศาสนาไม่ใช่เป็นแต่เพียงทฤษฎีหรือความคิดเห็น พุทธศาสนาไม่ใช่เป็นลัทธิให้เชื่องมงาย พุทธศาสนาไม่ใช่เป็นข้อห้ามทั้งชุด พุทธศาสนาไม่ใช่เป็นพิธีการ แต่*พุทธศาสนาเป็นหนทางดำเนินชีวิตยิ่งกว่าเป็นอื่นใดทั้งหลายแหล่* ผู้ใดเดินตามทางนี้โดยสมบูรณ์และจริงจังแล้ว ก็พิสูจน์ความจริงข้อนี้ได้เอง

"ชาวตะวันตกที่หันมาถือพุทธศาสนา ต่างมีเหตุผลแสดงอย่างแจ่มแจ้งหลายข้อ

มีอยู่ข้อหนึ่งที่เกือบไม่เว้นผู้ใดเลย ที่หันมานับถือพุทธศาสนาเพราะเขาได้ศึกษาพุทธธรรมจากภาษายุโรปหลายเล่มอย่างลึกซึ้ง พุทธมามกะชาวตะวันตกทั่วไปมีความรู้ในคำสอนของพระพุทธองค์เป็นอย่างดี” (จาก *ชาวพุทธ* กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๘)

หลังจากมาพำนักอยู่ในประเทศไทยไม่นาน ดร. คลีฟตัน ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ

ชาวตะวันตกผู้หนึ่งกล่าวว่า พุทธศาสนาไปถึงยุโรปในสมัยเล็กซานเดอร์มหาราช มีพระภิกษุจาริกไปเผยแพร่พุทธศาสนาถึงเมืองอเล็กซานเดรียซึ่งเป็นเมืองท่าใหญ่ในประเทศอียิปต์สมัยนั้น พวกนักปราชญ์ชาวกรีกได้มีโอกาสศึกษาปรัชญาจากพระภิกษุเหล่านั้น มีข้อน่าสังเกตว่า นิยายบางเรื่องในคริสต์ตรงกับเรื่องในชาดกของพุทธศาสนา

แฮรีมาร์ตินได้เขียนไว้ว่า ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าชาวตะวันตกได้รู้จักพุทธศาสนาก่อนสมัยของพระคริสต์ ร่องรอยที่แสดงว่าพุทธศาสนาได้ไปถึงชาวตะวันตกแต่กาลนานนั้นจะเห็นได้จากปรัชญาของตะวันตกทั้งหมด แต่ความสนใจในพุทธศาสนาที่ได้อุบัติขึ้นใหม่นี้ อาจนับถอยหลังไปได้ถึงสมัยการปฏิวัติของฝรั่งเศส เมื่อเสมียนชาวอังกฤษของบริษัทอินเดียตะวันออกผู้หนึ่งถูกจำคุกอยู่ในนครปารีส ระหว่างเดินทางกลับประเทศอังกฤษ สหายร่วมห้องขังของเขาผู้หนึ่งคือน้องของชเลกัล กวีเยอรมันผู้มีชื่อเสียง เพื่อเป็นการฆ่าเวลาในที่คุมขัง เสมียนอังกฤษจึงได้สอนภาษาสันสกฤตให้แก่สหายนักโทษของเขา เมื่อกลับไปสู่เยอรมนีชเลกัลได้ทำให้กวีและนักศึกษาชั้นสูงชาวเยอรมันเกิดความทึ่งในเรื่องนี้ขึ้น และจากเมล็ดพืชเหล่านี้จึงได้เกิดสำนักภาษาสันสกฤตอันมีหลักฐานขึ้นมาในยุโรป กล่าวได้ว่ารากฐานแห่งความรู้ทางศาสนาของชาวตะวันตกได้รับการประดิษฐานอย่างมั่นคงในศตวรรษที่สิบเก้า แต่ก็ควรเป็นที่เข้าใจว่า ความรู้และความสนใจในพุทธศาสนานั้นจำกัดวงอยู่ในกลุ่มนักศึกษาส่วนน้อยเท่านั้น

คริสต์มาสฮัมฟรีส์ นายกพุทธสมาคมแห่งลอนดอน ได้ระบุนามบุคคลซึ่งเป็นผู้ริเริ่มนำความรู้ในคัมภีร์พุทธศาสนาไปสู่ชาวตะวันตก โดยแปลออกเป็นภาษาของชาวตะวันตก ท่านสัปปุรุษชาวตะวันตกชุดแรกคือ เบอร์นูฟ, ฮาทช์ซัน, โซมา ดีคือรัส ชเลเกนท์ไวท์ และรอคฮิล ถัดมามี โอลเด็นเบิร์ก, บีลซิลเดอส์ และเฟาสบึล ท่านเหล่านี้ได้กรุยทางไว้ให้

แมกซ์มึลเลอร์ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งและเป็นบรรณาธิการหนังสือชุด Sacred Books of the East อันมีชื่อเสียง เมื่อจะกล่าวถึงความรู้จากคัมภีร์ภาษาบาลีแล้ว ก็จะต้องกล่าวเคียงคู่ไปกับนามของท่านศาสตราจารย์และนางรีสเดวิดส์ (Rys Davids) ในนามของสมาคม Pali Text Society ท่านทั้งสองได้เขียนคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นอักษรโรมันและได้แปลคัมภีร์ภาษาบาลีออกเป็นภาษาอังกฤษอย่างสมบูรณ์พร้อมทั้งได้เขียนตำราพุทธศาสนาเป็นภาษาอังกฤษอีกมากเล่ม ท่านสัปปุรุษอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเราจะได้ทำความรู้จักในโอกาสต่อไป นับว่าเป็นผู้ที่ได้บำเพ็ญคุณอันใหญ่แก่ชาวพุทธตะวันตกและก็สมควรที่ชาวพุทธทั่วไปจะได้รู้จักท่านเหล่านี้ไว้ด้วย

มีชาวอังกฤษอีกท่านหนึ่ง ซึ่งเมื่อกล่าวถึงการชักนำพุทธศาสนาไปสู่ชาวตะวันตกแล้ว น้อยนักที่จะมีผู้ละเว้นนามของท่าน ท่านผู้นี้คือ เซอร์เอ็ดวินอาร์โนลด์ ท่านเป็นผู้แต่งกาพย์คดี *'ประทีปแห่งเอเชีย'* อันเป็นหนังสือเลื่องลือนามเล่มหนึ่ง เป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวพุทธตะวันตกและชาวพุทธตะวันออก ด้วยหนังสือเล่มนี้ ความสนใจในพุทธศาสนาจึงได้แผ่กว้างออกไปในหมู่ชาวตะวันตก แม้เช่นนั้นท่านนายกพุทธสมาคมแห่งลอนดอนก็ยังกล่าวว่า เมื่อสิ้นศตวรรษที่สิบเก้า ความสนใจในพุทธศาสนาในหมู่ชาวตะวันตกก็ยังคงเป็นเรื่องในวงของนักศึกษาเท่านั้น

แต่การณ์หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ในศตวรรษที่ยี่สิบ เราท่านอาจนึกประหลาดใจในการประกาศเผยแผ่พุทธศาสนาอย่างเอาจริงเอาจัง ที่ได้กระทำกันในประเทศอังกฤษเป็นครั้งแรกเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้ว ในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ อาร์.เจ. แจ็กสัน ชาวพุทธอังกฤษได้เข้าไปในไฮด์ปาร์ก ได้ขึ้นไปยืนบนลังสบู่ และบนลังสบู่นั้นเขาได้ประกาศธรรมะของพระพุทธเจ้าอันเป็นธรรมที่ "มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด" ท่านสัปปุรุษผู้ประกาศธรรมะของพระพุทธองค์บนลังสบู่ในอุทยานอันเป็นชุมทางของความคิดเห็นทางการเมืองและศาสนาหลากหลายในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ นั้น ในปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่ ท่านสัปปุรุษแจ็กสันได้ขวนขวายทำความรู้จักกับ เจ.อาร์.เพน ผู้เป็นทหารนอกประจำการจากพม่า ครั้นแล้วท่านทั้งสองก็ได้ร่วมมือกันเปิดร้านขายหนังสือที่ขายเฉพาะหนังสือพุทธศาสนาขึ้นที่ถนนเมรี่ในกรุงลอนดอน นี่คือบุพกิจของชาวอังกฤษในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ ถัดจากนั้นท่านทั้งสองได้ตั้งพุทธสมาคมขึ้น ถัดจากนั้นอีก ได้ติดต่อไปยังท่านแอลแลนเบนเนตชาวอังกฤษที่ได้บวชเป็นภิกษุอยู่ในพม่า ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๒ โดยมีนามตามสมณเพศว่าอานันทเมตไตย และนิมนต์ท่านมากรุงลอนดอนเพื่อร่วมมือกับพุทธสมาคม เผยแผ่พุทธศาสนาแก่ชาวตะวันตก ในพม่าท่านอานันทเมตไตยได้รับความช่วยเหลือจากท่าน เจ.เอฟ. เอ็มเคชนี ซึ่งถือเพศภิกขุในนามศิลาจาร ก่อตั้งหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาขึ้นในย่างกุ้ง ชื่อว่า

Buddhism ท่านได้จัดส่งหนังสือพิมพ์นี้มาให้ชาวพุทธในอังกฤษก่อนที่ตัวท่านเองจะได้มา ระหว่างนั้นทางกรุงลอนดอนได้เตรียมการต้อนรับท่านธรรมทูต โดยการขยายพุทธสมาคมเดิมให้กว้างขวางออกไปเป็น Buddhist Society of Great Britain and Ireland โดยมีท่านศาสตราจารย์ ริสเดวิสด์เป็นนายกสมาคม พร้อมด้วยคณะกรรมการผู้มีเกียรติยิ่ง ท่านอานันทเมตไตยได้เดินทางมาถึงประเทศอังกฤษในเดือนเมษายน พ.ศ. ๑๙๐๘ การเดินทางของท่านธรรมทูตจากพม่านี้ได้รับความสนับสนุนทั้งในการเงินและอื่น ๆ จากชาวพม่า และชาวพม่าก็ได้ให้ความสนับสนุนการประดิษฐานพุทธศาสนาในอังกฤษตลอดมาจนถึงบัดนี้ นับแต่แรกมาถึง ท่านอานันทเมตไตยก็ได้เป็นหัวใจของพุทธสมาคมอังกฤษ และได้เป็นอยู่ตลอดมาจนถึงกาลดับขันธ์ งานของสมาคมและหนังสือพิมพ์ของสมาคม The Buddhist Review นับว่าเป็นก้าวสำคัญก้าวหนึ่งในการถอดวิชาอันลึกซึ้งของพุทธศาสนาออกมาเป็นศาสนาที่มีชีวิตสำหรับชาวตะวันตก ท่านนายกพุทธสมาคมแห่งลอนดอนกล่าวว่านั่นเป็นครั้งแรกที่ชาวอังกฤษได้พบชาวพุทธอังกฤษ ผู้มีความภาคภูมิใจในวิถีชีวิตใหม่ของเขา และนี่เป็นการแสดงว่าชาวพุทธอังกฤษได้เข้ามานับถือพุทธศาสนา ด้วยการนำหลักธรรมในพุทธศาสนาไปปฏิบัติต่อชีวิตของเขาจริง ๆ

พุทธสมาคมในอังกฤษได้ดำเนินการประกาศเผยแผ่ธรรมของพุทธเจ้าตลอดมาเป็นเวลา ๑๖ ปี ท่านอานันทเมตไตยได้บำเพ็ญกรณียกิจของท่านอย่างหนัก จนท่านได้กลายเป็นคนป่วยและภายหลังที่ได้เขียนและพิมพ์หนังสือชื่อ "The Wisdom of the Aryas" เสร็จไปไม่นาน ท่านก็ถึงแก่มรณภาพในปี ค.ศ. ๑๙๒๓ หลังจากนั้นฟรานซิสเพน สานุศิษย์รุ่นแรกคนหนึ่งของ อาร์.เจ.แจ็กสัน และเป็นผู้ที่มีศรัทธาอย่างแรงกล้าในพุทธศาสนาได้ให้บ่าของเขาแก่การแบกภาระในการเผยแผ่พุทธศาสนาต่อไป เขาได้ทำงานอย่างแข็งขันในการรวบรวมสมาชิกของสมาคมเก่าไว้ และได้แสดงปาฐกถาเรื่องพุทธศาสนาถึง ๓๖ ครั้ง และได้ตั้ง Buddhist League ขึ้น ซึ่งมีอายุอยู่ไม่นาน

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๔ คริสต์มาสฮัมฟรีส์ ผู้ซึ่งประสบความตื่นใจในพุทธศาสนาจากปาฐกถาของท่านสัปปุรุษเพน ได้ตั้ง Buddhist Centre ขึ้นภายในสมาคม The Theosophical Society (สมาคมที่ตั้งขึ้นเพื่อเผยแผ่ศาสนาหรือลัทธิใหม่อย่างหนึ่ง ดำเนินตามหลักธรรมะของพุทธศาสนา และโดยวิธีนี้สมาคมหวังจะรวบรวมมนุษย์ที่ต่างชาติและศาสนาให้เป็นพวกเดียวกัน คำอธิบายในพจนานุกรมของ สอ เสถบุตร) และต่อมาได้แปรรูปไปเป็น Buddhist Lodge และในปี ค.ศ. ๑๙๔๓ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น Buddhist Society London หนังสือพิมพ์ The Middle Way ของสมาคมมีจำนวนผู้อ่านอย่างเป็นที่น่าพอใจ คริสต์มาสฮัมฟรีส์เป็นนักกฎหมายโดยวิชาชีพ ในปัจจุบันเป็นอัยการคนหนึ่งของอังกฤษ เป็นผู้สนใจในพุทธศาสนา

มาแต่เยาว์วัย ได้อ่านหนังสือพุทธศาสนาของอานันทกุมารสวามีแต่อายุ ๑๗ ปี ได้เป็นผู้ก่อตั้งพุทธสมาคมเมื่ออายุได้ ๒๓ ปี และได้ดำรงตำแหน่งนายกพุทธสมาคมสืบต่อมาไม่ขาดสายจนถึงบัดนี้

ในปี ค.ศ. ๑๙๒๕ ท่านอนาคาริกธรรมปาละชาวลังกา ผู้ก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ และได้อุทิศชีวิตตลอดชีวิตของท่านให้แก่การเชิดชูพระพุทธศาสนา ได้เดินทางไปยังกรุงลอนดอนเพื่อตั้งสาขาสมาคมมหาโพธิ ต่อมาไม่นาน ได้มีคณะธรรมทูตประกอบด้วยภิกษุสามท่านไปจากลังกา มีท่านวชิรญาณเป็นหัวหน้าคณะธรรมทูตจากลังกาได้ดำเนินการประกาศคำสอนของพระพุทธเจ้าแก่ชาวตะวันตกในนามของสาขาสมาคมมหาโพธิ เคียงข้างไปกับพุทธสมาคมแห่งลอนดอนตลอดเวลา ๑๔ ปี จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองได้อุบัติขึ้น สาขาสมาคมมหาโพธิในลอนดอนยังได้จัดทำหนังสือพิมพ์ ชื่อ The Wheel ออกจำหน่ายด้วย

ในปี ค.ศ. ๑๙๓๘ ได้มีท่านภิกษุอูติตติละ เป็นธรรมทูตไปจากพม่า ประกาศคำสอนของพุทธศาสนาในประเทศอังกฤษ ในยามสงคราม พุทธสมาคมแห่งลอนดอนได้รับเป็นผู้อุปฐากท่านและตลอดเวลาสงคราม ท่านได้สมัครเป็นผู้พยาบาลคนเจ็บป่วยและได้ช่วยในกิจการอันเป็นกุศลอื่น ๆ

นอกจากการจัดทำ The Middle Way อันเป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกประจำแล้ว พุทธสมาคมแห่งลอนดอนยังได้จัดการพิมพ์และแปลคำสอนอันมีชื่อเสียงในประเทศจีนและญี่ปุ่น เช่น Huang - Po Doctrine of Universal Mind แปลจากภาษาจีนโดย จอห์นโบลเฟลด์ และ Sutra of Wei Lang ซึ่งชาวจีนชื่อ ว่องมุ่ยเหล่า ได้แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ (คำสอนนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้แปลและนำลงในหนังสือพิมพ์ *พุทธศาสนา* เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ให้ชื่อว่า "สูตรของเว่ยหล่าง" และต่อมาได้มีการรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มหลายครั้ง) นอกจากนี้ยังได้มีการจัดพิมพ์หนังสือพุทธศาสนาที่นักปราชญ์ชาวตะวันตกได้เรียบเรียงขึ้นเป็นอันมาก และตัวท่านนายกพุทธสมาคมแห่งลอนดอนเองก็ได้เรียบเรียงไว้หลายเล่ม

พุทธสมาคมแห่งลอนดอนได้เปิดหอพระขึ้นที่แลงเคสเตอร์เกต พร้อมทั้งได้ตั้งห้องสมุดพุทธศาสนาขึ้น สมาคมได้จัดให้มีการชุมนุมชาวพุทธตามบ้านของสมาชิก และต่อมาได้มีการชุมนุมในสำนักของสมาคม ในวันวิสาขบูชา ชาวพุทธในลอนดอนทั้งหมดได้ทำการฉลองร่วมกัน พุทธสมาคมแห่งลอนดอนนับว่าเป็นสมาคมชาวพุทธที่เก่าแก่และใหญ่ที่สุดในยุโรป ได้มีการขวนขวายที่จะสร้างวิหารขึ้นในประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. ๑๙๔๘ นางเอ.แรนต์ ได้ตั้งสมาคมพุทธวิหารขึ้น ความมุ่งหมายข้อใหญ่ก็เพื่อจะรวบรวมเงินทุนก่อสร้างวิหาร

ของพุทธศาสนาในประเทศอังกฤษ สมาคมได้จัดให้มีการชุมนุมสมาชิกเพื่อการศึกษาธรรม เป็นประจำ

การนับถือพุทธศาสนาของชาวตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นชาวพุทธอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และในประเทศใด ๆ ทั้งในยุโรปและในสหรัฐอเมริกา ย่อมเป็นการนับถือที่บังเกิดขึ้นพร้อมด้วยความขวนขวายที่จะศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้า ให้รู้ถึงหลักคำสอนที่เป็นสาระสำคัญอันแท้จริง แล้วก็นำหลักธรรมนั้น ๆ ไปดำเนินปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเขา และสนใจในการบำเพ็ญสมาธิเพื่อบรรลุความสงบทางใจขั้นสูง ชาวพุทธฝรั่งเศสได้แสวงคุณอันใหญ่ จากการปฏิบัติสมถกรรมฐาน มิสคอนสแตนต์เลานส์เบอรี่ ผู้ก่อตั้งพุทธสมาคมแห่งปารีสในปี ค.ศ. ๑๙๒๗ ได้เรียบเรียง หนังสือชื่อ "การบำเพ็ญฌานทางพระพุทธศาสนา" (หนังสือเล่มนี้ได้มีผู้แปลและพิมพ์เป็นภาษาไทยแล้ว มีจำหน่ายที่มหามกุฏราชวิทยาลัยวัดบวรนิเวศวิหาร) และพุทธสมาคมแห่งลอนดอนก็ได้พิมพ์หนังสือชื่อ Concentration and Meditation (เคยมีจำหน่ายที่ร้านนิพนธ์ และกรุงเทพบรรณาคาร) ความสนใจของชาวพุทธตะวันตกต่อการบำเพ็ญฌานหรือการบำเพ็ญสมาธิเพื่อได้รับความสงบทางใจและเพื่อได้ดวงตาเห็นธรรมนั้น กำลังทวีขึ้นเรื่อย ๆ

มีเรื่องอันน่าตื่นใจของชาวพุทธอังกฤษผู้หนึ่ง ที่แฮรี่มาร์ตินได้นำมาเล่าไว้ เขาชื่อวิลเลียมออกัสต์ เปอฟุสต์ สืบเชื้อสายเยอรมันทางบิดา เขาเกิดเมื่อราว ๆ อาร์เจ.แจ็กสันเริ่มก่อตั้งพุทธสมาคม บิดาของเขาได้ละโลกไปแต่ยังหนุ่มมาก เขาจึงเติบโตขึ้นมาภายใต้ความเลี้ยงดูของมารดา เมื่ออายุ ๒๐ ปี เขาทำงานอยู่กับบริษัทการค้าแห่งหนึ่งในเมืองบริสตัล พร้อมทั้งได้ใช้เวลาศึกษาปรัชญาและจิตวิทยาของตะวันตก สองปีต่อมา เขาเกิดความรู้สึกว่ายังมิได้ยืนอยู่ในที่อันถูกต้อง วันหนึ่งเขาได้ลาออกจากงานและเดินเข้ากรุงลอนดอน เขาได้ทำงานในสำนักหนังสือพิมพ์แห่งหนึ่ง ในตอนกลางคืนเขาใช้เวลาศึกษา แต่เขาก็ยังคงรู้สึกอยู่ว่ายังมีอะไรบกพร่องอยู่ในชีวิตของเขา

ต่อมาเขาได้พบบุรุษผู้หนึ่งซึ่งมีอายุสูงกว่าเขามาก เขาได้มอบตนเป็นศิษย์ของบุรุษอาวุโสผู้นั้น ในการศึกษาและปฏิบัติปรัชญาของอินเดีย เขาได้เริ่มศึกษาปรัชญาจากพระเวท อุปนิษัท โยคะ และเวทานตะ และในที่สุดก็ได้ศึกษาพุทธศาสนา เมื่อมาถึงตรงนี้เขาก็ได้พบเป้าหมายแห่งชีวิตของเขา และก็ในระหว่างนั้นเองบุรุษผู้เป็นอาจารย์ของเขาได้ถึงแก่กรรม เขาจึงถูกปล่อยไว้ให้ดำเนินไปตามวิถีใหม่นี้แต่ลำพัง

เมื่อสงครามโลกเกิดขึ้น ออกัสต์เปอฟุสต์ได้เข้าปฏิบัติราชการของประเทศตลอดเวลาสงคราม เมื่อโลกกลับคืนสู่สันติภาพ เขาได้แต่งงานและได้ทำงานในหน้าที่ผู้บรรยายวิชาปรัชญา เขาได้พบและได้มิตรภาพจากท่านภิกษุพม่า อูติตติละ มิตรภาพงอกงามไพบูลย์ และเขาก็ได้เป็นศิษย์ของท่านภิกษุแต่นั้นมา เขาปฏิเสธการบรรยายในเรื่องอื่น ๆ นอกจากพุทธศาสนาแต่เรื่องเดียว ที่เมืองแมนเชสเตอร์ เขาได้บรรยายเรื่องพุทธศาสนาประจำสัปดาห์ติดต่อกันไป ในปี ค.ศ. ๑๙๕๒ กลุ่มนักศึกษาของเขาได้ตั้งพุทธสมาคมแห่งแมนเชสเตอร์ขึ้น และในปัจจุบันเป็นสมาคมที่เป็นปึกแผ่นที่สุดที่อยู่นอกนครลอนดอน

อีกครั้งหนึ่งที่เขารู้สึกว่าชีวิตยังขาดอะไรอยู่ เพียงการบรรยายพุทธศาสนายังไม่เป็นการเพียงพอ จึงได้มีการสนทนาปรึกษาระหว่างเขาและภรรยาถึงการดำเนินชีวิตของเขาอย่างยืดยาว ฝ่ายภรรยาเป็นผู้ชวนสนทนาถึงเรื่องนี้ และก็ภรรยาของเขาอีกนั่นแหละที่เป็นผู้เริ่มชี้ว่า มีอยู่แต่หนทางเดียว ในที่สุดก่อนหน้าวันวิสาขะ ค.ศ. ๑๙๕๒ ออกัสต์เปอฟุสต์ก็ได้สละเรือนดำเนินชีวิตเป็นอนาคาริก คือ ผู้ที่ปราศจากบ้านเรือนตามเยี่ยงของท่านธรรมปาละแห่งลังกา การจากของสามีและภรรยาเป็นการจากของความรัก และเป็นการจากอันจับใจ ในทุกวันนี้ความเคารพนับถืออันสูงส่งที่ทั้งสองฝ่ายมีต่อกันก็คงดำรงอยู่เช่นเดิม

ในวันวิสาขะปี ค.ศ. ๑๙๕๒ เขาได้บวชเป็นสามเณร สืบแต่นั้นเขาได้ทำงานให้แก่พุทธสมาคมเท่านั้น เขาไม่มีสมบัติอะไรติดตัวเลยนอกจากจีวรที่คลุมกายอยู่ วิลเลียมเปอฟุสต์ไม่มีแล้ว มีแต่สามเณรธรรมนันทะ ซึ่งได้ตระเวนไปทั่วประเทศช่วยเหลือในการตั้งสมาคมใหม่ ๆ แสดงธรรมเทศนา และให้คำแนะนำต่าง ๆ สามเณรธรรมนันทะได้บำเพ็ญศาสนกิจมาได้หนึ่งปี จึงแน่ใจว่าความรู้และความจัดเจนของตนยังไม่เพียงพอแก่การรับใช้เชิดชูพระพุทธศาสนา สามเณรจึงตกลงใจจะเดินทางมาตะวันออกเพื่อการศึกษาความรู้เพิ่มเติม ความจำเป็นในการหาเงินเป็นค่าเดินทาง บังคับให้เขาต้องออกจากสมณเพศกลับคืนสู่ฐานะของวิลเลียมเปอฟุสต์อีกครั้งหนึ่ง

เขาได้พบกับภิกษุไทยท่านฐิตเวโทในประเทศอังกฤษ ด้วยความช่วยเหลือของท่านฐิตเวโท และด้วยค่าเดินทางที่มีผู้บริจาคในประเทศอังกฤษ มร.วิลเลียมเปอฟุสต์ได้เดินทางมาสู่ประเทศไทยในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๙๕๔ (พ.ศ. ๒๔๙๗) และได้มอบตัวเป็นศิษย์ของท่านเจ้าคุณภาวนาโกศลเถระ ท่านอาจารย์วัดปากน้ำภาษีเจริญ ซึ่งได้จัดการอุปสมบทวิลเลียมเปอฟุสต์เป็นภิกขุในวันวิสาขะ พ.ศ. ๒๔๙๗ แต่นั้นก็บังเกิดภิกษุกปิลวัฑโฒมาแทนที่วิลเลียมเปอฟุสต์ ซึ่งจะไม่มีอีกต่อไป ท่านเป็นชาวอังกฤษคนแรกที่ได้มาบวชในประเทศไทย

เมื่อท่านกปิลวัฑโฒศึกษาปฏิบัติธรรมสำเร็จวิชาในสำนักของท่านอาจารย์วัดปากน้ำ

แล้ว ได้เดินทางกลับไปประเทศอังกฤษ และได้กลับมาประเทศไทยอีกครั้งหนึ่งในวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ พร้อมด้วยสามเณรชาวอังกฤษสองรูปและชาวจาเมกา ๑ รูป เพื่ออุปสมบทเป็นภิกษุ และศึกษาปฏิบัติธรรมในสำนักวัดปากน้ำต่อไป (เก็บความจากหนังสือของคริสต์มาสฮัมฟรีส์ และข้อเขียนของแฮรีมาร์ตินใน The Sangayana ฉบับเดือนกรกฎาคม ๑๙๕๔ ของพม่า ซึ่งกล่าวว่านำมาจาก ''Siam Rath'' Weekly Review)

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

ในประเทศออสเตรเลีย นายและนางลิโอบาคลีได้ตั้งพุทธสมาคมแห่งรัฐนิวเซาต์เวลส์ขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ เมื่อห้าปีมาแล้วบาคลีทั้งสองได้เดินทางท่องเที่ยวรอบโลก และได้พบท่านนาราทมหาเถระในลังกา การพบพระได้หันชีวิตคนทั้งสองมาสู่พุทธศาสนา ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ท่านนาราทมหาเถระได้รับนิมนต์จากพุทธสมาคมนิวเซาต์เวลส์เป็นธรรมทูตออกไปสู่ออสเตรเลีย ทางสมาคมได้จัดให้ท่านมหาเถระบรรยายธรรมในนครซิดนีย์รวมห้าครั้ง ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ และยังได้แสดงธรรมเทศนาจากสถานีวิทยุกระจายเสียงทั้งสถานีของเอกชนและของรัฐบาล ในขณะที่สมาชิกของพุทธสมาคมมีอยู่เพียง ๔๐ คน ผู้ไปฟังธรรมเทศนาของท่านมหาเถระในสองครั้งแรก จำนวน ๒๐๐ - ๓๐๐ คน และในสามครั้งหลังมีจำนวนกว่า ๕๐๐ คน มีนักศึกษาชั้นสูงไปฟังหลายท่าน รวมทั้ง ดร.เอฟ.มอส นักวิทยาศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงจากมหาวิทยาลัยซิดนีย์ซึ่งได้ขอรับคำสอนเป็นพิเศษในธรรมะชั้นสูง และในการบำเพ็ญฌาน

ในระหว่างนั้นได้จัดให้มีการฝึกฝนบำเพ็ญฌานหรือสมาธิสัปดาห์ละสองครั้ง แม้ว่าระหว่างนั้นจะเป็นฤดูที่ฝนตกมากก็ได้มีผู้ไปรับการฝึกฝนปฏิบัติประมาณ ๕๐ คน ภายหลังจากการฝึกฝนปฏิบัติแล้ว ต่างก็กล่าวว่าได้รับคุณประโยชน์ในทางใจใหญ่หลวง ในวันสุดท้ายที่ท่านมหาเถระพักอยู่ในนครซิดนีย์ได้ถือเป็นวันอุโบสถ มีผู้เลื่อมใสจำนวน ๓๐ รวมทั้งนักวิทยาศาสตร์สองท่าน จากมหาวิทยาลัยซิดนีย์ได้ไปชุมนุมที่บ้านของนายและนางบาคลีรักษาศีลแปด และใช้เวลาทั้งวันบำเพ็ญสมาธิอภิปรายปัญหาธรรม และฟังธรรม

นอกจากนครซิดนีย์ ท่านนาราทมหาเถระยังได้เดินทางไปประกาศธรรมในนครหลวงของรัฐอื่นอีก นอกจากพุทธสมาคมที่นครซิดนีย์ ยังมีพุทธสมาคมที่นครเมลเบอร์นและนครบริสเบนก่อนหน้าที่ท่านนาราทมหาเถระจะไปแสดงธรรมเทศนาที่นครโฮบาร์ตอันเป็นนครหลวงของเกาะแทสเมเนียนั้น ยังไม่มีพุทธสมาคมที่นครโฮบาร์ต หลังแต่นั้น

จึงได้มีพุทธสมาคมแห่งนครโฮบาร์ต โดยรวบรวมสมาชิกได้ ๑๕ คน ในปัจจุบันจึงมีพุทธสมาคมรวม ๔ สมาคมในออสเตรเลีย รายงานจากออสเตรเลียกล่าวว่า ธรรมเทศนาของท่านนาราทมหาเถระได้รับความสนใจจากชาวออสเตรเลียอย่างเป็นที่น่าพอใจยิ่ง ซึ่งเวลาสองสัปดาห์แรกมีผู้เปลี่ยนจากศาสนาเดิมมานับถือพุทธศาสนา ๓๐ คน มีบุคคลมาขอสนทนาธรรมกว่า ๑๐๐ ราย และท่านมหาเถระได้รับนิมนต์ให้ไปเทศน์จากกลุ่มบุคคลและสมาคมต่าง ๆ หลายครั้ง

ท่านนาราทมหาเถระได้กล่าวในคำสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า *"อาตมภาพได้กล่าวแก่บุคคลผู้มาฟังธรรมเทศนาว่า พุทธศาสนามิใช่ religion (หมายถึงว่ามิใช่ศาสนาตามความหมายที่ชาวตะวันตกเข้าใจ) หากเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตตามความเป็นจริง"* และท่านได้กล่าวต่อไปว่า *"อาตมภาพมิได้มาเพื่อแสวงหาผู้กลับใจมาถือศาสนาพุทธ อาตมภาพได้มา ณ ผืนแผ่นดินนี้เพียงเพื่อจะแพร่ธรรมโอภาส (enlightenment) สัจธรรมย่อมนำสาวกเข้ามาเองตลอดเวลา ๒,๕๐๐ ปี ไม่มีเลือดสักหยดเดียวได้เสียไปเพื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และไม่มีการบังคับข่มขืนใจผู้หนึ่งผู้ใดให้มานับถือพุทธศาสนา"*

ในเดือนพฤษภาคม เลขาธิการพุทธสมาคมแห่งซิดนีย์แถลงว่า สมาคมมีสมาชิก ๑๑๐ คน และสมาคมได้ดำริที่จะสร้างวิหารขึ้นในนครซิดนีย์ เพื่อภิกษุจะได้มาพำนักอยู่เป็นประจำ และทำการเผยแผ่พระธรรมให้งอกงามไพบูลย์สืบไป (เก็บความจากรายงานของเลขาธิการพุทธสมาคมแห่งซิดนีย์และรายงานของมาจอรี่ ทอมป์สัน ใน The Sangayana ฉบับเมษายนและพฤษภาคม ๑๙๕๕)

ยังมีความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับพุทธศาสนาในต่างประเทศที่น่าสนใจและควรนำมาเล่าสู่กันฟังอีก เช่นเรื่องของชาวพุทธในนครเวียนนา ประเทศออสเตรีย เป็นอาทิ เขาเหล่านั้นต้องใช้ความขวนขวายในการที่จะเข้าถึงธรรมของพุทธศาสนาด้วยความยากลำบาก เพราะเขาขาดแคลนหนังสือธรรมะ และไม่มีสงฆ์ที่จะให้คำสอน และแสดงการปฏิบัติธรรมให้เห็นเป็นแบบอย่าง แต่ถึงเช่นนั้น เขาก็ได้พากเพียรโดยไม่ลดละที่จะแสวงหาความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพุทธศาสนา พวกเขาหันเข้ามานับถือพุทธศาสนาก็เพื่อที่จะนำสัจธรรมในพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของเขา พฤติกรรมและความมุ่งหมายของเขาเป็นที่น่าเลื่อมใสและน่าอนุโมทนายิ่งนัก

ความงามของสัจธรรม เป็นความงามที่ไม่มีความงามใดจะเสมอเหมือน ชาวพุทธที่แท้เป็นผู้เสาะแสวงความงามของสัจธรรม แล้วก็นำความงามของสัจธรรมนั้นมาบรรจุลงในชีวิตเพื่อที่จะได้มีชีวิตที่งามด้วยสัจธรรม

ชาวพุทธมิใช่เป็นผู้คิดฝันเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ มิใช่เป็นผู้นั่งฝันนอนฝันถึงโชคชะตาราศี และก็มิใช่เป็นผู้ที่หลงงมงายอยู่กับประเพณี พิธีรีตองอันไร้แก่นสาร สิ่งที่เรียกว่า วาสนา บารมีตามความหมายของพุทธศาสนานั้น มิใช่เป็นสิ่งที่ลอยมาเอง หรือโดยการบันดาลของเทพยดา หากหมายถึงผลแห่งการกระทำของบุคคล ดังพุทธภาษิตว่า *"บุคคลไม่ได้เป็นคนถ่อย คนดี เพราะชาติ หากเป็นเพราะการกระทำ"*

ด้วยเหตุนี้ ชาวพุทธที่แท้จึงเป็นผู้ที่มั่นคงต่อการปฏิบัติ มีแต่การปฏิบัติเท่านั้นที่จะนำผลดีหรือร้ายมาสู่ชีวิต เมื่อประสงค์จะได้ถึงกระแสธรรมของพระพุทธเจ้า ก็จะต้องปฏิบัติธรรมตามระบบวิธีที่พระองค์ได้บัญญัติไว้ เราจะบรรลุธรรมด้วยการไม่ปฏิบัติธรรมหาได้ไม่ เราจะเป็นคนชอบธรรมขึ้นมาด้วยการแสดงสุนทรพจน์หรือให้โอวาทผู้อื่นในสิ่งที่เราไม่มีตามโอวาทนั้นเลยหาได้ไม่

จิตใจของชาวพุทธเป็นจิตใจของผู้แสวงสัจธรรมและของนักปฏิบัติ เป็นจิตใจของผู้ที่มั่นคงในธรรมเมตตาและในความไม่เบียดเบียนสัตวโลกด้วยกัน จิตใจเช่นนี้เมื่อจะพิจารณาการดำเนินชีวิตในทางโลก ก็ย่อมมองให้ซึ้งลงไปในภาวะแห่งชีวิตของชาวโลก และย่อมแสวงหาแต่สัจธรรมเพื่อที่จะนำความงามของสัจธรรมนั้นมาบรรจุลงในชีวิตของชุมนุมมนุษย์ จิตใจเช่นนี้ย่อมปฏิเสธการกระทำทั้งปวงที่เป็นไปในทางเบียดเบียน และก่อความทุกข์ยากแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

"กะดึงทอง"

สิงหาคม ๒๔๙๙

๔

บัดนี้จะสนทนาถึงเรื่องที่เราทุกคนมีความสนใจร่วมกัน จะสนทนาถึงปัญหาข้อใหญ่ที่แนบเป็นเนื้อเดียวกับชีวิตของคนเราตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เป็นปัญหาที่มนุษย์ได้พยายามขบและปลดเปลื้องเสียจากชีวิต นับตั้งแต่ได้เริ่มมีมนุษย์ขึ้นมาในโลกตราบถึงบัดนี้ และก็เป็นปัญหาที่เป็นเป้าหมายของพุทธศาสนาที่จะขบและปลดเปลื้องเสียจากชีวิตเช่นกัน ทั้งคำตอบของพุทธศาสนาต่อปัญหาข้อนี้ ก็เป็นคำตอบที่หมดจดสมบูรณ์ รวมทั้งได้เสนอข้อปฏิบัติอันจะอำนวยผลอย่างแน่นอนจริงจังไว้ด้วย

อันที่จริงผู้เขียนยังประสงค์จะเขียนถึงเรื่องที่ว่า พุทธศาสนาคืออะไรโดยกว้างขวาง รวมทั้งการนำเรื่องความเคลื่อนไหวของพุทธศาสนาในหมู่ชาวตะวันตก และในหมู่เพื่อนบ้านมาเล่าสู่กันฟังอีก เพื่อเพิ่มพูนศรัทธาและความเข้าใจอันถูกต้องถ่องแท้ในพุทธศาสนาต่อไป

แต่ผู้เขียนได้กำหนดว่า จะเขียนสลับกันไปกับการเข้าสู่ปัญหาและข้อธรรมที่จำเป็น และเป็นคุณอันใหญ่แก่การดำเนินชีวิตของเราโดยตรง

เรื่องที่ผู้เขียนจะนำมาเขียนในตอนนี้และตอนต่อไป คือเรื่องของการอ่านชีวิตออกมาตามที่ชีวิตได้เป็นอยู่จริง ท่านอาจจะได้ยินคำกล่าวที่ว่า ชีวิตคือละคร ชีวิตคือการต่อสู้ ชีวิตคือเกม ชีวิตคือความหวานชื่น (ในขณะที่คนหนึ่งสมหวัง) ชีวิตคือความบ้าบอคอแตก (ในขณะที่คนหนึ่งผิดหวัง) หรืออาจจะเป็นคำกล่าวชนิดหรูหราว่า ชีวิตคือลานรัก ชีวิตคือลานรบ และอื่น ๆ อีก สุดแต่ว่าผู้ใดได้รับความตรึงตราจากอารมณ์อันใดมา ก็กล่าวคำพังเพยของตนลงไว้ ที่สอดคล้องกันก็มี ที่ขัดแย้งกันก็มี แต่องค์ศาสดาของพุทธศาสนาได้ชี้ไว้เป็นข้อสำคัญข้อหนึ่งว่า *ตามที่ชีวิตได้เป็นอยู่จริงนั้น ชีวิตคือรังของความทุกข์* บางท่านอาจจะรู้สึกอ่อนใจขึ้นมาทันทีและรำพึงว่า ไม่อยากจะให้พระศาสดามาชี้ไว้เช่นนั้นเลย ทำไมหนอไม่ทรงชี้ว่า ชีวิตคือรังของความสุขชีวิตคือลานแห่งความรัก ก็จะทำอย่างไรได้เล่า เมื่อจะต้องชี้ถึงสภาพของชีวิตตามที่เป็นอยู่จริง เมื่อจะต้องชี้ถึงความแท้จริงอันลึกในชีวิต มิใช่เป็นการชี้ถึงสิ่งที่เราอยากจะให้เป็น แต่มันก็เป็นไปไม่ได้ การชี้ของพระศาสดาต่อสภาพชีวิต เป็นการชี้ที่แตกต่างจากการชี้ของคำพังเพยต่าง ๆ เพราะว่าคำพังเพยทั้งหลายที่มีผู้รำพึงออกมา ไม่ว่าจะเป็นคำรำพึงของคนธรรมดา ของกวี หรือของนักปราชญ์ก็ตาม ย่อมเป็นคำรำพึงออกมาในขณะที่จิตเอียงหนักไปสู่อารมณ์อันใดอันหนึ่ง ในขณะที่จิตห่อหุ้มไว้ด้วยความรักหรือความชัง หรือด้วยความหลง แต่พระศาสดาได้ชี้หรืออ่านสภาพชีวิตออกมาในขณะที่จิตของพระองค์ผ่องใสปราศจากมลทินทั้งปวง

บางท่านอาจจะคิดข้องใจว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงมองดูชีวิตในแง่ร้ายเช่นนั้นเล่า มิใช่เช่นนั้นหรอกท่าน มิใช่ทั้งในแง่ร้ายหรือในแง่ดีที่พุทธศาสนาได้มองดูชีวิต *พุทธศาสนาได้มองดูชีวิตในแง่ของความเป็นจริง* อย่างเดียว และผลของการมองในทิศทางเช่นนั้นจะปรากฏเป็นสิ่งที่ดีหรือร้ายก็ตาม จะเป็นที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจของมนุษย์ก็ตาม แต่ว่าสิ่งนั้นย่อมมีอยู่ เป็นอยู่ตามจริงเช่นนั้น ดังพุทธดำรัสว่า *"ตถาคตจักเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมมีอยู่ เป็นอยู่ตามธรรมชาติของมัน"*

ชีวิตนั้นเมื่อได้มองเจาะลงไปให้ลึกถึงที่สุดของมันแล้วก็จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากเป็นรังของความทุกข์

ในขณะที่เราป่วยอยู่ และนายแพทย์ได้บอกแก่เราว่า เราเป็นคนป่วย และเมื่อเราป่วยเป็นวัณโรค นายแพทย์ได้ตรวจอาการของเราแล้ว ได้บอกแก่เราว่า เราป่วยเป็นวัณโรค

ดังนี้ นายแพทย์ได้มองดูชีวิตในแง่ร้ายหรือ? เราก็ต้องตอบว่า ไม่ใช่ ข้อนั้นไม่เกี่ยวกับการมองดูชีวิตในแง่ร้าย แต่เป็นเรื่องที่นายแพทย์ได้บอกถึงภาวะแห่งร่างกายของเราตามที่เป็นอยู่จริง ฉันใด นายแพทย์บอกอาการป่วยของเราตามเป็นจริง ฉันนั้น พุทธศาสนาได้ชี้สภาวะแห่งชีวิตของคนเราไปตามความเป็นจริง ในเมื่อได้ชี้ว่า ชีวิตคือรังของความทุกข์

ในระหว่างสองสิ่งนี้ คนเราจะเลือกเอาข้างไหน กล่าวคือ ในขณะที่เขาป่วยเป็นวัณโรค ได้มีผู้บอกกับเขาว่า เขาไม่ป่วยเจ็บเป็นอะไรเลย เขาได้รับความสบายใจ ในขณะที่ได้รับคำบอกเล่าและในชั่วระยะเวลาที่โรคร้ายนั้นยังมิได้ทำการเบียดเบียนเขาอย่างหนัก แล้วเขาก็ประพฤติตัวเหมือนกับคนผู้ร่างกายปรกติ ครั้นแล้วในไม่ช้าความจริงที่วัณโรคได้คุกคามเบียดเบียนชีวิตของเขาอยู่ จะสำแดงผลของมันให้ประจักษ์ แล้วชีวิตของเขาก็ดับไปเพราะความหลง อีกข้างหนึ่งในขณะที่เขาป่วยเป็นวัณโรค นายแพทย์ได้ตรวจอาการของเขาแล้ว บอกว่าเขาป่วยเป็นวัณโรคและได้แนะนำการรักษาตัวแก่เขาอย่างถี่ถ้วน แล้วเขาก็ปฏิบัติรักษาตัวตามที่นายแพทย์ได้แนะนำทุกประการ ในกาลต่อมาอาการป่วยของเขาก็ทุเลาลง และพ้นจากความป่วยในที่สุด ในสองประการนี้ วิญญูชนทั่วไปย่อมเลือกเอาข้างต้องการทราบความเป็นจริงในอาการป่วยเจ็บของตน เพื่อที่จะได้รักษาตัวให้ถูกต้อง อันจะเป็นทางให้ได้คืนมาซึ่งสุขภาพ แม้ว่าการรับทราบความจริงเช่นนั้นจะไม่เป็นของสนุกในชั้นต้น แต่ก็จะเป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตในภายหลัง ในทางกลับกัน หากว่าผู้ใดปฏิเสธหรือหันหลังให้แก่ความเป็นจริงแล้ว ก็มีแต่จะประสบทุกขโทษอันใหญ่ที่จะติดตามมาเป็นผลอันแน่นอนตามเป็นจริงที่ใคร ๆ ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้

การรับรู้ความเป็นจริงในกรณีทั้งหลายนั้น ย่อมเป็นการเกื้อกูลทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ย่อมเป็นเครื่องบรรเทาหรือตัดโมหะคือความหลงเสียได้ บัณฑิตย่อมนับถือการรับรู้ความเป็นจริงว่า เป็นยอดโอสถของการบำบัดทุกขโทษนานาชนิด ทั้งในชีวิตของแต่ละคนและชีวิตของสังคม ปราศจากการรับรู้ความเป็นจริงแล้ว การบำบัดรักษาย่อมมีไม่ได้ การแสวงหาความเป็นจริงเพื่อนำมาใช้ให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตนั้น เราจะเลือกรับเอาแต่เฉพาะปรากฏการณ์หรือคำอธิบายปรากฏการณ์แต่เฉพาะที่ชอบใจเราเท่านั้น แล้วก็สรุปเอาว่า นั่นคือความเป็นจริง ดังนี้ ย่อมไม่ใช่ทางที่จะนำเราไปสู่สัจจะ เราจะต้องตัดความลำเอียง ความยึดถือที่ติดข้องอยู่ในใจมาช้านานออกไป จะต้องตัดความชอบใจและความไม่ชอบใจส่วนตัวออกไปเสียก่อน เราจึงจะเข้าถึงความจริงได้

ในฐานที่เราเคยชินกับชีวิตของการอยู่ร่วมกัน ถ้าจะนำเรื่องของสังคมมาพิจารณา

เทียบเคียงดู เราก็น่าจะเล็งเห็นคุณค่าของการรับรู้ความเป็นจริงเด่นชัดขึ้น ต่างว่าในสังคมหรือในบ้านเมืองใด คนส่วนใหญ่มีแต่ความอดอยากปากแห้ง และคนส่วนน้อยเสวยบรมสุขด้วยการเบียดเบียนรีดนาทาเร้นเอาไปจากคนส่วนใหญ่ ความทุจริตคอร์รัปชั่นเป็นของปกติธรรมดา ส่วนความสุจริตซื่อตรง ถูกนับเป็นข้อยกเว้น ในบ้านเมืองนั้นดกดื่นไปด้วยพวกอลัชชี (ผู้ปราศจากอาย) ในทางการเมือง หิริโอตตัปปะถูกย่ำยี อสัตยธรรม ความตลบแตลงกลายเป็นธงชัยของสังคมที่ถูกชักขึ้นไปโบกสะบัดพลิ้วอยู่เหนือยอดเสาสูงเด่นเห็นทั่วทิศ ในบ้านเมืองที่ความเป็นจริงมีอยู่เช่นนี้ การกล่าวอย่างใด การชี้ว่าอย่างใดจึงจะเป็นคุณประโยชน์แก่ผู้คนในบ้านเมืองนั้นเล่า? ใคร ๆ ก็คงจะเห็นว่า การกล่าวความจริง การชี้ลงไปตามความเป็นจริงว่าภาวการณ์ในบ้านเมืองนั้นเป็นอยู่อย่างไร รวมทั้งการที่คนทั้งหลายจะพึงพยายามรับรู้ในความเป็นจริงเหล่านั้น ย่อมจะเป็นคุณประโยชน์แก่เขา เพราะว่าต่อเมื่อเขาได้รับรู้ว่าความจริงมีอยู่ฉันใดแล้ว เขาจึงจะมีโอกาสดำเนินการแก้ไข ปลดเปลื้องความทุกข์ยากและความชั่วร้ายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในบ้านเมืองของเขาได้ การรับรู้นั้นจะนำเขาไปสู่ความคิดค้นหาทางเพื่อแก้ไขปรับปรุงสังคมที่เขาอยู่ ให้ไปสู่สถานะที่ผาสุกกว่าเดิม และได้รับความนับถือจากชาวชาติอื่น หากว่าแทนการชี้และการรับรู้ความเป็นจริงเหล่านี้ กลับมีแต่การพยายามปกปิดความจริง การบิดเบือนความจริง การหันหลังให้แก่ความจริง โดยการปลอบใจตนเอง การหลอกลวงตนเองหรือการพยายามหันเหความสนใจของผู้คนให้ไปสู่ความเท็จหรือความไร้แก่นสารดังนี้แล้ว ทุกขโทษและความชั่วร้ายต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามเป็นจริง ก็ย่อมจะไม่ได้รับการพิจารณาแก้ไขให้เบาบางลง และก็มีแต่จะทับทวีขึ้น บ้านเมือง ศาสดา อันหมายถึงว่าได้เพียรที่จะน้อมเอาธรรมมาบรรจุไว้ในใจเราตามกำลังที่จะทำได้ ระบบหรือวิธีการปฏิบัติธรรมอันมีประสิทธิภาพนั้น มีอยู่ในคำสอนของพุทธศาสนาอย่างแจ่มแจ้งหมดจดแล้ว และหัวข้อธรรมที่จะพึงศึกษาและนำมาปฏิบัติเพื่อบรรลุสันติสุขและอิสรภาพอันไพบูลย์ตามเป้าหมายของพุทธศาสนานั้นเล่า หากจะคัดเอาแต่ข้อธรรมที่จำเป็นแก่การภาวนาหรือการปฏิบัติ หรือนัยหนึ่งการตรึกตรองตามให้เห็นจริงนั้นแท้จริงก็มิได้มีอยู่มากมายนัก และแท้จริงก็มีอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และก็อยู่ในวิสัยที่เราจะศึกษาทำความเข้าใจให้ถูกต้องได้ในชั่วเวลาไม่นานเลย เป็นแต่ว่าเมื่อเราได้ศึกษาแล้วก็จำจะต้องนำไปปฏิบัติต่อไปเท่านั้น มีแต่การปฏิบัติตามธรรมเท่านั้น ธรรมอัน *“งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด”* จึงจะบังเกิดผลได้จริงแก่ชีวิตของเรา ผู้ประกาศตนว่าเป็นผู้เคารพธรรมของพระศาสดา หากปราศจากความขวนขวายปฏิบัติธรรมตามส่วนแล้ว การนับถือพุทธศาสนาของผู้ที่เรียกตนเองว่าพุทธศาสนิกก็เป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย

ธรรมเทศนาอันปรากฏในธัมมจักกัปปวัตนสูตร หรือเอามายึดถือว่า นั่นคือความ

เป็นจริงทั้งหมด หรือบางทีก็มีท่านที่เป็นผู้คงแก่เรียนได้กล่าวชี้ไว้ต่างกัน และเราก็ไม่อาจจะเลือกได้ว่าอันไหนถูกอันไหนผิด นี้ก็เป็นปัญหาในขั้นหนึ่ง เมื่อเกิดมีปัญหาขึ้นแล้วก็เป็นกิจของเราที่จะต้องทำการศึกษาค้นคว้าให้รู้แน่ว่าความเป็นจริงมันคืออะไร แต่ปัญหาที่ยุ่งยากกว่านั้นและสำคัญกว่านั้น ก็คือเมื่อเราได้ทราบตามเป็นจริงว่า อะไรเป็นอะไรแล้ว เราควรจะจัดการกับความเป็นจริงนั้นอย่างไรต่อไป ควรจะหาทางแก้ทางออกจากสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นโทษเป็นภัยแก่ชีวิตนั้นอย่างไร ทั้งในส่วนที่เกี่ยวแก่ชีวิตของแต่ละคน และชีวิตของส่วนรวม ในส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตของคนส่วนรวมหรือชีวิตของสังคมนั้น เป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์สังคมที่ศึกษาค้นคว้าในปัญหาสังคมจะตอบ ซึ่งเราจะผ่านไป ส่วนพุทธศาสนานั้น ตอบปัญหาสำหรับให้แต่ละคนนำไปแก้ไขด้วยตนเอง คำตอบของพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่แต่ละคนจะนำไปปฏิบัติ *คำตอบของพุทธศาสนาจะเป็นผลเฉพาะแก่ผู้ที่ปฏิบัติตามธรรมของพุทธศาสนา* อย่างไรก็ดี หากมีผู้ปฏิบัติตามธรรมของพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากความสงบเย็นอันแผ่ออกไปจากผู้ประพฤติธรรม ก็ย่อมส่งผลไปถึงสังคมตามส่วน ในทางกลับกัน หากผู้ปฏิบัติตามธรรมมีเป็นจำนวนน้อย ผลที่จะสะท้อนไปถึงสังคมก็มีแต่เพียงเล็กน้อย นี่ก็เป็นข้อความจริงอันหนึ่งที่ผู้มีศรัทธาในพุทธศาสนาไม่ควรจะลืมเสีย ด้วยเหตุว่า มาตรแม้ "กรุงราชคฤห์ก็มีอยู่ ทางไปสู่กรุงราชคฤห์ก็มีอยู่ ตัวท่านผู้ชี้ทางก็มีอยู่" แต่บุรุษอันท่านผู้เจนทางไปสู่กรุงราชคฤห์ได้บอกหนทางให้แล้วอย่างถี่ถ้วน "กลับถือเอาทางผิด หันหลังให้กรุงราชคฤห์ไป" ด้วยประการดังนั้น บุรุษผู้นั้นก็ไม่มีวันจักไปถึงกรุงราชคฤห์ได้ ในกรณีเช่นนี้ วิทยาศาสตร์สังคมอันสามารถจะแก้ไขความทุกข์และความเบียดเบียนในสังคม ให้บรรเทาเบาบางลงได้ตามวิถีทางของโลกนั้น จึงคงเป็นสิ่งจำเป็นแก่สังคมแก่มวลชนจำนวนมหึมาอยู่ และจึงคงเป็นสิ่งจำเป็นแก่ผู้ที่ดำเนินชีวิตในทางโลกจะพึงศึกษาและแสวงหาสัจธรรมเท่าที่จะพึงแสวงหาได้อย่างดีที่สุดในทางโลก ประกอบกับบรมสัจธรรมของพุทธศาสนา ปรับปรุงแก้ไขสังคมที่เขาได้ร่วมอยู่ให้เป็นสังคมที่มีความทุกข์และความเบียดเบียนน้อยลงกว่าเดิม

การที่มีคำกล่าวว่า ชีวิตคือละคร หรือโลกคือละคร ก็ดี หรือ ชีวิตคือการต่อสู้ ก็ดี แท้จริงในคำเหล่านั้นเองก็ได้แฝงความหมายของความทุกข์ไว้พร้อมแล้ว ชีวิตคือละคร ก็คือชีวิตที่มีแต่มายา มีแต่ความลวงตาลวงใจ ชีวิตคือละคร ก็คือชีวิตที่มีแต่ความสมมุติ ชีวิตที่ดำเนินไปโดยปราศจากแก่นสารและความจริง ชีวิตคือละคร ก็คือ ชีวิตแห่งความเปลี่ยนแปลงชีวิตที่โลดเต้นกระดอนขึ้นกระดอนลงราวกับกระดานหกไปวันหนึ่ง ๆ และมันก็คือชีวิตแห่งอนิจจัง ความไม่เที่ยงนั้นเอง ชีวิตคือการต่อสู้ ก็คือ ชีวิตของการกระเสือกกระสนดิ้นรนชีวิตที่นอนตาไม่หลับ ชีวิตที่ปราศจากความสงบ ชีวิตที่มั่นหมายในความชนะ อันนำไปสู่

ความโทมนัสเมื่อผิดหวัง และเมื่อสมหวังก็นำไปสู่การก่อเวรและจองเวร ชีวิตเช่นที่กล่าวนี้ก็หนีความหมายของความทุกข์ไปไม่พ้น เพราะฉะนั้น เมื่อพุทธศาสนาชี้ว่า ชีวิตคือรังของความทุกข์ ข้อชี้ของพุทธศาสนาก็มิได้ห่างไกลไปจากความรู้สึกอันแท้จริงของคนทั้งหลายเลย เพียงแต่ว่าคนทั้งหลายได้เลือกเฟ้นถ้อยคำที่ไม่ก่อความสะดุ้งสะเทือนใจมากล่าวสู่กันฟัง เลือกเฟ้นถ้อยคำที่ดูเป็นสง่านิด ๆ และเป็นเครื่องปลอบใจหน่อย ๆ มากล่าวสู่กันฟัง พอให้เกิดความคึกคะนองใจ ที่จะฟันฝ่าความทุกข์ที่สังหรณ์อยู่ในใจแล้ว ก็เหมือนกับพวกนักเลงที่นัดไปตีฟันกัน ก็จำต้องดื่มสุราบำรุงขวัญไปเสียก่อน เพราะรู้อยู่ว่าการตีฟันกันนั้นว่ากันตามที่จริงใจมันก็มิใช่เป็นเรื่องของความผาสุก แต่มานะความถือตัวอันเป็นภูผาแห่งความหลง ผลักดันไปก็จำต้องไป เพื่อจะเบือนหน้าจากความทุกข์ที่เรียงรายอยู่ตามเส้นทางของชีวิตและที่สังหรณ์อยู่ในใจ คนเราก็ใช้ความเก๋ของถ้อยคำแทนน้ำสุรา

แต่พระบรมศาสดาเป็นมหาวีรบุรุษ เมื่อค้นคว้าจนได้ทราบความจริงว่า ชีวิตคือรังของความทุกข์แล้ว ก็ประกาศการค้นพบนั้นออกมาด้วยถ้อยคำที่ตรงกับความเป็นจริง ไม่หลีกเลี่ยงเบี่ยงบ่าย เมื่อทรงเห็นว่าชีวิตเป็นทุกข์ ก็กล่าวว่า ชีวิตเป็นทุกข์ เมื่อทรงเห็นว่าร่างกายเป็นที่ชุมนุมของความโสโครกปฏิกูลก็กล่าวเช่นนั้น เมื่อพระสาวกรูปหนึ่งมีความพึงใจในสรีระของพระองค์ และเพลินชมพระโฉมไม่วางตา ก็ตรัสเตือนด้วยคำตรงว่า *"ประโยชน์อันใดด้วยการมานั่งแต่ดูร่างกายอันเป็นของเน่านี้"*

หากเรารับรู้ตามความเป็นจริง ตามคำสอนของพระบรมศาสดาว่า ชีวิตคือชุมนุมของความทุกข์แล้ว เราก็ไม่จำเป็นจะต้องรับรู้ด้วยความสะดุ้งตกใจแต่อย่างใด เพราะว่าพระบรมศาสดาได้ทรงค้นคว้าจนถึงที่สุดของความจริงในชีวิตแล้ว ประมวลวิชาอันว่าด้วยเรื่องของความทุกข์นั้น ได้ทรงค้นคว้าจนสิ้นแล้ว ที่ทรงค้นพบนั้นก็มิใช่แต่เพียงได้พบว่า ชีวิตคือความทุกข์เท่านั้น หากยังได้พบว่า จะดับทุกข์นั้นได้อย่างไรด้วย ทั้งความดับทุกข์ที่ทรงค้นพบนั้นก็มิใช่เป็นความดับทุกข์ชั่วครู่ชั่วยามที่คนทั้งหลายมีวิธีดับต่าง ๆ กัน คือดับด้วยน้ำสุราบ้าง ดับด้วยการไปดูหนังดูละคร ดับด้วยการพนัน ด้วยการไปสโมสร ไปออกกำลังที่สนามกีฬา หรือที่สุดไปดับในซ่องโสเภณี และที่ทรงค้นพบนั้นก็มิใช่เป็นการดับแต่บางส่วน หากเป็นการดับทุกข์อย่างสนิท เป็นการดับโดยรอบ ดับโดยสิ้นเชิง ไม่เหลือเชื้อของความทุกข์ที่จะคุขึ้นมาอีกในชีวิต ดังนี้คำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า ชีวิตเป็นที่ชุมนุมของความทุกข์นั้น จะเป็นคำสอนในแง่ร้ายที่ตรงไหนเล่า? จะเป็นสิ่งที่น่ากลัวน่าสะดุ้งตกใจที่ตรงไหนเล่า? เมื่อเรารู้ว่าชีวิตคือรังของความทุกข์แล้ว เรายังรู้ต่อไปอีกว่า มีวิธีที่จะรื้อทำลายรังของความทุกข์นั้นให้หมดสิ้นไปจากชีวิตของเราได้ และวิธีนั้นเราก็สามารถจะเรียนรู้และนำมาปฏิบัติให้เกิดผลแก่ชีวิตของเราได้จริง ดังนั้น แทนที่เราจะนึกหวาด

กลัวคำสอนเช่นนั้น เรากลับน่าจะเต็มใจโผเข้าไปหาคำสอนเช่นนั้นด้วยความปรีดามิใช่หรือ?

อย่างไรก็ดี พึงเป็นที่เข้าใจว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์ได้ทรงนำออกประกาศสั่งสอนแก่มวลมนุษย์นั้น มิได้มีพระประสงค์จะให้คนทั้งหลายรับไว้ในทำนองที่ถูกยัดเยียดให้รับหรือเชื่อถือในธรรมนั้น เพราะเหตุแต่เพียงว่าเป็นคำสอนของพระบรมศาสดาผู้ทรงสัพพัญญุตาญาณ หากทรงประสงค์ให้คนทั้งหลายรับไว้ด้วยการตรองเห็นว่าเป็นความจริงตามนั้น ด้วยว่าพระธรรมทุกข้อที่ประกาศโดยพระศาสดานั้น ย่อมประกอบด้วยสันทิฏฐิโกเป็นคุณลักษณะ คือ *เป็นธรรมอันบุคคลพึงเห็นได้ด้วยตนเอง* กล่าวคือ เมื่อได้ฟังในครั้งแรกอาจจะยังสงสัยแคลงใจอยู่ เหตุว่าแย้งกับความเห็นที่เคยได้ยึดถือมาแต่เดิม ต่อเมื่อได้นำมาตรองมาใคร่ครวญทบทวนดูแล้ว ก็จักเปลี่ยนความเข้าใจและเห็นจริงตามนั้น ด้วยเหตุดังนี้จึงสมควรที่เราจะทำการพิจารณากันเสียก่อนว่า ชีวิตนี้ประกอบด้วยความทุกข์ หรือนัยหนึ่งเอียงหนักไปข้างเป็นความทุกข์จริงหรือไม่ ในการพิจารณาปัญหาข้อนี้ ผู้เขียนคิดว่าถ้าเราพิจารณาจากทรรศนะทางโลก ไปเชื่อมต่อกับทรรศนะทางธรรม น่าจะทำให้ชาวเราผู้มีชีวิตผูกพันอยู่กับโลกเข้าใจปัญหาข้อนี้ได้แจ่มแจ้งกว่าที่จะตรงเข้าสู่ทรรศนะในทางธรรมโดยพลัน เพราะทรรศนะในทางธรรมนั้น โดยปรกติย่อมอยู่ห่างไกลจากความคิดนึกของเรา

ในความเข้าใจของคนทั่วไป เราคิดเห็นกันว่า ชีวิตนี้ย่อมประกอบด้วยความทุกข์และสุข มีทุกข์เหมือนกัน แต่ก็ระคนด้วยความสุข การรับรู้ว่าชีวิตเป็นเช่นนี้ เป็นการรับรู้จากความเคยชินในความนึกคิดที่ได้เป็นมาในกาลอันยืดยาว เป็นการรับรู้จากการที่ได้ยินกล่าวกันมา แล้วก็กล่าวกันไป และเมื่อได้มองดูชีวิตที่ได้ดำเนินไปต่อหน้าต่อตาด้วยสายตาที่ไม่ประกอบด้วยการหยั่งลงไปในชีวิตให้ลึกซึ้งแล้ว ก็ออกจะเห็นเป็นเช่นนั้นก็เหมือนกับที่คนทั้งหลายมองดูทิวาและราตรี แล้วก็กล่าวกันว่า พระอาทิตย์ขึ้น พระอาทิตย์ตก เรามองเห็นการปฏิบัติหน้าที่ของพระอาทิตย์ว่าเป็นเรื่องของการขึ้นจากฟากฟ้าข้างหนึ่งแล้วก็ไปตกยังอีกฟากฟ้าหนึ่ง แต่ตามความเป็นจริงนั้น พระอาทิตย์หาได้ทำหน้าที่ในการขึ้นและตกอย่างใดไม่ มันเป็นเรื่องของโลกที่หมุนไปรอบตัวเอง ขณะที่โลกหมุนไปนั้น เมื่อส่วนใดของโลกหันเข้าหาดวงอาทิตย์ ส่วนนั้นของโลกก็ได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์และสมมุติเรียกกันว่าเป็นเวลากลางวัน และส่วนที่ไม่ได้รับแสงสว่างยังมืดอยู่ ก็สมมุติเรียกกันว่าเป็นเวลากลางคืน นี้เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่พวกนักเรียนของเราหรือที่พวกเราผู้เคยเป็นนักเรียนได้เรียนกันมาแล้ว แต่ผู้ที่ไม่ได้เรียนก็คงจะเข้าใจว่า เรื่องกลางคืนกลางวันนั้น เป็นเรื่องของพระอาทิตย์ขึ้น พระอาทิตย์ตกอยู่นั่นเอง แม้ผู้ที่เรียน

มาแล้วก็ดี แต่เมื่อเคยชินกับคำที่กล่าวกันอยู่เสมอว่า พระอาทิตย์ขึ้น พระอาทิตย์ตกก็อาจเผลอไป ยึดเอาความสมมุติแทนความเป็นจริงไปก็ได้ (ความเปรียบทำนองนี้ ท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตท่านหนึ่งเคยยกขึ้นกล่าวไว้) ปรากฏการณ์บางอย่าง บางทีเป็นสิ่งลวงตาเรา และนำเราไปสู่ความเข้าใจหรือความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริง ดังที่เราจะพบในวิชาต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งที่เรียกว่า "กำไร" ในวงการเศรษฐกิจหรือการค้านั้น คนทั้งหลายมักแลเห็นไปว่า กำไรนั้นก็คือส่วนที่เจ้าของทุนบวกลงไปในราคาสินค้า หรือนัยหนึ่งเป็นส่วนที่เขาได้เพิ่มเติมลงไปอีกเล็กน้อยจากส่วนที่เขาได้ลงทุนประกอบสินค้าขึ้นมา แต่เศรษฐศาสตร์จะบอกเราว่า ตามความเป็นจริงนั้น ที่มาของสิ่งที่เรียกว่า "กำไร" นั้น มิได้เป็นดังที่คนทั้งหลายเข้าใจกัน ตามความเป็นจริง สิ่งที่เรียกว่า "กำไร" มีที่มาจากการที่เจ้าของทุนถือเอาประโยชน์จากพวกคนงานหรือรีดเอามาจากน้ำพักน้ำแรงของพวกคนงาน ซึ่งเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งที่เรียกว่า ค่าส่วนเกิน หรือ Surplus value ขึ้นมา นี้เป็นความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ และนี้ก็เป็นตัวอย่างอีกอันหนึ่งที่จะเป็นข้อเตือนใจเราว่า ความนึกคิดตามความเคยชินของเรานั้น อาจเป็นความนึกคิดที่ผิดไปจากความเป็นจริงได้

ในยามป่วย โดยเฉพาะในยามป่วยที่เกิดจากความปวดทั้งหลาย เช่น ปวดท้อง ปวดศีรษะ หรือปวดฟันก็ตาม เมื่อความปวดได้คลายลง เราย่อมกล่าวว่า "สบายขึ้น" ความจริงคำว่าสบายที่เราได้เปล่งออกมานั้นหมายถึงว่า ทุกขเวทนาที่เกิดจากความปวดได้คลายลง นั่นก็หมายถึงว่าความทุกข์ได้ลดลง และความทุกข์ก็ยังคงมีอยู่ ความสบายที่เรากล่าวนั้น เราเพียงแต่กล่าวไปตามความเคยชินเท่านั้น เมื่อคนหนึ่งต้องอยู่ในหมู่คนที่เขาไม่ปรารถนาจะอยู่ร่วมด้วย และเมื่อคนเหล่านั้นได้ไปเสียจากเขา หรือเขาได้ไปเสียจากคนเหล่านั้น เขาจะกล่าวว่า "เป็นสุขขึ้น" นี้ก็เช่นกัน เป็นการกล่าวไปตามความเคยชินตามความสมมุติเท่านั้น ที่แท้นั้นก็เป็นแต่ว่า เขาได้เปลื้องทุกข์ไปได้ชั่วคราวจากการต้องอยู่ร่วมกับคนที่เขาไม่ปรารถนาจะอยู่ร่วมด้วยเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เมื่อมองเจาะเข้าไปจนเห็นความจริงในส่วนลึกของชีวิตแล้ว พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ในสากลโลกนี้มีแต่ *"ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้วหามีอะไรเกิด หามีอะไรดับไม่"*

เพราะฉะนั้น เมื่อคนเรากล่าวว่า "ชีวิตประกอบไปด้วยความสุขและความทุกข์" นั้น ตามจริงแล้วก็จะมีอยู่เป็นอันมากและมีอยู่บ่อย ๆ ที่คำว่าความสุขนั้น เพียงแต่เป็นคำที่ใช้แทนความหมายของทุกข์ที่ลดลงหรือแทนความทุกข์ที่เปลื้องไปได้ชั่วคราวหรือชั่วความทุกข์อันหนึ่งเท่านั้น แล้วเราก็จะถูกกระแสของโลกผลักไสให้เข้าไปเผชิญกับความทุกข์อันใหม่ต่อไป หลุดจากห่วงทุกข์อันหนึ่งไปสู่ห่วงทุกข์อีกอันหนึ่งซึ่งร้อยติดกัน

เหมือนลูกโซ่ เป็นทุกข์ใหญ่บ้างเล็กบ้าง หนักบ้างเบาบ้าง จนกว่าจะถึงกาลมรณะ อันเป็นการสุดสิ้นสายโซ่สายหนึ่ง และก็มิได้หมายความว่าจะจบสิ้นก็เพียงเท่านั้น โดยไม่มีลูกโซ่สายใหม่มาสืบต่อกันไปอีกในอนาคต

เมื่อความสุขที่เราเคยกล่าวถึงเป็นครั้งคราวได้กลายมาเป็นสิ่งที่มีความหมายแต่เพียงว่า มันคือความทุกข์ที่ลดลงหรือทุกข์ที่เปลื้องไปได้ชั่วคราวดังนี้แล้ว เราก็น่าจะคิดดูอย่างจริงจังสักหน่อยว่า สิ่งที่เราสมมุติขึ้นและได้ยึดถือกันมาว่าเป็นความสุขนั้น หน้าตาอันแท้จริงของมันคืออะไรกันแน่

เมื่อคนเรากล่าวว่า "ชีวิตประกอบด้วยความสุขและความทุกข์" นั้น แท้จริงแล้วคนเราส่วนมากมิได้เคยเพ่งพินิจลงไปในชีวิตอย่างจริงจังเลยว่า สิ่งที่เราเรียกว่า "ความสุข" นั้นมันคืออะไรแน่ มันเป็นแก่นสารเพียงใดแก่ชีวิต มันเป็นสิ่งงดงามยั่งยืนสักแค่ไหนเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ ถ้าพูดกันอย่างซื่อตรงแล้ว เราก็ต้องยอมรับว่าเราไม่ได้เคยคิดถึงเรื่องนี้อย่างจริงจัง และอย่างลึกซึ้งเลย แต่พระพุทธองค์ได้ทำการศึกษาและได้ทำการเพ่งพินิจในเรื่องนี้เรื่องเดียวเป็นเวลาถึง ๖ ปี ทั้งในระหว่าง ๖ ปีนั้นพระองค์ก็ได้ใช้เวลาหลับนอนแต่น้อยที่สุดเพียงคืนละ ๒-๓ ชั่วโมงเท่านั้น พระพุทธองค์ได้อุทิศเวลาที่ตื่นอยู่ทั้งหมดศึกษาค้นคว้าแต่เรื่องเดียว คือ เรื่องของความทุกข์ที่ครอบงำชีวิตอยู่ ทั้งยังได้ค้นคว้าว่า จะมีวิธีกำจัดความทุกข์ทั้งมวลได้อย่างเด็ดขาดอย่างไร ครั้นค้นคว้าตรวจสอบได้ผลแน่นอนแล้ว จึงได้นำผลของการค้นคว้าออกประกาศสั่งสอนด้วยพระมหากรุณาต่อมวลมนุษย์ เมื่อความจริงมีอยู่ว่าเราเองมิได้เคยทำการศึกษาเพ่งพินิจชีวิตอย่างจริงจังมาก่อนเลย และเมื่อพระศาสดาได้อุทิศชีวิตศึกษาเฉพาะเรื่อง ๆ เดียวนี้ด้วยอาการอันน่าเคารพเลื่อมใสดังกล่าวแล้ว และได้คำตอบอันหมดจดสมบูรณ์ของเรื่องนี้แล้ว จะไม่สมควรดอกหรือที่เราจะศึกษาคำตอบปัญหาชีวิตอันใหญ่หลวงที่ท่านผู้เป็นโลกนาถได้มอบไว้ให้แก่เราแล้ว

บางท่านอาจแย้งว่า การนำเอาเรื่องความสุขที่ชีวิตได้เชยชิมมาพูดกัน จะเป็นการดีกว่านำเอาเรื่องความทุกข์มาพูดกันกระมัง เพราะการพูดถึงความทุกข์มันทำให้เหี่ยวแห้งใจ คำแย้งเช่นนั้นก็จะเป็นข้อที่น่าฟังอยู่เหมือนกัน หากว่าเรามีเรื่องของความสุขที่เป็นแก่นสาร และเป็นของจีรังยั่งยืนจะมาพูดกัน และหากตามความจริงเราไม่มีความทุกข์เป็นภัยใหญ่ครอบงำชีวิตของเราอยู่ แต่เมื่อตามความจริงเราไม่มีเรื่องของความสุขชนิดนั้นจะมาพูดกัน เรามีแต่ความสุขที่เป็นมายา การพูดถึงความสุขเช่นนั้นก็มีแต่จะตอกตรึงชีวิตของเราให้จมลึกลงไปในกองทุกข์ที่มีอยู่จริง ๆ มิใช่เป็นของมายาหรือเหมือนความสุขที่เราอยากจะพูดถึง ส่วนการพูดถึงเรื่องความทุกข์นั้น เป็นการพูดถึงสิ่งที่มีอยู่จริงใน

ชีวิต ทั้งการพูดของเราก็จะมิใช่เป็นการพูดบ่นเพ้อ พูดร่ำไรรำพันด้วยความท้อแท้ใจ แต่จะเป็นการพูดถึงมันด้วยการค้นคว้าให้รู้จักตัวมันจริง ๆ และเมื่อได้รู้จักตัวมันแล้ว ก็จะได้ระดมกำลังทำลายมันเสีย ด้วยการทำลายถึงโคตรเหง้าเหล่ากอต้นกำเนิดของมันทีเดียว เมื่อตัวมันและโคตรเหง้าของมันถูกทำลายย่อยยับจนไม่เหลือพืชพันธุ์ที่จะก่อกำเนิดมันได้อีกต่อไปแล้ว หลังแต่นั้นท่านจะเรียกชีวิตว่าเป็นชีวิตแห่งความบรมสุขก็จงเรียกเถิด แต่มันจะเป็นความบรมสุขอันล้ำเลิศชื่นฉ่ำใจเกินที่จะวาดภาพขึ้นเทียบเคียงได้กับความสุขชนิดที่ตั้งอยู่บนกระดานหก ดังที่เรารู้จักเคยชินกันมาตลอดชีวิตของเรา

หากว่าการพูดถึงเรื่องความทุกข์ตามแนวคำสอนของพระศาสดา จะนำไปสู่ผลอันอัศจรรย์คือตัดความทุกข์และรากเหง้าของความทุกข์ให้ขาดเด็ดไปจากชีวิตได้แล้ว ใครบ้างเล่าจะคิดเห็นว่า การพูดถึงเรื่องความสุขชนิดที่ตั้งอยู่บนกระดานหกอันจะนำไปสู่ผล คือการจมลึกลงไปในหลุมทุกข์ยิ่งขึ้น เป็นการพูดที่ดีกว่า

เพื่อที่เราจะรับเอาธรรมะของพระพุทธองค์ไว้มิใช่ด้วยอาการงมงาย หรือด้วยศรัทธาอันเกิดแต่ความภักดีเท่านั้น หากเราจะรับธรรมะไว้ปฏิบัติแก่ชีวิตของเราด้วยการตรองเห็นตามได้จริง ดังนั้นจึงสมควรที่จะได้พิจารณากันอย่างถี่ถ้วนอีกครั้งว่าที่เรากล่าวถึงความสุขในชีวิตนั้น มันเป็นความจริงหรือเป็นความสมมุติแค่ไหน มันคืออะไรกันแน่ที่เราได้เรียกและยึดถือมันมาเป็นเวลานาน และเพื่อที่จะได้ทราบว่า ในกาลอันยืดยาวแห่งประวัติของมนุษยชาตินั้น ชีวิตของมนุษย์ได้ผ่านมาในความทุกข์หรือในความสุขกันแน่ เราก็จะได้สำรวจดูข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ด้วยทั้งสองข้อนี้ เป็นเรื่องที่เราจะสนทนากันในตอนต่อไป

"กะดึงทอง"

กันยายน ๒๔๙๙

๕

ท่านบรรณาธิการได้มอบจดหมายของท่าน "อารามิก" ให้ข้าพเจ้าพิจารณาตอบ ข้าพเจ้าได้รับจดหมายภายหลังที่ได้เขียนเรื่องพุทธศาสนาตอน ๔ แล้ว จึงเพิ่งมีโอกาสเขียนคำตอบในวาระนี้

จดหมายของท่าน "อารามิก" ได้ปรารภถึงเรื่อง "สนทนาเรื่องพุทธศาสนา" ตอนแรกท่านได้แสดงวิชาความรู้และความคิดเห็นของท่านในบางประการ ข้อความรู้ที่ท่านกล่าวมาในจดหมายนั้นควรฟัง และความคิดเห็นของท่านบางข้อก็ตรงกับความคิดเห็นของข้าพเจ้า เป็นต้นว่าเราควรมีใจกว้างในการพิจารณาวิชาของฝ่ายอื่น และควรผดุงส่งเสริมพุทธศาสนามิให้มีแต่เพียงเปลือกเท่านั้น ข้าพเจ้าขอตอบจดหมายของท่านดังต่อไปนี้

๑. ในจดหมายของท่านมีข้อรำพึงไปถึงความคิดเห็นของพระเถระ และนักศึกษาบางท่าน ที่ท่าน "อารามิก" ออกจะไม่เห็นพ้องด้วย รวมทั้งได้เท้าความถึงเรื่องของนักคิดและนักศึกษาธรรมบางท่านที่ท่าน "อารามิก" ได้อ่านเรื่องของเขามาแล้วและไม่ต้องด้วยอารมณ์ของท่าน ข้อรำพึงที่ท่านกล่าวมาในจดหมายและไม่เกี่ยวข้องกับข้อเขียนของ "อุบาสก" จะขอยกเสียไม่ตอบ ในส่วนที่เกี่ยวกับข้อเขียนของ "อุบาสก" นั้นท่าน "อารามิก" กล่าวว่า "ก่อนอื่นผมควรจะบอกเสียด้วยว่า ใน 'สนทนาเรื่องพุทธศาสนา' นี้ กล่าวโดยทั่วไป ความคิดเห็นของท่านอุบาสกก็นับว่าถูกต้องตรงตามหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาอยู่" เมื่อท่าน "อารามิก" รับรองความคิดเห็นที่ข้าพเจ้าแสดงไว้ว่าถูกต้องตรงตามหลักธรรมแล้ว ข้าพเจ้าก็เกือบไม่มีกิจอะไรจะต้องตอบเกี่ยวกับเรื่องพุทธศาสนา อย่างไรก็ดีท่าน "อารามิก" ได้แสดงความติดใจหรือข้องใจข้อเขียนของข้าพเจ้าที่ว่าด้วย "ปรัชญา" และ "ตรรก" ซึ่งข้าพเจ้าจะขอตอบเฉพาะแต่ในข้อที่ท่านยังข้องใจอยู่นี้ ส่วนข้อความที่เป็นการระบายอารมณ์ของท่านอันข้องค้างมาจากการอ่านเรื่องของท่านบัณฑิตหรือนักคิดหรือนักศึกษา ณ ที่อื่นนั้น ข้าพเจ้าขอผ่านไป และก็หวังว่าท่าน "อารามิก" จะไม่ถือมั่นว่า ความเห็นของท่านจะเป็นอันถูกต้องทั้งหมด

๒. ก่อนจะตอบ ข้าพเจ้าขอชี้แจงว่า ในการเขียนเรื่องพุทธศาสนานี้ ความมุ่งหมายข้อใหญ่อยู่ที่จะนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาบรรยายแก่สหายชาวพุทธผู้ร่วมอยู่ในกองทุกข์ของชีวิต ที่ยังไม่มีโอกาสได้ศึกษาธรรมในพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทั้งนี้ด้วยเล็งเห็นว่า ธรรมในพุทธศาสนานี้มีคุณค่าอันประเสริฐต่อชีวิตทุกชีวิต ไม่เลือกว่าจะเป็นชีวิตที่ต่ำต้อยหรือเลอเลิศปานใด หากผู้ใดได้เข้าใจคุณค่าอันประเสริฐในธรรมของพุทธศาสนาตรงตามเป็นจริงแล้ว ก็ยากนักที่จะไม่น้อมใจเข้าไปหา และเมื่อผู้ใดได้นำธรรมนั้นไปใช้ในการดำเนินชีวิตจริง ๆ แล้ว ก็จะได้รับผลที่เป็นความสงบเย็น เป็นความดีงามแก่ชีวิตอย่างเห็นประจักษ์ ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะให้ข้อเขียนเรื่องพุทธศาสนาเป็นเครื่องส่งเสริมศรัทธาอย่างมีเหตุผลแก่สหายชาวพุทธ และปรารถนาที่จะให้ผู้ใคร่ศึกษาได้เข้าใจอย่างแน่ชัดว่า ประโยชน์อันแท้จริงของธรรมนั้นอยู่ที่ว่าเราจะต้องนำไปปฏิบัติ มิใช่เพียงแต่จะนำมาพูดหรืออภิปรายกัน โดยที่มีความมุ่งหมายจะส่งเสริมศรัทธาในการศึกษาธรรมเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรม มิใช่มุ่งหมายจะแสดงความรู้ในทางทฤษฎี หรือถกเถียงปัญหาในทางทฤษฎีในท่ามกลางท่านผู้รู้ ฉะนั้นหากไม่มีเหตุอันจำเป็นแล้ว ข้าพเจ้าจะขอเว้นเสียจากการถกเถียงปัญหาที่ไม่เป็นประโยชน์โดยตรงต่อการส่งเสริมศรัทธาในการศึกษาธรรมเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรม ข้าพเจ้าปรารถนาแต่จะเชิดชูความขวนขวายของบรรดา

ท่านพระเถระและท่านสัตบุรุษที่ใคร่จะเห็นชาวพุทธได้เคารพธรรม และได้บรรลุประโยชน์จากธรรมนั้นจริง ๆ ด้วยการปฏิบัติธรรม

ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องนี้ด้วยทำนองการเขียนที่พิจารณาว่าจะเหมาะสมแก่เทศะและอัธยาศัยของผู้อ่านซึ่งมิใช่ชาววัด ทั้งเป็นผู้มีวิชาความรู้ในคดีโลก ข้าพเจ้าจึงนำความรู้ในทางโลกมากล่าวประกอบ ตามสมควรที่คิดเห็นว่าจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจข้อธรรมได้ง่ายและแจ่มแจ้งขึ้น อนึ่งความรู้ในทางโลกบางข้อที่นำมากล่าวไว้ และอาจจะได้กล่าวต่อไปตามความเหมาะสมนั้น หากผู้อ่านเห็นว่าเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ในการขบปัญหาชีวิตทางโลกหรือชีวิตของสังคมด้วย ข้าพเจ้าก็ย่อมมีความยินดี ข้าพเจ้าได้พิจารณาความรู้สึกนึกคิดของผู้อ่านโดยทั่วไป เพื่อที่จะเลือกหาวิธีและถ้อยคำมาสนทนาให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยและความเคยชินในความรู้สึกนึกคิดของผู้อ่าน ในภาวการณ์แวดล้อมชีวิตตามที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ข้าพเจ้าได้สอดส่องฟังความข้องใจและความเข้าใจที่ยังไม่ตรงต่อหลักธรรมของพุทธศาสนา อันปรากฏในที่ต่าง ๆ และได้คิดแก้ความข้องใจและความเข้าใจผิดที่ได้สดับมาด้วยการนำหลักธรรมหรือความรู้ในพุทธศาสนาที่ถูกต้องมาแสดงไว้ เพื่อผู้ที่ใคร่ศึกษาหาความจริงจะได้พิจารณาดู ข้อวิจารณ์พุทธศาสนาที่อาจมีผู้กล่าวขึ้นบ้างนั้นแท้จริงแล้วมักเป็นข้อวิจารณ์ที่พุทธศาสนาเรียกว่า เป็นการกล่าวตู่ คือเป็นคำกล่าวที่ผิดจากความจริงในพุทธศาสนา ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องที่น่าแปลกใจนัก แม้ในสมัยพุทธกาล ในขณะที่พระศาสดายังทรงพระชนมชีพอยู่ทีเดียว การกล่าวตู่หรือความเข้าใจผิดในคำสอนของพระศาสดาก็ได้มีอยู่เป็นครั้งคราว เมื่อมีความเข้าใจผิดแล้ว การตำหนิผิดหรือการกล่าวโทษผิด ๆ ก็บังเกิดติดตามกันมาเป็นธรรมดา ครั้นเมื่อพระศาสดาได้ทรงอธิบายคำสอนอันแท้จริงให้ทราบแล้ว การตำหนิหรือการกล่าวโทษที่ผิดก็ระงับไป ในปัจจุบันก็เหมือนกัน ยังคงมีความข้องใจหรือการกล่าวตำหนิที่เนื่องมาจากความเข้าใจผิดหรือสำคัญผิดในธรรมของพุทธศาสนายิ่งกว่าเหตุอื่น นอกจากนั้น ก็ยังมีการวางตนห่างเหินจากธรรมของคนบางส่วน อันเนื่องมาแต่ยังมิได้ปลงใจศึกษาธรรมของพุทธศาสนาให้มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ดังนั้นก็ย่อมจะไม่ทราบคุณค่าอันประเสริฐของธรรมเป็นธรรมดาก็ย่อมจะไม่ทราบว่าธรรมนั้นเป็นของเย็นที่ไม่มีความเย็นอันใดในโลกจะเปรียบปานและเป็นความเย็นที่ชีวิตทุกชีวิตย่อมปรารถนา ก็ย่อมจะไม่ทราบว่าความเดือดและความร้อนที่มีอยู่ในชีวิตของเรา อันเรียกกันว่าความเดือดร้อนนั้นย่อมระงับบรรเทาได้ด้วยธรรม เขาเหล่านั้นมิใช่ว่ามีเจตนาจะปฏิเสธและไม่ยอมรับเอาธรรมของพุทธศาสนาไปปฏิบัติแก่ชีวิต เป็นแต่ว่าเขายังไม่ทราบคุณค่าของธรรมตามเป็นจริงเท่านั้น ด้วยเหตุนั้น ท่านพระเถระและท่านสัตบุรุษสตรีผู้รู้ธรรมและเป็นผู้มีเมตตาจิต จึงได้ขวนขวายแสดงธรรม

อธิบายธรรม เพื่อให้คนทั้งหลายได้รู้ได้เข้าใจธรรมถูกต้องตามเป็นจริง และเมื่อมีความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องแล้ว ก็จะได้ถือเอาคุณอันใหญ่ของธรรมนั้นไปก่อความร่มเย็นให้แก่ชีวิตของตน การเขียนเรื่องพุทธศาสนาของข้าพเจ้าเป็นการเจริญรอยและเชิดชูความขวนขวายอันเป็นมหากุศลของท่านเหล่านั้น เท่าที่ความรู้ในทางธรรมและทางโลกและเท่าที่ความสามารถในทางเขียนหนังสือของข้าพเจ้าจะยอมให้เป็นไปได้ ข้าพเจ้าขอกล่าวความปรารถนาดังแสดงไว้ข้างต้นนี้ให้ท่าน "อามาริก" ได้ทราบไว้ด้วย

๓. บัดนี้จะได้ตอบข้อข้องใจของท่าน "อารามิก" ท่านกล่าวว่า รู้สึกข้องใจในข้อคิดเห็นตอนที่ว่าด้วย "ปรัชญา" และ "ตรรก" ท่านได้คัดข้อความของ "อุบาสก" ตอนที่ก่อความข้องใจแก่ท่านเสนอมาดังนี้ "เราควรจะทำความเข้าใจกันในความที่เป็นข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์นำออกประกาศสั่งสอนแก่มวลมนุษย์นั้นหาใช่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการนั่งคิดคาดคะเนเอาไม่ หาใช่เป็นปรัชญาที่ได้มาจากการเก็งความจริงโดยวิธีการของตรรกไม่ ปรัชญาที่ก่อตั้งขึ้นโดยอาการเช่นนี้ ในกาลต่อมาได้ถูกคัดค้านโค่นล้มไปอันแล้วอันเล่า เพราะเหตุเป็นปรัชญาที่ว่างเปล่าจากสัจธรรม ส่วนกฎหรือทฤษฎีที่พระพุทธองค์ได้นำออกประกาศสั่งสอนนั้น เป็นกฎหรือทฤษฎีที่ได้มาจากการปฏิบัติโดยสิ้นเชิง มิใช่เป็นการเก็งความจริงตามวิธีการของตรรก เป็นผลของการค้นคว้า การสังเกตทดลองและการพิสูจน์ที่ได้กระทำมาเป็นเวลาถึง ๖ ปี วิชชาหรือธรรมะในพุทธศาสนา เป็นวิชชาที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าตามแบบวิทยาศาสตร์"

แล้วท่าน "อารามิก" ยังได้แยกแยะความหมายของข้อความตอนนี้ลงไว้ว่า ธรรมของพระพุทธองค์นั้นคือ "๑. หาใช่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการนั่งคิดคาดคะเน ๒. หาใช่เป็นปรัชญาที่ได้มาจากการเก็งความจริงโดยวิธีการของตรรก ๓. เป็นผลของการค้นคว้า การสังเกต ทดลอง และพิสูจน์ ๔. เป็นวิชชาที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าตามแบบวิทยาศาสตร์"

เมื่อได้แยกแยะดังนี้แล้ว ท่าน "อารามิก" ได้กล่าวว่า "รู้สึกว่าท่านอุบาสกจะกล่าวอย่างสับสน ดูเหตุและผลไม่ลงรอยกันอยู่" ครั้นแล้วท่านก็หยิบถ้อยคำเหล่านั้นออกมาวิจารณ์เป็นคำ ๆ ในข้อ ๑ ท่านแสดงความข้องใจในคำว่า "การนั่งคิด" ท่านกล่าวว่า "ก็อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณที่พระพุทธองค์บรรลุในคืนวันเพ็ญวิสาขะนั้น ไม่ได้ด้วยการนั่งคิดใต้ควงไม้มหาโพธิดอกหรือ?... พระพุทธองค์ได้ 'ตริตรึกก่อนตรัสรู้' 'คิดค้นเบญจขันธ์ก่อนตรัสรู้' 'เมื่อคิดอยู่ก็เกิดความรู้ว่า...' 'เพราะคิดโดยแยบคาย ได้เกิดความรู้สึกด้วยปัญญาแก่เราว่า...' เหล่านี้เราก็ได้พบในพระสูตรอยู่บ่อย ๆ พอจะสนับสนุนว่าธรรมของ

พระพุทธองค์ก็ได้มาจากการ (นั่ง) คิดได้ไหม" ในข้อ ๒ ท่านกล่าวว่า "ยังเคลือบแคลงอยู่ เห็นจะเป็นเพราะท่านเอา 'ปรัชญา' และ 'ตรรก' ไปแทรกไม่ถูกที่ ทำความกลับตาลปัตรไปหมด ถ้าท่านพูดว่า ธรรมของพระพุทธองค์หาใช่ได้มาจากการเก็งความจริงก็คงจะไม่ผิด แต่นี่เอา 'ปรัชญา' เข้าไปเสริม เอา 'ตรรก' เข้าไปเติมต่อเลยไปกันใหญ่ ไม่ทราบว่าท่านเข้าใจความหมายอันแท้จริงของ 'ปรัชญา' และ 'ตรรก' ว่ากระไรแน่ 'ปรัชญา' ก็ส่วนปรัชญา แล้ว 'ตรรก' ก็ส่วนตรรกซี ไม่เห็นจะต้องเอามาเกี่ยวพันกับ 'การเก็งความจริง' เลย แต่นี่คงจะเป็นเพราะท่านเข้าใจผิด คิดไปว่าปรัชญาตรงกับ Philosophy ตรรกตรงกับ Logic กระมัง เลยเอามาใช้อย่างสับสนก็ได้ แท้ที่จริงแล้วหาตรงกันไม่ จริงอยู่ตามความหมายที่เข้าใจ (ผิด ๆ) กันทั่วไป อาจจะเข้ากันได้ในบางกรณีที่ใช้กับโลกียนัย แต่โดยโลกุตรนัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งของพุทธศาสนาแล้ว จะใช้ปรัชญาแทน Philosophy และตรรกแทน Logic หาสมควรไม่... ทีนี้พูดถึงปรัชญาและตรรกตามความหมายแท้จริงที่เข้าใจถูกต้องกันในตะวันออกก็กล่าวได้ง่าย ๆ ว่า ปรัชญาคือความรู้ยิ่ง (อธิปัญญา) และตรรกคือคิดหรือตรึกโดยเหตุผล"

ในข้อ ๓ ท่าน "อารามิก" ไม่แสดงความข้องใจ ส่วนในข้อ ๔ ท่านกล่าวว่า "ยังรู้สึกติดใจในข้อที่ว่า 'ธรรมของพระพุทธองค์เป็นวิชชาที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าตามวิธีการแบบวิทยาศาสตร์' ท่านถามว่า "วิทยาศาสตร์ในที่นี้ท่านอุบาสกหมายความกว้างขวางแค่ไหนไม่ทราบ ถ้าหมายถึงตรรกตามนัยของพระพุทธองค์ก็แล้วไป" แต่ท่าน "อารามิก" สงสัยว่า "จะหมายไปทางตะวันตกตรงกับ Science แขนง Philosophy และ Logic ก็จะเป็นการค้านตัวเองไป เป็นไปไม่ได้ มิเช่นนั้นคงหมายถึง Science สมัยใหม่ทาง Physical ถ้าหมายดังนี้จริง ผมไม่เห็นว่าพระพุทธศาสนาจะเกี่ยวข้องกันตรงไหน?" ข้าพเจ้าได้คัดข้อความในจดหมายของท่าน "อารามิก" มาพอสมควรแก่ประเด็นที่จะตอบ

แม้ว่าข้าพเจ้าจะได้เขียนเรื่องนี้ด้วยภาษาธรรมดาสำหรับคนทั่วไปจะศึกษาเรื่องพุทธศาสนาได้โดยสะดวก และไม่คิดว่าจะถูกพินิจพิเคราะห์ดุจว่าเรื่องนี้ได้เสนอขึ้นมาในสภาของท่านที่ทรงภูมิปราชญ์ ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ยังนึกขำที่ท่าน "อารามิก" ได้นำข้อความเล็กน้อยนั้นมาแยกแยะและทำการวิจารณ์อย่างจริงจัง ทั้งฟังดูเข้าทีและได้เรื่องได้ราวไปอีกทางหนึ่ง ท่าน "อารามิก" ได้เขียนมาในจดหมายว่า "ในฐานะที่ผมกำลังสนใจในปรัชญาและตรรกอยู่ด้วย ก็ใคร่แสดงความคิดเห็นมาประกอบ" อันที่จริงข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะอภิปรายเกี่ยวกับปรัชญาและตรรกในเรื่องพุทธศาสนาที่กำลังเขียนอยู่ เพราะไม่อยู่ในแนวการส่งเสริมปฏิบัติธรรม ดังที่ได้ตั้งปรารถนาไว้ แต่เมื่อท่าน "อารามิก" ได้แสดงความ

คิดเห็นมาในทางไมตรี ข้าพเจ้าก็จะขอสนทนาและตอบข้อข้องใจของท่านเป็นการสนองไมตรีสักเล็กน้อย

ในเบื้องต้น ข้าพเจ้าใคร่จะเรียนต่อท่าน "อารามิก" ว่าบางทีจะเป็นด้วยในขณะที่ท่านอ่านข้อเขียนของ "อุบาสก" นั้น จิตของท่านได้รับเอาอารมณ์ข้องใจที่ค้างมาจากการอ่านเรื่องของท่านผู้อื่น ดังที่ท่านได้รำพึงมาในจดหมายประการหนึ่ง และในขณะเดียวกันจิตของท่านกำลังดิ่งอยู่ในวิชาปรัชญาและตรรกอีกประการหนึ่ง เมื่อนำอารมณ์ข้องใจที่ติดค้างจากที่อื่น ในวาระอื่น รวมทั้งความเพ่งในวิชาปรัชญาและตรรก มาอ่านเรื่องที่เขียนอย่างธรรมดาและอย่างง่าย ๆ จึงอาจทำให้ท่านมองข้ามความธรรมดาและง่าย ๆ นั้นไปเสีย และทำให้ท่านมองเห็นสิ่งที่ไม่สับสนเป็นความสับสนไปก็ได้กระมัง ถ้าท่านได้เปลื้องอารมณ์และความเพ่งดังกล่าวนั้นออกเสีย และอ่านใหม่หมดทั้งเรื่องอีกครั้งหนึ่งด้วยจิตที่โล่ง ที่เบา ไม่ถ่วงหนักอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง บางทีความรู้สึกนึกคิดของท่านจะเปลี่ยนแปลงไปไม่มากก็น้อย และบางทีคำชี้แจงของข้าพเจ้าก็อาจกลายเป็นสิ่งไม่จำเป็น

จากกที่ที่คนเรามองออกไป ก็เป็นปัจจัยสำคัญข้อหนึ่งแห่งการเห็นของคนเรา การเห็นแคบ เห็นกว้าง การเห็นตรง ไม่ตรง และการเห็นแตกต่างกัน ก็อาจเนื่องมาจากที่ที่คนเรามองออกไป ด้วยเหตุนี้การเห็นแต่ต้นไม้และไม่เห็นป่า จึงอาจมีได้บ่อย ๆ

ข้อที่ท่าน "อารามิก" ยกเอาคำว่า 'การนั่งคิด' มาวิจารณ์และแสดงความข้องใจว่าที่ "อุบาสก" กล่าวว่าธรรมของพระพุทธองค์หาใช่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการนั่งคิดหรือการคิดนั้นเห็นจะไม่ถูก ข้อนี้ข้าพเจ้าคิดว่า ผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนาและมีความเข้าใจในธรรมของพุทธศาสนาตามสมควร และมีความรู้ในลำดับและประเภทแห่งปัญญาที่แสดงไว้ในพุทธศาสนาแล้ว ไม่น่าจะต้องมาโต้เถียงกันในปัญหาที่ว่า ธรรมของพระศาสดาได้มาจากการนั่งคิดหรือการคิดหรือไม่ เพราะผู้ที่เข้าใจในธรรมแล้วก็ย่อมเข้าใจด้วยว่าการคิดและปัญหาในพุทธศาสนานั้นมีคุณลักษณะพิเศษ แตกต่างกันไกลจากการคิดและปัญญาที่เข้าใจกันโดยทั่วไป ซึ่งต้องการการอธิบายเป็นพิเศษ ข้อที่ใคร่จะกล่าวแก่ท่าน "อารามิก" ในกรณีนี้ก็คือ ท่านไปฉวยเอาคำ "นั่งคิด" ของ "อุบาสก" มาวิจารณ์อย่างโดดเดี่ยว และทิ้งถ้อยคำที่เป็นสหายหรือผู้แวดล้อมของคำว่า "นั่งคิด" เสียหมด ถ้า "อุบาสก" เขียนลงไปแต่คำว่า "นั่งคิด" เฉย ๆ ก็ควรอยู่ที่ท่าน "อารามิก" จะข้องใจ แต่ความจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะในที่นั้นมิได้มีเพียงการนั่งคิด แต่ได้มีถ้อยคำประกอบแวดล้อมให้เห็นลักษณะของการนั่งคิดว่า เป็นการนั่งคิดแบบคาดคะเน และข้อความตอน

ที่ว่าหาใช่เป็นปรัชญาที่ได้มาจากการเก็งความจริง โดยวิธีการของ "ตรรก" นั้น ก็เป็นการขยายลักษณะของการนั่งคิดอันเป็นผลให้เกิดปัญญาเด่นชัดขึ้นอีก เพราะฉะนั้น เมื่ออ่านด้วยดีแล้วก็จะได้ความว่าทางที่พระศาสดาหรือพุทธศาสนาได้ความรู้มานั้น หาใช่ได้มาโดยการนั่งคิดแบบคาดคะเน แบบเก็งความจริง ดังที่เป็นทางมาแห่งความรู้อันมีอยู่ดาษดื่นทั่วไปไม่ ท่าน "อารามิก" จะแย้งความข้อนี้หรือไม่? ท่านคงจักไม่แย้ง หรือกล่าวยืนยันว่า ธรรมของพระพุทธองค์เป็นความรู้ที่ได้มาจากการนั่งคิดแบบคาดคะเน แบบเก็งความจริงเป็นแน่ เมื่อเป็นดังนี้ มีประเด็นสำคัญอันใดที่เราจะโต้เถียงกันเล่า? ข้อที่ข้าพเจ้ากล่าวชี้แจงนี้ ก็มิได้เติมข้อความใหม่อะไรลงไปเลย ก็มีอยู่ในข้อเขียนเดิมทั้งสิ้นไฉนท่านจึงมองไม่เห็นความหมายที่เป็นธรรมดาและง่าย ๆ เช่นนั้นเล่า? ก็อาจเป็นได้ว่า ท่านมัวแต่ไปเพ่งพฤกษ์จึงมิได้เห็นไพร

ข้าพเจ้าขอนำคำในพระสูตรที่ท่าน "อารามิก" อ้างมานั้นเองกลับเสนอให้ท่านพิจารณา คือคำที่ว่า "เพราะคิดโดยแยบคาย..." ท่านน่าจะทราบอยู่ว่า การคิดโดยแยบคายในทางพุทธศาสนานั้น ย่อมแตกต่างกันไกลกับการคิดแบบคาดคะเน การคิดแบบเก็งความจริง หรือการคิดแบบใช้เหตุผลโดยทั่วไป ท่านน่าจะทราบอยู่ว่า ก่อนที่จะทำการคิดหรือ "คิดค้น" ในเรื่องใด ๆ นั้น จิตของพระพุทธองค์ตั้งอยู่ในภาวะอย่างไร ท่านน่าจะทราบอยู่ว่า การคิดโดยปรกติทั่วไปนั้นย่อมบรรลุผลอันเปรียบเทียบกันไม่ได้กับการคิดในขณะที่จิตของผู้คิดตั้งอยู่ในภาวะที่ "สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย" การคิดโดยแยบคายของจิตที่ตั้งอยู่ในความสงัดอันมีลักษณะพิเศษเช่นนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันอย่างละเอียดสักหน่อย และข้าพเจ้าก็หวังว่าจะได้พูดเมื่อถึงเวลา เพราะเป็นเรื่องที่เนื่องอยู่ในการปฏิบัติธรรมโดยตรง

ยิ่งกว่านั้นอีก ยังมีพุทธวจนะที่กล่าวถึงธรรมบางประเภทว่า "เป็นธรรมสงบ เป็นธรรมประณีต หยั่งลงด้วยตรรกไม่ได้ เดาไม่ได้ เป็นธรรมละเอียด" ดังนี้ ท่าน "อารามิก" ก็น่าจะเห็นว่าการคิดหรือการตริตรึกในทางพุทธศาสนานั้น ไม่ควรจะนำมาอ้างอย่างลอย ๆ โดยไม่มีคำอธิบายประกอบให้เห็นลักษณะพิเศษ เพราะจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจผิดไปได้

บัดนี้ท่าน "อารามิก" ก็พอจะมองเห็นแล้วว่า ถ้าท่านไม่อ่านข้อเขียนของ "อุบาสก" ด้วยความรีบร้อนไปหน่อยแล้ว ประเด็นที่เราจะโต้เถียงกันในเรื่องนี้ก็ไม่มี อนึ่ง เพื่อจะตอบข้อข้องใจของท่านในเรื่อง "ปรัชญา" และ "ตรรก" ให้สิ้นกระแสความ ข้าพเจ้าขอชี้แจงว่าการที่ข้าพเจ้ากล่าวว่า "ธรรมของพระพุทธองค์หาใช่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการนั่งคิดคาดคะเน หาใช่เป็นปรัชญาที่ได้มาจากการเก็งความจริงโดยวิธีการของตรรก หากเป็น

ผลของการค้นคว้า การสังเกต ทดลอง พิสูจน์ เป็นวิชชาที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าตามแบบวิทยาศาสตร์" นั้นประการหนึ่งก็เพื่อจะตอบข้อข้องใจและความเข้าใจผิดของบางท่าน ที่ยังไม่เข้าใจพุทธศาสนาตรงตามความเป็นจริง และไปถือเอาว่า พุทธศาสนาอยู่ในฐานะเช่นเดียวกับปรัชญาจิตนิยม (Idealism) อันเป็นการถือที่ผิดจากความเป็นจริงของพุทธศาสนา เพราะเหตุที่ไม่ทราบว่าวิชชาหรือปัญญาได้มาโดยอาการอย่างไร ทั้งไม่ทราบว่าการนั่งคิดหรือการคิดค้นของพระบรมศาสดานั้นเป็นการคิดในลักษณะอันประณีตลึกซึ้งเช่นไร ประการหนึ่งก็เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ต้องการศึกษาเรื่องพุทธศาสนา จะได้ทราบว่า ธรรมของพระศาสดาได้มาโดยอาการอันน่าเลื่อมใสเช่นไร อนึ่ง เพราะเหตุที่คนบางส่วนดูจะเข้าใจไปว่า วิชชาหรือธรรมในพุทธศาสนาได้มาโดยวิธีเดียวกับวิชาของปรัชญาจำพวกที่ไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งวิทยาศาสตร์ จึงได้แสดงไว้ว่า "หาใช่เป็นปรัชญาที่ได้มาจากการเก็งความจริงโดยวิธีการของตรรกไม่" การที่นำเอา 'ปรัชญา' เข้าไปเสริม เอา 'ตรรก' เข้าไปเติมต่อ ซึ่งทำให้ท่าน "อารามิก" ผู้กำลังเพ่งปรัชญาและตรรกอยู่ เกิดรำคาญใจถึงกับอุทานว่า "เลยไปกันใหญ่" นั้น ก็สืบมาแต่เหตุดังได้ชี้แจงไว้ข้างต้นนี้แหละ ซึ่งท่าน "อารามิก" จะไม่อนุโมทนาด้วยหรือ?

ส่วนที่ท่าน "อารามิก" ถามว่า "อุบาสก" เข้าใจความหมายอันแท้จริงของ "ปรัชญา" และ "ตรรก" ว่ากระไรนั้น ในเบื้องต้นขอตอบว่า ข้าพเจ้าดำเนินตามพุทธจริยา กล่าวคือ เมื่อจะพูดจากับคนทั่วไป ก็พยายามใช้ถ้อยคำและความหมายตามที่คนทั่วไปเข้าใจกัน หากจะแสดงความรู้หรือความหมายพิเศษของคำที่พูดนั้น ก็ย่อมจะแจ้งให้ผู้ฟังทราบว่านั่นเป็นความรู้หรือความหมายพิเศษนอกไปจากที่เขาเคยเข้าใจกัน ดังนั้นในกรณีนี้ เมื่อใช้คำว่าปรัชญาและตรรก ข้าพเจ้าก็ตั้งใจจะหมายความตามที่คนทั้งหลายเข้าใจกัน คือคำปรัชญาก็หมายถึง Philosophy และคำว่าตรรกนั้นก็หมายถึงการคิดหาเหตุผล หรือหมายถึงวิชาที่ว่าด้วยการคิดหาเหตุผลก็ได้ คำว่า Logic นั้นก็มีความหมายเป็นสองนัยเช่นกัน คำปรัชญาที่ใช้ในที่นั้น ความบ่งชัดอยู่แล้วว่า ต้องหมายถึง Philosophy ของตะวันตกอย่างไม่มีที่สงสัยเลย และเมื่อหมายถึง Philosophy ของตะวันตกแล้ว หากไม่ใช้คำปรัชญา ท่าน "อารามิก" จะให้ใช้คำว่ากระไรเล่า เหตุไฉนการเข้าใจว่าปรัชญาตรงกับ Philosophy จึงจะกลายเป็นความเข้าใจผิด?

ก็แน่ละ ถ้านักศึกษาธรรมอ่านสูตรของมหายาน และพบคำว่า ปรัชญา นักศึกษาก็จะต้องไม่แปลคำปรัชญาเป็น Philosophy ถ้านักศึกษาธรรมอ่านสูตรของเว่ยหล่างไปถึงหมวดที่ ๒ อันว่าด้วยปรัชญา และหมวดที่ ๔ อันว่าด้วย "สมาธิและปรัชญา" นักศึกษาก็ย่อมทราบว่า เขามิได้อ่านเรื่องที่ว่าด้วย "สมาธิ และ Philosophy" หากเขากำลังอ่านเรื่องว่า

ด้วย "สมาธิและปัญญา" เพราะคำว่าปรัชญาในที่นั้นเป็นศัพท์สันสกฤต มีความหมายตรงกับปัญญาของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มิใช่ตรงกับคำอังกฤษว่า Philosophy

แต่คำปรัชญาที่ใช้ในข้อเขียนของ "อุบาสก" และที่คนทั้งหลายใช้พูดรู้ความเข้าใจกันนั้น เป็นคำที่มีความหมายตามภาษาไทยว่า "วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง" และพจนานุกรมภาษาไทยได้แสดงไว้ว่าตรงกับภาษาอังกฤษว่า Philosophy เหตุไฉนท่าน "อารามิก" จึงชี้ว่าความหมายที่เข้าใจกันทั่วไปเป็นความเข้าใจผิด ๆ เล่า?

ข้าพเจ้าก็พอจะเข้าใจหรอกว่าท่าน "อารามิก" หมายจะเสนอความหมายของปรัชญาตามความหมายของวิชานี้ในฝ่ายตะวันออก แต่ท่านก็ย่อมเห็นได้ชัดตามความในข้อเขียนของ "อุบาสก" ว่าคำปรัชญาที่ใช้ในที่นั้นบ่งถึงปรัชญาจำพวกหนึ่งของฝ่ายตะวันตก และจะหมายถึงความรู้ยิ่ง หรืออธิปัญญาตามความหมายของฝ่ายตะวันออกไปไม่ได้ การเขียนหนังสือนั้นเราย่อมเขียนจากความหมายธรรมดาไปสู่ความหมายพิเศษ ถ้าเราเขียนจากความหมายที่สถิตอยู่บนยอดเขาหิมาลัยลงมาก็เห็นจะหาคนอ่านได้ยาก

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอชี้แจงไว้ในที่นี้ด้วยว่า การที่กล่าวว่าปรัชญาที่ได้ความรู้มาจากการเก็งความจริงโดยวิธีการของตรรก ได้ถูกคัดค้านว่าเป็นปรัชญาที่ว่างเปล่าจากสัจธรรมนั้นก็มิได้หมายความว่าปรัชญาของตะวันตกเป็นเช่นนั้นไปทั้งหมด ทั้งคำที่กล่าวนี้ก็มิใช่ความคิดเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้าหรือของชาวพุทธคนใด หากเป็นเรื่องที่ปรัชญาฝ่ายตะวันตกด้วยกันเขาคัดค้านกันเอง และข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่าบางประเภทและส่วนของปรัชญาตะวันตกได้เป็นเช่นนั้น ดังที่ท่าน "อารามิก" เองได้เขียนรับมาในจดหมายว่า "ผลของ Philosophy และ Logic อาจจะไม่ถูกจริงทุกรายไป" เมื่อท่าน "อารามิก" กำลังสนใจในวิชาปรัชญาอยู่ ท่านก็น่าจะทราบว่า ในบรรดาปรัชญาของตะวันตกนั้น ทรรศนะและวิธีการที่ปรัชญาเหล่านั้นได้ใช้เพื่อการแสวงหาความรู้นั้นหาเหมือนกันไม่ เช่นฝ่ายหนึ่งมีทรรศนะที่เรียกว่า Metaphysical method ฝ่ายหนึ่งมีทรรศนะที่เรียกว่า Dialectical method เมื่อทรรศนะที่มองดูสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกันอย่างตรงกันข้าม ตัวปรัชญาของสองทรรศนะก็ย่อมขัดแย้งกัน ปรัชญาฝ่ายหนึ่งใช้วิธีการที่ไม่ถือเอาความประสบการณ์ (experience) และได้คิดปรัชญาขึ้นมาโดยใช้เหตุผลล้วน ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งถือความประสบการณ์และวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานของการคิดค้นปรัชญาและมีวิธีการศึกษาค้นคว้าตามวิถีของวิทยาศาสตร์ ผลที่สุดเมื่อวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้า ปรัชญาฝ่ายที่ไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความประสบการณ์และวิทยาศาสตร์ก็ถูกคัดค้านโค่นล่มไป และปรัชญาที่อิงอยู่กับวิทยาศาสตร์ก็ดำรงอยู่ในฐานะอันมั่นคง ทั้งสัจธรรมของปรัชญาแบบวิทยาศาสตร์ก็ได้รับ

ใช้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและโลก ตามความมุ่งหมายและขอบเขตแห่งสัจธรรมของปรัชญานั้น นี่คือข้อเท็จจริงในเรื่องราวของปรัชญาตะวันตกแม้ในเรื่อง Logic ของตะวันตกก็เหมือนกัน มีทั้งที่เรียกว่า Formal Logic ซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติ กับ Dialectical Logic ซึ่งถือเอาการปฏิบัติเป็นเรื่องสำคัญในการเข้าถึงสัจธรรม หากท่าน "อารามิก" กำลังสนใจอยู่กับวิชา Philosophy และ Logic ของตะวันตก ข้าพเจ้าก็หวังว่าท่านคงจะสนใจทั้งสองแบบ

ข้อที่ว่า "ธรรมของพระพุทธองค์เป็นวิชาที่ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าตามวิธีการแบบวิทยาศาสตร์" นั้น ท่าน "อารามิก" ได้ฉวยเอาเฉพาะคำวิทยาศาสตร์ไปนึกเดาเสียหลายทาง แท้จริงถ้าได้อ่านข้อความตอนนั้นอย่างไม่รีบร้อน และอ่านด้วยจิตใจที่เบาสบายก็น่าจะเข้าใจความหมายที่มีความแจ่มแจ้งพอควรอยู่แล้ว ที่ว่าตามวิธีการแบบวิทยาศาสตร์หรือตามแบบวิทยาศาสตร์นั้น ก็เทียบได้กับภาษาอังกฤษว่า Scientific method เป็นการสรุปข้อที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า "เป็นผลของการค้นคว้า การสังเกตทดลอง และการพิสูจน์ที่ได้กระทำมาเป็นเวลาถึง ๖ ปี" ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการยืนยันว่า วิชชาหรือธรรมะในพุทธศาสนานั้นมิใช่ได้มาจากการเก็ง การเดา หรือการนั่งคิดหาเหตุผลตามธรรมดา หากเป็นวิชชาที่ได้มาจากการปฏิบัติที่ใคร ๆ อาจเข้ามาพิสูจน์ความแท้จริงแห่งธรรมนั้น จนเห็นประจักษ์ได้เป็นวิชชาที่ได้มาจากความประสบการณ์ของสมาธิจิตที่ "สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย" เป็นวิชชาที่ "*รู้เห็นตามความเป็นจริง*" เป็นวิชชาที่ทำให้ท่านผู้ค้นพบเปล่งอุทานออกมาได้ว่า "ญาณ คือความรู้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่าความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพเป็นที่เกิดใหม่มิได้มีอีก" และ "เรารู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่ต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ (หลุดพ้น) มิได้มีอีก"

วิชชาที่พระศาสดาประกาศนั้นมิใช่ได้มาจากการนั่งคิดคาดคะเน ความตรัสรู้ธรรมของพระศาสดา หมายถึงการรู้แจ้งเห็นแจ้งสภาวธรรมตามที่เป็นอยู่ตามความเป็นจริง

ข้าพเจ้าคิดว่า ถ้าท่าน "อารามิก" ได้อ่านเรื่องของ "อุบาสก" โดยพิจารณาข้อความที่ประสานเชื่อมโยงกันทั้งหมด โดยไม่ชักเอาคำหรือวลีออกมาเพ่งดูอย่างโดดเดี่ยวแล้ว ท่านก็น่าจะเข้าใจความหมายของเรื่องและของผู้เขียนได้โดยปราศจากความข้องใจ และภายหลังที่ท่านได้อ่าน "สนทนาเรื่องพุทธศาสนา" ตอน ๒ ด้วยแล้ว ก็คงจะเข้าใจความหมายในข้อเขียนของ "อุบาสก" แจ่มแจ้งขึ้น อย่างไรก็ดี ถึงมาตรว่าข้าพเจ้าจะได้เขียนหนังสือด้วยความระมัดระวังในภาษาและถ้อยคำอยู่เป็นปรกติแต่ก็มิได้หมายความว่า จะไม่มีข้อบกพร่องหรือข้อคลุมเครืออยู่ในเรื่องนั้น ๆ เลย แท้จริงเมื่อได้มีโอกาสอ่านตรวจเรื่อง

ที่พิมพ์ไปแล้ว ก็มักแลเห็นข้อที่ควรจะปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิมอยู่บ่อย ๆ ดังนั้นถ้าถ้อยคำที่ข้าพเจ้าใช้ในบางแห่งทำให้ท่าน "อารามิก" ฉงนไปโดยมิใช่เป็นความบกพร่องในการอ่านของท่านแล้ว ก็ย่อมจะเป็นความบกพร่องในการเขียนของข้าพเจ้าเอง อนึ่งแม้ว่าข้าพเจ้าจะตอบข้อถามของท่าน "อารามิก" โดยปราศจากความหนักใจก็ดี ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่าข้อสังเกตของท่านเป็นข้อเตือนใจที่เป็นประโยชน์แก่การสำรวมระวังในการใช้ถ้อยคำดีอยู่ และข้าพเจ้าขอขอบคุณท่าน

อันการศึกษาอบรมในทางธรรมนั้น ย่อมมุ่งผลเพื่อการคลาย การละความยึดถือมั่นในประการต่าง ๆ เพื่อการคลาย การละความมานะถือตัว เหตุฉะนั้นเราย่อมจะไม่ตอบโต้เพื่อมุ่งเอาชนะกัน ขอท่าน "อารามิก" ได้โปรดถือคำตอบของข้าพเจ้าเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ความเห็นกันในทางธรรม เท่าที่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็นการถูกต้อง หากเราจะมีความเห็นต่างกันอยู่บ้าง ก็เป็นเพราะว่าเรายังดำเนินอยู่ในวิถีแห่งการศึกษาอบรมเพื่อรู้เห็นสิ่งถูกต้องอันสมบูรณ์ มาตรว่าท่านอนุโมทนาในคำตอบของข้าพเจ้าแม้ส่วนใดส่วนหนึ่งข้าพเจ้าก็ขอขอบคุณ

ข้าพเจ้าย่อมปรารถนาที่จะให้ท่านผู้อ่านได้รับความรื่นรมย์ใจ และประโยชน์จากข้อเขียนที่เป็นการตอบจดหมายนี้เท่าที่จะเป็นไปได้

"กะดึงทอง"

ตุลาคม ๒๕๐๐

หมายเหตุ : หลังจากที่ "อุบาสก" ได้ตอบข้อข้องใจของ "อารามิก" แล้ว "อารามิก" ได้เขียนจดหมายถึงบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ *กะดึงทอง* ดังนี้ "กรุณาช่วยบอกท่าน 'อุบาสก' ด้วยว่าผมขอบใจที่ท่านมีไมตรีจิตชี้แจงโต้ตอบความคิดเห็นของผม และก็ดูเหมือนเรามีศรัทธาความมุ่งหมายตรงกัน จึงขออนุโมทนาด้วย ถ้าทรรศนะของผมโด่งไปบ้าง ท่านก็ช่วยรั้งเข้ามาสายกลางแล้ว ผมจึงไม่ติดใจอะไรอีก แม้ถูกท่าน 'บันลือสีหนาท' เอาก็ตาม ขอขอบคุณด้วยความจริงใจ อนึ่งยินดีที่จะกล่าวว่า ในบทสนทนาของท่าน "อุบาสก" ตอนต่อ ๆ มา ผมได้อ่านด้วยความ 'เอาใจเขามาใส่ใจเรา' อยู่แล้ว" *กะดึงทอง* ธันวาคม ๒๔๙๙

๖

การไปสู่แผ่นดินใหญ่แห่งสาธารณรัฐประชาชนจีนของภิกษุไทย ๔ รูป เพื่อร่วมการฉลองพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ตามคำเชิญของพุทธสมาคมแห่งสาธารณรัฐนั้น เป็นข่าวที่ได้รับความสนใจจากประชาชนไทยทั่วไป และคำปราศัยจากแผ่นดินใหญ่ของท่านสมณทูตทั้ง ๔ ได้ยังความชื่นชมโสมนัสเป็นอันมากแก่ประชาชนไทย เมื่อท่านได้เปิดเผยความจริงออกมาว่า พระพุทธศาสนายังคงดำรงอยู่ด้วยความสวัสดี วัดวาอารามและปูชนียวัตถุมิได้ถูกทำลาย การประกอบศาสนกิจและการปฏิบัติสัจธรรมของบรรพชิตและคฤหัสถ์ชาวจีน ยังคงดำเนินไปเป็นปรกติทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับพุทธศาสนายังคงสถิตอยู่อย่างสถาพรดุจที่ได้สืบเนื่องมาแต่อดีต

การที่ชาวพุทธไทยได้แสดงความสนใจ และพากันชื่นชมโสมนัสในข่าวนี้ ก็เพราะว่า

ในระหว่างหลายปีมานี้ ได้มีการโฆษณาด้วยแรงผลักดันจากนักการเมืองฝรั่งตะวันตก ดุจว่าพวกคอมมิวนิสต์ในประเทศจีนได้ทำลายวัดวาอารามของพุทธศาสนาและศาสนาอื่นราบลงหมดแล้ว ทั้งได้มีการโฆษณากันอย่างกึกก้องในประเทศไทย เพื่อให้ผู้คนหลงเชื่อว่าคอมมิวนิสต์ในประเทศจีนยังปรารถนาจะมาทำลายพุทธศาสนาและวัดวาอารามในประเทศไทย ให้ราบเป็นหน้ากลองไปเหมือนกับที่ได้ทำมาแล้วในประเทศจีน แต่ในที่สุดประชาชนไทยก็ได้ทราบความจริงว่า แม้กระเบื้องสักแผ่นหนึ่งของหลังคาโบสถ์ในประเทศจีนก็มิได้แตกไปเพราะการดูหมิ่นศาสนา

พระมหามนัส พวงลำเจียก ป.๖ สำนักวัดมหาธาตุ ซึ่งได้รับปริญญา M.A. จากมหาวิทยาลัยบาลีนาลันทาแห่งอินเดีย ได้ปราศรัยทางวิทยุกระจายเสียงจากกรุงปักกิ่งในคืนวันที่ ๕ ตุลาคม (พ.ศ. ๒๔๙๙) ว่า "...ได้พบความจริงว่า ชาวจีนมิได้ถูกตัดรอนเสรีภาพในการถือศาสนาและการประกอบศาสนพิธีตามความต้องการของเขาเลย รัฐธรรมนูญของจีนก็รับรองสิทธิเสรีภาพดังกล่าวนี้ไว้อย่างชัดเจน ศาสนาทุกศาสนายังคงมีอยู่และได้รับการทะนุบำรุงเป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระพุทธศาสนามิได้ถูกทำลายหรือเสื่อมสลายไปตามที่เราได้ยินกันจากข่าวเล่าลือต่าง ๆ ทุกแห่งที่ผ่านไปได้พบวัดวาอารามมากมาย มีพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ปฏิบัติธรรมวินัย มีพุทธสมาคมและองค์การศาสนาทั่วไป ชาวพุทธยังมีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาดีอยู่ หน้าตาแจ่มใส ใจเอื้ออารีและได้แสดงความปีติยินดีที่ได้มีโอกาสพบชาวพุทธนานาชาติไปเยี่ยมเยียน..."

ท่านภิกษุไทยอีก ๓ รูป คือ พระมหาโอภาส เวียงเล็ก ป. ๔ วัดเบญจมบพิตร พระมหาสังเวียน มีเผ่าพงษ์ ป. ๙ วัดพระเชตุพน และพระมหานคร พยุงญาติ ป. ๔ วัดมหาธาตุ ก็ได้กล่าวคำปราศรัยจากกรุงปักกิ่ง ยืนยันความจริงต้องกันกับพระมหามนัส มีข้อความที่ควรจะนำมากล่าวเพิ่มเติมดังนี้ :

"...ปัจจุบันนี้ ในสาธารณรัฐประชาชนจีนมีพระภิกษุและภิกษุณีรวมประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ รูป รู้สึกดีใจมากที่มาเห็นบรรยากาศอันแจ่มใสของพุทธศาสนาในอนาคตที่ประเทศจีน เพราะมีการปฏิบัติกรรมฐาน มีการนับถือศาสนาตามเหตุผล... ศีลธรรมในประเทศจีนเท่าที่ได้พบเห็นนั้นดี ไม่มีการเบียดเบียนกัน รักกันฉันญาติ ไม่หลอกลวง ไม่พูดเท็จ หรือลักขโมยกัน... รัฐบาลประชาชนจีนได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาขึ้นเป็นแห่งแรกในกรุงปักกิ่ง ได้เปิดดำเนินงานเมื่อวันที่ ๘ กันยายน...

ก็เป็นอันว่า การโฆษณาว่าร้ายชนชาติผู้เป็นประหนึ่งญาติสนิทของชาวไทยจนถึงต้องขาดความสัมพันธ์กันไปจนทุกวันนี้ ได้กลายเป็นความพยายามที่จะหลอกลวง

ชาวไทยทั้งชาติอย่างน่าอัปยศอดสู การโฆษณาอันเป็นการบาปหยาบช้า ซึ่งได้กระทำกันมาหลายปี ได้ล้มราบไปด้วยสัจวาจาของท่านสมณทูตไทยที่ได้ประกาศออกมาในชั่วเวลาไม่กี่นาที ชาวพุทธไทยจะต้องรับบทเรียนอันนี้ไว้ และจะต้องระวังมิให้การบาปหยาบช้าขนาดหนักเช่นนี้ได้อุบัติเป็นมลทินซ้ำอีกบนแผ่นดินที่เคารพในบรมสัจธรรมของพระพุทธเจ้า

นอกจากการประกาศความจริงเกี่ยวกับความสวัสดีของพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ในประเทศจีน โดยสมณทูตไทยทั้ง ๔ แล้ว ยังมีการประกาศความจริงข้อนี้จากทางอื่น ๆ อีก ดังที่นักเขียนอังกฤษแห่งหนังสือพิมพ์สเตทส์แมนแอนด์เนชั่นได้ประกาศไว้ว่า ในกรุงปักกิ่งมีโรงเรียนคาทอลิก ๒๘ โรงเรียน มีวิทยาลัยพุทธศาสนาหนึ่งแห่งและวิทยาลัยมุสลิมหนึ่งแห่ง มีวิทยาลัยโปรเตสแตนต์ในจุงกิง ปักกิ่ง และเซี่ยงไฮ้ ทุกแห่งได้รับความอุดหนุนจากรัฐบาลไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง มีคนนับถือคริสต์ศาสนานิกายคาทอลิก ๓ ล้าน นับถือนิกายโปรเตสแตนต์ ๗ แสน ส่วนที่นับถือพุทธศาสนาและลัทธิเต๋าไม่อาจประมาณได้ มีวัดพุทธศาสนา ๔๐,๐๐๐ วัดลัทธิเต๋า ๑๐,๐๐๐ สุเหร่า ๔๐,๐๐๐ วัดคาทอลิก ๑๕,๐๐๐ โรงสวดโปรเตสแตนต์ ๙,๐๐๐ รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีนได้บริจาคเงิน ๑ ล้านหยวนบูรณะวัด ของพระนิกายลามะในปักกิ่ง และได้บริจาค ๒ แสนหยวนบูรณะสุเหร่าโบราณอายุ ๙๖๐ ปีในปักกิ่ง (เก็บความจากบทความของ "ธนาลัย" ใน สยามสมัย ๑๕ ตุลาคม ๒๔๙๙)

นอกจากนี้ นายกรัฐมนตรีปากีสถานซึ่งได้ไปเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีน ก็ได้ประกาศเมื่อเดือนตุลาคมว่า ศาสนาอิสลามได้ดำรงอยู่โดยสวัสดีบนผืนแผ่นดินใหญ่จีน ไม่แต่เพียงว่ารัฐธรรมนูญจีนได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาเท่านั้น หากได้มีการปฏิบัติตรงตามที่รัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ด้วยดี รัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนจีนเคารพในความเชื่อของประชาชนที่มีต่อศาสนาของเขา

เนื่องจากความจริงที่เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของศาสนาต่าง ๆ ในประเทศจีนได้รับการเปิดเผยออกมาอย่างแจ่มแจ้ง และชาวไทยก็กำลังสนใจในข่าวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในประเทศจีนอยู่ ดังนั้นในตอนนี้ผู้เขียนจึงขอเสนอเรื่องความเป็นมาของพุทธศาสนาในประเทศจีนซึ่งผู้เขียนหวังว่า การศึกษาเรื่องนี้จะเป็นการเพิ่มศรัทธาและความรักของชาวเราที่มีต่อพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เพราะว่าในระหว่าง ๒,๐๐๐ ปีของประวัติพุทธศาสนาในประเทศจีนนั้น ได้มีพฤติการณ์ที่ประทับใจอยู่หลายตอน การอุทิศชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนาอันเป็นการอุทิศที่จับใจอย่างยิ่งนั้น ได้แก่การอุทิศของท่านบัณฑิตชาวพุทธจีนมากท่านที่ได้เดินทางฝ่าทุรกันดารและฝ่าอันตรายแห่งชีวิตไปแสวงหาธรรมะในประเทศอินเดีย และนานาประเทศเพื่อนบ้านในสมัยโบราณกาลกว่า ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว ผู้เขียนจะเริ่มเรื่องด้วยการบรรยายบทบาทของท่านเหล่านี้

กล่าวกันว่า ชาวพุทธอินเดียได้มาสู่เมืองหลวงของจีนในมณฑลเชนซีเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาก่อนคริสต์ศักราช ๒๑๗ ปี คือประมาณ ๒,๑๗๓ ปีมาแล้ว ประมาณว่าก่อนคริสต์ศักราช ๑๒๒ ปี ได้มีการส่งพระพุทธรูปทองคำจากอินเดียเข้ามาถวายพระเจ้าจักรพรรดิจีน และตามจดหมายเหตุของจีนกล่าวว่าพระพุทธรูปทองคำองค์นี้ เป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่ได้ถูกนำเข้ามาประดิษฐานไว้ในประเทศจีนเพื่อสักการบูชา ในปี ค.ศ. ๖๑ จักรพรรดิมิ่งตี่ได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศอินเดีย เพื่อรวบรวมคัมภีร์พุทธศาสนาและเพื่ออาราธนาพระภิกษุอินเดียเข้ามาสู่ประเทศจีน ในวาระนั้นท่านภิกษุกัสยัปมาตังคะชาวอินเดียในภาคกลาง ได้มาสู่ประเทศจีนพร้อมด้วยคณะทูตจีนของจักพรรดิมิ่งตี่ และได้แปลพระสูตรที่สำคัญไว้ชุดหนึ่ง ตามจดหมายเหตุของจีน ท่านกัสยัปมาตังคะได้มรณภาพ ณ เมืองโลยัง

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๔ ชาวจีนได้เริ่มประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาใน ค.ศ. ๓๓๕ มีตัวอย่างเจ้าชายองค์หนึ่งได้ประทานอนุมัติให้ข้าราชบริพารปฏิบัติพิธีกรรมทางพุทธศาสนาได้ ในสมัยนี้ได้มีการสร้างวัดพุทธศาสนาขึ้นเป็นอันมากในภาคเหนือของประเทศจีน และกล่าวกันว่า ชาวเมือง ๙ คนในจำนวน ๑๐ คน ได้รับนับถือพุทธศาสนา

จบศตวรรษที่ ๕ พุทธศาสนาก็ได้แผ่ไปทั่วประเทศจีนทั้งภาคเหนือและภาคใต้ ฟิตส์เจอรัลด์ได้เขียนไว้ว่า "การประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาได้กระทำกันทุกหนแห่ง โบสถ์และวัดมีอยู่ทั่วไปทุกจังหวัด พระภิกษุและแม่ชีจำนวนมาก และได้รับความเคารพนับถืออย่างสูง" แต่พุทธศาสนาในประเทศจีนสมัยนั้นได้ระคนกับคำสอนและการปฏิบัติของลัทธิเต๋าเสียเป็นอันมาก เหตุฉะนี้ พระภิกษุชาวจีนในสมัยนั้นจึงเกิดความรู้สึกว่า จำเป็นจะต้องไปสู่ปิตุภูมิของพุทธศาสนา เพื่อการปฏิรูปและชำระพุทธศาสนาในประเทศจีนให้บริสุทธิ์ด้วยการศึกษารวบรวมต้นคัมภีร์พุทธศาสนา รวมทั้งศึกษาการประกอบพิธีกรรมของพุทธศาสนาที่ถูกต้องด้วย ความรู้สึกอันนี้เป็นเหตุจูงใจสำคัญข้อหนึ่งที่ชักนำให้ท่านสมณ-บัณฑิตของจีนผู้มีจิตใจกล้าหาญบึกบึน เดินทางจากประเทศจีนไปสู่ปิตุภูมิของพุทธศาสนาฝ่าความทุรกันดารของทะเลทรายและภูเขาไปเป็นระยะทางหลายพันไมล์ จากหลักฐานที่ค้นพบได้ ตามที่นักประวัติศาสตร์จีนสมัยปัจจุบันผู้หนึ่งแสดงไว้นั้น ปรากฏว่าระหว่างศตวรรษที่ ๕ ถึงศตวรรษที่ ๘ ได้มีชาวพุทธจีนออกไปแสวงหาสัจธรรมของพุทธศาสนาในประเทศอินเดียมีจำนวน ๑๖๒ คน แต่มีเพียง ๓ ท่านที่ได้ทิ้งบันทึกเหตุการณ์ที่ท่านได้ประสบพบเห็นในระหว่างการเดินทางไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรื่องพุทธศาสนาและภาวะของประเทศต่าง ๆ ที่ท่านได้ผ่านไปในสมัยของท่าน ท่านวีรชนชาวพุทธทั้ง ๓ นี้ คือ ท่าน *ฟาเหียน ยวนจาง* และ *อี-ซิง* ใน ๓ ท่านนี้ ท่านฟาเหียนเป็นคนแรกที่ได้จาริกไปสู่ประเทศ

อินเดียเมื่อต้นศตวรรษที่ ๕ ในสมัยที่ประเทศจีนได้ถูกแบ่งออกเป็น ๓ อาณาจักร ภายหลังสิ้นราชวงศ์ฮั่นในศตวรรษที่ ๓

เนื่องด้วยวินัยของสงฆ์ในประเทศจีนที่ปฏิบัติกันอยู่ในเวลานั้นก่อความวิตกกังวลแก่ท่าน ท่านภิกษุฟาเหียนพร้อมด้วยมิตรของท่านหลายท่าน จึงได้ตัดสินใจออกจาริกไปสู่ปิตุภูมิของพุทธศาสนา เพื่ออัญเชิญพระปาติโมกข์อันถูกต้อง และต้นฉบับคัมภีร์ของพุทธศาสนาในส่วนอื่นมาประดิษฐานไว้ในพุทธศาสนาจักรของประเทศจีนให้มั่นคงสืบไป ท่านฟาเหียนได้เดินทางด้วยเท้าจากภาคกลางของประเทศจีน ข้ามทะเลทรายโกบี ข้ามเขาฮินดูกูษ และข้ามจากภาคเหนือของอินเดียไปสู่เมืองท่าตามรลิปติในแคว้นเบงกอล โดยสารเรือ ณ เมืองท่านั้นไปสู่เกาะลังกา และกลับสู่ประเทศจีนโดยทางเรือ ภายหลังที่ได้ฝ่าอันตรายปิ้มว่าจะเอาชีวิตไม่รอดหลายครั้ง ท่านภิกษุฟาเหียนได้สรุปรายงานการเดินทางไว้ในท้ายบันทึกของท่านว่า

"ฟาเหียนได้ใช้เวลา ๖ ปีเดินทางจากเมืองชางอังไปสู่ภาคกลางของอินเดีย เขาได้ใช้เวลาอยู่ในดินแดนนั้น ๖ ปี และได้ใช้เวลาอีกกว่า ๓ ปี จึงได้กลับคืนสู่ชิงเจา ประเทศต่าง ๆ ที่เขาได้ผ่านไป รวมทั้งสิ้นเกือบ ๓๐ ประเทศ จากทะเลทรายไปทางตะวันตกตลอดไปจนถึงอินเดีย การวางตนอย่างน่าเลื่อมใสของสมณะ และกุศลบารมีของพุทธศาสนาที่ได้ประจักษ์แก่ตานั้นเป็นสิ่งที่เหลือจะบันทึกลงไว้ให้หมดจดได้ อย่างไรก็ดี โดยที่คณะสงฆ์ในประเทศของเราไม่มีช่องทางจะได้สดับเรื่องราวเหล่านี้ ฟาเหียนจึงมิได้อาลัยไยดีต่อชีวิตอันปราศจากความสลักสำคัญของเขา และได้เดินทางข้ามทะเลต่าง ๆ เพื่อกลับมาสู่บ้านเกิดโดยฝ่าความทุรกันดาร และอันตรายนานาประการยิ่งกว่าเมื่อเขาไป ก็เป็นที่น่าโสมนัสที่เขาได้รับความปกปักรักษาจากอานุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของพระรัตนตรัย และเหตุฉะนั้น เขาจึงได้ประสบความปลอดภัยในยามที่ต้องเผชิญกับอันตราย เพราะฉะนั้นเขาจึงได้บันทึกเรื่องราวที่เขาได้ประสบมาลงไว้บนแผ่นไม้ไผ่และไหม ด้วยปรารถนาว่าท่านสุภาพชนผู้อ่านจะได้มีโอกาสทราบเรื่องเหล่านี้"

ท่านฟาเหียนและคณะได้ออกเดินทางจากเมืองชางอังไปโดยลำดับจนถึงเมืองตันฮวงอันเป็นที่สุดของกำแพงใหญ่แห่งประเทศจีน ท่านผู้ว่าราชการหัวเมืองนั้นได้มอบสิ่งของต่าง ๆ แก่ท่านจาริกภิกษุตามที่จำเป็นจะต้องใช้ เพื่อท่านจักสามารถเดินทางข้ามทะเลทรายโกบีไปได้ ท่านฟาเหียนได้บันทึกไว้ว่า "ในทะเลทรายนี้เกลื่อนกล่นไปด้วยผีร้ายพร้อมด้วยลมร้อน ผู้ที่ผจญกับมันจะต้องถึงแก่ชีวิต บนอากาศไม่มีนก และเบื้องล่างก็ปราศจากสัตว์

ทุกชนิด มองออกไปรอบข้างจนสุดสายตาเพื่อกำหนดหมายหนทาง จะไม่พบที่หมายอันใดเลย นอกเสียจากกระดูกผุของซากศพมนุษย์ซึ่งเป็นที่หมายบอกหนทาง"

ท่านฟาเหียนได้พบว่า วัฒนธรรมของอินเดียได้แพร่หลายไปทั่วนานาประเทศในเอเชียกลาง ท่านจาริกภิกษุได้บันทึกไว้ว่า ในอาณาจักรชาน-ชัน มีภิกษุนิกายหินยานประมาณ ๔,๐๐๐ รูป และประชาชนทั่วไปก็รับเอาศาสนาของอินเดียมาปฏิบัติโดยมีการปรับปรุงบ้าง จากอาณาจักรนี้ไปทางตะวันตก ชนชาติต่าง ๆ ตามทางที่คณะจาริกได้ผ่านไปก็เป็นเช่นเดียวกับที่ชาน-ชัน ผู้ที่ละเรือนออกบวชได้ศึกษาหนังสืออินเดีย และภาษาพูดของอินเดีย ท่านฟาเหียนได้พักแรมอยู่ที่อาณาจักรคารา-ชาหร์ ๒ เดือนเศษ ที่นี่ก็เช่นเดียวกับที่ชาน-ชัน มีภิกษุนิกายหินยาน ๔,๐๐๐ รูป

อาณาจักรถัดไปคือโกตาน อันเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองและผาสุกในบริเวณภูมิภาคที่เรียกว่าเตอรกีสถานตะวันออก ในอาณาจักรโกตานนี้ มีพระภิกษุจำนวนนับหมื่น ส่วนใหญ่เป็นภิกษุนิกายมหายาน ผู้เป็นประมุขแห่งอาณาจักรได้ทำการต้อนรับและจัดให้ท่านฟาเหียนและคณะได้พักอยู่ในวิหารโกมาตี อันเป็นวิหารใหญ่และเป็นที่ผาสุกสบาย พระภิกษุแห่งวิหารนั้นมีวินัยอันงามหาตำหนิมิได้ ท่านฟาเหียนได้บันทึกไว้ว่า "เมื่อเสียงกลองดังขึ้น บรรดาพระภิกษุทั้ง ๓,๐๐๐ ก็จะมาชุมนุมกันรับประทานอาหาร ขณะดำเนินเข้าสู่โรงอาหาร กิริยาท่าทีของท่านสมณะทั้งปวงอยู่ในความสำรวมและเคร่งครัดตามแบบแผน ท่านนั่งลงอย่างมีระเบียบ ท่านภิกษุทั้งหมดได้รับประทานอาหารอย่างสงบเงียบ ไม่มีเสียงดังจากชามอาหารและภาชนะอื่น ๆ และเมื่อท่านจะต้องการอาหารเพิ่มเติม ท่านไม่เปล่งเสียงเรียกผู้ปรนนิบัติเพียงแต่ใช้มือเป็นเครื่องหมาย"

ท่านฟาเหียนพักอยู่ที่โกตาน ๓ เดือน และได้เดินทางต่อไปยังอาณาจักรกัสการ์ ท่านฟาเหียนบันทึกไว้ว่า ที่กัสการ์มีกระโถนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ทำด้วยหิน และมีสีอย่างเดียวกับบาตรของพระองค์ และยังมีพระทนต์ของพระพุทธเจ้าซึ่งประชาชนได้ก่อเจดีย์บรรจุไว้

ตอนที่น่ากลัวอันตรายในเส้นทางการเดินทางของคณะจาริกนั้น ได้แก่ตอนเดินทางตามเทือกเขาโบลอทัค และตอนข้ามแม่น้ำสินธุ ท่านฟาเหียนได้บันทึกไว้ว่า "การเดินทางไปตามเทือกเขา คณะจาริกได้เดินทางไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ บนถนนที่ทุรกันดารสูงชัน และกอบด้วยอันตรายเป็นเวลา ๑๕ วัน ด้านข้างของภูเขาดูราวกับกำแพงหินสูง ๑๐,๐๐๐ ฟุต เมื่อเข้าไปใกล้ขอบผา นัยน์ตาจะพันเฟือน และอยากจะเดินต่อไป แต่แท้จริงจะไม่มีที่รองรับเท้าอยู่เลย เบื้องล่างมีแม่น้ำชื่อว่าสินธุ คนในสมัยก่อนได้สกัดหินทำเป็น

ทางลงไปสู่แม่น้ำ และได้ทำบันไดพาดกับหินต่อลงไปจนถึงเบื้องล่าง ทางที่สกัดหินนั้นมีขั้นบันไดหินทั้งหมดหลายร้อยขั้น เมื่อได้จัดการในเรื่องทั้งสองนี้เรียบร้อยแล้ว จึงข้ามแม่น้ำไปโดยสะพานเชือกที่มีสายยึดโยงไว้ ฝั่งแม่น้ำสองข้างอยู่ห่างกันเกือบ ๘๐ ก้าว”

คณะจาริกได้พักแรมด้วยความสงบอยู่ในเมืองอุทยันในฤดูร้อน ซึ่งในเวลานั้นเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่เฟื่องฟูแห่งหนึ่ง จากนั้นได้เดินทางลงมาทางใต้ สู่แคว้นคันธาระและตักสิลา ท่านฟาเหียนได้กล่าวชมพระเจดีย์ที่นครเปชวาร์ที่พระเจ้ากณิษกะได้สร้างขึ้นไว้ว่าเป็นเจดีย์ที่สง่างามที่สุดที่คณะจาริกได้พบเห็นมา จากเปชวาร์ ท่านฟาเหียนได้เดินทางไปสู่นครหารแต่ผู้เดียว โดยคณะของท่านได้ผละจากท่าน ณ ที่นั้น ที่นครหารมีหีบบรรจุกระดูกกระโหลกพระเศียรของพระพุทธเจ้า ท่านฟาเหียนได้เดินทางข้ามซาเฟดโกห์เข้าสู่อาณาจักรอัฟกานิสถานในอาณาจักรนั้น มีภิกษุทั้งนิกายมหายานและหินยาน ๓,๐๐๐ รูป และที่บันนูก็มีภิกษุ ๓,๐๐๐ รูปเช่นกัน แต่ว่าเป็นพระในนิหายหินยานทั้งหมด ข้ามแคว้นปันจาปท่านฟาเหียนได้ไปถึงอาณาจักรมธุระได้ผ่านวัดหลายวัดซึ่งมีภิกษุเกือบหมื่นรูป ในอาณาจักรนี้พุทธศาสนาได้รับความนับถืออย่างแพร่หลาย พวกภิกษุได้รับการยกย่องทั้งจากพวกชาวบ้านและพวกข้าราชสำนักซึ่งได้คอยปรนนิบัติพระในเวลาฉันอาหารด้วยตนเอง

จากนั้นท่านฟาเหียนก็เข้าสู่อาณาจักรอันเป็นใจกลางของจักรวรรดิแห่งราชวงศ์คุปต์ ท่านฟาเหียนได้บรรยายว่าประชาชนในราชอาณาจักรมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก กษัตริย์ไม่ลงอาญาแก่พสกนิกรด้วยการประทุษร้ายร่างกาย เช่นการเฆี่ยนตี หรือกักขังตลอดจนการประหารชีวิต อาชญากรทุกประเภทได้รับอาชญาด้วยโทษปรับสถานเดียว ค่าปรับมากหรือน้อยสุดแต่ฐานแห่งความผิด แม้โทษกบฏต่อพระเจ้าแผ่นดินซึ่งจับได้เป็นครั้งที่สอง ผู้กระทำผิดก็ไม่ถูกประหารชีวิต เพียงแต่จะต้องสละมือขวาเท่านั้น “ตลอดราชอาณาจักรไม่มีผู้ใดฆ่าสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีผู้ใดดื่มสุรา หรือรับประทานหอมกระเทียม” ข้อความตอนนี้มีผู้วิจารณ์ว่า ท่านฟาเหียนน่าจะนำเอาภาวการณ์ที่ท่านได้พบเห็นในวิหารของภิกษุไปใช้เป็นหลักเกณฑ์กำหนดความประพฤติของประชาชนทั่วประเทศ

ท่านฟาเหียนได้ไปสู่นครอีกหลายนคร รวมทั้งนครกบิลพัสดุ์ ได้ไปสู่แคว้นมคธและนครปาตลีบุตร ท่านฟาเหียนได้บรรยายว่า ประชาชนในแคว้นมคธต่างก็เอาอย่างกันและกันในการประกอบการบุญสุนทาน และปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อเพื่อนบ้าน ท่านฟาเหียนได้กล่าวถึงธรรมศาลาตามถนนใหญ่ ๆ ซึ่งคนเดินทางอาจเข้าไปพักอาศัยและได้รับแจกอาหาร ด้วยค่าใช้จ่ายของสาธารณชน และได้กล่าวถึงโรงพยาบาลตามนครต่าง ๆ ที่ทำการรักษาคนป่วยเจ็บโดยไม่คิดค่ารักษาพยาบาล ด้วยคำสรรเสริญเป็นอันมาก

จากแคว้นมคธ ท่านฟาเหียนได้ไปสู่นาลันทา ศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนา นครราชคฤห์ และคยาสถานแห่งการตรัสรู้ ท่านได้ไปสู่เมืองพาราณสีและมฤคทายวัน ณ สารนาถ ซึ่งเป็นที่พระบรมศาสดาประทานปฐมเทศนา แล้วไปสู่เมืองโกสัมพี จากพาราณสี ท่านฟาเหียนได้กลับมายังปาตลีบุตร และทำการรวบรวมคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งต้องใช้ความพากเพียรเป็นอันมาก โดยปรกติคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยทางวาจา มีแต่เฉพาะในเมืองสาวัตถีเท่านั้นที่ท่านฟาเหียนได้รับต้นฉบับคัมภีร์ฉบับหนึ่งจากวัดของนิกายมหายาน ต้นฉบับที่กล่าวนี้ในคัมภีร์กล่าวว่า ได้รับการรับรองจากที่ประชุมมหาสันนิบาตครั้งแรกของคณะสงฆ์ และภิกษุทั่วไปได้ถือเป็นข้อปฏิบัติในสมัยพระบรมศาสดายังทรงพระชนมชีพอยู่ ท่านฟาเหียนได้ใช้เวลา ๓ ปี เรียน เขียน และพูดภาษาสันสกฤต และคัดข้อความในคัมภีร์พระวินัย เสร็จกิจอันนี้แล้วท่านฟาเหียนได้เดินทางไปสู่ทัมลัค และได้พักอยู่ที่นั่นอีก ๒ ปีเพื่อคัดพระสูตร และวาดภาพพระพุทธรูปก่อนลงเรือมาขึ้นเกาะลังกาเพื่อกลับสู่ประเทศจีน

ท่านฟาเหียนได้โดยสารสำเภาใหญ่จากอินเดียมาสู่ลังกา เรือได้ลมดีรอนแรมมาในทะเล ๑๔ วันก็บรรลุถึงเกาะลังกาโดยสวัสดิภาพ ท่านจาริกภิกษุได้ใช้เวลา ๒ ปีที่ลังการวบรวมและคัดคัมภีร์ภาษาสันสกฤตที่ยังไม่เคยปรากฏในประเทศจีน ขณะอยู่ที่ลังกาท่านฟาเหียนได้ระลึกถึงประเทศบ้านเกิดของท่าน ซึ่งได้จากมาเป็นเวลา ๑๐ กว่าปีจนถึงน้ำตาคลอ ท่านบันทึกไว้ว่า "...มิตรสหายที่ได้ร่วมเดินทางมากับเขา ก็ได้แยกจากเขาไปหมด บ้างก็คงพำนักอยู่ในต่างประเทศ บ้างก็ตายจากไป บัดนี้ได้เห็นอยู่แต่เงาของตัวเขาเองเท่านั้น เขาจึงเศร้าใจอยู่ไม่วาย ในขณะที่นั่งอยู่เคียงข้างพระพุทธรูปหยก และในทันใดนั้นเขาได้เห็นพ่อค้าคนหนึ่งถวายพัดที่ทำด้วยไหมสีขาวจากเมืองจีน เขาก็บังเกิดความรู้สึกตื้นตันใจ และในดวงตาของเขาก็คลอไปด้วยน้ำตา"

ในหนังสือประวัติศาสตร์ของบัณฑิตเนห์รู ได้ระบุนามสหายจาริกของท่านฟาเหียนผู้หนึ่ง คือท่าน เต๋าจิง ซึ่งมีความพอใจอินเดียเป็นอันมาก และได้รับความประทับใจอย่างลึกซึ้งจากการปฏิบัติตนตามธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดของพระในพุทธศาสนา จึงได้ตัดสินใจพำนักอยู่ในประเทศอินเดีย นี่คือตัวอย่างของสหายจาริกที่ได้แยกทางกับท่านฟาเหียน

จากลังกาท่านฟาเหียนได้โดยสารนาวาใหญ่ของพวกพ่อค้ามาสู่เกาะชวา แต่การเดินทางทะเลในตอนนี้ ท่านจาริกภิกษุผู้มีใจบึกบึนต่อภยันตราย มิได้ประสบโชคดีดุจการเดินทางระหว่างอินเดียมาสู่สังกา ในครั้งนี้ภายหลังที่นาวาใหญ่แล่นออกจากท่ามาได้ ๒ วัน ก็ต้องผจญกับพายุร้ายเป็นเวลาถึง ๓๐ วัน ในระหว่างความเป็นความตายนั้น ท่าน

ฟาเหียนเป็นห่วงว่าพวกพ่อค้าจะเอาหนังสือและพระพุทธรูปของท่านโยนลงทะเลไปเสียเพื่อลดน้ำหนักในเรือ แต่ในที่สุดกะลาสีเรือก็ได้ค้นพบรอยรั่วของเรือที่ใกล้เกาะแห่งหนึ่ง จึงได้นำเรือไปหลบพายุอยู่ที่เกาะนั้น จากเกาะนั้นไปสู่ชวา นาวาของท่านฟาเหียนได้ผจญพายุอีกครั้งหนึ่ง และได้ไปถึงชวาด้วยอาการบอบช้ำสาหัสภายหลังการเดินทางอีกกว่า ๙๐ วัน

ท่านฟาเหียนได้พักอยู่ที่เกาะชวาประมาณ ๕ เดือน แล้วก็โดยสารสำเภาใหญ่ของพ่อค้าต่อไปอีกเพื่อจะได้วางเท้าลงไปเหนือผืนแผ่นดินแห่งบ้านเกิด ในการเดินทางรอบสุดท้ายนี้ ท่านฟาเหียนก็ต้องเผชิญกับพายุร้ายในท้องทะเล และกินเวลาเนิ่นช้าปาน ๆ กับที่ได้ผ่านมาหยก ๆ และในที่สุดท่านฟาเหียนก็ได้เหยียบผืนแผ่นดินบ้านเกิดในท้องที่ซิงเจา ณ เขตเกียวเจา ท่านภิกษุใจสิงห์ ผู้จากปิตุภูมิของท่านไปเพื่อแสวงหาบรมสัจธรรมของพุทธศาสนาเป็นเวลา ๕๐ ปี ได้พักแรมอยู่ที่ซิงเจาในระหว่างฤดูหนาวและฤดูร้อน แล้วจึงเดินทางมาสู่นานกิง นครหลวงในภาคใต้ และได้มอบคัมภีร์พระสูตรและพระวินัยที่รวบรวมนำมาทั้งหมดให้แก่คณะสงฆ์

"กะดึงทอง"

พฤศจิกายน ๒๕๐๐

หมายเหตุ: ในการเรียบเรียงบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนได้เก็บความส่วนใหญ่จากหนังสือ 2500 Years of Buddhism ที่ทางราชการของอินเดียได้จัดพิมพ์ขึ้นในงานฉลองพุทธศาสนา ๒,๕๐๐ ปี ประกอบกับหนังสือประวัติศาสตร์ของบัณฑิตเนห์รู และบทความบางชิ้นในหนังสือพิมพ์ มหาโพธิ์

๗

ท่านภิกษุผู้เป็นวีรบุรุษแห่งมหาจาริกรูปที่สอง คือ ท่าน*ยวนจาง** ซึ่งชาวไทยเราคุ้นกับชื่อของท่านในนามพระถังซัมจั๋ง กิตติคุณของท่านผู้นี้เป็นที่เลื่องลือยิ่งไปกว่าบรรพชนของท่าน ท่านเป็นธรรมทูตรูปเดียวที่ได้เดินทางไปรอบประเทศอินเดียอันกว้างใหญ่ไพศาลในท่ามกลางความทุรกันดารของโบราณสมัย ท่านยวนจางเป็นชาวเมืองโลยังในเขตมณฑลโฮนานหรือเหอหนาน เกิดใน ค.ศ. ๖๐๒ ท่านเป็นชายหนุ่มโฉมงาม มีร่างสูงใหญ่ดุจเดียวกับชาวจีนเป็นอันมากในภาคเหนือ ขณะที่ท่านออกเดินทางเพื่อจะไปเสาะหาบรมสัจธรรมและคัมภีร์ของพุทธศาสนาในประเทศอินเดียนั้น ท่านมีอายุเพียง ๒๖ ปี เมื่อท่าน

** นามของท่านผู้นี้ ในภาษาอังกฤษเขียนต่าง ๆ กัน นอกจาก Yuan Chang หรือ Yuan Chwang แล้วยังมีที่เขียนว่า Hiuen Tsang หรือ Hiuen Tsian Tsang.*

ขอรับราชานุมัติเพื่อออกจากประเทศจีน องค์จักรพรรดิได้ปฏิเสธคำขอของท่าน แต่อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิไม่อาจทำให้จิตใจใฝ่ธรรมอันแข็งแกร่งของท่านยวนจางอ่อนลู่ลงได้ ศรัทธาและปณิธานของท่านในอันจะนำธรรมประทีปมาเพิ่มเติมความชัชวาลขึ้นในประเทศจีนนั้น ไม่มีอำนาจใด ๆ จะมาทัดทานขัดขวางได้ แม้อำนาจอันเกรียงไกรของพระเจ้าจักรพรรดิก็ต้องล้มราบไปต่อหน้า จิตใจและปณิธานแห่งธรรมอันบึกบึนเช่นนี้

เมื่อยังน้อย อายุเพียง ๘ ขวบ ท่านยวนจางก็ได้ก่อความอัศจรรย์ให้ท่านบิดาได้เห็นประจักษ์ ด้วยการปฏิบัติพิธีกรรมตามลัทธิของท่านขงจื๊อ การกระทำของพ่อหนูน้อยยวนจางชวนให้ใคร ๆ รู้สึกกันว่า ท่านน่าจะได้เป็นผู้มีชื่อเสียงในทางอักษรศาสตร์ตามแบบฉบับอันเป็นจารีตของมหาบัณฑิตชาวจีน ดุจเดียวกับที่บรรพบุรุษของท่านหลายคนได้มีชื่อเสียงในทางนี้ แต่พฤติการณ์อันเป็นตัวอย่างของพี่ชายของท่านที่ได้บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา ได้มีอิทธิพลเหนือจิตใจของท่าน ครั้นแล้วพ่อหนูยวนจางก็ได้ปฏิญาณตนมอบตัวให้แก่พระพุทธศาสนาในวัด ณ เมืองโลยัง เมื่อมีอายุเพียง ๑๓ ปี นับแต่วาระนั้นพ่อหนูยวนจางก็เริ่มศึกษาปรัชญาของอินเดีย และในเวลาไม่นานท่านก็สามารถเอาชนะความยากของวิชานั้นได้ ราว ค.ศ. ๖๑๗ ได้เกิดความปั่นป่วนระส่ำระสายขึ้นในประเทศจีน อันเป็นผลของการเปลี่ยนราชวงศ์กษัตริย์ ยวนจางจึงหลีกเร้นไปอยู่ตามภูเขา ทั้งที่ต้องดำเนินชีวิตด้วยความยากลำบาก ยวนจางก็สามารถศึกษาธรรมะของพระพุทธศาสนาจนมีความรู้แตกฉานในเวลาอันไม่ช้า ทั้งยังได้จัดให้มีการประชุมสนทนาธรรมหลายครั้ง ชื่อเสียงของยวนจางได้ระบือไปอย่างรวดเร็วในถิ่นที่มีการศึกษาภาษาสันสกฤตอย่างแพร่หลาย จากเด็กเคนไปถึงญี่ปุ่น จากตรูฟานไปถึงสุมาตราในฐานเป็นบุรุษเอก ในการอภิปรายวิชาปรัชญา แต่ครั้นแล้วความแตกต่างอย่างสับสนของลัทธินิกายต่าง ๆ และความไม่แน่นอนในหลักธรรมของพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ในเวลานั้น ได้ก่อความกังวลใจแก่ท่านสมณบัณฑิตหนุ่ม ด้วยเหตุนี้ยวนจางจึงได้ปฏิญาณว่าจะจาริกไปยังนานาประเทศทางตะวันตก และศึกษาสัจธรรมของพุทธศาสนาจากบรรดาท่านบัณฑิตในประเทศเหล่านั้น ในปัญหาธรรมต่าง ๆ ที่ท่านมีความข้องใจอยู่และท่านยวนจางก็ได้ปฏิบัติตามปฏิญาณนั้น แม้จะเป็นการเสี่ยงราชภัยก็ตาม

ท่านยวนจางได้จาริกจากประเทศจีนมุ่งไปสู่แผ่นดินภารตวรรษ อันเป็นถิ่นที่กำเนิดพุทธศาสนา ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๗ ถัดจากท่านฟาเหียนซึ่งได้ออกไปในศตวรรษที่ ๕ ได้กล่าวไว้แล้วว่า จักรพรรดิของจีนในเวลานั้นไม่ทรงอนุญาติให้ท่านภิกษุใจสิงห์วัย ๒๖ ปีออกไปจากประเทศจีน และท่านก็ได้รับการทักท้วงจากบุคคลต่าง ๆ ในโอกาสต่าง ๆ ให้ล้มเลิกความคิดในการเดินทางเสีย แต่เมื่อคนเหล่านั้นได้ตระหนักถึงความตกลงใจ

อันกล้าหาญเด็ดเดี่ยว และความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะไม่ยอมถอยหลังของท่านแล้ว ก็ได้กลับให้ความสนับสนุนอย่างสุดความสามารถในทุกวิถีทาง มหาจาริกของท่านยวนจางได้เปิดฉากใน ค.ศ. ๖๒๙ การเดินทางของท่านเป็นการเดินทางแบบใต้ดิน ต้องซุกซอนซ่อนตัวในยามกลางวัน และออกเดินทางแต่ในยามกลางคืน ในระหว่างการเดินทางนั้น มีภาพของพวกอมนุษย์และภาพลวงตาอื่น ๆ มาปรากฏขัดขวางการเดินทางของท่านอยู่เนือง ๆ ตอนเดินทางผ่านป้อมชายแดนแห่งหนึ่ง ท่านยวนจางได้ถูกยิงด้วยลูกเกาทัณฑ์และจักแหล่นจะเสียชีวิต ณ ที่นั้น ท่านเดินทางข้ามทะเลทรายโกบีไปแต่เดียวดาย โดยปราศจากเครื่องนำทางใด ๆ ทิ้งสิ้น เว้นแต่เงาของตัวเองเท่านั้น ตราบกระทั่งได้บรรลุถึงเมืองฮามี ณ ที่นั้นท่านได้รับเชิญจากกษัตริย์แห่งอาณาจักรตูรฟาน ซึ่งเป็นพุทธศาสนิกผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

อาณาจักรตูรฟานซึ่งตั้งอยู่ในกลางทะเลทรายโกบีในสมัยนั้น ประกอบด้วยประชากรที่เป็นชาวพุทธและความมีชีวิตชีวาทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม แม้ในปัจจุบันนี้จะปราศจากชีวิตชีวาเสียแล้ว ผู้ครองอาณาจักรในเวลานั้นคือ จูเวนไต ผู้มีเชื้อสายจีน คำเชิญที่ส่งมายังยวนจางนั้นมีลักษณะเป็นคำบัญชา เหตุฉะนั้นท่านจาริกภิกษุจึงถูกนำไปยังตูรฟานด้วยอาการที่เสมือนหนึ่งถูกคุมตัวไปโดยการบังคับ กษัตริย์แห่งตูรฟานแม้จะเป็นชาวพุทธผู้เลื่อมใสในศาสนาก็ตาม แต่ก็ออกจะหยาบคาย และเมื่อต้องประสงค์สิ่งใดก็จะเอาให้ได้ดังใจ และในอีกทางหนึ่งก็เป็นคนมีน้ำใจโอบอ้อมอารีและมีความเคารพต่อท่านยวนจาง จูเวนไตได้กำหนดจะกักท่านภิกษุไว้ในราชสำนักของตนเพื่อแต่งตั้งให้เป็นสังฆราชแห่งตูรฟาน กษัตริย์จูเวนไตปฏิสันถารท่านยวนจางด้วยถ้อยคำว่า “ข้าพเจ้าจักเอาตัวพระคุณเจ้าไว้ในอาณาจักรของข้าพเจ้า เพื่อที่ข้าพเจ้าจะได้ถวายความเคารพต่อพระคุณเจ้า และข้าพเจ้าขอเรียนว่า การที่จะเคลื่อนภูเขาปามีร์นั้น เป็นการง่ายดายเสียกว่าที่จะผันแปรความจำนงของข้าพเจ้า” ท่านยวนจางได้ตอบวาทีของกษัตริย์จูเวนไตอย่างอาจหาญว่า “อาตมภาพได้จาริกมาเพื่อแสวงหาอุดมธรรม กษัตริย์จะอาจยึดถือไว้ได้ก็แต่กระดูกของอาตมา แต่กษัตริย์จะมีอำนาจใด ๆ เหนือจิตใจหรือเจตจำนงของอาตมาก็หามิได้” เมื่อได้ประกาศสัจวาจาออกไปแล้ว ท่านยวนจางก็ปฏิบัติตามสัจวาจาของท่าน โดยปฏิเสธการแตะต้องอาหารที่เขานำมาถวายติดต่อกันเป็นเวลา ๓ วัน กษัตริย์ก็ตกพระทัยและยอมจำนนต่อเจตจำนงอันแข็งแกร่งของท่าน ท่านสมณะผู้ทรงธรรมได้ยอมรับอาราธนาที่จะพำนักอยู่ที่ตูรฟานเป็นเวลา ๑ เดือน เพื่อเทศนาธรรมแก่กษัตริย์และข้าราชบริพาร เมื่อครบกำหนด ๑ เดือน กษัตริย์ได้ยินยอมให้ท่านยวนจางได้ออกไปจากอาณาจักรด้วยดี พร้อมทั้งได้ประทานหนังสือแนะนำแก่ท่านที่จะถวายต่อ

กษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรตามเส้นทางซึ่งท่านจะต้องผ่านไป ตราบถึงประเทศอินเดีย ดังนั้นต่อแต่นี้ไป การเดินทางของท่านยวนจางจึงมิใช่เป็นไปในลักษณะของผู้ซ่อนเร้นลี้ภัย แต่ได้กลายเป็นผู้เดินทางที่มีหนังสือของทางบ้านเมืองรับรองเป็นทางการ ประกอบด้วยคณะผู้ติดตามคุ้มภัยและเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างบริบูรณ์ ตลอดระยะทางจนกว่าจะถึงอินเดีย

จากตูรฟาน ยวนจางได้เดินทางไปสู่นครคารา-ชาหร์ซึ่งมีวัดอยู่ประมาณ ๑๐ วัด และมีภิกษุนิกายหินยานประเมาณ ๒,๐๐๐ คน ชาวเมืองนี้ได้สำแดงไมตรีจิตต่อท่านยวนจางเป็นอันดี ส่วนคณะผู้ติดตามคุ้มภัยจากตูรฟานมิได้รับการปฏิสันถารฉันมิตร ด้วยเหตุนี้ท่านจึงพักแรมอยู่ที่คารา-ชาหร์เพียงราตรีเดียว ในวันรุ่งขึ้นได้ออกเดินทางต่อไปยังเมืองคูชา คาดคะเนกันว่า คูชาเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดในเอเชียกลางสมัยนั้น ความเจริญทางด้านวัตถุและความรุ่งเรืองแห่งอารยธรรมของคูชา เป็นที่ประทับใจของท่านจาริกภิกษุ กษัตริย์แห่งคูชาในเวลานั้นทรงพระนามว่า สุวรรณเทวะ ซึ่งมีสัมพันธ์ทางการทูตกับจักรพรรดิของจีน ในอาณาจักรนี้มีพระภิกษุ ๕,๐๐๐ รูป ซึ่งได้รับการอภิบาลจากสุวรรณเทวะเป็นอย่างดี ณ ที่นี้ท่านภิกษุจีนได้โต้ปัญหาธรรมกับพวกภิกษุนิกายมหายานแห่งคูชา ซึ่งทั้งสองฝ่ายมีความเห็นต่างกันเกี่ยวกับโยคศาสตร์ แต่ความเห็นต่างกันมิได้ก่อความกระทบกระเทือนต่อไมตรีของทั้งสองฝ่าย เนื่องด้วยอากาศไม่เหมาะแก่การเดินทาง ท่านยวนจางจึงได้พักอยู่ที่คูชาเป็นเวลา ๒ เดือนเศษ ครั้นถึงเวลาออกเดินทาง กษัตริย์สุวรรณเทวะได้ประทานขบวนอูฐ ม้า และคณะผู้ติดตามรับใช้แก่ท่านภิกษุจีนชุดหนึ่ง และได้เสด็จไปส่งท่านภิกษุจนถึงชานนคร พร้อมด้วยภิกษุและอุบาสกอุบาสิกาแห่งนครนั้น

ออกจากคูชาได้ ๒ วัน ยวนจางก็ต้องผจญกับพวกโจรในท้องถนน และต่อมาก็ได้เผชิญกับแม่น้ำน้ำแข็ง ณ ลาดเขาเทียนชาน ยวนจางและคณะได้มุ่งไปสู่บริเวณอิสซิค-คูล (ทะเลสาบน้ำร้อน) ซึ่งในเวลานั้นมหาข่านของพวกเติร์กตะวันตกได้มาตั้งที่พักอยู่ ท่านมหาข่านเป็นผู้มีใจฝักใฝ่ทางพุทธศาสนาอยู่ ทั้งนี้สืบเนื่องมาแต่บรรพบุรุษของท่านได้เคยรับการสั่งสอนจากภิกษุรูปหนึ่งจากคันธาระเมื่อ ๕๐ ปีมาแล้ว อำนาจของท่านข่านผู้นี้แผ่ไปถึงคันธาระ มหาข่านแห่งเติร์กตะวันตกได้ต้อนรับท่านยวนจางด้วยความเคารพอย่างสูง ได้นิมนต์ท่านภิกษุจีนไปฉันอาหารที่จัดทำถวายเป็นพิเศษ และได้เชิญคณะทูตจีนและคณะทูตของกษัตริย์ตูรฟานไปร่วมในการเลี้ยงอาหารด้วย ภายหลังอาหาร ท่านจาริกภิกษุได้บรรยายธรรมของท่านแก่ท่านข่านและที่ชุมนุม เมื่อได้สดับธรรมแล้ว ท่านข่านก็เปล่งวาจาสาธุการด้วยความปราโมทย์ และรับนับถือธรรมที่ท่านยวนจางแสดงด้วยความเลื่อมใส หลังจากที่มหาข่านได้ออกปากทัดทานมิให้ท่านยวนจางเดินทางต่อไป และคำทัดท่านนั้น

ไม่ประสบผลแต่อย่างใดแล้ว ท่านข่านผู้เรืองอำนาจก็ได้โปรดประทานความอภิบาลเป็นทางการแก่ท่านภิกษุจีน เพื่อจะเดินทางต่อไปจนบรรลุถึงเขตแดนอินเดีย ความอภิบาลของท่านข่านได้อนุเคราะห์ให้ยวนจางเดินทางข้ามช่องเขาปามีร์และบัคเตรียไปได้โดยสะดวก

ที่พักที่สำคัญถัดจากนี้ไป คือ สมรขัณฑ์ นครหลวงของซอกเดียนา ซึ่งเป็นปลายทางของสายขบวนคาราวานระหว่างอินเดียกับจีน เป็นเมืองที่อุดมด้วยสินค้าที่มีค่าและหายาก ประชาชน ณ ถิ่นที่อันเป็นถิ่นของพวกเติร์กและอิหร่านมักจะหันเหไปมาในระหว่างการนับถือลัทธิของโซโรอัสเตอร์และศาสนาพุทธ การมาถึงของท่านยวนจางได้เป็นการเชิดชูสถานะของพุทธศาสนาให้สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ท่านได้เปิดการชุมนุมขึ้นที่นครนั้น และได้อุปสมบทบุคคลจำนวนหนึ่งเป็นภิกษุ และได้ปฏิสังขรณ์วัดเก่า ๆ ที่ได้รับการปฏิบัติอย่างปราศจากความเคารพให้กลับเป็นสถานที่อันพึงเคารพสักการะ จากสมรขันฑ์ ยวนจางได้บ่ายหน้าลงสู่ใต้ เดินทางตามเส้นทางข้ามเขาอันทุรกันดาร จนกระทั่งบรรลถึง “ประตูเหล็ก” พรมแดนตอนใต้ของจักรวรรดิเติร์กตะวันตก

ทางตอนใต้ของประตูเหล็ก ยวนจางได้ข้ามแม่น้ำอ๊อกซัสเข้าสู่บัคเตรีย ซึ่งในเวลานั้นอยู่ภายใต้การปกครองของตาร์ดูชาดผู้เป็นโอรสของมหาข่าน และเป็นน้องเขยของกษัตริย์ตูรฟาน ทั้งเป็นชาวพุทธผู้เลื่อมใสในศาสนาด้วย คาดคะเนกันว่าบัคเตรียได้รับพุทธศาสนามาแต่กาลนานจากสมณทูตสมัยพระเจ้าอโศก ขณะที่ยวนจางได้ไปถึงบัคเตรียนั้น ประจวบกับมเหสีของตาร์ดูชาดได้วายชนม์ลง และแทบจะในทันทีที่ภรรยาได้สิ้นลมปราณนั้นเอง ตาร์ดูชาดก็ได้สถาปนามเหสีองค์ใหม่ขึ้นแทนองค์เก่า แต่มเหสีองค์ใหม่มีความปฏิพัทธ์บุตรเลี้ยงยิ่งกว่าพระสามี จึงได้ปรุงยาพิษสำเร็จชีวิตพระสามีเสีย และยกบุตรเลี้ยงผู้เป็นชู้รักขึ้นสู่บัลลังก์ กษัตริย์องค์ใหม่มีน้ำใจไมตรีต่อท่านยวนจาง ได้นิมนต์ท่านภิกษุไปชมเมืองบลัคอันเป็นนครหลวง แม้ว่าบลัคและบัคเตรียจะถูกรุกรานทำลายโดยพวกฮั่นในศตวรรษที่ ๕ และที่ ๖ แต่ก็ยังมีวัดหลายวัดในนครทั้งสองนั้น และแม้ว่าภิกษุในสองนครนั้นจะเป็นภิกษุนิกายหินยาน ยวนจางก็ได้รับไมตรีจากท่านภิกษุเหล่านั้น และได้รับคุณประโยชน์จากการสังสรรค์กับท่านเหล่านั้นเป็นอันมาก

จากนั้น ท่านยวนจางได้เดินทางข้ามเขาฮินดูกูษอันเป็นทางที่ทุรกันดารที่สุด และได้ไปถึงบามิยันเป็นภูมิภาคที่สำคัญอันดับแรกบนเส้นทางเอเชียกลางสู่อินเดีย ที่บามิยันมีวัด ๑๐ วัดและมีภิกษุหลายพันอยู่ในวัดเหล่านี้ จากบามิยัน ยวนจางได้เดินทางไปสู่กปิสา โดยเดินทางไปตามช่องเขาชีบาร์ซึ่งสูง ๙,๐๐๐ ฟุต และเป็นทางทุรกันดาร

ในการเดินทางตอนนี้ท่านภิกษุจีนต้องเผชิญกับวาตภัย ถึงแก่หลงทาง แต่ด้วยความอนุเคราะห์ของพวกพรานในท้องถิ่น ท่านจึงได้พบเส้นทางอันถูกต้อง กษัตริย์แห่งกปิสาเป็นชาวพุทธผู้เลื่อมใสในนิกายมหายาน แต่เพื่อที่จะยังความพอใจแก่สหายผู้นับถือลัทธิหินยานซึ่งร่วมเดินทางมาจากบลัค ยวนจางจึงไปพำนักอยู่ในวัดของฝ่ายหินยาน และด้วยคำขอของกษัตริย์ ท่านได้เข้าประชุมร่วมกับคณะสงฆ์นิกายต่าง ๆ ซึ่งได้ใช้เวลาประชุมถึง ๕ วัน ท่านภิกษุจีนได้ใช้เวลาในฤดูร้อน ค.ศ. ๖๓๐ อยู่ที่กปิสา ต่อจากนั้นจึงได้เดินทางไปตะวันออกผ่านลัมปากไปสู่ชลาลาบาด นัยหนึ่งนครหารโบราณบัดนี้ นับว่าท่านยวนจางได้เหยียบแผ่นดินอินเดียแล้ว และท่านได้บันทึกข้อเปรียบเทียบภูมิประเทศและนิสัยใจคออันแตกต่างกันระหว่างชาวชมพูทวีปและชาวประเทศที่ตั้งอยู่ตามภูเขา และผู้คนที่มีร่างกายแข็งแกร่งของประเทศเหล่านั้นที่ได้ผ่านมาแล้ว บันทึกของยวนจางกล่าวถึงผู้คนในภูมิประเทศใหม่ไว้ว่า "มีความเป็นอยู่อย่างสะดวกและผาสุก และชอบร้องรำทำเพลง" ถิ่นที่นี้อันอุดมด้วยจารีตแห่งศิลปวัตถุของพุทธศาสนาตามแบบกรีก ได้ประสบความวิบัติอย่างหนักจากน้ำมือของพวกฮั่น และในเวลานั้นจึงคงเหลือแต่วัดวาอารามที่ปรักหักพังและศิลปกรรมเท่านั้น อีก ๒๐ ปีต่อมา เมืองนี้ก็ย่อยยับไปด้วยการรุกรานของอาหรับ จากที่นี้ ยวนจางได้เดินทางไปเยี่ยมถ้ำแห่งหนึ่งซึ่งในตำนานกล่าวว่าพระพุทธองค์ได้ทรงสำแดงพุทธานุภาพของพระองค์ไว้ ณ ถ้ำนั้นภายหลังที่ได้ปราบนาคโคบาลแล้ว หนทางที่ไปสู่ถ้ำนั้นเป็นที่มั่วสุมของพวกโจร และท่านภิกษุจีนก็ได้ผจญกับพวกโจรอีกวาระหนึ่ง

จากลัมปากท่านยวนจางได้เดินทางเข้าสู่คันธาระโดยผ่านช่องเขาไคเบอร์ และเมื่อเข้าสู่เมืองเปชวาร์ ก็ได้ประสบว่าเมืองนั้นได้ถูกพวกฮั่นทำลายอย่างย่อยยับ และวัดวาอารามก็ปรักหักพังรกร้าง ถึงกระนั้นยวนจางก็ได้พยายามไปสู่สถานที่ต่าง ๆ แทบทุกแห่ง อันนับถือกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา จากนั้นท่านภิกษุจีนได้เดินทางไปสู่อุทยานอันเป็นดินแดนแห่งภูเขาและได้รับภัยพิบัติจากการรุกรานของพวกฮั่นยิ่งไปกว่าคันธาระในกาลก่อน ภายในดินแดนนี้มีวิหาร ๑,๔๐๐ แห่ง และมีภิกษุ ๑๘,๐๐๐ รูป ถึงกระนั้นก็ดี ในขณะที่ยวนจางได้ไปถึงนั้น อุทยานก็ยังคงเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนาอยู่ และประชาชนได้แบ่งแยกการนับถือออกเป็น ๒ นิกาย จากนั้นท่านจาริกภิกษุได้ข้ามแม่น้ำสินธุที่อุทภัณฑ์ไปสู่ตักสิลา ณ ที่เมืองนี้ก็เช่นเดียวกับที่เมืองอื่น ๆ วัดวาอารามได้ถูกพวกฮั่นทำลายเสียเป็นอันมาก

จากตักสิลา ยวนจางได้เดินทางไปสู่แคว้นกัษมีระ ซึ่งพุทธศาสนายังคงแพร่หลายอยู่ ยังคงมีวัดอยู่ ๑๐๐ วัด พร้อมด้วยภิกษุ ๕,๐๐๐ รูป กษัตริย์กัษมีระได้ต้อนรับท่านยวนจางในนครหลวง ด้วยการประทานเกียรติอย่างสูง ณ ที่นี้ท่านภิกษุจีนได้พบ

ท่านบัณฑิตผู้สูงอายุ ผู้นับถือนิกายมหายานและได้รับความรู้บางประการในเรื่องพุทธศาสนาจากท่านบัณฑิตผู้เฒ่าอย่างเป็นที่พอใจ ท่านภิกษุจีนได้ใช้เวลาอยู่ที่กัษมีระเป็นเวลา ๒ ปี เพื่อการศึกษาปรัชญาและคัดลอกพระสูตรและศาสตร์ของพุทธศาสนา เพื่อนำกลับไปสู่ประเทศจีน จากกัษมีระ ท่านยวนจางได้เดินทางไปยับยั้งอยู่ที่นครสาคล อันกษัตริย์ชาติกรีกผู้มีพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์ได้เคยครอบครอง และเมื่อ ๒ ศตวรรษที่แล้วมาได้เป็นที่พำนักของท่านสมณบัณฑิตวสุพันธุ์ ในการเดินทางไปสู่จีนภุกิ ท่านจาริกภิกษุได้นำชีวิตรอดจากอันตราย ณ เงื้อมมือโจรไปได้อย่างหวุดหวิดอีกครั้งหนึ่ง ท่านได้พบกับพราหมณ์ผู้เฒ่าซึ่งเป็นผู้รู้ในทางพุทธศาสนา และท่านได้พักอยู่ในหมู่บ้านกับท่านพราหมณ์เฒ่าเป็นเวลา ๑ เดือน ท่านยวนจางได้ไปใช้เวลาอยู่ในจีนภุกิเป็นเวลากว่าปี แล้วได้ออกเดินทางไปสู่ชลันทรในระหว่างฤดูฝน จากนั้นได้ไปสู่มัทธุระดินแดนที่เลื่องชื่อในจารีต ฮินดูและพุทธศิลป์ จากมัทธุระได้เดินทางขึ้นไปตามแม่น้ำยมุนาจนถึงสภาเนศวรในกุรุเกษตร ท่านยวนจางได้เดินทางไปจนถึงตอนเหนือของแม่น้ำคงคา และได้สังเกตเห็นว่าลัทธิฮินดูกำลังขึ้นสู่ความนิยม และพุทธศาสนากำลังจะเสื่อมลง ถึงแม้ว่าท่านภิกษุจีนจะได้พักอยู่หลายเดือนในกานยกุพช อันพระเจ้าหรรษะได้สถาปนาเป็นนครหลวงของอาณาจักรภาคเหนือ แต่ท่านก็มิได้พบกับพระเจ้าหรรษะผู้เสด็จไปประทับอยู่ทางภาคตะวันออก และในภายหลังกษัตริย์องค์นี้ได้กลายเป็นมหามิตรและมหาอุปถัมภกของท่าน หลังจากได้ไปเยี่ยมเยียนอโยธยาแล้ว และขณะเดินทางไปสู่ประยาคตามลำแม่น้ำคงคานั้น ท่านภิกษุได้ตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกโจรที่หากินอยู่ตามลำน้ำ โจรพวกนี้เป็นผู้ที่เคารพบูชาเจ้าแม่ทุรคา พวกเขาประสงค์จะนำท่านยวนจางไปบูชายัญเทพีของเขา อาศัยความกล้าหาญความตั้งจิตมั่นอยู่ในพระรัตนตรัยและเหตุการณ์อันน่ามหัศจรรย์บางประการ คือได้บังเกิดพายุใหญ่ขึ้น ได้ช่วยให้ท่านปลอดภัยจากน้ำมือของพวกโจรไปได้ ที่ประยาค ท่านสังเกตเห็นด้วยความเสียใจว่า ได้มีชาวพุทธเป็นส่วนน้อย และเมื่อท่านได้ไปสู่เมืองโกสัมพีท่านก็ได้พบว่าลัทธิพราหมณ์กำลังจะรุ่งเรือง อันเป็นเช่นเดียวกันกับที่ท่านได้พบมาในเมืองอื่น ๆ ณ ที่นี้ ท่านภิกษุจีนได้ทำความตกลงใจที่จะไปเยือนสถานที่ประสูติของพระศาสดา และสังเวชนียสถานอื่น ๆ โดยมิรั้งรอ ท่านจึงเดินทางขึ้นไปทางเหนือไปสู่เมืองสาวัตถี และไปสู่กบิลพัสดุ์ อันเป็นภูมิลำเนาของพระศาสดา ประกอบด้วยสวนลุมพินีอันเป็นที่ประสูติ จากนั้นได้ไปสู่รามคราม และในที่สุดได้ไปยังเมืองกุสินารา อันเป็นที่ดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์ และท่านยวนจางก็ได้บรรยายสิ่งที่ท่านได้เห็นและได้ยินมาเกี่ยวกับสถานที่เหล่านี้ลงไว้อย่างแจ่มแจ้ง ต่อจากนี้ท่านยวนจางได้เดินทางไปตามราวป่า ตรงไปยังเมืองพาราณสี อันนับถือกันว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งของฝ่ายฮินดูและพุทธ ท่านภิกษุจีนได้บันทึกพฤติการณ์ของผู้คนในเมืองนั้นไว้ว่า "ชนส่วนมากบูชา

พระศิวะ บางพวกตัดผม บางพวกก็เกล้าผม บางพวกก็เปลือยกาย (พวกที่ถือศาสนาเชน) บางพวกทาขี้เถ้าตามตัว หรือมิฉะนั้นก็บำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างสาหัสเพื่อความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด" จากพาราณสี ท่านได้ไปสู่เมืองไพสาลี อันเป็นเมืองของนางคณิกาหรือนางโสเภณีผู้มีชื่อเสียง มีนามว่า อัมพปาลี ผู้ถวายสวนอัมพวันแก่คณะสงฆ์ และเป็นเมืองที่มีการประชุมสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่สอง ภายหลังพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี

ภูมิภาคที่สำคัญที่สุดที่ท่านจาริกภิกษุได้ไปสู่ก็คือแคว้นมคธ อันเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์แท้จริงของพุทธศาสนา เมืองปาฏลีบุตรนครหลวงของแคว้นมคธ อันเคยเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิใหญ่สองจักรวรรดิในอดีต ในเวลานั้นได้ถึงความเสื่อมโทรมเสียแล้ว ท่านภิกษุจีนได้ประสบความปรักหักพังของพระราชวังและวิหารเป็นอันมาก ที่ยังเหลืออยู่และยังไม่พังลงมามีเพียงสองหรือสามแห่ง จากปาฏลีบุตรไปสู่พุทธคยาอันเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธองค์ และแผ่นดินแทบทุกตารางฟุต ณ บริเวณนั้นย่อมรู้เห็นอิริยาบถอันศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธองค์ ท่านยวนจางได้บรรยายสิ่งที่ท่านได้พบเห็นลงไว้ด้วยความรู้สึกอันซาบซึ้ง ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของพุทธคยา เป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยนาลันทาอันลือชื่อ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสมัยนั้น ท่านยวนจางได้บรรยายไว้อย่างละเอียดลออถึงมหาวิทยาลัยอันใหญ่โตนี้ ซึ่งได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างอุ่นหนาฝาคั่งจากกษัตริย์และขุนนางสืบต่อกันมาหลายชั่วคน ณ ที่นี้มีวิหารใหญ่ ๑๐ หลัง ที่ว่างระหว่างวิหารแบ่งเป็นลาน ๘ ลาน มีกำแพงอิฐล้อมรอบภายในวิหารเหล่านี้ มีภิกษุหมื่นรูปล้วนแล้วไปด้วยภิกษุนิกายมหายาน ท่านภิกษุทั้งหมดได้ดำเนินการศึกษาอย่างคร่ำเคร่งนอกจากการศึกษาพระพุทธศาสนา ท่านยังศึกษาพระเวทของพราหมณ์ ศึกษาวิชาแพทย์ วิชาคำนวณ วิชาที่เกี่ยวกับเวทมนต์คาถา และวิชาที่แพร่หลายอื่น ๆ อีก ผู้เป็นประมุขแห่งสถานศึกษานี้คือท่านสมณะผู้เฒ่าศีลภัทร์ ผู้สืบสายสานุศิษย์โดยตรงของท่านมหาสมณ-บัณฑิตสองพี่น้องอสงค์และวสุพันธุ์ผู้ประกาศลัทธิโยคาจาร และท่านศีลภัทร์ได้ประมวลไว้ในตัวท่าน ซึ่งผลสรุปแห่งคติของชาวอินเดียที่ได้สืบต่อกันมาเป็นเวลา ๗ ศตวรรษ

ก่อนหน้าที่ยวนจางจะไปปรากฏตัวที่นาลันทา ท่านศีลภัทร์ได้ฝันไปว่า จะมีผู้ทรงธรรมชาวจีนไปสู่วิทยาลัยของท่าน เหตุฉะนั้น เมื่อท่านภิกษุจีนไปถึงนาลันทา ท่านอาจารย์อินเดียผู้เฒ่าจึงได้ต้อนรับขับสู้ด้วยการให้เกียรติเป็นอันดี และท่านยวนจางก็ได้ใช้เวลา ๑๕ เดือน พำนักอยู่ที่วิทยาลัยนาลันทา ศึกษาลัทธิโยคาจาร ซึ่งในกาลต่อมาท่านได้แต่งหนังสืออธิบายลัทธินั้นขึ้นไว้เล่มหนึ่ง นอกจากลัทธิโยคาจารแล้ว ท่านยังได้ศึกษาปรัชญาพราหมณะ และศึกษาเพิ่มเติมภาษาสันสกฤตของท่านจนถึงความหมดจดสมบูรณ์

ในระหว่างพำนักดำเนินการศึกษาอยู่ที่นาลันทานั้น ท่านยวนจางได้ปลีกเวลาไปเยือนกรุงราชคฤห์ อันเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงแต่โบราณกาล และเป็นเมืองที่สงฆ์ได้ประชุมทำปฐมสังคายนาพระธรรมวินัยภายหลังที่พระศาสดาได้สิ้นพระชนม์ ออกจากนาลันทา ยวนจางได้ใช้เวลาในปี ค.ศ. ๖๓๘ พำนักอยู่ในเบงกอลและจัมปา และในที่สุดได้มาสู่ตามรลิปติด้วยหมายใจจะลงเรือไปเกาะลังกาเพื่อศึกษาพุทธศาสนาของฝ่ายหินยาน อย่างไรก็ดี เมื่อท่านได้พบกับภิกษุซึ่งมาจากภาคใต้ของอินเดีย และได้รับคำแนะนำจากภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านไม่จำเป็นจะเสี่ยงภัยด้วยการเดินทางทะเล จากตามรลิปติไปสู่ลังกาอันเป็นทางไกล หากท่านได้เดินทางบกลงไปทางใต้ของอินเดียแล้ว ท่านก็จะลงเรือจากที่นั่นไปสู่เกาะลังกาได้โดยสะดวก ท่านยวนจางก็รับคำแนะนำของท่านภิกษุเหล่านั้น และได้เดินทางลงสู่ภาคใต้ของอินเดียผ่านโอริสสา มหาโกศล แผ่นดินของนาครชุน ผู้เป็นเจ้าลัทธิมหายาน อันธร และ เตลุคู-โจฑ

ดูเหมือนท่านยวนจางจะจำพรรษาอยู่ที่อัมราวดีใน ค.ศ. ๖๓๙ และได้ไปถึงกาญจีใน ค.ศ. ๖๔๐ ณ ที่นั้นท่านภิกษุจีนได้ทราบว่าบนเกาะลังกากำลังเผชิญกับความยุ่งยากเกิดศึกกลางเมืองบนเกาะนั้น ท่านจึงต้องเลิกล้มความคิดที่จะข้ามไปลังกาและได้เดินทางกลับขึ้นเหนือไปทางตะวันตกของเด็คคาน และได้แวะที่ภารุกัจจและวลภี ซึ่งเป็นสำนักศึกษาใหญ่ในภาคตะวันตกคู่กับนาลันทาในภาคตะวันออก และเป็นสำนักศึกษาศูนย์กลางของฝ่ายหินยาน

หลังจากที่ได้เยี่ยมสินธุและมุลตานในภาคตะวันตกแล้ว ยวนจางได้หวนกลับมาภาคตะวันออกอีกครั้งหนึ่ง และได้พักอยู่ที่นาลันทา และถิ่นใกล้เคียงซึ่งมีพวกบัณฑิตของฝ่ายมหายานพำนักอยู่ ดังเช่นท่านไชยเสน และหลังจากการไปเยือนสถานศักดิ์สิทธิ์เสร็จสิ้นแล้ว ท่านยวนจางก็อุทิศเวลาทั้งหมดให้แก่การศึกษา ท่านสนใจในวิชาความรู้นานาชนิด และท่านก็ได้รับวิชาความรู้หลากหลายจากที่นั่น ท่านภิกษุจีนได้เข้าประชุมโต้ปัญหาทางปรัชญากับภิกษุอินเดียอยู่เนือง ๆ และท่านพอใจที่ได้เปิดเผยข้อบกพร่องในลัทธิอื่น ๆ ให้ที่ประชุมได้แลเห็น อย่างไรก็ดี ท่านยวนจางจะได้ระลึกถึงการเดินทางกลับคืนบ้านเกิดเมืองนอนของท่านอยู่เนืองนิตย์ เพื่อว่าจะได้นำความรู้ใหม่ ๆ ที่ท่านได้รับไปประดิษฐานไว้ในประเทศของท่าน เพื่อประโยชน์แห่งเพื่อนร่วมชาติของท่าน ด้วยเหตุฉะนั้นท่านจึงจำต้องปฏิเสธคำร้องขอของเพื่อนภิกษุแห่งนาลันทา ที่ได้ร้องขอว่าท่านอย่าได้จากพวกเขาไปเลย

กิตติคุณอันยิ่งใหญ่ของท่านภิกษุจีนได้เลื่องลือไปในบรรดากษัตริย์ใหญ่น้อยของชมพูทวีป และพระเจ้าภาสกรวรมัน กษัตริย์แห่งอัสสัมได้นิมนต์ท่านยวนจางไปสู่

สำนักของพระองค์ และท่านก็ได้รับอาราธนาและได้ไปสู่ประเทศนั้น บันทึกของท่านเกี่ยวกับประเทศอัสสัมเป็นที่รับรองกันว่าแม่นยำนัก ต่อมามิช้าพระเจ้าหรรษะผู้เรืองอำนาจได้แจ้งไปยังอัสสัม ขอนิมนต์ท่านภิกษุจีนไปสู่ที่ประทับของพระองค์ ณ แม่น้ำคงคา กษัตริย์แห่งอัสสัมผู้เป็นทั้งมิตรและผู้ภักดีต่อพระเจ้าหรรษะ จึงได้ไปเฝ้าพระเจ้าหรรษะพร้อมด้วยท่านยวนจาง พระเจ้าหรรษะได้รอการมาถึงของท่านยวนจางด้วยความร้อนรนพระทัย และเมื่อทั้งสองท่านไปถึง ทั้งกษัตริย์และสมณะจีนก็ได้รับการต้อนรับอย่างกุลีกุจอ ใน ค.ศ. ๖๔๓ ท่านยวนจางได้เข้าประชุมในที่ประชุมพวกนักบวชอันยิ่งใหญ่ ๒ ครั้งที่พระเจ้าหรรษะได้จัดให้มีขึ้น ณ เมืองกาเนาช์และประยาค ยวนจางได้บันทึกการประชุมทั้งสองครั้งไว้อย่างละเอียด ตามบันทึกของท่านแสดงว่า พระเจ้าหรรษะได้รับความลำบากพระทัยมากเนื่องจากการปะทะคารมกันระหว่างท่านภิกษุจีนกับผู้ถือลัทธิที่แตกต่างกัน การประชุมที่ประยาคเป็นการประชุมตามประเพณีที่ได้จัดให้มีขึ้นทุก ๆ ๕ ปี และในโอกาสนั้นกษัตริย์ได้ทรงบริจาคมหาทาน การประชุมที่ประยาคเป็นกิจสุดท้ายที่ท่านภิกษุจีนได้กระทำในประเทศอินเดีย พระเจ้าหรรษะได้ทรงวิงวอนมิให้ท่านยวนจางกลับคืนสู่ชาติภูมิของท่าน แต่คำวิงวอนของพระองค์ไม่เป็นผล จึงจำใจจำยอมให้ท่านภิกษุผู้ทรงธรรมต้องจากไปด้วยความอาลัยยิ่ง ท่านยวนจางเองก็ได้กล่าวคำสรรเสริญอย่างสูงต่อพระเจ้าหรรษะไว้ในบันทึกของท่านว่า "พระองค์ได้ปกครองอาณาจักรโดยธรรมและด้วยเมตตากรุณา พระองค์มุ่งหน้าประกอบกุศลกิจจนลืมการเสวย"

หลังจากได้ใช้เวลา ๒ เดือนในฤดูฝนพักอยู่ในภูมิภาคตอนเหนือของกาเนาช์ ท่านยวนจางได้ข้ามแคว้นปัญจาบไปทางยาลันท์และตักสิลา เดินทางโดยทิศทางที่ตรงกันข้ามกับขามาเมื่อ ๑๐ กว่าปีก่อน ท่านยวนจางได้ข้ามแม่น้ำสินธุเมื่อต้น ค.ศ. ๖๔๔ และได้พบกับกษัตริย์แห่งกปิสา และกษัตริย์แห่งกัษมีระที่อุทภัณฑ์ เนื่องด้วยต้นฉบับพระคัมภีร์บางเล่มได้สูญไประหว่างข้ามแม่น้ำสินธุ กษัตริย์แห่งกปิสาจึงได้ทรงเอาเป็นธุระจัดการให้ท่านได้รับต้นฉบับใหม่จากอุทยัน ท่านได้พักอยู่ในวัดที่นครหารระยะหนึ่ง

ท่านยวนจางได้ข้ามเขาฮินดูกูษด้วยความยากลำบากนักหนา ทั้งที่กษัตริย์แห่งกปิสาได้ประทานอุปการะในการเดินทางเป็นอย่างดีแล้ว และต่อจากนั้นไปเจ้าเติร์กองค์หนึ่งก็ได้ประทานคณะติดตามคุ้มภัยชุดหนึ่ง เพื่อช่วยเหลือท่านภิกษุจีนในการข้ามเทือกเขาปามีร์ มีเรื่องราวอันน่าอัศจรรย์และการผจญภัยอย่างน่าใจหายใจคว่ำหลายเรื่อง ในบันทึกการเดินทางของท่านตอนนี้ ท่านได้เดินทางผ่านกัสการ์ ยารกันท์ และโกตาน ซึ่งท่านได้พักอยู่ราวเจ็ดแปดเดือน ตั้งแต่เดือนกันยายน ค.ศ. ๖๔๔ เพื่อรอรับต้นฉบับคัมภีร์บางเรื่องมาชดเชยส่วนที่สูญหายไปในระหว่างทาง รวมทั้งรอคอยพระราชานุมัติของจักรพรรดิ

จีนในการกลับคืนสู่ปิตุภูมิ ซึ่งท่านยวนจางได้จากไปโดยการขัดขืนพระราชวินิจฉัยของจักรพรรดิเมื่อ ๑๕ ปีก่อน

หลังจากที่ได้พักอยู่ที่ตันฮวงระยะหนึ่ง ท่านยวนจางก็ได้ไปปรากฏตัวที่จางอันในฤดูใบไม้ผลิ ค.ศ. ๖๔๕ และได้รับการต้อนรับ ด้วยการให้เกียรติอย่างสูงจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและสงฆ์แห่งนครหลวง ตรงกันข้ามกับขาไป ซึ่งต้องซุกซอนซ่อนเร้น ท่านยวนจางได้เข้าเฝ้าถวายพระพรต่อจักรพรรดิไท้ซุ่น ณ นครโลยางในโอกาสต่อมา มิใช่แต่ว่ากรณีหลบหนีออกนอกประเทศของท่านภิกษุผู้เรืองธรรมเมื่อ ๑๕ ปีก่อน จะได้รับการยกเลิกเพิกถอนไปเสียเท่านั้น หากว่าในเวลามิช้า นามของท่านได้กระเดื่องเลื่องลือไปทั่วราชอาณาจักร และวีรกรรมของท่านก็ได้เพิ่มพูนบุญญาธิการของกษัตริย์ราชวงศ์ถังให้ภิญโญยิ่งขึ้น องค์พระจักรพรรดิเองก็ได้มีพระราชดำรัสสำแดงความปราโมทย์ยินดีต่อท่านยวนจางที่ได้เสี่ยงชีวิตเพื่อจักนำมนุษย์ไปสู่ความผาสุกและบรมสันติ ท่านยวนจางได้ปฏิเสธการรับตำแหน่งเสนาบดีซึ่งองค์จักรพรรดิได้เสนอต่อท่าน และได้ใช้เวลาในชีวิตที่เหลือทั้งหมดอยู่ในวัด ณ นครหลวงซึ่งทางการได้สร้างถวายท่านเป็นพิเศษ เพื่อให้ท่านมหาสมณบัณฑิตได้พำนักอยู่พร้อมด้วยคณะของท่าน ซึ่งจะดำเนินการแปลคัมภีร์ภาษาสันสกฤตรวม ๖๐๐ ชิ้นที่ได้มาจากอินเดียสู่ภาษาจีน จักรพรรดิไท้ซุ่นได้สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. ๖๔๙ รัชทายาทผู้ได้ราชสมบัติสืบต่อจากไท้ซุ่นก็ทรงโปรดปรานท่านยวนจางยิ่งนัก แต่ท่านยวนจางก็ได้เข้าไปในพระราชวังห่างไปกว่าในกาลก่อน ด้วยท่านประสงค์จะอุทิศเวลาของท่านให้แก่งานแปลพระคัมภีร์ และสั่งสอนธรรมให้มากขึ้นกว่าเดิม ท่านตระหนักว่าเวลาของท่านได้เหลือน้อยลงแล้ว ท่านได้ถึงมรณภาพด้วยความสงบและพึงพอใจใน ค.ศ. ๖๖๔ และด้วยความสำนึกเป็นอย่างดีว่าท่านได้ดำเนินชีวิตมาอย่างงดงามและเป็นไปตามปณิธานของท่าน

การได้สดับวีรกรรมและบริการอันประเสริฐต่อพุทธศาสนา และเพื่อนร่วมชาติของท่านมหาสมณบัณฑิต เช่นท่านยวนจางและท่านฟาเหียน ดังที่ได้นำมาเล่าไว้โดยย่อนี้ ผู้เขียนหวังว่าจะเป็นเครื่องส่งเสริมศรัทธาและความรักของสหายชาวพุทธต่อพุทธศาสนาและต่อธรรมะของพุทธศาสนาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

“กะดึงทอง”

ธันวาคม ๒๔๙๙

๘

เรื่องพุทธศาสนาในประเทศจีนนั้น ผู้เขียนเห็นว่ามีเรื่องราวที่จะพึงนำมาเล่าสู่กันฟังอีกหลายตอนเพื่อเพิ่มพูนศรัทธาในพุทธศาสนา แต่ผู้เขียนจะขอพักไว้ก่อนเนื่องด้วยปีใหม่นี้เป็นปีแห่งมหาอนุสรณ์ของพุทธศาสนา อันบรรจบครบรอบพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ประชาชาติไทยจะได้ทำการฉลองพุทธศาสนาเป็นพุทธบูชาอย่างมโหฬารในเดือนพฤษภาคม ผู้เขียนจึงใคร่จะเขียนเรื่องอันจะนำไปสู่การปฏิบัติธรรมโดยตรง ซึ่งเป็นการบูชาอันเลิศของพุทธศาสนา และตรงตามพุทธประสงค์ ดังที่พระศาสดาได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า *"ดูก่อนอานนท์ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใด ๆ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตด้วยการบูชาอันสูงสุด"*

ผู้เขียนได้เริ่มเขียนเรื่องราวว่าด้วยพุทธศาสนา ได้มองเห็นชีวิตตามความเป็นจริงอย่างไรไว้แล้ว บัดนี้จะได้เขียนเรื่องในแนวนี้ต่อไปจนกว่าจะสิ้นกระแสความ อันผู้อ่านจะถือเอาข้อธรรมของพุทธศาสนาไปปฏิบัติเพื่อขจัดความทุกข์ หรือจะเรียกว่าเพื่อนำความสุขมาสู่ชีวิตก็สุดแต่จะพอใจ โดยที่ผู้ปฏิบัติจะได้รับผลอันน่าปรารถนานี้โดยมิต้องซื้อหาด้วยเงินทอง หรือด้วยการลงทุนรอนแต่ประการใด นอกจากจะรับเอาสัจธรรมของพุทธศาสนาไปปฏิบัติเท่านั้นเอง

ในตอนก่อนได้แสดงไว้แล้วว่า พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบว่า ชีวิตนี้คือรังของความทุกข์ การที่พุทธศาสนาได้มองเห็นชีวิตเป็นเช่นนี้ ก็มิใช่เป็นเรื่องของการมองดูชีวิตในแง่ร้าย หากแต่เป็นเรื่องของการมองดูชีวิตตามความเป็นจริง ทั้งการที่พุทธศาสนาได้ประกาศความจริงของชีวิตออกมาเช่นนี้ ก็มิใช่จะประกาศออกมาด้วยความท้อแท้และยอมจำนนต่อความทุกข์ ตรงกันข้ามพร้อมกันกับที่ค้นพบว่าชีวิตคือกองพะเนินของความทุกข์ พระศาสดาก็ได้ทรงค้นพบทั้งต้นเหตุของความทุกข์ และวิธีที่จะกำจัดกวาดล้างสรรพความทุกข์ให้หมดสิ้นไปจากชีวิตได้ เป็นวิธีการอันทรงประสิทธิภาพล้ำเลิศที่ไม่เคยมีมนุษย์หรือพระผู้เป็นเจ้าองค์ใดได้เคยค้นพบทั้งในอดีตและปัจจุบัน ผู้ที่ศึกษาเข้าใจในธรรมของพุทธศาสนา ถึงหากจะได้ทราบและยอมรับโดยเต็มใจว่า ชีวิตคือรังของความทุกข์แล้ว ก็จะไม่รู้สึกหวาดกลัวความมีชีวิต และยอมรับความปราชัยในชีวิตเลย หากกลับถือเอาความรู้ในธรรมชาติของชีวิตว่าเป็นเช่นนั้นมาทำให้เขามองดูชีวิตของเขาเอง และของเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายด้วยความรู้สึกเยือกเย็น และมีกำลังใจอันเข้มแข็งยิ่งกว่าเดิมที่จะเอาชนะสรรพความทุกข์นั้นให้ได้ การที่เขามีความรู้สึกอันเยือกเย็นได้นั้น ก็เพราะว่าเขามีความมั่นใจว่าจะสามารถเอาชนะมันได้ ความมั่นใจของเขามีที่มาจากสิ่งใด เป็นเรื่องที่จะนำมาสนทนาในตอนต่อไป

แม้จะทราบว่าท่านผู้อ่านบางส่วนได้พิจารณาคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า ชีวิตเป็นที่ชุมนุมของความทุกข์ด้วยดีก็ตาม แต่ก็คิดว่าคงจะมีบางส่วนที่เกิดความสะดุ้งใจและข้องใจ และยังไม่อยากจะรับความจริงข้อนั้น หากเป็นดังนั้น ผู้เขียนก็มิได้แปลกใจ ทั้งยังรู้สึกเห็นใจด้วย และจะพยายามอย่างดีที่สุดที่จะทำให้ท่านที่ยังข้องใจ เปลื้องความข้องใจออกเสีย และรับเอาความจริงอันประเสริฐที่พระศาสดาได้ทรงค้นพบขึ้นสู่การพิจารณาจนสามารถได้รับคุณประโยชน์อันใหญ่หลวงจากคำสอนนั้น ในขั้นต้นนี้ใคร่จะขอซ้อมความเข้าใจสักเล็กน้อยว่า โดยเหตุที่เราทั้งหลายอาจมองเห็นว่ามีความสุขสำราญเกลื่อนกล่นอยู่ในชีวิตของคนเรา หรืออย่างน้อยก็เกลื่อนกล่นอยู่ในชีวิตของคนจำพวกหนึ่ง ซึ่งใคร ๆ ก็พยายามตะเกียกตะกายจะให้ได้เช่นนั้นบ้าง เมื่อมาได้ฟังว่าชีวิตเป็นกองทุกข์

ก็ย่อมจะอึกอักอยู่ที่จะรับเอาว่าเป็นความจริง เพราะว่าในประการแรก เรามิได้เคยพิจารณาความเป็นไปของชีวิตอย่างจริงจังและด้วยความสนใจ ในขนาดที่สมควรกับความสำคัญของมัน เหตุฉะนั้น เราจึงมองไม่เห็นความทุกข์แม้ในขนาดหยาบ ๆ อย่างทั่วถึง ก็เมื่อความทุกข์แม้ในขนาดหยาบ ๆ เราก็ยังมองข้ามไปเสียแล้ว เราจะไปมองเห็นความทุกข์อย่างละเอียดหรือมองเห็นชีวิตตามความเป็นจริงได้อย่างไร อีกประการหนึ่ง เมื่อได้นำคำสอนของพุทธศาสนามาแสดงไว้ว่าชีวิตเป็นกองทุกข์นั้น ผู้เขียนยังมิได้กล่าวถึงการมองเห็นชีวิตอย่างลึกซึ้งตามทรรศนะของพุทธศาสนา ยังมิได้กล่าวเหตุผลของพุทธศาสนาที่ได้มองเห็นชีวิตเป็นเช่นนั้น และยังมิได้วิเคราะห์ความหมายของคำว่าทุกข์และสุขตามนัยของพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น หากว่าท่านผู้ใดยังมีความข้องใจอยู่ ขอได้วางความข้องใจนั้นไว้เสียก่อน และขอได้โปรดฟังเหตุผลของพุทธศาสนาที่จะนำมาแสดงให้สิ้นกระแสความก่อนจึงค่อยทำการวิจารณ์ และยกความข้องใจของท่านขึ้นมาพิจารณาต่อไป อย่างไรก็ดี ผู้เขียนออกจะมีความมั่นใจว่า เมื่อท่านได้พิจารณาเหตุผลของพุทธศาสนาจบแล้ว ความข้องใจที่ท่านได้วางไว้ชั่วคราวจะละลายไป และท่านจะหามันไม่พบ อย่างน้อยทีเดียวมันก็จะไม่มีอยู่ในขนาดเดิม ในการเขียนเรื่องชุดนี้ ใคร่ขอบอกกล่าวเพื่อความอุ่นใจของท่านผู้อ่านที่ติดตามศึกษาเรื่องนี้ไว้ด้วยว่า เราจะไม่นำเหตุผลของพุทธศาสนามาเสนอแต่เฉพาะในข้อที่ว่าชีวิตเป็นกองทุกข์เท่านั้น หากจะได้นำคำสอนและวิธีการบำบัดทุกข์อันมีประสิทธิภาพเลิศของพระศาสดา มาแสดงไว้ด้วยเมื่อทราบวิธีการดับทุกข์ดั่งที่พระศาสดาได้แสดงไว้แล้ว แม้ว่าท่านจะมองเห็นสรรพความทุกข์ที่เกาะกุมชีวิตไว้ก็ดี ท่านก็จะมองดูความทุกข์นั้นด้วยไม่รู้สึกหวาดหวั่นหรือหวาดกลัวมันเลย ท่านกลับจะมีความกล้าหาญและมีกำลังใจอันเข้มแข็งที่จะเผชิญกับมัน ยิ่งกว่าเมื่อยังไม่รู้จักมัน และหลงอยู่ว่าชีวิตเป็นความบันเทิงสุขเสียอีก เหตุใดจึงจะเป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าพร้อมกันกับที่เราได้มองเห็นว่าชีวิตเป็นรังของความทุกข์ อันเรามิได้เคยเห็นมาแต่ก่อนนั้น เราก็ได้ทราบถึงวิธีการปฏิบัติอันทรงประสิทธิภาพที่จะดับหรือปราบกองพะเนินแห่งความทุกข์นั้นให้ราบลงไปด้วย เมื่อได้ธรรมาวุธที่พระศาสดาได้มอบไว้ให้แล้ว เราก็จะเดินเข้าหาความทุกข์ได้มิใช่ด้วยอาการตัวสั่น แต่ด้วยกิริยาการอันเยือกเย็น เราจะไม่หลบสายตาจากทุกข์แต่จะมองดูมันอย่างเต็มตา ด้วยความมั่นใจว่าจะสามารถเอาชนะมันได้ด้วยธรรมาวุธที่ได้รับมาจากพระศาสดา ครั้งหนึ่งที่ท่านได้แสดงความพร้อมเพรียงที่จะจ้องตากับความทุกข์อันลึกและละเอียด ที่พุทธศาสนาได้แสดงไว้อย่างไม่รู้สึกหวาดกลัว และด้วยความมั่นใจว่าจะปราบมันได้ด้วยธรรมาวุธแล้ว ท่านก็จะแลเห็นว่า ที่เรียกกันว่าชีวิตคือการต่อสู้นั้นการต่อสู้ใด ๆ ในการดำเนินชีวิตส่วนตัวที่ท่านได้พบเห็นหรือได้เผชิญมาเองนั้น เป็นการต่อสู้ที่เล็กน้อยเหลือเกิน เมื่อจะเทียบกับการต่อสู้ภายหลังที่ได้มองเห็นชีวิตถูกต้องตาม

ความเป็นจริงแล้ว และท่านก็จะแลเห็นว่ามีสิ่งที่เรียกว่าการต่อสู้ในชีวิตมากมายเหลือเกินที่ท่านได้ผ่านมา ล้วนแต่เป็นการต่อสู้เพื่อความเหลวแหลกไร้สาระของชีวิต และก็มีอยู่ไม่น้อยที่เป็นการต่อสู้ซึ่งไม่ว่าจะได้รับผลเป็นความแพ้หรือชนะ ก็มีแต่จะนำไปสู่ความต่ำทรามของชีวิตทั้งนั้น ครั้งหนึ่งที่ท่านได้ธรรมาวุธที่จะเข้าเผชิญกับความทุกข์ และที่จะใช้เพื่อความดับทุกข์ ท่านก็จะรู้สึกว่าไม่มีการต่อสู้อันใดที่จะงดงามยิ่งไปกว่าการต่อสู้เพื่อความดับทุกข์ด้วยธรรมาวุธ จิตใจที่ผ่านการต่อสู้เพื่อชัยชนะในทางธรรมมาแล้ว หากท่านนำมาใช้ในการต่อสู้ที่กระทำกันในทางโลก เพื่อพัฒนาชีวิตไปสู่เบื้องสูง ก็ย่อมจะเพิ่มคุณค่าและนำการต่อสู้ของทางโลกให้ดำเนินไปในวิถีที่งดงามยิ่งขึ้นด้วย

ผู้เขียนเห็นสมควรที่จะย้ำไว้อีกครั้งหนึ่งว่า การที่พุทธศาสนาได้แสดงไว้ว่า ชีวิตคือที่ชุมนุมของความทุกข์ นั้นมิใช่จะนำไปสู่ผลให้เกิดความท้อแท้ นั่งกอดเข่าเจ่าจุก มองดูความทุกข์ที่เรียงรายอยู่ในชีวิตด้วยความหมดหวังก็หาไม่ คำสอนข้อสาระสำคัญของพุทธศาสนาข้อนี้ เมื่อได้ศึกษาให้ถูกต้องทั่วถึงแล้ว กลับจะทำให้ผู้ศึกษามีความกล้าหาญและมีกำลังใจอันสูง ชนิดที่เขาไม่เคยมีและไม่เคยคาดหมายมาก่อน และจะทำให้เขารู้สึกว่าได้เข้าสู่สมรภูมิชีวิตครั้งใหญ่ที่สุด และคู่ควรแก่การอุทิศอย่างที่สุดรายหนึ่ง และก็จะเป็นการเข้าสู่สมรภูมิด้วยความเยือกเย็นและมั่นใจอย่างที่สุดด้วย ควรเป็นที่เข้าใจว่า การนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้องนั้น มิใช่เป็นการกราบไหว้บูชนียวัตถุอย่างเพ้อฝัน รอคอยการดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่จะนำผลร้ายออกไป และนำผลดีเข้ามาสู่ชีวิต มิใช่เป็นการนั่งคอยนอนคอยโลกสวรรค์ในชาติหน้า หรือวิงวอนพระศาสดาให้ช่วยนำไป พุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เน้นถึงความสำคัญของการปฏิบัติเช่นเดียวกับคำสอนแบบวิทยาศาสตร์ ในการแก้ไขปรับปรุงชีวิตในทางโลก หรือทางสังคมเหมือนกัน เป็นต้นว่า คนยากจนที่ได้รับการกดขี่ขูดรีด ถ้าประสงค์จะขจัดการกดขี่ขูดรีดออกไปเสียจากชีวิต คำสอนแบบวิทยาศาสตร์ได้สอนว่า เขาจะต้องรวมกำลังกันเข้าและเรียกร้องต่อสู้เอา และเขาก็จะประสบความสำเร็จ ถ้าเขามัวแต่บ่นรำพันโอดครวญอยู่แต่ลำพัง หรือวิงวอนขอความอนุเคราะห์จากผู้ที่กดขี่ขูดรีดเขาอยู่ ก็ไม่มีวันที่เขาจะปลดเปลื้องความกดขี่ขูดรีดออกไปเสียจากชีวิตได้ ดังเช่นชนชาติในเอเชียและแอฟริกาที่เคยเป็นข้าเมืองขึ้นของฝรั่งจักรพรรดินิยม จะหลุดพ้นจากความเป็นข้าของพวกฝรั่งได้ก็ไม่เคยมีสักรายเดียวที่จะได้อิสรภาพมาโดยปราศจากการต่อสู้ดิ้นรนของชนชาติเหล่านั้น หลักคำสอนของพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ได้เน้นถึงการกระทำและการปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่มีคำสอนในพุทธศาสนาที่ได้สอนไว้ว่า มนุษย์จะถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ได้ด้วยการวิงวอนต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ นอกจากไม่มีคำสอนเช่นนี้แล้ว ยังมีคำสอนที่ชี้ถึงความเหลวไหลไร้สาระของความเชื่อถือชนิดนี้อีกด้วย *หลักคำสอนใน*

พุทธศาสนามีอยู่ว่า ผลทั้งหลายย่อมมาแต่เหตุ ชีวิตปัจจุบันเป็นผลของชีวิตในอดีต และชีวิตในอนาคตก็เป็นผลของชีวิตในปัจจุบัน เพราะฉะนั้น เพื่อความดีงามของชีวิตในอนาคตก็จะต้องปรับปรุงแก้ไขชีวิตในปัจจุบัน ความยากจนข้นแค้นและความเลวร้ายของชีวิตในปัจจุบันมิใช่เป็นสิ่งที่จะแก้ไขไม่ได้ *ตามหลักของพุทธศาสนา ไม่มีใครมาลิขิตชีวิตของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้ลิขิตชีวิตของเขาเอง* ถ้ามนุษย์ปรารถนา มนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงแก้ไขชีวิตของเขาได้ทุกเวลา จากร้ายไปสู่ดี หรือจากดีไปสู่ร้าย ก็ย่อมเป็นไปตามการกระทำของเขาเอง หลักของพุทธศาสนายืนอยู่บนพื้นฐานของการปฏิบัติ และตามกฎแห่งเหตุผลอย่างเคร่งครัด

บัดนี้ เราจะได้ลงมือพิจารณาคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า ชีวิตเป็นกองทุกข์นั้นเป็นไปได้อย่างไร เราจะพิจารณาไปจากความเป็นจริงเท่าที่จะมองเห็นได้ด้วยทรรศนะของทางโลกก่อน หลังจากนั้นจึงจะนำทรรศนะของพุทธศาสนามาแสดง เพื่อการรู้เห็นชีวิตตามความเป็นจริงโดยสมบูรณ์ รวมทั้งวิธีการหรือระบบอันมีประสิทธิภาพที่พระศาสดาได้ค้นพบ และได้มอบให้แก่มนุษยชาติเพื่อดับสรรพความทุกข์เสียอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง หรือ ผ่อนคลายทุกข์ลงตามส่วนตามปัญญาสามารถของแต่ละคน

หากเราศึกษาประวัติของมนุษยชาติ นับแต่ได้มีสัตวโลกที่เรียกว่ามนุษย์อุบัติขึ้นในโลกเป็นต้นมา เราจะพบข้อความจริงว่ามนุษย์มิได้เกิดมาด้วยมีช้อนเงินช้อนทองอยู่ในปาก ยิ่งไปกว่านั้นตลอดยุคของคนป่าหรือตลอดยุคของการใช้เครื่องมือที่ทำด้วยหินอันยืดยาวนับด้วยพันด้วยหมื่นปีนั้น เมื่อมนุษย์ลืมตาขึ้นดูโลกเขาก็มิได้แลเห็นสีเหลืองอร่ามของรวงข้าวแม้สักรวงหนึ่งในท้องทุ่ง เขาไม่รู้จักว่า การเพาะปลูกทำกันอย่างไร เขาได้แต่จะเก็บผลไม้มากินบรรเทาความหิวโหยเท่าที่เขาจะพบมันในป่าตามธรรมชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นับแต่เบื้องบุพกาล ชีวิตของมนุษย์มิได้อุบัติขึ้นมาในท่ามกลางสิ่งแวดล้อม อันอำนวยความสะดวกสบายแก่ชีวิตแม้แต่น้อย ตรงกันข้าม มนุษย์ได้อุบัติขึ้นมาในท่ามกลางธรรมชาติที่ต้อนรับการดำรงอยู่แห่งชีวิตของเขาอย่างไม่ไยดีว่า เขาจะอยู่ไปได้อย่างไร เพื่อที่จะอยู่ เขาจำจะต้องกิน จำจะต้องมีที่อาศัยเพื่อซุกหัวนอนและปกป้องคุ้มภัยจากดินฟ้าอากาศ เช่นความหนาวจัดเป็นต้น แต่อุปกรณ์อันจำเป็นแก่การดำรงชีพที่จะให้ชีวิตดำเนินไปโดยสะดวกสบายนั้น ธรรมชาติมิได้จัดสรรไว้ให้แก่มนุษย์เลย เพราะฉะนั้น นับแต่เบื้องต้นของการกำเนิดมนุษยชาติขึ้นมาทีเดียว มนุษย์จำต้องใช้ความกระเสือกกระสนดิ้นรนอยู่ตลอดชีวิต เพียงเพื่อจะดำรงชีวิตนั้นไว้เท่านั้น มนุษย์ต้องกระเสือกกระสนแสวงหาอาหารมาเลี้ยงชีวิตด้วยการล่าสัตว์ ต้องกระเสือกกระสนป้องกันตัวให้พ้นภัยนานาชนิดจากธรรมชาติและจากสัตว์ป่า ตลอดจนจากการเบียดเบียนช่วงชิงที่อยู่ที่กินของพวกมนุษย์

ด้วยกันเองที่ต่างเผ่าพันธุ์ ขอเราจงพิจารณาดูเถิดว่า การผจญกับธรรมชาติอันไม่อาทรต่อชีวิต เพื่อการอยู่รอดของชีวิตที่มนุษย์แต่กาลดึกดำบรรพ์ได้ผจญกันมาตั้งพันตั้งหมื่นปีเช่นนี้ ได้แสดงทิศทางดำเนินของชีวิตไว้อย่างไรเล่า? ชีวิตของมนุษย์ได้ผ่านมาในวิถีของความทุกข์หรือความสุขเล่า?

เราย่อมจะเห็นได้ว่า ตลอดกาลอันยาวนานของยุคคนป่าที่มนุษย์ยังมีปัญญาเพียงในขั้นที่รู้จักใช้เครื่องมือที่ทำด้วยหินและสามารถประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ในการหาเลี้ยงชีพได้อย่างจำกัดจำเขี่ยนั้น มนุษย์ได้ผ่านการดำรงชีพมาด้วยความลำบากยากแค้นแสนสาหัสเพียงใด ฉะนั้นก็คงไม่มีใครคิดเห็นไปว่าการดำรงชีพของมนุษย์ที่ต้องคอยระวังภัยรอบด้านและด้วยความดิ้นรนกระเสือกกระสนอยู่ทุกวันคืน เพียงเพื่อจะได้อยู่รอดไปวันหนึ่ง ๆ เช่นที่มวลมนุษย์ได้อยู่กันมาตลอดยุคของคนป่านั้นเป็นชีวิตแห่งความสุขเป็นแน่

ผ่านจากยุคคนป่า (Savagery) มาสู่ยุคอนารยชน (Barbarism) มนุษย์ได้รู้จักวิธีการหาเลี้ยงชีพที่ก้าวหน้าออกไป คือนอกจากการล่าสัตว์อันเป็นทางทางเดียวที่มนุษย์ในยุคคนป่าได้อาหารมาเลี้ยงชีวิตแล้ว มนุษย์ได้รู้จักการเลี้ยงและเพาะเลี้ยง และต่อมาได้รู้จักการเพาะปลูก จากเครื่องมือหินของยุคหินเก่า (Paleolithic) และยุคหินใหม่ (Neolithic) ปัญญาของมนุษย์ได้คลี่คลายไปจนถึงสามารถประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยโลหะ มีทองแดง ดีบุก และบรอนซ์ และจนถึงเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยเหล็กผาลไถเหล็กที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นใช้ในตอนปลายของยุคอนารยชน ได้ช่วยให้การกสิกรรมขยายออกไปอย่างกว้างขวาง จากการหาเลี้ยงชีพอย่างลำบากยากแค้นด้วยการล่าสัตว์เพียงอย่างเดียว และจากการหากินวันต่อวัน และจากการมีเครื่องใช้ในการประกอบการเลี้ยงชีพอย่างจำกัดจำเขี่ย ในกาลต่อมามนุษย์ได้ประสบกับการมีอาหารสำรองเผื่อการอดอยากขาดแคลน ได้มีสิ่งของเครื่องใช้ที่เกินความจำเป็นในการครองชีพ และรู้จักการทอผ้า ความคลี่คลายในการประกอบการเลี้ยงชีพและการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ได้อุบัติขึ้นในยุคของอนารยชนนี้น่าจะถือได้ว่า มวลมนุษย์ได้ผ่านจากชีวิตทุกข์ยากมาสู่ชีวิตอันสะดวกสบาย และอาจนับว่าเป็นชีวิตแห่งความสุขได้บ้างกระมัง? เมื่อดูแต่เผิน ๆ และดูเพียงด้านเดียว ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น แต่เมื่อพิจารณาดูโดยรอบด้าน และมองดูให้ลึกลงไปสักหน่อยแล้วก็หาเป็นดังที่คาดคิดไม่ ความก้าวหน้าในการประกอบการเลี้ยงชีพของมนุษย์ หรือนัยหนึ่งความคลี่คลายขยายตัวทางเศรษฐกิจนั้น ในด้านหนึ่งแสดงว่าได้นำความสะดวกสบายมาเพิ่มเติมขึ้นในชุมนุมมนุษย์ก็จริง แต่ก็มิได้หมายความว่ามนุษย์ทั้งหมดหรือมนุษย์ส่วนมากได้รับความสะดวกสบายเหล่านั้น เพราะว่าความสะดวกสบายที่เพิ่มเติมขึ้นมาในชุมนุมมนุษย์มิได้ถูกเฉลี่ยไปในมนุษย์ทั้งมวลอย่างเหมาะสมและอย่างทั่วถึง อีกประการหนึ่งความเจริญ

ทางเศรษฐกิจนั้นก็มิได้นำมาสู่ชุมนุมมนุษย์แต่บรรดาความดีงามและความน่าชื่นชมเท่านั้น หากยังได้ตัดรอนความดีงามที่มีอยู่แต่เดิม พร้อมทั้งได้นำโทษภัยและความทุกข์ยากในรูปใหม่ ๆ มาเพิ่มเติมให้แก่ชุมนุมมนุษย์ด้วย ดังที่จะนำมาเสนอแต่โดยย่อดังต่อไปนี้

ใน *ยุคคนป่า* นั้น ชุมนุมของพวกเขาเป็นชุมนุมของเครือญาติ ไม่มีกลุ่มชนส่วนน้อยที่แยกออกไปเป็นชนชั้นปกครอง และไม่มีเหล่าชนที่ถูกปกครอง ในชุมนุมของคนป่า ไม่มีการแบ่งแยกสมาชิกของชุมนุมออกเป็นชนชั้นต่าง ๆ ครัวเรือนอันมีจำนวนสมาชิกมากหลายในชุมนุมของเขา เป็นครัวเรือนแบบสหชีพ คือร่วมกันหาร่วมกันกิน ชีวิตของสมาชิกทั้งหมดในครัวเรือนและชุมนุมเป็นชีวิตที่ร่วมสุขร่วมทุกข์กันจริง ๆ ในยามอุดม ร่วมความอุดมด้วยกัน ในยามขาดแคลนก็ร่วมความขาดแคลนด้วยกัน เป็นชีวิตที่อยู่ด้วยกันและตายด้วยกันมิใช่ชีวิตแบบตัวใครตัวมัน มีสตรีเป็นใหญ่ในครัวเรือนและมิใช่บุรุษ ที่ดินเป็นสมบัติของชุมนุม และมิใช่ของเอกชน เมื่อมีการรบพุ่งระหว่างเผ่าชนต่างชุมนุม ฝ่ายชนะก็มิได้เอาศัตรูลงเป็นทาส ไม่มีการเอาคนลงเป็นทาสในยุคของคนป่า

ต่อมาเมื่อการหาเลี้ยงชีพด้วยการล่าสัตว์ในยุคคนป่าได้พัฒนาไปสู่การเลี้ยงสัตว์ใน *ยุคอนารยชน* ฝูงสัตว์เลี้ยงก็ค่อย ๆ กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลไป การแลกเปลี่ยนสิ่งของ ซึ่งในชั้นเดิมเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมนุม ก็ได้แปรรูปเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล เมื่อบุคคลได้ครอบครองฝูงสัตว์เป็นส่วนสัดเฉพาะของมึงของกูขึ้นแล้ว การสะสมโภคทรัพย์ของเอกชนก็ได้เกิดขึ้น สันดานแห่งความละโมบกอบโกยก็ได้ก่อรูปและได้รับการบำรุงให้งอกงามในชุมนุมมนุษย์สืบแต่นั้นมา เมื่อเครื่องมือเครื่องใช้และการผลิตสิ่งของเพิ่มพูนขึ้น และบุคคลผู้เป็นเจ้าของฝูงสัตว์มีการงานมากขึ้น และมีความต้องการแรงงานเพิ่มขึ้น การทำศึกสงครามระหว่างเผ่าชนที่เป็นสงครามรุกรานเพื่อจับเชลยมาเป็นทาสจึงได้เกิดขึ้น นี่คือต้นเหตุของการเอาคนลงเป็นทาส แต่ดั้งเดิมทีเดียวมนุษย์ที่เราเรียกเขาว่าเป็นคนป่าเถื่อนอย่างที่สุดนั้น ได้อยู่ร่วมกันมาฉันพี่น้อง ปราศจากข้าทาสและการแบ่งชั้นวรรณะในชุมนุมของเขา จนกระทั่งมนุษย์ได้เข้าถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สมบัติที่เคยเป็นสมบัติของชุมนุม เป็นส่วนสัดของตัว ยึดถือเอาเป็นของมึงของกูขึ้นมาพร้อมทั้งได้ดำเนินการสะสมทรัพย์สมบัติ และพอกพูนความโลภขึ้นในกมลสันดาน เหตุนั้นแหละที่ทำให้เกิดชนชั้นที่เป็นนายและชนชั้นที่เป็นทาสขึ้นมา เหตุนั้นแหละที่ทำให้เกิดชนชั้นขึ้นในสังคมมนุษย์ เหตุนั้นแหละที่ทำให้เกิดการเบียดเบียนหรือการกดขี่ขูดรีดอย่างทารุณที่ชนกลุ่มน้อยได้กระทำต่อมวลชนจำนวนมากมายมหึมา ความเคืองแค้นขมขื่นและความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันระหว่างชนชั้นจึงเป็นผลติดตามมา และการต่อสู้ระหว่างชนชั้นเพื่อสลัดแอกการกดขี่ขูดรีดจึงเป็นผลติดตามมา นับแต่ชุมนุมมนุษย์ได้แบ่งออกเป็นชนชั้น และนับแต่

สังคมทาส ได้อุบัติขึ้นในยุคอนารยชนเมื่อหลายพันปีมาแล้ว ความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ระหว่างชนชั้น และการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ซึ่งได้เริ่มขึ้นแต่ในยุคสังคมทาส ได้ดำเนินติดต่อกันมาไม่ขาดสายในประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ ตราบแต่นั้นมาจนถึงทุกวันนี้

บัดนี้เราพอจะมองเห็นว่า แม้มนุษย์จะประสบความก้าวหน้าในการครองชีพ และดูว่ามีความสะดวกสบายปรากฏขึ้นในชุมนุมมนุษย์แล้วก็ดี แต่พร้อมกันนั้น สังคมทาสก็โผล่ขึ้นมาในท่ามกลางมนุษยชาติ เราทราบอยู่ว่าจำนวนทาสในสังคมทาสนั้นมีอยู่มากมายก่ายกอง ท่วมท้นจำนวนของผู้เป็นนายและเสรีชน ชีวิตของพวกทาสย่อมดำรงอยู่ด้วยความทุกข์ทรมานสาหัสปานใดนั้น ถ้าเราประสงค์จะทบทวนความทรงจำของเราเกี่ยวกับชีวิตอันเต็มไปด้วยทุกข์ทรมานของมนุษย์ผู้น่าสงสารเหล่านั้น เราก็ย่อมกระทำได้ โดยการทบทวนประวัติศาสตร์ในสมัยจักรวรรดิโรมันและประวัติศาสตร์ของประเทศอื่น ที่แสดงถึงการปฏิบัติของชนชั้นผู้ดีนายทาสต่อพวกทาสของเขา ด้วยหัวใจอันเหี้ยมโหดทารุณ ชนิดที่นำออกมาจากตู้เย็น และถ้าเราต้องการทราบถึงรายละเอียดแห่งความทุกข์ทรมานของของพวกทาสในกาลสมัยอันไม่นานมานี้ เราก็จะทราบได้จากหนังสือนิยายบางเล่มเช่นเรื่อง Uncle Tom's Cabin ของ Stowe (อ.สนิทวงศ์ ได้แปลเป็นภาษาไทยให้ชื่อว่ากระท่อมของลุงทอง) สังคมทาสประกอบด้วยมนุษย์ที่เป็นทาสจำนวนมากมายมหึมา และมนุษย์ผู้น่าสงสารเหล่านั้นได้ผจญกับความทุกข์ทรมานมานับตั้งพันปี ดังนี้เราจะกล่าวได้อย่างไรว่าชีวิตได้ผ่านมาในความบันเทิงสุข และเราจะไม่เล็งเห็นหรือว่าชีวิตมนุษย์ได้ผ่านมาบนเส้นทางอันยืดยาวของความทุกข์ พร้อมด้วยการต่อสู้ดิ้นรนที่จะปลดเปลื้องทุกข์ทรมานออกไปเสียจากชีวิต เหตุฉะนั้น เมื่อหวนกลับไปฟังคำสอนของพุทธศาสนาที่ว่าชีวิตเป็นกองทุกข์ก็ดูจะสอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ส่วนใหญ่ที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้แล้วมิใช่หรือ?

ความสะดวกสบายของชีวิตที่ความเจริญทางเศรษฐกิจได้นำมาให้แก่ชุมนุมมนุษย์ในยุคอนารยชน และได้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นใน *ยุคอารยธรรม* นั้น ที่แท้แล้ว ความสะดวกสบายของชีวิตที่ชุมนุมมนุษย์ได้รับเพิ่มเติมขึ้นนั้น หาได้เฉลี่ยกระจายไปโดยทั่วถึงในบรรดาสมาชิกของชุมนุมที่ได้เป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ อันเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบายของชีวิตไม่ หากคนส่วนน้อยซึ่งได้ครอบครองปัจจัยที่ก่อเกิดโภคผล อันเคยเป็นสมบัติของชุมนุมได้กักกันผูกขาดไว้แต่ในหมู่พวกเขา เหตุฉะนั้น มนุษย์จำนวนมากมายมหึมาจึงยังคงผจญกับการครองชีพที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานของการกระเสือกกระสนดิ้นรนเพียงเพื่อความอยู่รอดของชีวิตอยู่นั่นเอง

เนื่องด้วยผู้ชายซึ่งเคยออกล่าสัตว์ได้มาทำงานเลี้ยงสัตว์ในขณะที่ผู้หญิงได้ทำกิจการบ้านทั้งหมด และได้เป็นใหญ่ในครัวเรือน ต่อมาเมื่อผู้ชายได้เข้าถือเอาฝูงสัตว์เป็นทรัพย์สินส่วนตัวของเขา และต่อมาได้เป็นเจ้าของทั้งสินค้าที่เป็นผลิตผลของสัตว์เลี้ยง และทั้งชีวิตของมนุษย์คือพวกทาส อำนาจของผู้ชายก็ชะเงื้อมขึ้นในครัวเรือน จนกระทั่งได้ล้มความเป็นใหญ่ของสตรีในครัวเรือน อันเป็นประเพณีดั้งเดิมเสีย นั่นเป็นการตั้งต้นแห่งความตกต่ำของฐานะสตรีในชุมนุมมนุษย์ และสตรีก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจและการบงการของบุรุษตราบแต่นั้นมา

ชุมนุมครัวเรือนแบบสหชีพที่มีมาแต่เบื้องบุพกาลได้สลายลง พร้อมกันนั้นการร่วมทำงานเพาะปลูกบนผืนแผ่นดินเดียวกันเพื่อประโยชน์ของชุมนุมก็สลายตามกันไป

ในสมัยที่มนุษย์เริ่มการปลูกข้าว ที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกยังเป็นสมบัติของชุมนุมในขั้นเดิมชุมนุมได้มอบที่ดินให้ครอบครัวใช้ทำการเพาะปลูกโดยมีกำหนดเวลา ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นมอบให้ครอบครัวใช้ตลอดกาล หลังจากนั้นที่ดินอันเป็นสมบัติของชุมนุม จึงได้เปลี่ยนไปสู่การครอบครองของบุคคล เพราะความโลภอยากได้ที่ดินเป็นส่วนเฉพาะของตัวเป็นที่ดินของมึงของกูนี้เอง เป็นเหตุให้แม่พระธรณีอันมนุษย์ได้อาศัยเป็นทางเลี้ยงชีพอันสำคัญได้หลุดจากฐานะที่เป็นสมบัติร่วมกันของชุมนุม และก็เป็นเหตุให้ผืนแผ่นดินได้ตกไปอยู่ในครอบครองของพวกเจ้าที่ดินจำนวนไม่กี่คน และมนุษย์จำนวนมากมายมหึมาซึ่งหลุดพ้นจากความเป็นทาสในสังคมทาส ก็ได้กลายมาเป็นข้าทาสของเจ้าที่ดินใน *สังคมศักดินา* อีกครั้งหนึ่ง ดังนี้ เราจะกล่าวได้หรือว่า ชีวิตมนุษย์ได้ผ่านมาในความบันเทิงสุข ดังนี้คำสอนของพุทธศาสนาที่ว่าชีวิตเป็นกองทุกข์นั้นห่างไกลจากข้อความจริงในประวัติศาสตร์ที่ตรงไหน?

ผู้เขียนจะได้สำรวจดูข้อความจริงในประวัติศาสตร์ต่อไปอีกในตอนหน้า พร้อมทั้งจะสนองพระสูตรของพุทธศาสนาที่แสดงภาวะของสังคมมนุษย์แต่เบื้องบุพกาล และแสดงแนวทางพัฒนาการบางประการ ใกล้เคียงกับที่ท่านมหาบัณฑิตแห่งวิทยาศาสตร์สังคมได้ทำการค้นคว้าและแสดงไว้ในศตวรรษที่ ๑๙ นี้เอง

"กะดึงทอง"

มกราคม ๒๕๐๐

๙

ในคัมภีร์พุทธศาสนาได้แสดงวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์และภาวะความเป็นอยู่ของชุมนุมมนุษย์ในยุคบุพกาล ตลอดจนแนวทางพัฒนาการบางประการของชุมนุมมนุษย์ไว้ในพระสูตรที่มีชื่อว่า อัคคัญญสูตร การแสดงนั้นมีความมุ่งหมายในทางธรรม แต่ข้อความที่กล่าวถึงภาวะของชีวิตในด้านเศรษฐกิจและสังคม ในข้อสำคัญบางประการในพระสูตรนั้นตรงกับที่ท่านเมธีทางวิทยาศาสตร์สังคมได้สอบสวนค้นคว้าและมีมติไว้ในตอนปลายศตวรรษที่ 19

ตามความที่แสดงว่าในอัคคัญญสูตร โลกนี้แต่ดั้งเดิมทีเดียวเป็นโลกบริสุทธิ์ เป็นที่อยู่ของผู้บริสุทธิ์ซึ่งมีกายสำเร็จแต่ใจ และมีปีติเป็นอาหาร คือไม่ต้องบริโภคอาหารหยาบเช่นที่เราทั้งหลายบริโภคกัน ชีวิตเหล่านั้นไม่มีเพศหญิงชาย และไม่รู้จักความชั่วในรูปใด ๆ

เลย ในกาลต่อมา ผู้บริสุทธิ์เหล่านั้นเกิดมีความอยากกินของแปลก ๆ อันมีอยู่ในโลกเช่นง้วนดิน หรือรสของแผ่นดินอันลอยเป็นฝาอยู่บนผิวน้ำ และพืชผลต่าง ๆ อันเกิดบนแผ่นดิน กายของผู้บริสุทธิ์เหล่านั้นก็ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปเป็นกายหยาบ มีลักษณะเป็นเนื้อหนังขึ้นมาทีละน้อยจนเป็นเนื้อกายจริง ๆ ครั้นแล้วเพศหญิงชายก็ปรากฏ และความกำหนัดก็ปรากฏ การแสดงกำเนิดชีวิตมนุษย์ในพระสูตรของพุทธศาสนาเป็นการแสดงในรูปวิวัฒนาการของชีวิต มิใช่เป็นการเนรมิตมนุษย์ผู้ชายผู้หญิง เป็นตัวตนปุบปับฉับพลันขึ้นมาโดยพระผู้เป็นเจ้าดังที่แสดงไว้ในศาสนาอื่น ในกาลดึกดำบรรพ์นั้น อาหารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในป่า มีอยู่อย่างสมบูรณ์เพียงพอแก่ชีวิตทั้งหมดจะใช้บริโภค คนทั้งหลายก็พากันไปเก็บอาหารในป่ามากิน เฉพาะเท่าที่จะกินไปมื้อหนึ่งหรือเฉพาะเท่าที่ร่างกายต้องการ ไม่มีการสะสมกอบโกยเอาไว้เกินความจำเป็น ในกาลดึกดำบรรพ์นั้น ความโลภยังไม่ก่อรูปขึ้นในจิตใจมนุษย์ ต่อมาเกิดมีคนฉลาดคิดขึ้นมาว่า การที่ต้องไปเที่ยวเก็บอาหารมากินทุกวันทุกมื้อเช่นนั้น เป็นการลำบาก *เป็นความทุกข์* ควรที่จะไปเก็บเอามาครั้งละมาก ๆ และสะสมไว้เพื่อจะได้กินไปหลายวัน ความคิดและการกระทำในทางสะสมเช่นนั้น เมื่อคนหนึ่งได้เริ่มขึ้นและคนอื่นเห็นว่าเข้าทีก็เอาอย่างบ้าง แต่นั้นมาคนทั้งหลายก็พยายามไปเก็บอาหารมา *สะสม* กันไว้คนละมาก ๆ และในที่สุดก็มี*การแบ่งเขตที่ดิน*เป็นส่วนสัดส่วนตัวของมึงของกูขึ้น ครั้นเกิดการแก่งแย่งในการหาเลี้ยงชีพ โดยมีการสะสมกอบโกยของกินของใช้ และการเข้าครอบครองปัจจัยในการผลิต เช่นที่ดินเป็นสมบัติส่วนตัวขึ้นแล้ว ต่อมาอาหารก็ไม่เพียงพอแก่การที่จะแบ่งกันกิน เพราะคนส่วนหนึ่งได้นำเอาของกินของใช้ซึ่งเป็นส่วนที่คนอื่นควรจะได้กินได้ใช้ไปสะสมไว้เพื่อตนมากมาย จึงเป็นเหตุให้เกิดการลักขโมยกันขึ้น *การลักขโมย*จึงเป็นความประพฤติชั่วร้ายอันแรกที่เกิดขึ้นในชุมนุมมนุษย์ ความประพฤติชั่วอันหนึ่งได้เป็นเหตุให้ความประพฤติชั่วอื่น ๆ เกิดติดตามมา กล่าวคือ เมื่อมีการลักขโมยก็มีการจับกุม มีการกล่าวโทษ มีการลงโทษ ผู้ที่กลัวถูกลงโทษก็พูดเท็จ ผู้ที่ถูกลงโทษก็โกรธแค้น แล้วก็มีการประหัตประหารตอบแทนกัน รวมความว่า เมื่อเกิดความประพฤติชั่วต่าง ๆ นานาอันเป็นผลจากการแก่งแย่งช่วงชิง เอารัดเอาเปรียบกันในการเลี้ยงชีพแล้ว ความไม่ผาสุกหรือ *ความทุกข์ก็เพิ่มพูนขึ้นในชุมนุมมนุษย์* คนทั้งหลายจึงได้เลือกคนที่ฉลาดและแข็งแรง ผู้สามารถจะตัดสินกรณีพิพาทและปัญหาต่าง ๆ ในหมู่พวกเขาได้ ขึ้นเป็นหัวหน้าของพวกเขา โดยที่ผู้เป็นหัวหน้าของชุมนุมได้รับเลือกจากสมาชิกของชุมนุม ในชั้นต้น ผู้เป็นหัวหน้าจึงได้นามว่า *มหาชนสมมติ* คือเป็นผู้ที่มหาชนลงความเห็นว่าเป็นคนดี จึงได้เลือกตั้งขึ้นเป็นหัวหน้า ต่อมาผู้เป็นหัวหน้านี้ได้นามอีกอย่างหนึ่งว่า *กษัตริย์* อันแปลว่าผู้เป็นเจ้าแห่งนาหรือผู้เป็นใหญ่ในนา คือเป็นผู้ที่ชนทั้งหลายแบ่งที่นาหรือข้าวสาลีให้เป็นการตอบแทน ในฐานที่ได้ปฏิบัติหน้าที่วินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ในหมู่พวกเขาให้เสร็จสิ้นลงด้วยดี ต่อมา โดยที่ผู้เป็นหัว

หน้านี้ได้ปฏิบัติหน้าที่ของเขาโดยธรรม ยังความพอใจให้เกิดแก่ชุมนุมคนทั้งหลาย จึงพากันเรียกเขาด้วยนามอีกนามหนึ่งว่า *ราชา* แปลว่า ผู้ยังคนทั้งหลายในยินดีคำว่าราชาจึงหมายถึงคำยกย่องผู้ซึ่งเป็นหัวหน้าอันเป็นที่รักของประชาชน หัวหน้าซึ่งไม่เป็นที่รักของประชาชนก็ย่อมจะไม่ได้รับขนานนามอันนี้

ในกาลต่อมาอีก ได้มีคนจำพวกหนึ่งคิดเห็นว่า เมื่อได้เกิดความประพฤติชั่วช้าอาธรรมนานาประการขึ้นในชุมนุมมนุษย์มีการลักขโมย การกล่าวเท็จ การติเตียนกัน การจับไม้ค้อนต่อสู้กัน และการขับไล่กันเป็นต้น เช่นนี้แล้วสมควรที่จะละ ที่จะหลีกไปเสียจากความประ-พฤติชั่วช้าเหล่านี้ เขาเหล่านี้จึงพากันออกไปอยู่ในกระท่อมตามป่าได้ชื่อว่า *พราหมณ์* แปลว่าผู้ลอยบาปหรือผู้ล้างบาป หรือผู้ที่ละสิ่งที่เป็นบาปอกุศล พวกพราหมณ์เหล่านี้เลี้ยงชีพด้วยการไปเที่ยวขออาหารตามบ้าน ตามนิคม ครั้นได้บริโภคอาหารแล้ว ก็เพ่งธรรมะอยู่ที่กระท่อมของตน พราหมณ์พวกนี้ได้ชื่อว่า *ฌายิกา* แปลว่าผู้เพ่งธรรมะ ส่วนพราหมณ์อีกพวกหนึ่งไปอยู่ตามใกล้บ้าน ใกล้นิคม แล้วได้คิดอ่านตกแต่งคัมภีร์ขึ้นนั้น คนทั้งหลายเรียกว่า *อัชฌายิกา* แปลว่าผู้ไม่เพ่งธรรมะ ได้แต่คิดแต่งคัมภีร์เท่านั้น พราหมณ์พวกหลังนี้แหละได้กลายมาเป็นพวกที่ถือชั้นวรรณะจัด และพอใจในการยกตนข่มวรรณะอื่น

ส่วนคนจำพวกที่ประกอบการงานต่าง ๆ นั้น เรียกว่า *เวสสา* หรือ *แพศย์* แปลว่าผู้มีอาชีพ ได้แก่พวกพ่อค้า ชาวนา ชาวสวน และผู้ประกอบอาชีพอื่น ๆ ซึ่งเป็นอาชีพของคนอิสระมิได้เป็นลูกจ้างใคร เมื่อเกิดการแบ่งชั้นวรรณะขึ้นในชุมนุมมนุษย์นั้น ในสมัยแรก ๆ การแบ่งได้แบ่งออกเพียง 3 ชั้น ต่อมาอีกนานจึงได้มีชนชั้นที่สี่ อันได้แก่พวก*ศูทร* หรือกรรมกรอันเป็นชนชั้นที่รับจ้างทำงานทุกประเภท

ในกาลต่อมาจึงมีคนจำพวกหนึ่งในวรรณะทั้งสี่นี้ เมื่อได้มองดูความเป็นอยู่ของตนแล้ว ก็คิดติเตียนความเป็นอยู่ของตนเองจึงสละบ้านเรือนและบุตรภรรยา ออกจากเรือนไปอยู่ในที่สงัดคนทั้งหลายเรียกคนจำพวกนี้ว่า สมณะ แปลว่าผู้สงบระงับ

เพื่อที่เราชาวพุทธทั้งหลายจักได้ชื่นชมในหลักการอันงดงามของพุทธศาสนา ก็สมควรจะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า ความในอัคคัญญสูตรที่กล่าวถึงความเป็นมาและความประพฤติของมนุษย์ในกาลดึกดำบรรพ์นั้น สืบมาแต่เหตุที่ว่า พวกพราหมณ์ในสมัยพุทธกาลได้พูดจาระรานยกตนข่มชนในวรรณะอื่น และได้โอ้อวดว่าเป็นผู้วิเศษกว่าชนทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งวรรณะของเขาอันไม่เป็นความจริง พระศาสดาปรารถนาจะแสดงความจริงให้ปรากฏว่า *"ธรรมเท่านั้นเป็นสิ่งประเสริฐในคน"* มิใช่ชั้นวรรณะ หรือชาติกำเนิดของคน จึงได้กล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์ไว้ว่า มนุษย์ทั้งหลายทั้งสิ้นมีต้นกำเนิดมาจากที่เดียวกัน ชั้นวรรณะทั้งปวงที่มาจัดแบ่งกันขึ้นเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์นั้น เป็นของที่มาประดิษฐ์คิดกัน

ขึ้นในภายหลัง ตามความจริงนั้นชีวิตทั้งหลายย่อมสืบต่อ เปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่กันมาตลอดอนันตชาติจากชีวิตที่สูงไปสู่ที่ต่ำ จากที่ต่ำไปสู่ที่สูง สุดแต่การกระทำดีและชั่วของชีวิตนั้น ๆ ในชาติกำเนิดของตน กษัตริย์และพราหมณ์มิใช่เป็นกษัตริย์และพราหมณ์มาแต่ดั้งเดิม และก็มิใช่ว่าความเป็นกษัตริย์และความเป็นพราหมณ์จะยืนยงคงที่อยู่ตลอดทุกชาติกำเนิดในภายหน้าก็หามิได้ ที่แท้นั้นผู้ที่เป็นกษัตริย์และพราหมณ์ได้ผ่านชีวิตของสัตว์มาแล้ว และถ้าชนในวรรณะทั้งสองนั้นกระทำกรรมชั่ว ก็จะกลับไปเป็นสัตว์อีก แม้เหล่าพรหมหรือผู้บริสุทธิ์ผู้ชิมรสง้วนดิน แล้วกลายมาเป็นมนุษย์ก็เคยเป็นสัตว์ต่าง ๆ มาแล้วเหมือนกัน ความในพระสูตรนี้มุ่งหมายจะแสดงหลักของพุทธศาสนาว่า *ชีวิตทั้งหลายในสากลโลกนี้ ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงจากสูงไปสู่ต่ำ จากต่ำไปสู่สูง หรือจากสุคติไปสู่ทุคติ และจากทุคติไปสู่สุคติ ตามกรรมหรือการกระทำของเจ้าของชีวิตนั้น ๆ*

คำโอ้อวดยกตนของพวกพราหมณ์ตามความในอัคคัญญสูตรมีดังนี้ "พราหมณ์เท่านั้นเป็นพวกประเสริฐ พวกอื่นเป็นวรรณะที่เลว พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะสุกใส พวกอื่นเป็นวรรณะมืดดำ พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ผู้ที่มิใช่พราหมณ์จะเป็นคนบริสุทธิ์หาได้ไม่ เพราะพวกพราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรของพระพรหม เกิดจากมือของพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมทรงเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม..."

ข้อนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสแก้ว่า *"พวกพราหมณ์เขาระลึกถึงเรื่องเก่าแก่ไม่ได้ เขาจึงกล่าวเช่นนั้น แท้ที่จริงพวกนางพราหมณีทั้งหลายก็เป็นหญิงมีประจำเดือน มีครรภ์ บรรดาพวกพราหมณ์ต่างก็คลอดมาจากนางพราหมณ์ ดื่มน้ำนมพราหมณี พราหมณ์ทั้งหลายต่างก็เกิดมาอย่างนี้ทั้งสิ้น การที่เขากล่าวว่า พวกพราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐ พวกอื่นเป็นวรรณะที่เลว และอ้างว่า ตัวเองเป็นบุตรของพระพรหม เกิดมาจากปากของพระพรหมข้อนั้นเป็นการกล่าวตู่พระพรหมแท้ ๆ เป็นการกล่าวเท็จแน่นอน"*

ครั้นแล้วได้ตรัสสัจธรรมไว้ดังนี้ *"ไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร เมื่อทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเหลวไหล เป็นคนมากด้วยความโลภ มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฐิ การกระทำของเขาเหล่านั้น ต่างก็ได้ชื่อว่า เป็นอกุศล เป็นสิ่งที่มีโทษ เป็นสิ่งไม่ควรประพฤติมิใช่เป็นสิ่งที่อารยชนจะพึงทำ เป็นกรรมชั่ว มีวิบาก (ผล) ชั่ว วิญญูชนติเตียนเหมือนกันหมด ครั้นเมื่อเขาเว้นจากกรรมเหล่านี้การกระทำของเขาก็ได้ชื่อว่าในเป็นกุศล เป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ เป็นสิ่งควรประพฤติ เป็นการกระทำของอารยชน เป็นกรรมดี มีวิบาก (ผล) ดี วิญญูชนสรรเสริฐกันหมด ฉะนั้นการที่พราหมณ์กล่าวว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐและอื่น ๆ อีกเธอคิดว่าวิญญูชนทั้งหลายจะเห็นด้วยกับเขาไหม ? วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่เห็นด้วยกับเขา เพราะเหตุไร ? ก็เพราะว่าในบรรดา*

วรรณะทั้งสี่เหล่านี้ ผู้ใดเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้วประพฤติพรหมจรรย์จบแล้ว ได้กระทำกิจที่ควรกระทำเสร็จแล้วปลงภาระหนักได้แล้ว ประโยชน์ของตนที่จะพึงได้ก็ได้แล้วสายโซ่ที่จะพึงผูกมัดให้ติดอยู่กับภพก็ขาดสะบั้นลงแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะการรู้โดยชอบ บุคคลผู้นั้น นักปราชญ์ย่อมกล่าวว่าเป็นผู้เลิศกว่าใคร ๆ ในวรรณะทั้งสี่ เป็นผู้เลิศเพราะธรรมแท้ ๆ ไม่ใช่เป็นผู้เลิศเพราะอธรรม ดูก่อนวาเสฏฐะ ธรรมเท่านั้นเป็นสิ่งประเสริฐในคนทั้งในโลกนี้และในสัมปรายภพภายภาคหน้าเธอพึงรู้ว่า อะไรเป็นสิ่งประเสริฐโดยแท้จริงตามที่อธิบายมานี้"

เราทั้งหลายคงจักเห็นตามด้วยความชื่นชมในสัจธรรมที่พระศาสดาได้ประกาศไว้ พุทธวจนะข้างต้นนี้ย่อมแสดงหลักของพุทธศาสนาไว้ว่า พุทธศาสนาถือเอาธรรมเท่านั้นเป็นเครื่องวัดความประเสริฐของคน ชาติ ชั้น วรรณะไม่เป็นเหตุแห่งความประเสริฐของคน พุทธศาสนาถือเอาการกระทำความประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด ในการนำผลดีผลร้ายมาสู่ชีวิต และในการที่จะชี้ว่าเขาเป็นคนดีหรือคนชั่วทุกคนที่เข้าไปสู่ธรรมวินัยของพระศาสดา ชั้น วรรณะที่เขาเคยถือเคยแบ่งกันมาแต่เดิมย่อมละลายสูญสิ้นไปหมด ไม่มีวรรณะทั้งสี่ในบรรดาภิกษุของพุทธศาสนา กษัตริย์และกรรมกรไม่มี มีแต่สมณศากยบุตรเหมือนกันหมด เขาทั้งหมดต่างได้ชื่อว่า "เป็นบุตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดมาจากโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า" *สังคมแห่งพุทธจักรเป็นสังคมที่ปราศจากชั้น* ไม่มีกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร เขาทั้งหลายในสังคมพุทธจักร *"เป็นผู้เกิดจากธรรม เป็นผู้อันธรรมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทแห่งธรรม"* เสมอกันหมด

บัดนี้จะพิจารณาข้อความในอัคคัญญสูตรเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์ตามที่ท่านเมธีทางวิทยาศาสตร์สังคมแห่งนวสมัยได้สอบสวนค้นคว้าและแสดงมติไว้ ข้อความในอัคคัญญสูตรที่รับกันกับประวัติศาสตร์ในข้อสำคัญมีดังนี้

ในพระสูตรนั้นแสดงไว้ว่า แต่ดั้งเดิมมนุษย์ได้อยู่กันมาโดยปราศจากการแก่งแย่งเบียดเบียนกันในการหาเลี้ยงชีพ ชุมนุมมนุษย์แต่ดั้งเดิม เป็นชุมนุมแบบสหชีพ มนุษย์ทั้งหลายอยู่ร่วมกันฉันพี่น้อง อาหารและอุปกรณ์สำคัญแก่การยังชีพ เช่นที่ดินเป็นสมบัติของชุมชนซึ่งสมาชิกได้แบ่งกันใช้ แบ่งกันกิน ในชุมนุมบุพกาลไม่มีการแบ่งมนุษย์ออกเป็นชนชั้น ไม่มีชนชั้นเจ้านายผู้ปกครอง ไม่มีทาสและนายทาส ไม่มีวรรณะกษัตริย์และวรรณะกรรมกร ความเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของมนุษย์ได้อุบัติขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อมนุษย์ได้นำวิธีหาเลี้ยงชีพอันใหม่เข้ามาสู่ชุมนุมคือแทนการเก็บอาหารมากินแต่พอสมควรแก่การครองชีพ มนุษย์ได้เริ่มใช้วิธีการสะสม เมื่อต่างคนต่างคิดจะสะสม ก็เกิดความคิดที่จะเข้าครองครองสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นส่วนของ

ตัว ของมึงของกูขึ้นมาแต่นั้นก็เกิดการแก่งแย่งช่วงชิงกัน ความเห็นแก่ตัวและความโลภก็เข้าจับจิตใจมนุษย์ แต่นั้น ความชั่วร้ายนานาชนิดก็เกิดติดตามมาความข้อนี้ก็ตรงกับประวัติศาสตร์ตอนเข้าสู่ยุคอนารยชน เมื่อมนุษย์เริ่มการเลี้ยงสัตว์ และต่อมาได้ถือเอาฝูงปศุสัตว์เป็นทรัพย์สินส่วนตัว พร้อมกับได้ดำเนินการสะสมผลิตผลเหลือใช้ขึ้น ความเห็นแก่ตัวและความโลภก็ได้พอกพูนขึ้นในสันดานของมนุษย์ จนถึงได้เกิดมีการทำศึกสงครามตีปล้น ชิงทรัพย์สมบัติกัน และจับเอาเชลยมาเป็นทาส ซึ่งแต่เดิมมามนุษย์มิได้กระทำต่อกันเช่นนี้

เรื่องการครอบครองที่ดินที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้กับที่แสดงไว้บางประการได้อัคคัญญสูตร ก็มีแนวทางการคลี่คลายสอดคล้องกัน ตามประวัติศาสตร์ ในชั้นเดิมที่ดินเป็นสมบัติของชุมนุมที่สมาชิกได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในขณะที่ที่ดินเป็นสมบัติที่คนทั้งหลายได้ใช้ร่วมกัน เขาต่างก็เสวยผลจากน้ำพักน้ำแรงของเขาเป็นอันดี ต่อมาเขาคิดว่ามันจะเป็นการดีขึ้น ถ้าที่ดินผืนที่เขาทำการเพาะปลูกอยู่นั้นจะตกเป็นสมบัติส่วนตัวของเขา และมันจะยิ่งวิเศษขึ้นถ้าเขาจะทำอะไรแก่ที่ดินนั้นได้ตามความพอใจ อันได้แก่การสืบมรดก การจำหน่ายและการจำนองที่ดิน ที่เขาได้คิดวิธีการขึ้นในภายหลัง การที่เขาดึงออกมาจากสมบัติส่วนกลางของชุมนุม เอามาเป็นสมบัติส่วนตัว และยังมีสิทธิที่จะจำหน่ายและจำนองที่ดินได้ด้วยนั้นเอง กลับนำโทษภัยมาสู่ตัวเขา โดยที่เขามิได้คาดคิดถึงโทษภัยจากการกระทำเช่นนั้นเลย เพราะว่าในกาลต่อมาที่ดินที่คนทั้งหลายได้เข้าครอบครองเป็นส่วนตัวนั้น ก็ได้ถูกจำหน่ายและถูกจำนองไปตกอยู่ในมือของผู้มั่งคั่ง และในที่สุดพวกเขาก็กลับกลายเป็นผู้ไม่มีที่ดินของตนเองที่จะทำการเพาะปลูก ทั้งชุมนุมก็ไม่มีที่ดินที่เป็นสมบัติส่วนกลางที่จะให้เขาทำการเพาะปลูกและบริโภคผลิตผลที่เป็นน้ำพักน้ำแรงของเขาได้เต็มภาคภูมิ เพราะเจ้าที่ดินผู้มั่งคั่งและมีอำนาจได้เข้าครอบครองที่ดินที่จะใช้ทำกินเสียหมดแล้ว ด้วยเหตุที่ที่ดินได้หลุดไปจากการครอบครองของชุมชนนั้นแหละ ในที่สุดมนุษย์จำนวนมากมายมหึมาจึงได้กลายเป็นข้าทาสที่ดิน และต้องทำงานจนสายตัวแทบขาด โดยจำต้องอุทิศน้ำพักน้ำแรงส่วนใหญ่บำเรอเจ้านายเจ้าที่ดิน แตกต่างกับในยุคเมื่อที่ดินยังเป็นสมบัติของชุมนุมอยู่ ซึ่งพวกเขาไม่ต้องอุทิศน้ำพักน้ำแรงของเขาสังเวยเจ้านายคนใด นี่คือเรื่องราวแห่งการใช้ชีวิตอันเต็มไปด้วยทุกข์ทรมานของพวกเลกหรือ Serfs ในกาลอันยืดยาวที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้

ความที่กล่าวไว้ในอัคคัญญสูตรเกี่ยวกับการที่ชุมนุมมนุษย์ได้เลือกบุคคล อันคนทั้งหลายลงความเห็นว่าเป็นคนดีขึ้นเป็นหัวหน้า และเรียกว่ามหาชนสมมติหรือกษัตริย์นั้นก็สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้เกี่ยวกับเรื่องราวของชนชาติในสมัยโบราณ เช่น กรีก โรมัน เคลต์และเยอรมัน บุคคลในตำแหน่งหัวหน้าของชุมนุมจะเป็นบาซิเลอุส (Basileus) ของกรีกหรือเร็กซ์ (Rex) ของโรมัน หรือที่เรียกกันว่ากษัตริย์นั้น แต่เดิมทีเดียว

เป็นผู้ที่ได้รับตำแหน่งโดยการเลือกตั้งจากประชาชนทั้งนั้นและก็อาจกล่าวได้ว่า บุคคลผู้เป็นมหาชนสมมติเหล่านี้ ในส่วนใหญ่แล้วก็คงจะเป็นบุคคลที่ควรแก่นามว่า *ราชา* คือ *ผู้ยังคนทั้งหลายให้ยินดี* ข้อที่อัคคัญญสูตรได้แสดงไว้ว่า ผู้เป็นหัวหน้าของชุมนุมหรือกษัตริย์ได้รับแบ่งที่นาหรือข้าวสาลีจากประชาชนเป็นการตอบแทนในการปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีนั้น ก็สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ของชนชาติเยอรมันโบราณ ที่แสดงความเป็นอยู่ของพวกเจ้าพนักงานผู้ปกครองไว้ว่า ได้รับความอุดหนุนจุนเจือส่วนหนึ่งในรูปของขวัญสมนาคุณจากบรรดาสมาชิกของเผ่าชน มีวัว ข้าวและสิ่งของอื่น ๆ อีก การได้ตำแหน่งกษัตริย์ในฐานเป็นมรดกสืบตระกูลและมิใช่โดยการเลือกตั้งจากประชาชนนั้น เป็นเรื่องที่บังเกิดในชั้นหลัง ในกาลต่อมา เมื่อตำแหน่งกษัตริย์ได้กลายเป็นตำแหน่งผูกขาดไปแล้ว กษัตริย์หรือหัวหน้าของชุมนุมก็วางตนห่างเหินจากประชาชน และทำตนเป็นเจ้านายอันแท้จริงของประชาชนขึ้นมา เมื่อเป็นดังนี้ กษัตริย์ก็อาจมิได้เป็นราชาคือผู้ยังคนทั้งหลายให้ยินดี และนอกจากจะมิได้เป็นผู้ยังคนทั้งหลายให้ยินดีแล้ว ยังซ้ำกลับเป็นผู้ยังคนทั้งหลายให้เดือดร้อนอีกด้วยเช่นเกณฑ์ผู้คนไปเที่ยวทำสงครามตีปล้นทรัพย์สมบัติของชนชาติอื่น หรือเพื่อการแก้แค้น หรือเพื่อช่วงชิงอำนาจความเป็นใหญ่อันเป็นการสงครามที่ดำเนินไปเพื่อผลประโยชน์ของกษัตริย์และบริวารเท่านั้น หรือเช่นได้รวบเอาที่ดินอันเป็นสมบัติของชุมนุมมาเป็นสมบัติส่วนตัวของกษัตริย์ และแจกจ่ายให้แก่บริวารของตนเช่นที่ชนชาติแฟรงก์ได้ประสบมาอย่างขมขื่นใจ และบางทีก็ริบที่ดินของชุมนุมราษฎรผู้ยากจนเอาดื้อ ๆ ดังที่พวกชาวนาไอริชได้เผชิญกับการถูกปล้นที่ดินโดยกษัตริย์อังกฤษมาแล้ว เมื่อพวกหัวหน้าของชุมนุมซึ่งเรียกกันว่ากษัตริย์หรือด้วยนามอื่นใด ได้นำตนห่างไกลออกไปจากประชาชน จนในกาลต่อมาถึงกับถือตนว่าเป็นผู้ได้รับมอบอำนาจมาจากพระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ ให้มาปกครองประชาชน โดยลืมความเป็นจริงดั้งเดิมว่า ผู้เป็นหัวหน้าหรือกษัตริย์นั้นมาจากประชาชนเป็นผู้ที่มหาชนสมมติ เป็นผู้ที่มหาชนได้เลือกตั้งขึ้น เมื่อผู้เป็นหัวหน้าของชุมนุมหรือกษัตริย์เอาใจออกห่างจากประชาชน จนถึงประพฤติตนเป็นปรปักษ์ต่อประชาชนและแทนที่จะเป็นราชาผู้ยังคนทั้งหลายให้ยินดี กลับกลายเป็นผู้ยังความทุกข์ยุคเข็ญให้เกิดแก่ประชาราษฎรอีกเล่าความวิบัติจึงบังเกิดแก่กษัตริย์จำพวกนั้น ดังปรากฏข้อความจริงอยู่แล้วในประวัติศาสตร์ของนานาชาติ ทั้งในยุโรปและเอเชีย

ในอัคคัญญสูตรนั้น ท่านไม่ได้มุ่งหมายจะแสดงธรรมเพื่อชี้ถึงความทุกข์ที่ตรึงตราอยู่ในชีวิตมนุษย์ แต่ถึงกระนั้นเมื่อเราพิจารณาดูให้ดีแล้ว เราก็พอจะมองเห็นว่า สิ่งที่เผชิญหน้ามนุษย์อยู่นั้นมิใช่ความสุขหรอก มันแสดงถึงความดิ้นรนของมนุษย์ที่จะผ่านการดำเนินชีวิตในรูปหนึ่งไปสู่อีกรูปหนึ่ง หากภาวะที่เป็นอยู่เป็นความสุขอันน่าพึงพอใจแล้ว มนุษย์ก็คงไม่ดิ้นรนที่จะทิ้งมันไป เพื่อที่จะให้ชีวิตเป็นไป มนุษย์ต้องกินอาหาร การแสวงหาอาหารเพื่อ

บำบัดความหิวนั้น แท้จริงก็เป็นการบำบัดหรือเปลื้อง*ทุกข์* จากความหิวนั้นเอง และมนุษย์ก็ต้องทำการบำบัดทุกข์ข้อนี้อยู่เป็นประจำวัน เพราะเหตุมนุษย์คิดเห็นว่า การที่ต้องไปเที่ยวเก็บอาหารในป่ามากินทุกวันทุกมื้อนั้น ก็เป็นความลำบากและเป็น*ความทุกข์* อีกรูปหนึ่ง มนุษย์จึงได้คิดวิธีหากินขึ้นใหม่ คือไปเก็บเอามาคราวละมาก ๆ และเก็บสะสมไว้กินไปได้หลายวัน มนุษย์ได้เปลื้องทุกข์ไปได้อีกข้อหนึ่ง มนุษย์อาจคิดว่า ความทุกข์คงจะสิ้นสุดกันที แต่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ความทุกข์อันหนึ่งถูกขจัดไป ความทุกข์ในรูปใหม่ก็เกิดขึ้นมาอีก ความสะสมเป็นเหตุให้เกิดความโลภ และเกิดการแก่งแย่งในทางหากิน ความทุกข์ใหม่จึงได้โผล่ขึ้นมาในรูปอาหารไม่พอกันกิน เพราะมีคนกอบโกยเอาไว้มากมายเกินควร เมื่ออาหารไม่พอกิน ก็เกิดการลักขโมยขึ้น จากนั้นการกระทำที่เป็นบาปอกุศลนานาประการก็เกิดติดตามกันมาอย่างพรั่งพรูและพร้อมกันนั้น มนุษย์ก็ได้เผชิญกับความทุกข์ในรูปใหม่ ๆ เป็นอันมาก ดังที่ประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติได้บันทึกไว้แล้ว

แท้จริงนั้นประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ได้บันทึกการดำเนินชีวิตของมนุษย์บนเส้นทางของความทุกข์ยากอันยืดยาวไว้อย่างแจ่มแจ้งพอทีเดียว เพียงแต่ว่าเราจะไม่ได้พลิกอ่านดู หรือเพียงแต่ว่าเราอาจจะมองข้ามไป เพราะขาดการพินิจพิจารณาการอ่านประวัติศาสตร์นั้นเพื่อที่จะได้ความรู้ในเรื่องราวของมนุษยชาติอย่างกว้างขวาง และตรงตามความเป็นจริง และเพื่อที่จะได้บทเรียนจากประวัติศาสตร์สำหรับตอบปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน รวมทั้งที่จะคลี่คลายต่อไปในอนาคตได้อย่างถูกต้องหรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงแล้ว เราก็จะต้องไม่มัวเพลิดเพลินอยู่แต่การอ่านพฤติการณ์แห่งชีวิตในเรื่องรักและเรื่องเศร้า และเรื่องการรบพุ่งแย่งชิงอำนาจของพวกกษัตริย์และขุนพล และบริวารของบุคคลเหล่านี้ อันเป็นที่สนุกสนานออกรส หรือมัวเพลินอยู่กับเหตุการณ์ที่น่าอัศจรรย์บางรายเท่านั้น หากเราจะต้องศึกษาการครองชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ทั้งมวล และนำเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์มาพิจารณาในฐานที่มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มิใช่เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นมาอย่างโดดเดี่ยวและไม่มีความสัมพันธ์กัน หากเราศึกษาเรื่องราวของมวลมนุษย์ตามแนวทางพัฒนาการของสังคมแล้ว เราก็จะเห็นได้อย่างแจ่มแจ้งว่าชีวิตของมวลมุษย์ได้ดำเนินมาบนเส้นทางของความทุกข์ทรมานอันยืดยาวนักหนา ในยุคบุพกาล มนุษย์ต้องเผชิญกับความทุกข์สาหัสในการดิ้นรนเพื่อที่จะมีชีวิตอยู่ด้วยมือเปล่า ประกอบด้วยเครื่องมือหาเลี้ยงชีพที่มีอยู่อย่างจำกัดเหลือเกิน ในกาลต่อมามนุษย์ก็เข้าสู่ยุคทาส ถัดมาก็เข้าสู่ยุคของพวกเลกหรือข้าทาสที่ดินที่เรียกกันว่า สังคมศักดินา ในยุคสังคมทาสและสังคมศักดินา มนุษย์ส่วนใหญ่ต้องใช้ชีวิตด้วยความทุกข์ทรมานภายใต้การกดขี่ของพวกนายทาสและเจ้าขุนมูลนายเจ้าที่ดิน พวกทาสและเลกจำนวนมากมายมหึมาต้องทำงานหนัก แต่ได้กินอยู่อย่างอดอยากแร้นแค้น คนชราและเด็กในครอบครัวของมนุษย์

ผู้เคราะห์ร้ายเหล่านี้ ก็ต้องเผชิญกับชีวิตอันแสนทุกข์ยากปาน ๆ กันกับคนที่แข็งแรง ผลิตผลจากน้ำพักน้ำแรงของคนเหล่านี้ อันเป็นเครื่องยังชีวิตให้เป็นไปด้วยความสะดวกสบาย ได้ถูกกอบโกยนำไปบำเรอพวกมูลนายจำนวนน้อยนิด ถ้าเราได้ยินได้ฟังเรื่องราวแห่งความเป็นอยู่อันแสนสำราญของมนุษย์ที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้ ก็หมายถึงเรื่องราวของคนจำนวนน้อยนิดเหล่านี้เท่านั้น และตามความเป็นจริงแล้ว คนจำพวกนี้ใช่ว่าจะมิได้เผชิญความทุกข์ในรูปอื่น ๆ ก็หาไม่ การศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของพวกทาสและพวกเลก อันได้ดำเนินมาเป็นเวลาหลายพันปีนั้น จะทำให้เรามองเห็นความทุกข์ทรมานที่มีอยู่เต็มเปี่ยมในชีวิตของมนุษย์จำนวนมหึมาเหล่านั้นอย่างเด่นชัดทีเดียว ผู้ที่ได้ศึกษาและมองเห็นความจริงในชีวิตอันอาภัพเหล่านี้แล้ว ก็ยากเหลือเกินที่จะไม่รู้สึกเห็นใจ และยากเหลือเกินที่จะไปชื่นชมยินดีกับชีวิตอันแสนสำราญของเหล่าพวกมูลนายผู้ดีที่มีอยู่เพียงเล็กน้อย และได้ความสุขสำราญนั้นมาด้วยการขูดรีดเอามาจากชีวิตเลือดเนื้อของเพื่อนมนุษย์จำนวนมากมาย

แม้ว่ามนุษย์จะได้ผ่านยุคของพวกทาสและเลกมาแล้วได้เข้าสู่ยุคอารยธรรม จนกระทั่งเรื่องของพวกทาสและเลกได้กลายเป็นเรื่องในอดีตไปแล้วก็ดี แต่ก็มิได้หมายความว่าการมีชีวิตแบบข้าทาสของมนุษย์จะได้สิ้นสุดไปด้วยก็หาไม่ จากชีวิตของพวกเลกที่เป็นข้าทาสซึ่งถูกล่ามชีวิตไว้กับที่ดิน มนุษย์จำนวนมากมายซึ่งปราศจากเครื่องมือในการผลิต ก็ได้เข้าสู่ยุคที่เขาทั้งหลายต้องขายแรงงานของเขาแก่พวกนายเงินหรือนายทุน เพื่อการดำรงอยู่แห่งชีวิตของเขาและครอบครัว เขาจำเป็นต้องยอมขายแรงงานของเขาโดยไม่อาจต่อรองราคาได้ แม้ว่าคุณค่าแห่งแรงงานที่ชีวิตของเขาได้หลั่งออกมานั้น จะถูกกดไว้ต่ำแสนต่ำเพียงใด เขาก็จำต้องรับเอาข้อตกลงที่เหล่านายทุนได้กำหนดให้ เช่นเดียวกับที่พวกคนป่าไม่มีโอกาสจะต่อรองในการออกล่าสัตว์ ด้วยอาวุธที่มีแต่เพียงไม้กระบองและหอก ไม่ว่าจะเป็นการเผชิญกับสัตว์ที่เรืองเดชและดุร้ายเพียงใด เพราะเหตุแห่งความยากจน บุคคลผู้ออกแรงรับจ้างทำงานด้วยสายตัวแทบขาดเหล่านี้ จึงถูกขับต้อนเข้าไปสู่บ่วงชีวิตแบบข้าทาสอีกรูปหนึ่ง ในกรณีนี้ผู้กดขี่เบียดเบียนเขาไม่ใช่เจ้าขุนมูลนายเจ้าที่ดิน แต่เป็นบุคคลกลุ่มน้อยอีกกลุ่มหนึ่งที่เรียกกันว่านายทุนผู้ซื้อแรงงานของเขาโดยการกำหนดราคาเอาตามใจ และมันก็เป็นราคาที่เพียงแต่จะยังชีวิตของคนงานจำนวนมากมายมหึมาเหล่านี้ ให้อยู่ไปได้อย่างลำบากยากแค้นเท่านั้นทั้งครอบครัวของบุคคลเหล่านี้ก็ต้องร่วมเผชิญชีวิตแห่งความทุกข์ยากไปด้วยกับเขา พร้อมกันกับการขูดรีดชีวิตเลือดเนื้อของพวกคนงานจากฝ่ายนายทุน การขูดรีดชีวิตเลือดเนื้อของพวกชาวนาจากฝ่ายเจ้าที่ดินก็ยังมีอยู่ และยังได้รับการซ้ำเติมอย่างหนักจากการล่าเมืองขึ้นของพวกฝรั่งอีกด้วย ฉะนี้แหละ ถ้าเราดูด้วยมนสิการ เราก็จะเห็นว่ามนุษยชาติต้องเผชิญกับความทุกข์ยากตั้งแต่เบื้องบุพกาลมาตราบถึงศตวรรษปัจจุบัน นี่คือข้อความจริงในประวัติศาสตร์

ผู้เขียนมิได้ประสงค์จะบรรยายประวัติศาสตร์ในที่นี้ ผู้เขียนได้นำประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์มากล่าวสรุปไว้โดยย่อ เพียงเพื่อจะแสดงให้เห็นว่า หากเราได้ศึกษาประวัติศาสตร์และได้เล็งเห็นสิ่งที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้ถูกต้องตามความเป็นจริงเราก็จะเล็งเห็นว่า*สิ่งที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้ ก็คือในกาลอันยืดยาวเหลือที่จะคณนานั้น ชีวิตของมวลมนุษย์ได้ดำเนินมาบนเส้นทางของความทุกข์แท้ ๆ* บัณฑิตเนห์รูได้แสดงมติไว้ว่า "ประวัติศาสตร์คือบันทึกเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลง" พระพุทธองค์ได้ประกาศการค้นพบของพระองค์ไว้ว่า ความเปลี่ยนแปลงหรืออนิจจังและความทุกข์ เป็นสามัญลักษณ์ของชีวิตทั้งมวล และความเปลี่ยนแปลงซึ่งหมายถึงความไม่มีอะไรแน่นอนยั่งยืนในชีวิตนั่นเอง คือเครื่องหมายที่เด่นของความทุกข์ สิ่งที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้ตามมติของบัณฑิตเนห์รู จึงตรงกับพุทธมติ แวนลูน (Vanloon) นักเขียนประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงอีกท่านหนึ่งได้แสดงมติไว้ว่า "ประวัติศาสตร์ของมนุษย์คือบันทึกเรื่องราวของสัตว์โลกที่แสวงหาอาหารในยามหิว" นี่ก็คือมติที่แสดงถึงการที่มนุษย์ต้องเผชิญกับความทุกข์ตลอดกาลอันยืดยาวในประวัติศาสตร์ มติของมาร์กซ์ เจ้าลัทธิผู้เลื่องลือนามมีว่าประวัติศาสตร์ทั้งปวงคือ "ประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ของชนชั้น" การต่อสู้ของชนชั้น หมายถึงการต่อสู้ของชนชั้นที่ถูกกดขี่ขูดรีดเพื่อขจัดเสียซึ่งการกดขี่ขูดรีดทั้งมวลที่มนุษย์ได้กระทำต่อมนุษย์การต่อสู้ของชนชั้นก็คือการต่อสู้เพื่อที่จะขจัด*ความทุกข์*ในรูปการกดขี่ขูดรีดที่สุมอยู่บนชีวิตของมวลมนุษย์ให้หมดสิ้นไปนั่นเอง

ดังนี้ คำสอนของพุทธศาสนาที่ว่า ชีวิตคือกองทุกข์ จึงนับว่าสอดคล้องกับข้อความจริงในประวัติศาสตร์ทีเดียว ทั้งยังสอดคล้องกับมติของปวงเมธีที่ถอดมติหรือข้อยุติของเขาออกมาจากประวัติศาสตร์ด้วย

ถ้ามิใช่เป็นการมองดูชีวิตอย่างผิวเผินหรืออย่างหละหลวม ถ้ามิใช่เป็นการมองดูชีวิตตามใจชอบหรือตามอารมณ์วูบวาบชั่วแล่น แต่เป็นการมองดูชีวิตด้วยความพินิจพิเคราะห์และถือเอาข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในชีวิตของคนส่วนใหญ่แล้ว แม้จะเป็นการมองด้วยทรรศนะของทางโลก ก็จะต้องเห็นตรงกับทรรศนะของทางธรรมว่า ชีวิตของมวลมนุษย์นั้นหาได้ดำรงอยู่ในท่ามกลางความสุขไม่ เพราะเหตุเช่นนี้แหละ ในทางโลกจึงได้มีผู้เสนอลัทธิเศรษฐกิจการเมืองที่ใหม่และก้าวหน้าขึ้นมาเป็นครั้งคราวตามพัฒนาการของประวัติศาสตร์ ลัทธิเศรษฐกิจการเมืองที่เจ้าลัทธิได้เสนอขึ้นมานั้น ก็มิใช่มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น นอกไปจากว่า เพื่อเป็นประทีปในการค้นหาเหตุของความทุกข์ในสังคมมนุษย์ และส่องทางดำเนินที่จะขจัดความทุกข์ในสังคมมนุษย์ให้ผ่อนคลายลงอย่างมากที่สุดเท่าที่ปัญญาของมนุษย์จะสามารถนำไปสู่ความสำเร็จได้ ลัทธิของทางโลกก็มีเป้าหมายในอันจะขจัดความทุกข์ของมวลมนุษย์อันเป็นเป้าหมายที่ตรงกับทางธรรม

ข้อแตกต่างกันระหว่างคำสอนที่เป็นสัจธรรมของทางโลกและคำสอนที่เป็นปรมัตถธรรมของทางธรรมก็คือ คำสอนของทางโลกเล็งเห็นความทุกข์ของมนุษย์ในขอบเขตอันหนึ่งและเสนอวิธีการบำบัดทุกข์ภายในขอบเขตนั้น ส่วนคำสอนของทางธรรมเล็งเห็นความทุกข์ของมนุษย์ในขอบเขตที่ไพศาลกว่านั้น คำสอนทั้งสองทางจึงมีขอบเขตแห่งภาระหน้าที่แตกต่างกัน และดังนั้นจึงมีทางดำเนินที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความพ้นทุกข์แตกต่างกันแต่ทั้งสองทางก็ปฏิบัติภาระหน้าที่เพื่อขจัดทุกข์ของมนุษย์ด้วยกันทั้งสองทาง ต่างก็บำเพ็ญประโยชน์ต่อมนุษย์ร่วมกัน ผู้ที่ศึกษาเข้าใจคำสอนของทางทั้งสองนี้อย่างถูกต้อง และหากว่าเขาปรารถนาเขาก็ย่อมถือเอาคุณค่าอันประเสริฐที่มีอยู่ในคำสอนทั้งสองทาง ไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตของตนเอง และต่อชีวิตของสังคมได้ตามอุปนิสัย

ผู้เขียนจะอภิปรายความข้อนี้อย่างกว้างขวางสักครั้งหนึ่งภายหลังที่ได้เสนอการเล็งเห็นความทุกข์ของมนุษย์และวิธีการดับทุกข์อันมีประสิทธิภาพตามคำสอนของพุทธศาสนาเสร็จสิ้นลงแล้ว

"กะดึงทอง"

กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐

๑๐

ผู้เขียนได้เสนอเรื่องอันว่าด้วยการพิจารณาชีวิต เพื่อรู้จักชีวิตตามความเป็นจริงมาแล้ว ๓ ตอน ในข้อเขียนทั้ง ๓ ตอนนั้นได้นำความรู้สึกนึกคิดที่เป็นสิ่งเคยชินกันมาในชีวิต และข้อเท็จจริงในชีวิตที่มนุษย์ได้ประสบอยู่ และได้ประสบมาแล้วในอดีตกาลอันยืดยาวหลายพันปี มาวิเคราะห์เปรียบเทียบมติของพุทธศาสนาที่แสดงไว้ว่า ชีวิตเป็นที่ชุมนุมของความทุกข์ เพื่อเป็นทางให้ท่านทั้งหลายได้ตรึกตรองจนสามารถเห็นตามได้ด้วยตนเองว่าข้อเท็จจริงในชีวิตของเราทั้งหลายนั้นมิได้อยู่ห่างไกลกับมติของพุทธศาสนาเลย แท้ที่จริงแล้วนับได้ว่าสอดคล้องกันทีเดียว เพียงแต่ว่าเราอาจจะมองข้ามไปเสีย เพราะเหตุมิได้เคยยกขึ้นสู่ความใคร่ครวญ แม้กระทั่งความรู้สึกนึกคิดของเราที่แสดงออกโดยถ้อยคำก็ดี หากว่าเราไม่หลงติดอยู่เพียงแค่ถ้อยคำ และได้ตามพินิจดูความรู้สึกนึกคิดของเราโดยใกล้ชิดแล้ว เราก็จะเห็นได้ว่าความรู้สึกนึกคิดอันแท้จริงของเรานั้นมิได้เถียงกับมติของพุทธศาสนาเลย เราจะเห็นว่าความรู้สึกนึกคิดที่คนทั้งหลายปฏิบัติอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันนั้น เป็นไปเพื่อจะ

ปลดเปลื้องหรือบรรเทาทุกข์จากชีวิตโดยแท้ เพียงแต่ว่าเราอาจใช้ถ้อยคำเรียกขานกันไปเสียอีกอย่างหนึ่ง เพื่อจะพรางความทุกข์ที่มีอยู่เป็นพื้นฐานของชีวิต จะโดยตั้งใจหรือมิได้ตั้งใจก็ตาม และเพียงแต่ว่าความดิ้นรนขวนขวายที่กระทำกันอยู่นั้น จะปลดเปลื้องทุกข์ได้จริงหรือไม่ จะบรรเทาทุกข์ได้สักแค่ไหน หรือแท้ที่จริงแล้วมันกลับกลายเป็นความดิ้นรนไปหาทุกข์ใหม่มาเพิ่มเติมทุกข์เก่า เป็นการทำให้ชีวิตที่กลัดหนองอยู่เป็นนิตย์แล้วได้รับเอาพิษร้ายมาเพิ่มเข้าไปอีก

สำหรับท่านผู้อ่านซึ่งยังไม่คุ้นเคยกับมติของพุทธศาสนาเกี่ยวกับการมองเห็นความจริงในชีวิตว่าเป็นอย่างไรนั้น หวังว่าหลังจากที่ได้พิจารณาข้อเขียนทั้ง ๓ ตอนด้วยความใส่ใจแล้ว ท่านคงจะน้อมใจของท่านลงมาใกล้เคียงกับมติของพุทธศาสนาได้เพียงพอที่จะฟังทรรศนะของพุทธศาสนาในเรื่องนี้ต่อไปด้วยปราศจากความอิดหนาระอาใจ และอาจที่จะรับเอาคุณค่าอันประเสริฐจากธรรมอันประเสริฐของพุทธศาสนาไว้ได้ การเข้าสู่การศึกษาในเรื่องที่ออกจะใหม่ต่อความรู้สึกนึกคิดของเราหรือบางทีก็ถึงแก่ขัดแย้งต่อความรู้สึกนึกคิดที่เราได้ยึดถือไว้แต่เดิมนั้น ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในเรื่องคดีโลกหรือคดีธรรมก็ตาม หากผู้ศึกษาปรารถนาอย่างจริงใจที่จะได้รับความรู้ใหม่และคุณค่าใหม่มาเพิ่มเติมลงไปในชีวิตของตนแล้ว ผู้ศึกษาจำเป็นจะต้องมีจิตใจอันมุ่งที่จะเสาะหาความจริง และพร้อมที่จะต้อนรับความจริงใหม่ ๆ ด้วยความเต็มอกเต็มใจ หากเข้าสู่การศึกษาวิชาที่ยังไม่คุ้นเคยมาก่อนด้วยจิตใจอันแข็งกระด้างและคับแคบเต็มไปด้วยทิฐิมานะและความยึดมั่นในความรู้เดิม แล้วก็จ้องแต่จะเพ่งโทษจับผิด จ้องแต่จะคัดค้านโต้แย้งความรู้ใหม่และมติใหม่ โดยเกาะแน่นอยู่กับความรู้เดิมอันอาจเป็นความรู้ผิดอย่างฉกรรจ์ของตนแล้ว การเข้าสู้การศึกษาในท่าทีเช่นนั้น ย่อมเป็นการสกัดกั้นมิให้สัจธรรมทั้งในส่วนคดีโลกและคดีธรรมหลั่งไหลเข้าไปสู่จิตใจของตน ย่อมเป็นการทำลายประโยชน์ของตนเองและก็จะเท่ากับเป็นการคุมขังตนเองไว้ในความรู้อันคับแคบ ฉะนั้น เพื่อที่จะได้รับสัจธรรมใหม่มาเพิ่มเติมคุณค่าและความดีงามแก่ชีวิตของเราและแก่ชีวิตของสังคม ก็สมควรที่เราจะเข้าสู่การศึกษาความรู้ใหม่ทั้งในส่วนคดีโลกและคดีธรรมด้วยจิตใจอันกว้างขวางและด้วยความมุ่งหมายที่จะเสาะหาความจริง มิใช่เสาะหาข้อที่ไม่ถูกอารมณ์ของเราเพื่อที่จะนำมาเย้ยหยันกล่าวโทษโดยไม่มองดูความเป็นจริง อาศัยท่าทีที่ถูกต้องเช่นนี้ เราก็อาจได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวงจากวิชาความรู้ที่เรายังไม่เคยเรียนรู้มาก่อนตลอดชั่วชีวิตของเรา

ควรที่จะกล่าวไว้ในที่นี้ตามตรงด้วยว่า ธรรมบางข้อในพุทธศาสนานั้นเป็นธรรมอันลึกซึ้งนัก ยากที่จะตรึกตรองให้เห็นตามเป็นจริงจนถึงปฏิบัติตนให้กลมกลืนกับสัจธรรมนั้นได้ ดังเรื่อง *อนัตตา* เป็นอาทิ อันเป็นธรรมที่ไม่ปรากฏในลัทธิศาสนาใดเป็นธรรมอันมีแต่พระบรมศาสดาพระองค์เดียวที่ได้ทรงค้นพบและได้ประกาศการค้นพบไว้ มติแห่งอนัตตา

นั้นปฏิเสธหรือลบล้างมติอัตตาหรืออาตมันของลัทธิพราหมณ์ที่ได้ประกาศไว้ก่อนมติแห่งอนัตตาหมายถึงการปฏิเสธความเป็นตัวตน หรือความมีตัวตนของสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรม หลักแห่งอนัตตานี้นับว่าเป็นยอดธรรมของพุทธศาสนา ด้วยว่าอาศัยความรู้เห็นในอนัตตาอย่างแจ่มแจ้งนี้เอง มนุษย์เราย่อมดำเนินไปสู่ที่สุดแห่งทุกข์ในโลกได้ หรือดังที่คนทั้งหลายอาจพอใจที่จะเรียกเสียใหม่ว่าบรรลุถึงบรมสุขได้ แลก็หลักแห่งอนัตตานี้แหละที่จะเป็นเครื่องขุดรากเหง้าแห่งความเห็นแก่ตัวในสันดานของมนุษย์ออกทิ้งเสียได้อย่างสิ้นเชิง ความเห็นแก่ตัวที่โลกทั้งรังเกียจและหวงแหนคือรังเกียจความเห็นแก่ตัวในบุคคลอื่น แต่หวงแหนความเห็นแก่ตัวที่มีอยู่ในตน ความเห็นแก่ตัวที่ชักนำให้เกิดความเบียดเบียนซึ่งกันและกันในสัตว์โลก ความเห็นแก่ตัวที่ใคร ๆ ก็คิดเห็นว่าไม่อาจทำลายล้างเสียได้นั้น แท้จริงย่อมทำลายล้างได้อย่างเด็ดขาดด้วยธรรมแห่งอนัตตา

แม้ว่ามีคุณค่ามหัศจรรย์ล้ำลึกอยู่ในธรรมแห่งอนัตตานี้และแม้ว่าบางท่านอาจจะยอมรับรู้ในคุณค่าอันล้ำลึกนี้ก็ตาม แต่โดยที่เราทั้งหลายต่างก็ยึดมั่นอยู่ว่าอัตภาพร่างกายของเราและของคนทั้งหลายที่เราเห็นอยู่นั้น เป็นตัวตนของเราและตัวตนของเขาจริง ๆ จึงเป็นการยากที่เราจะสละความคิดเห็นเช่นนั้นเสียได้ เป็นการยากที่เราจะรับว่าอัตภาพของเรานี้มิใช่เป็นตัวตนของเรา เราย่อมคิดเห็นและใคร่ที่จะยืนยันอยู่เสมอว่า การยึดถือว่าอัตภาพของเราเป็นตัวตนของเรานั้นเป็นความจริง การเห็นเช่นนี้ย่อมนำให้เรายึดมั่นในความเป็นตัวตนของเรา ย่อมนำให้เรายึดมั่นอยู่ในความเห็นแก่ตัวเรา และย่อมนำให้เรายึดมั่นอยู่ในการกระทำทั้งมวลซึ่งมุ่งผลเพื่อตัวเราและเพื่อบรรดาบุคคล หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องผูกพันอยู่กับตัวเรา ผลของการที่เห็นไปเช่นนั้นก็คือการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน และการที่มนุษย์ทั้งหลายต้องอยู่กันมาโดยปราศจากสันติสุข

แท้จริงนั้นพระศาสดาได้แสดงการค้นพบไว้เมื่อ 2,500 ปีมาแล้วว่า การเห็นเช่นที่เราทั้งหลายได้ยึดถือกันอยู่นี้ *เป็นการเห็นที่ผิดจากความเป็นจริง* ชีวิตร่างกายของสรรพสัตว์โลกเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่เมื่อค้นหาลงไปจนถึงส่วนลึกที่สุดของมันแล้วก็จะปรากฏว่าชีวิตร่างกายนั้นมีอยู่ในฐานที่เป็น*รูปกับนาม* เท่านั้นมิได้มีอยู่ในฐานที่เป็นตัวเป็นตนของใคร ตามความเป็นจริงแล้วไม่มีสิ่งที่เป็นตัวตนอะไรเลยในสิ่งที่เรียกกันว่าเราว่าเขานี้ ได้ฟังดังนี้เราย่อมจะงวยงงและคงอยากจะเถียงด้วยความจริงใจว่าก็นี่เนื้อตัวของเราเห็นอยู่กับตาแท้ ๆ จับต้องรู้สึกได้แท้ ๆ ครั้นล้มลงเราก็เจ็บ ถูกตบหน้าเราก็เจ็บ หิว แค้น ร่าเริง สารพัดอย่างที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายนี้ก็เราทั้งนั้นแหละที่เป็นผู้รู้สึก ไฉนจึงว่าไม่มีตัวตน ไม่ใช่ตัวตนของเราซึ่งเรารู้สึกได้ แม้กระนั้นก็ดี พระศาสดาก็มิได้ประกาศการค้นพบในเรื่องอนัตตานี้เพื่อที่จะล้อเลียนมนุษย์เล่นเลย หากเป็นการประกาศความจริงที่ได้รับการพิสูจน์ด้วยพระองค์เองมาแล้ว และปวงพระอริย

สาวกมากหลายในสมัยพุทธกาล และในกาลต่อมาก็ได้พิสูจน์ความจริงข้อนี้กันมาแล้ว

ดังนี้เราก็ได้แต่จะงวยงงว่า มันเป็นความจริงไปได้อย่างไรกันหนอ และจะมีคำอธิบายอย่างไรที่จะน้อมใจเราให้เห็นคล้อยตามไปได้

ในที่นี้ยังมิได้ประสงค์จะอภิปรายหลักอนัตตาของพุทธศาสนา การที่นำเรื่องนี้มากล่าว ก็เพียงแต่จะแสดงโดยไม่อำพรางว่า ธรรมบางข้อที่เป็นธรรมอันลึกในพุทธศาสนานั้น ออกจะฝืนกับความรู้สึกนึกคิดโดยปกติธรรมดาของเราอยู่ มาตรว่าธรรมนั้นจะเป็นความจริง ก็ยากที่จะเล็งเห็นตามได้โดยง่าย การศึกษาหาความจริงตามทรรศนะของทางธรรมนี้ เมื่อศึกษาด้วยดีแล้ว เราย่อมจะได้หลักอันวิเศษที่จะนำไปใช้ในการศึกษาหาความจริงและในการดำเนินชีวิตในทางโลกพร้อมกันด้วย เพราะว่าในกิจการทางโลกก็เช่นเดียวกัน ความเห็นต่าง ๆ ที่เราได้ยึดถืออยู่แต่เดิมว่าเป็นความเห็นที่ถูกต้องนั้น แท้ที่จริงแล้วมันอาจเป็นความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงเสียเป็นส่วนมากก็ได้ และการที่เราไม่อาจมีความเห็นที่ถูกตรงกับความเป็นจริงได้ ก็เพราะเหตุว่าเรายึดถือมันไว้อย่างเหนียวแน่น ยึดถืออย่างเอาเป็นเอาตายและอย่างปิดหูปิดตา ทั้งนี้ก็มีมูลฐานมาแต่ความยึดถือมั่นในตัวตนของเรานั่นเอง เมื่อมีความถือมั่นในตัวตนแล้ว ก็ย่อมมีความถือมั่นในสิ่งที่เป็นของเรา และในสิ่งที่เกี่ยวข้องผูกพันกับตัวเราติดตามกันมา ก็เกิดถือมั่นว่า นี่มันเป็นความเห็นของเรา เป็นความเห็นของพวกเรา ก็จะยืนยันอย่างดื้อดึงมันอยู่เรื่อยไปเพราะเห็นว่ามันเป็นของเรา และเราเป็นเจ้าของมัน การศึกษาหาความจริงในทางธรรม อันจะนำเราไปสู่ความเห็นใหม่ที่ตรงกับความจริง และทำให้เราวางความเห็นเดิมที่ผิดจากความจริงเสียได้นั้น จะเป็นเครื่องชี้อย่างดีให้เราได้เห็นคุณของการคลายความยึดถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งตามความจริงมันอาจกลายเป็นว่า ความยึดถือมั่นแต่นมนานของเรานั้น เป็นความยึดถือมั่นในสิ่งที่ผิด การศึกษาหาความจริงในทางธรรมจะสอนให้เรารู้จักผ่อนคลาย รู้จักเปิดจิตใจไว้พิจารณาต้อนรับสัจธรรมจากทุกทิศทาง เป็นจิตใจอันกว้างขวางพร้อมที่จะโอบสัจธรรมทั้งปวงเข้าไว้ และเล็งเห็นคุณค่าของสัจธรรมแต่ละอันนั้นตามขอบเขตแห่งภาระหน้าที่ของมันและสามารถเลือกใช้สัจธรรมแต่ละอันนั้นให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตตามคุณค่าที่สัจธรรมนั้นมีอยู่

การนำเรื่องอนัตตามากล่าวไว้ในที่นี้ ก็เพื่อจะให้ท่านผู้อ่านได้เตรียมจิตใจไว้ล่วงหน้าก่อนที่จะได้ศึกษาทรรศนะของพุทธศาสนาที่มีต่อชีวิต ด้วยว่าพระศาสดาได้มองเห็นชีวิตด้วยญาณทรรศนะอันลึกซึ้งนัก และสิ่งที่พระองค์นำออกประกาศสั่งสอนนั้นเล่า ก็มีอยู่มิใช่น้อยที่เป็นธรรมอันลึก อันเราไม่คุ้นเคยมาก่อนยากที่เราทั้งหลายจะคิดเห็นและเข้าใจได้โดยง่าย แต่ก็มิใช่เป็นสิ่งที่เหลือจะเข้าใจได้ เราอาจที่จะเข้าใจ อาจที่จะรู้ และอาจที่จะได้รับคุณประโยชน์

ใหญ่หลวงจากธรรมอันลึกเหล่านี้ได้ หากว่าเราได้ให้ความสนใจและความตั้งใจศึกษาอย่างจริงจังสักระยะเวลาหนึ่งมิใช่โดยการพูดถึงอย่างผิวเผิน และการมองดูธรรมของพุทธศาสนาอยู่อย่างห่างไกล

ความรู้เห็นว่าชีวิตเป็นที่ชุมนุมหรือเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์นั้น เป็นการประกาศความรู้จักชีวิตตามสภาพความเป็นจริงอันเป็นหนึ่งในสามของสามัญลักษณะแห่งชีวิตที่พระศาสดาได้ประกาศการค้นพบไว้ สามัญลักษณะแห่งชีวิตทั้งสาม หรือนัยหนึ่งไตรลักษณ์ในพุทธศาสนานั้น ได้แก่ *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* คำทั้งสามนี้เราได้ยินกันอยู่เนือง ๆ เราได้พูดกันอยู่เสมอถึงความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ในชีวิต จนดูประหนึ่งว่าเราเข้าใจและรู้เท่าทันในสามัญลักษณะแห่งขีวิตเป็นอันดี อย่างน้อยก็ในลักษณะแห่งอนิจจังและทุกขังของชีวิต แต่ครั้นถึงคราวที่เราปฏิบัติต่อชีวิตของเรา เรากลับปฏิบัติต่อชีวิตประหนึ่งว่าชีวิตนั้นเป็นนิจจังเป็นของเที่ยง เป็นอทุกขังไม่มีทุกข์ และเป็นอัตตาคือความเป็นตัวตนของเราอย่างเหนียวแน่นที่สุด เราปรารถนาที่จะให้ลาภ ยศ สรรเสริญ และสุข ที่เราได้รื่นรมย์อยู่ คงอยู่กับเราอย่างไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง ครั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสิ่งอันน่าอภิรมย์นี้ อันเป็นไปตามกฎแห่งอนิจจังเราก็มีความโศกและแค้นเคืองอย่างเอาจริงเอาจัง ดังนี้ย่อมเห็นได้ว่า แม้เราจะได้ยินและได้พูดถึงเรื่องอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอยู่เนือง ๆ ก็ดี แต่การปฏิบัติต่อชีวิตของเราก็คงแสดงอยู่ว่าเราไม่เข้าใจ ไม่รู้เท่าทัน และไม่รู้จักชีวิตตามความเป็นจริงเลย

การที่เรามาเริ่มการศึกษาของเราในเรื่องพุทธศาสนาด้วยการพิจารณาถึงความทุกข์ในรูปต่าง ๆ ที่ชีวิตต้องแบกไว้นั้น ก็จะต้องนับว่าเราได้เริ่มการศึกษาของเราตรงตามพุทธประสงค์และตรงตามเป้าหมายที่เป็นข้อใหญ่ใจความแห่งคำสอนของพุทธศาสนาทีเดียว ด้วยว่าการที่พระบรมศาสดาได้ทรงสละยศ สละภรรยา และบุตร ตลอดจนบุคคลอื่น ๆ ผู้มีความรักในพระองค์อย่างดื่มด่ำ ทั้งพระองค์ก็ทรงมีความเสน่หาอันลึกซึ้งในเขาเหล่านั้นไม่น้อยไปกว่า กล่าวโดยสรุป การที่พระองค์ได้ทรงสละความสุขอันโอฬารทั้งมวลในทางโลก และได้ทรงอุทิศชีวิตของพระองค์เพื่อเผชิญกับความทุกข์ทรมานโดยไม่มีเงื่อนไขนั้นก็มีความมุ่งหมายอยู่แต่ว่าจะทรงค้นคว้าในเรื่องความทุกข์และค้นคว้าหนทางหรือวิธีการที่จะดับทุกข์ทั้งมวลในชีวิตเสียให้จงได้เท่านั้น ครั้นเมื่อได้ทรงค้นพบแล้ว ก็ได้นำผลของการค้นพบออกประกาศสั่งสอนแก่มวลมนุษย์ ดังปรากฏในพระดำรัสของพระองค์ว่า *"ในกาลก่อนก็ตาม ในบัดนี้ก็ตาม เราบัญญัติสั่งสอนแต่เรื่องความทุกข์และความดับสนิทไม่เหลือของความทุกข์เท่านั้น"* คำสอนของพุทธศาสนาเมื่อประมวลลงแล้ว ก็เป็นคำสอนในเรื่องความทุกข์และชี้แนะวิธีที่มนุษย์จะเอาชนะความทุกข์อันรุมล้อมชีวิตของเขาอยู่จนกล่าวได้ว่าเป็นชัยชนะอันเด็ดขาดเท่านั้น คำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องนี้ เป็นคำสอน

ที่ประกอบทั้งทฤษฎีและวิธีการปฏิบัติอันได้รับการพิสูจน์เห็นผลมาแล้ว เมื่อเราเข้าใจคำสอนของพุทธศาสนาถูกตรงกับความประสงค์ของพระศาสดาดังนี้แล้ว เราก็ย่อมจะเห็นว่าคำสอนของพุทธศาสนานั้น เป็นที่ปรารถนาอย่างยิ่งของคนทั้งหลาย เพราะความดิ้นรนขวนขวายของคนทั้งหลายทั้งในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต ซึ่งมักนิยมเรียกกันว่า "การต่อสู้ในชีวิต" นั้น เมื่อจะกล่าวโดยสรุปและให้ถูกตรงกับความเป็นจริงแล้ว ก็คือความดิ้นรนขวนขวายหรือการต่อสู้เพื่อเอาชนะความทุกข์ในชีวิตนั่นเอง เพียงแต่ว่าคนเป็นอันมากยังเอาชนะมันไม่ได้ เพียงแต่ว่าคนเป็นอันมากได้พ่ายแพ้มันอย่างย่อยยับ เพียงแต่ว่าคนบางส่วนเอาชนะมันได้ในส่วนที่เป็นความทุกข์ขั้นหยาบ ๆ บางส่วน และเอาชนะมันได้เพียงชั่วครู่ชั่วยาม คำสอนของพุทธศาสนาเป็นคำสอนเพื่อให้มนุษย์สามารถเอาชนะความทุกข์ในชีวิตได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นอย่างหยาบหรืออย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นอย่างตื้นหรืออย่างลึก และถ้าได้มีความตั้งใจปฏิบัติอย่างไม่ถอยหลังแล้ว ผู้ปฏิบัติก็จะสามารถเอาชนะสรรพความทุกข์ได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว จริงอยู่มีคำสอนหรือทฤษฎีในทางโลกอันมีความมุ่งหมายเพื่อปลดเปลื้องทุกข์ของมนุษย์อยู่แล้วเหมือนกัน และก็ปรากฏว่าได้มีคำสอนที่ตั้งอยู่บนฐานของวิทยาศาสตร์ของบางลัทธิสามารถบรรเทาทุกข์บางประเภทของชนเป็นจำนวนมากได้จริง อันสมควรได้รับอนุโมทนา ถึงกระนั้นก็ดี ความทุกข์ของมนุษย์ก็ได้รับการบรรเทาไปแต่บางส่วนเท่านั้น การศึกษาคำสอนของพุทธศาสนา หากว่าเป็นการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ก็จะมิใช่เป็นอะไรอื่นนอกไปจากการแสวงหาเครื่องมือบรรเทาทุกข์มาเพิ่มเติมการบรรเทาทุกข์ของมนุษย์ในส่วนที่คำสอนหรือทฤษฎีของลัทธิในทางโลกยังขาดอยู่ และไม่สามารถจะขจัดบรรเทาทุกข์นั้น ๆ ได้ คำสอนของพุทธศาสนามิได้ถูกประกาศออกมาเพื่อที่จะแข่งขันช่วงชิงชนะประชานิยมจากลัทธิใด ๆ มิได้ถูกประกาศออกมาเพื่อที่จะเบียดเบียนลัทธิใด ๆ ในโลก คำสอนของพุทธศาสนาได้ถูกประกาศออกมาจากดวงจิตอันเปี่ยมด้วยเมตตากรุณาต่อสัตว์โลกของพระศาสดาแต่เท่านั้น ดังปรากฏในถ้อยคำของพระศาสดา เมื่อตรัสเรียกสาวกชุดแรก ๖๐ รูป ฟังคำสั่งเพื่อไปประกาศบรมสัจธรรมของพระศาสดาว่า "*ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราผู้พระศาสดาได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์แลของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายผู้สาวกก็เหมือนกัน ท่านทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปในชนบท เพื่อประโยชน์แลความสุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปสองคนโดยทางเดียวกันท่านทั้งหลายจงแสดงธรรมอันไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง แลในที่สุด ท่านทั้งหลายจงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถแลพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสบังปัญญาดุจธุลีในจักษุน้อยเป็นปกติมีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณที่จะพึงได้พึงถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะไปยังอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อจะแสดงธรรม*"

แม้จะรู้สึกอยู่แก่ใจว่าในชีวิตของเรานั้น เราได้ผเชิญกับความทุกข์เป็นครั้งคราวตลอดมา ถึงเช่นนั้นเมื่อมาได้ยินว่า ชีวิตเป็นที่ตั้งของความทุกข์ เราก็ไม่อยากที่จะรับว่ามันเป็นความจริงประการหนึ่งเพราะมันไม่เป็นของสนุกและมันทำให้ชีวิตเป็นของไม่มีรสเสียเลย ประการหนึ่งเราอาจรู้สึกว่าออกจะมากไป ที่เรารู้สึกว่าออกจะมากไป ก็เพราะว่าเรายังมองเห็นความเป็นจริงในชีวิตน้อยไป ต่อเมื่อเราได้มองเห็นความเป็นจริงโดยรอบและหยั่งถึงความเป็นจริงอันลึกซึ้งในชีวิตแล้ว เราจึงจะเห็นว่าคำสอนของพุทธศาสนาข้อนั้นเป็นคำสอนที่พอดีกับความเป็นจริงไม่มากไปหรือน้อยไป

ความทุกข์ที่คนเรารู้จักหรือมองเห็นนั้น แท้จริงเป็นแต่ความทุกข์ส่วนหนึ่งของกองพะเนินแห่งความทุกข์ทั้งหมด และยังมีความทุกข์อันลึกอยู่อีกหลายประการที่คนเราไม่รู้สึก แม้ในสิ่งที่เราเรียกกันว่าเป็นความสุขนั้นเอง ก็มีเมล็ดพืชของความทุกข์แฝงอยู่ภายในแล้ว และก็พร้อมที่จะงอกงามออกมาโดยที่เรามิได้รู้เท่าทันในธรรมชาติของมัน ความทุกข์ส่วนใหญ่ที่คนเรารู้จักกันคือความทุกข์เกี่ยวกับการต้องดิ้นรนในการดำรงชีพ อันเป็นผลมาจากความขาดแคลนหรือภาวะอันเลวร้ายในเรื่องที่อยู่ อาหารและเครื่องนุ่มหุ่ม ตลอดจนการรักษาตัวในยามเจ็บป่วย ความทุกข์ในส่วนนี้ของมนุษย์นั้น ก็เป็นที่น่ายินดีว่าได้รับการบำบัดไปแล้วส่วนหนึ่งโดยอาศัยพัฒนาการแห่งพลังการผลิตและความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ในการผลิต ประกอบกับการผลักดันของคำสอนที่เป็นสัจธรรมของทางโลก และนับวันความทุกข์ของมนุษย์ในส่วนนี้จะได้รับการบำบัดบรรเทาให้ลดน้อยลงเป็นลำดับ มาตรว่าความทุกข์ในส่วนที่เป็นความทุกข์ประจำที่มนุษย์ส่วนมากได้ผเชิญมาแล้วในอดีต และยังกำลังผเชิญอยู่ในบัดนี้ จะได้รับการบรรเทาลงด้วยคำสอนที่เป็นสัจธรรมของทางโลกแล้วก็ดี แต่ก็ใช่ว่านี้เป็นความทุกข์ทั้งหมดที่มนุษย์จะต้องผเชิญก็หาไม่ และมาตรว่าเมื่อคนเราได้เข้าถึงภาวะแห่งความอยู่ดีกินดีแล้ว ก็ใช่ว่าความทุกข์ทั้งสิ้นในชีวิตจะเหือดแห้งไปทีเดียวก็หาไม่ ดังที่เราจะมองเห็นความจริงข้อนี้ได้โดยไม่ยาก จากการพิจารณาดูชีวิตของบรรดาท่านที่สมบูรณ์ด้วยลาภยศ บรรดาท่านที่ใหญ่โตอิ่มหมีพีมันเหล่านั้น ก็ยังคงต้องผเชิญกับความทุกข์ใหญ่น้อยนานาประการอยู่นั่นเอง เป็นต้นว่าต้องผเชิญกับความทุกข์อันเป็นผลจากความดิ้นรนที่จะให้ใหญ่โตอิ่มหมีพีมันไปกว่านั้นอีก หรืออย่างน้อยก็เป็นผลจากความดิ้นรนที่จะรักษาความใหญ่โตอิ่มหมีพีมันที่ตนได้เสวยอยู่แล้วมิให้ถูกช่วงชิงไปหรือถูกแบ่งสันปันส่วนไป แม้จะเป็นการแบ่งสันอันชอบธรรมก็ตาม ความทุกข์นานาประการของพวกคนใหญ่โตอิ่มหมีพีมันนี้ย่อมปรากฏอยู่เกลื่อนกลาดทั้งในประวัติศาสตร์และในชีวิตของคนจำพวกนี้ในกาลปัจจุบันและหากจะมองดูความทุกข์ของคนจำพวกนี้ที่อยู่แค่ปลายจมูกของเรานี้เอง เราก็จะมองเห็นได้จากความดิ้นรนของคนจำพวกนี้กลุ่มหนึ่งที่มุ่งจะเอาชนะการเลือกตั้งในประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์

โดยไม่เลือกว่าจะเป็นทางสะอาดหรือสกปรกโสมมปานใด

ควรที่จะได้ระบุความจริงข้อสำคัญข้อหนึ่งไว้เสียในที่นี้ด้วยว่า การแก้ไขปรับปรุงชีวิตทางด้านวัตถุของมนุษย์ให้ดีขึ้นนั้นย่อมมีผลในทางแก้ไขปรับปรุงจิตใจของมนุษย์ให้ดีงามขึ้นด้วยตามส่วน และการแก้ไขปรับปรุงเช่นนั้น ก็เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง ทั้งคำสอนของทางโลกที่อำนวยผลได้จริงในทางแก้ไขปรับปรุงชีวิตทางด้านวัตถุของมนุษย์ส่วนใหญ่ให้ดีขึ้นนั้น ก็สมควรจะได้รับนับถือว่าเป็นคำสอนที่เป็นคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่มนุษยชาติเช่นกัน แม้กระนั้นก็ดี ความทุกข์นานาประการอันมีรากเหง้าอยู่ที่กิเลสอันฝังลึกอยู่ในสันดานของมนุษย์ก็ยังคงมีอยู่ แม้ว่ากิเลสของมนุษย์อาจถูกขัดเกลาให้บางลงได้ โดยอาศัยระบบสังคมที่ดี แต่กิเลสอันเป็นมูลความทุกข์ก็ยังมีอยู่และไม่อาจที่จะลบล้างให้หมดสิ้นไปได้ ด้วยคำสอนของทางโลก ณ ที่นี้แหละ ที่บรมสัจธรรมของพุทธศาสนาสามารถจะเป็นโลกนาถ สามารถจะเป็นที่พึ่งแก่ประชาชาวโลกได้เป็นอย่างดี

เมื่อพระพุทธองค์ประทานปฐมเทศนาแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้ตรัสทุกขอริยสัจไว้ดังนี้ “แม้ชาติความเกิด ก็เป็นทุกข์ แม้ชรา ความแก่ ก็เป็นทุกข์ แม้มรณะ ความตาย ก็เป็นทุกข์ แม้โศก ความเศร้าโศก, ปริเทวะ ความร่ำไรรำพัน, ทุกขะ ความทุกข์กาย, โทมนัส ความเสียใจ, อุปายาสความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ปรารถนาไม่ได้สมหวังก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ์ห้าเป็นทุกข์”

พระศาสดาได้จำแนกทุกข์ออกเป็น ๑๑ ประเภท รวมทั้งข้อสรุป คือ อุปทานขันธ์ห้าด้วยเป็น ๑๒ ทุกข์ ๓ ข้อแรก คือความเกิด ความแก่ และความตายนั้น ท่านเรียกว่า สภาวทุกข์ คือทุกข์ที่ตรึงตราอยู่ในอัตภาพของมนุษย์ ส่วนทุกข์ข้ออื่น ๆ นั้นท่านเรียกว่า ปกิณกทุกข์ หรือทุกข์จร ความทุกข์ที่คนเรารู้จักเคยชินกันอยู่นั้น ในส่วนใหญ่ได้แก่ความทุกข์กายและความเสียใจและเมื่อรวมความทุกข์ในจำพวกปกิณกทุกข์เข้าด้วยกันทั้งหมดและเฝ้าพินิจพิจารณาดูการเกิดแห่งขบวนความทุกข์ทั้งปวงนั้นแล้วเราก็จะเห็นได้ทีเดียวว่า ในชีวิตของเรานั้นเราต้องเผชิญกับความทุกข์ที่ผลัดเปลี่ยนเวียนวนกันมาในรูปต่าง ๆ แทบจะมิได้ว่างเว้นหนักบ้างเบาบ้างตามแต่โอกาส ทั้งนี้ยังมิได้นับสภาวทุกข์ทั้งสาม อันเป็นตัวทุกข์ที่ตรึงตราอยู่กับชีวิตของเราทีเดียว

เมื่อท่านได้ยินว่า ความเกิดก็เป็นความทุกข์อย่างหนึ่งนั้นท่านก็อาจจะงวยงงและเห็นว่าออกจะมากไป แม้ว่ามีเวลาน้อยนักที่คนเราจะได้ทำความระลึกถึงความตาย จนกว่าจะถึงเวลาที่ได้ไปยืนเผชิญหน้ากับความตาย ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อกล่าวว่าความตายเป็นทุกข์ เราก็พอจะเข้า

ใจได้ แต่ความเกิดจะเป็นทุกข์ได้อย่างไรนั้น ย่อมเป็นเรื่องที่ยากจะเข้าใจได้ ก็เพราะเหตุที่พุทธศาสนาได้ค้นคว้าเล็งเห็นความเป็นจริงในชีวิตไปได้ไกลถึงปานนั้นน่ะสิ คำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องความทุกข์และในเรื่องชีวิตจึงเป็นคำสอนที่น่าศึกษา และไม่พึงก้าวข้ามไปเสีย ในขณะที่เราได้ให้เวลาแก่การศึกษาในเรื่องต่าง ๆ ได้ ทั้งที่เป็นเรื่องที่มีสาระและไร้สาระ ทั้งบางทีเราก็เต็มใจใช้เวลาไปในเรื่องที่ไร้สาระด้วยประการทั้งปวง

ในตอนต่อไปจะได้อภิปรายถึงความหมายและอาการของทุกข์นานาประการที่พุทธศาสนาได้ชี้ไว้ ประกอบกับคำอธิบายไขความของท่านโบราณาจารย์และท่านสมณบัณฑิตแห่งนวสมัยต่อจากนั้นก็จะได้แสดงรากเหง้าของทุกข์ทั้งปวง แสดงช่องทางที่ทุกข์ได้ใช้เป็นทางเดินเข้ามาเกาะกุมชีวิตของเราเป็นประจำวันรวมทั้งแสดงถึงการปฏิบัติที่จะสกัดกั้นมิให้ทุกข์นั้น ๆ เข้ามาครองจิตใจของเรา จนถึงการดับสนิทแห่งทุกข์ทั้งปวง ตามวิธีการที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพุทธศาสนา

"กะดึงทอง"

มีนาคม ๒๕๐๐

๑๑

"ในกาลก่อนก็ตาม ในบัดนี้ก็ตาม เราบัญญัติสั่งสอนแต่ *เรื่องความทุกข์ และความดับสนิทไม่เหลือของความทุกข์เท่านั้น*" นี่เป็นวาจาของพระศาสดา คำสอนของพุทธศาสนาเมื่อประมวลลงแล้ว ก็เป็นคำสอนในเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ และชี้แนะวิธีที่มนุษย์จะเอาชนะความทุกข์อันรุมล้อมชีวิตของเขาอยู่ จนกล่าวได้ว่าเป็นชัยชนะอันเด็ดขาดเท่านั้น

ในสมัยหนึ่ง พราหมณ์ผู้หนึ่งได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า "อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลก" ได้ทรงตอบเขาว่า *"ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลก"* การที่ทรงตอบเช่นนั้น ก็เพราะได้พิจารณาเห็นความทุกข์ที่เกาะกุมชีวิตมนุษย์ได้อย่างถี่ถ้วนลึกซึ้ง เกินกว่าที่คนทั่วไปจะมองเห็น และก็เพราะเหตุว่าได้เล็งเห็นความทุกข์ตรงตามสภาพที่เป็นจริงอย่างครบถ้วนนั้นเอง พระพุทธองค์จึงสามารถเสนอวิธีดับทุกข์ได้อย่างหมดจดสิ้นเชิงเช่นเดียวกัน

เราได้สนทนากันมาแล้วถึงเรื่องความทุกข์ตามที่เรารู้จักกันบัดนี้จะได้แสดงความทุกข์ตามทรรศนะของพุทธศาสนาต่อไปในตอนก่อนได้กล่าวไว้แล้วว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทานปฐมเทศนาแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้ตรัส *ทุกขอริยสัจ* ไว้ดังนี้ "*แม้ชาติ ความเกิด ก็เป็นทุกข์ แม้ชรา ความแก่ ก็เป็นทุกข์ แม้มรณะ ความตาย ก็เป็นทุกข์ แม้โศก ความเศร้าโศก ปริเทวะความร่ำไรรำพัน ทุกขะ ความทุกข์กาย โทมนัสความเสียใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ แม้ปรารถนาไม่ได้สมหวังก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ์ห้าเป็นทุกข์*"

ความทุกข์ที่ชีวิตมนุษย์ต้องเผชิญตามที่พระศาสดาได้จำแนกไว้นี้ มิใช่ของเล็กน้อยเลย ความทุกข์บางอย่าง แม้ว่าจะผ่านเข้ามาในชีวิตของเราอยู่เนือง ๆ เราก็อาจจะมองข้ามไปเสียในบางครั้งเราต้องการจะแก้ทุกข์หยาบอันหนึ่ง แต่เราก็กลับตกลงไปในหลุมของทุกข์ละเอียดโดยไม่รู้ตัว และทุกข์บางอย่างนั้นก็เป็นทุกข์ที่เราไม่เคยนึกฝันมาก่อน แต่ด้วยการค้นพบของพระศาสดา มันได้กลับกลายเป็นตัวทุกข์ที่สำคัญไป

คำว่า *อริยสัจ* นั้น ท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตได้แสดงความหมายไว้หลายนัย สามนัยบ้าง สี่นัยบ้าง ที่แสดงไว้สามนัยมีดังนี้ คือความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยเจ้า ความจริงเรื่องความไปจากข้าศึก คือกิเลส ถ้าจะถือเอาความหมายของอริยสัจตามนัยแรก *ทุกขอริยสัจ* ก็แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ เรื่องทุกข์ เหตุไฉนพุทธศาสนาจึงมากล่าวว่า เรื่องความทุกข์เป็นความจริงอันประเสริฐไปเล่า ไฉนจึงไม่กล่าวว่า ความสุขเป็นความจริงอันประเสริฐเล่า ทั้งนี้อธิบายได้ว่า เพราะสิ่งที่เราเรียกกันว่าความสุขนั้น มิได้มีอยู่อย่างแท้จริง สิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริงในชีวิตของมนุษย์ที่พระพุทธองค์ได้ค้นพบนั้น คือความทุกข์จึงได้ประกาศทุกขอริยสัจ และมิได้ประกาศสุขอริยสัจ ซึ่งไม่มีอยู่จริง การค้นพบความจริงและได้ประกาศความจริงออกมาย่อมเป็นประโยชน์แก่มวลมนุษย์ที่จะได้รู้จักชีวิตของเขาตามความเป็นจริง และจะได้ขวนขวายบำบัดทุกข์ที่มีอยู่จริงนั้นเสีย แทนที่จะหลงงมงายอยู่ในความเท็จที่มีแต่จะกดชีวิตให้จมอยู่ในปลักแห่งความทุกข์ตลอดอนันตกาล

คำว่า *ทุกข์* นั้นคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์แห่งอินเดีย ท่านแสดงทุกข์โดยอรรถหรือโดยความหมายไว้ ๔ อย่าง คือมีอรรถว่าบีบคั้นหนึ่ง ถูกปัจจัยที่ประมวลกันปรุงแต่งหนึ่ง เร่าร้อนหนึ่ง แปรปรวนหนึ่ง อรรถแห่งทุกข์ทั้ง ๔ นี้ย่อมมีประจำอยู่กับทุกข์เป็นของแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอื่น กล่าวโดยวิเคราะห์ศัพท์ ท่านแสดงว่าทุกข์นั้นเป็นภาวะที่น่าเกลียดอย่างหนึ่ง เป็นภาวะที่ว่างเปล่าอีกอย่างหนึ่ง กล่าวโดยลักษณะทุกข์มีความเบียดเบียนเป็นลักษณะกล่าวโดยรส มีความให้เดือดร้อนเป็นรส กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทุกข์นั้นย่อมมีความแน่นอนแห่ง

สภาพที่เบียดเบียน ความหมายของคำว่าทุกข์ที่ใช้กันโดยทั่วไปนั้น มักจะถือเอาความหมายโดยนัยที่ว่าเป็นภาวะที่ทนได้ยากอย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะถือความหมายของทุกข์โดยนัยไหนก็ย่อมมาลงตรงกันที่ว่า ความทุกข์นั้นเป็นภาวะที่มนุษย์ไม่พึงปรารถนาและต้องการจะหลีกเลี่ยงกันทั้งนั้น

พระศาสดาได้จำแนกทุกข์ออกเป็น ๑๑ ประเภท รวมทั้งอุปาทานขันธ์ห้าด้วยเป็น ๑๒ ทุกข์ ๓ อย่างแรก คือความเกิด ความแก่ และความตายนั้น ท่านเรียกว่า *สภาวทุกข์* คือทุกข์ที่ตรึงตราอยู่ในอัตภาพของมนุษย์ ส่วนทุกข์อย่างอื่น ๆ นั้น ท่านเรียกว่า *ปกิณกทุกข์* หรือ *ทุกข์จร*

ในขณะที่คนทั้งหลายรู้จักสนใจกันแต่เพียงในเรื่องความทุกข์กายและความทุกข์ใจอันเป็นส่วนของความทุกข์จร และลืมความทุกข์ในชราและมรณะเสียนั้น พระศาสดาได้ประกาศสภาวทุกข์ทั้งสาม และในขณะที่เราคิดไปไม่ถึงว่าความเกิดจะเป็นความทุกข์ได้อย่างไรนั้น ในสมัยพุทธกาลได้มีพราหมณ์ผู้หนึ่งทูลถามพระพุทธองค์ว่า อะไรคือทุกข์ใหญ่ที่สุด ไม่มีทุกข์ใดเสมอเหมือน ได้ตรัสตอบว่า *ทุกข์ใหญ่ที่สุดคือ "ทุกข์เพราะต้องเกิด"*

ก่อนที่จะออกทรงผนวช พระศาสดาได้พิจารณาถึงความเมา ๓ ประการที่เป็นอยู่แก่คนทั่วไป ได้แก่ *ความเมาในความหนุ่ม ความเมาในความไม่มีโรค* และ *ความเมาในชีวิตความเป็นอยู่* และได้ถอนความเมาทั้ง ๓ ประการนั้นออกเสียได้ ผู้ที่เมาในความหนุ่มหรือเมาในวัย ย่อมไม่นึกถึงความทุกข์ในชรา ผู้ที่เมาในความไม่มีโรคย่อมไม่นึกถึงความทุกข์ในพยาธิ ผู้ที่เมาในชีวิตความเป็นอยู่ย่อมไม่นึกถึงความทุกข์ในมรณะ การพิจารณาความเมา ๓ ประการนี้ ได้นำไปสู่การค้นพบความจริงของชีวิตและถอนตนออกจากทุกข์ทั้งปวงได้

ในราตรีที่ตรัสรู้ธรรมวิเศษ หรือนัยหนึ่งได้ทรงค้นพบธรรมวิเศษโดยบริบูรณ์นั้น ได้ทรงบรรลุวิชชาทั้งสามตามลำดับดังนี้ วิชชาที่หนึ่ง ได้แก่ *บุพเพนิวาสานุสสติญาณ* แปลว่าความรู้ที่ตามระลึกได้ถึงขันธ์ที่อาศัยอยู่ในกาลก่อน หรือนัยหนึ่งวิชชาที่ทำให้ระลึกชาติได้ วิชชาที่สอง ได้แก่ *จุตูปปาตญาณ* แปลว่าความรู้ในจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย อีกนัยหนึ่งเรียกว่า *ทิพยจักขุญาณ* แปลว่าความรู้ดุจดวงตาทิพย์ วิชชาที่สาม ได้แก่ *อาสวักขยญาณ* แปลว่าความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือเครื่องเศร้าหมองอันหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน ทรงกำหนดรู้ขันธ์อันประกอบเป็นอัตภาพของมนุษย์ พร้อมทั้งอาการโดยความเป็นเหตุเป็นผลเนื่องต่อกันไป กล่าวคือ สภาวะอย่างหนึ่งเป็นผลเกิดแต่เหตุอย่างหนึ่ง แล้วซ้ำเป็นเหตุยังผลอย่างอื่นให้เกิดต่อไปอีก เหมือนลูกโซ่เกี่ยวคล้องกันเป็นสาย เรียกธรรมข้อนี้ว่า *ปฏิจจส-*

มุปบาท ด้วยความตรัสรู้ธรรมวิเศษข้อนี้จึงทรงทราบว่า *ความมีอยู่ของชรา และมรณะนั้นมีชาติความเกิดเป็นปัจจัยหรือเป็นแดนเกิด* ครั้นแล้วพระศาสดาก็ทรงค้นหาปัจจัยแห่งชาติและปัจจัยของสิ่งอื่น ๆ ที่ส่งผลทยอยกันมา อันเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งมวลดังที่ได้จำแนกไว้ในทุกขอริยสัจ ด้วยเหตุเช่นนี้ พระศาสดาจึงตรัสว่า ทุกข์ใหญ่ที่สุด คือ "ทุกข์เพราะต้องเกิด" เมื่อดับความเกิดได้แล้ว ชราและมรณะก็ย่อมดับไป และกองทุกข์ทั้งสิ้นก็เป็นอันดับไปตาม บัดนี้เราก็พอจะมองเห็นได้แล้วว่า การค้นพบของพระพุทธองค์ในเรื่องความทุกข์ที่มีอยู่ในชีวิตนี้เป็นเรื่องลึกซึ้งนักและเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาด้วยความสนใจอันประณีต

เมื่อพิจารณาถึงความทุกข์อันเนื่องมาแต่ความเกิด ท่านก็ชี้ให้เห็นความทุกข์ที่ชีวิตของมนุษย์ได้รับนับแต่การหยั่งลงสู่ครรภ์เป็นต้นมา ดังที่ท่านพรรณนาไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า "สัตว์นี้เมื่อบังเกิดในท้องของมารดา ไม่ใช่บังเกิดในดอกอุบล ดอกปทุมและดอกบุณฑริกเป็นต้น อันที่แท้ย่อมบังเกิดในประเทศแห่งท้องอันแสนจะคับแคบ ที่แสนจะมืดมิด อันอบอวลไปด้วยกลิ่นซากศพต่าง ๆ ทั้งหมักหมมด้วยป่าทึบ คือกลิ่นเหม็นอย่างร้ายกาจ น่าเกลียดเกินประมาณ ณ ภายใต้กระเพาะเบา เหนือกระเพาะอาหาร ระหว่างกลางกระพุ้งท้อง และกระดูกสันหลังปานดังหนอนเกิดในบ่อน้ำครำ อันเต็มด้วยปลาเน่าและขนมถั่วบูดสัตว์ผู้เกิดในประเทศแห่งท้องนั้นอึดอัดอยู่ เพราะสมภพในท้องมารดาถึง ๑๐ เดือน ร้อนอยู่ดุจห่อหมกสุก และถูกธรรมดานึ่งอยู่ดุจก้อนแป้ง เว้นจากการงอและเหยียดเป็นต้น ย่อมเสวยทุกข์อย่างล้นพ้น"

อนึ่งสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นี้นั้น ในเวลามารดาพลาดลื่น เดินนั่งลุกพลิกตัว โดยผลุนผลันเป็นต้น เป็นเสมือนลูกแพะอยู่ในมือนักเลงสุรา และเป็นดุจลูกงูอยู่ในมือของหมองู ย่อมเสวยทุกข์เหลือประมาณ ด้วยความพยายามมีการดึงมาบิดไปและน้อมลง ยืดขึ้นเป็นต้น อนึ่งย่อมเป็นดุจตกในนรกเย็นในเวลามารดาดื่มน้ำเย็นเป็นดุจถูกเมล็ดฝนถ่านเพลิงโปรยลงโดยรอบในเวลามารดากลืนข้าวยาคูและภัตรเป็นต้นที่ร้อน และเป็นดุจต้องรับโทษทัณฑ์มีถูกราดด้วยน้ำกรดเป็นต้น ในเวลามารดากลืนของเค็มและเปรี้ยวเป็นต้น ย่อมเสวยทุกข์อย่างแรงกล้า

"ก็ทุกข์ใดย่อมเกิดแก่สัตว์ผู้อันลมกัมชวาตแห่งมารดาผู้คลอดอยู่ พัดผันให้เคลื่อนลงจำเพาะช่องกำเนิดอันน่าพรั่นพรึงยิ่งนัก ดุจเหวชัน และผู้ถูกดึงออกมาจากปากช่องกำเนิดอันแคบยิ่งนัก ดุจช่องลูกดาล และถูกบีบอยู่ดุจสัตว์นรกผู้อันภูเขากระทบกันบีบให้แหลกอยู่นี้จัดเป็นทุกข์มีการคลอดเป็นมูล"

"ก็ทุกข์ใดเช่นเดียวกับการแทงและการผ่าด้วยปลายเข็มและคมมีดโกน ในเวลาจับมือให้อาบน้ำ ล้างและเช็ดด้วยผ้าน้อยเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่เด็กที่เกิด ผู้มีสรีระอันละเอียดอ่อนปานกันกับแผลใหม่ นี้จัดเป็นทุกข์มีการคลอดพ้นออกมาจากครรภ์มารดาเป็นมูล"

เมื่อทารกคลอดออกมาจากครรภ์ก็ร้องจ้า และก็คงร้องจ้าอยู่ตลอดเวลาที่ได้รับการประคบประหงมให้อาบน้ำและอื่น ๆ การร้องจ้านั้นก็เป็นสัญญาณแห่งความทุกข์แต่ในเวลานั้น ญาติมิตรทั้งหลายต่างกำลังยินดีปรีดาในการกำเนิดโดยปลอดภัยของทารกก็หาได้นึกถึงความทุกข์สาหัสที่ทารกได้เผชิญอยู่ไม่ และหาได้เล็งเห็นว่า การบังเกิดขึ้นมานั้นเทียว ย่อมหมายถึงว่าเป็นการตั้งต้นของการเดินทางของทารกไปบนเส้นทางอันยืดยาวของความทุกข์ ความทุกข์ที่ชีวิตต้องเผชิญนับแต่ยังนอนอยู่ในครรภ์จนถึงเวลาที่คลอดออกมาดังที่ท่านบรรยายไว้นี้ คนทั้งหลายต่างก็ได้ผ่านมาแล้วด้วยกันทุกคน แต่บัดนี้เขาได้ลืมมันเสียแล้ว หลังจากคลอดออกมาแล้ว ชีวิตก็ต้องเผชิญกับความทุกข์ในรูปต่าง ๆ ตลอดมาไม่ขาดสาย จวบจนถึงกาลอวสานครั้นแล้วก็จะมีการบังเกิดอีก และตั้งต้นเผชิญทุกข์ในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไปอีกไม่มีที่สุด จนกว่าชีวิตนั้นจะเข้าถึงวิมุตติธรรมที่พระศาสดาได้ประกาศเพื่อความดับทุกข์สิ้นเชิงของมวลมนุษย์

ข้อที่ว่าชราหรือความแก่เป็นทุกข์นี้ ท่านอธิบายไว้เป็นสองนัย นัยหนึ่งหมายเอาลักษณะของสังขารหรืออัตภาพของคนเราอันปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ย่อมมีธรรมดาแปรเปลี่ยนไปเป็นนิตย์อีกนัยหนึ่งหมายเอาความคร่ำคร่าแห่งขันธ์ที่มาปรากฏแก่ชีวิตที่เรารู้จักกันในนามของชราภาพหรือความแก่ ดังที่ท่านแสดงโศลกไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

"เพราะเหตุที่อวัยวะหย่อนยาน เพราะวิการแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เพราะความสูญสิ้นแห่งความเป็นหนุ่มสาว เพราะเข้าไปบั่นกำลัง และเพราะสติเป็นต้นฟั่นเฟือน เพราะลูกและเมียของตนก็ไม่พึงชื่นชมยินดี และเพราะถึงความเป็นคนอ่อนแออย่างยิ่งสัตว์ย่อมถึงทุกข์ใด ซึ่งเป็นไปทางกายและทางใจ ทุกข์นั้นทั้งหมดย่อมมีเพราะชราเป็นเหตุ"

และก็เพราะความเมาในวัย คนทั้งหลายจึงมักจะลืมนึกถึงความทุกข์ที่รอคอยเขาอยู่ในยามชราและบางทีก็ถึงกับลืมไปว่าในวันหนึ่งเขาจะต้องกลายเป็นคนแก่ ข้อที่น่าอนาถก็คือ บางคนที่ถึงความแก่แล้ว ก็ยังไม่สำนึกภัยของชราและมรณะที่ครอบงำรุมล้อมตนอยู่

ข้อที่ว่ามรณะหรือความตายเป็นทุกข์นี้ ท่านก็อธิบายไว้เป็นสองนัยเช่นกัน นัยหนึ่งหมายเอาความแปรเปลี่ยนแห่งสังขารว่าเป็นความตายชั่วขณะ อีกนัยหนึ่งหมายเอาความสุดสิ้นของชีวิตในภพหนึ่ง อันความตายนั้นท่านกล่าวว่ามีความพลัดพรากเป็นรสและท่านแสดงโศลกไว้ว่า

"ทุกข์ใดของคนชั่วผู้มองเห็นนิมิตรของกรรมชั่วเป็นต้นและทุกข์ใดแม้ของคนดีผู้ไม่อดกลั้น ผู้รักใคร่อยู่ซึ่งวัตถุอันเป็นที่รัก ซึ่งจำต้องพรากจากไป ทุกข์นั้นเป็นทุกข์ทางใจ ย่อมมีโดยไม่แปลกกัน (แม้แก่คนทั้งสองพวกนั้น) แต่ทุกข์ใดมีถูกตัดข้อต่อและเส้นเอ็นเป็นต้น ซึ่งเกิดในร่างกายอันเหลือที่จะทน ทำตอบก็ไม่ได้ย่อมมีแม้แก่สัตว์ทุกจำพวกผู้มีฐานแห่งหัวใจถูกลมร้ายกำจัดอันทุกข์นั้นมีความตายนี้เป็นที่ตั้งเพราะเหตุนั้น"

ความทุกข์ที่เป็นสภาวทุกข์ หรือเป็นความทุกข์ที่ตรึงตราอยู่กับชีวิตทั้ง ๓ ประการอันได้แก่ ความเกิด ความแก่ และความตายนี้ เป็นความทุกข์ที่คนทั่วไปมิใคร่จะคำนึงถึง โดยเฉพาะความทุกข์อันเนื่องแต่ความเกิดนั้น แทบจะไม่เป็นที่รู้จักกันเลย ทั้งที่ความเกิดขึ้นของชีวิตนั้นย่อมหมายถึงความเกิดของขบวนความทุกข์ทั้งสิ้น ส่วนความแก่และความตายนั้นเล่า ก็คิดประมาทกันเสียว่าเป็นเรื่องที่ยังอยู่ห่างไกล แท้จริงแม้ความตายเป็นเรื่องที่จะบังเกิดขึ้นในชั่วแวบเดียว แต่คนเราก็ได้รับทุกข์กันมาแล้วไม่น้อยก่อนที่ความตายจริง ๆ จะได้มาถึง คือความทุกข์ที่เป็นห่วงใยในชีวิต ความทุกข์ที่เกิดจากความกลัวที่จะต้องตายไปในวันหนึ่ง อนึ่งเรามักจะลืมกันไปว่า ความตายนั้นอาจจู่โจมเข้ามาคร่าชีวิตของเราได้ทุกเวลา ไม่เลือกว่าจะเป็นในวัยไหนหรือวันไหน พุทธศาสนาได้เพ่งเล็งในสภาวทุกข์ทั้ง ๓ ประการนี้ยิ่งกว่าทุกข์อื่น ๆ ทั้งหมดที่คนเรารู้จักกันดี และมุ่งที่จะกำจัดความทุกข์ทั้ง ๓ ประการนี้เป็นสำคัญ เพราะว่าเมื่อกำจัดทุกข์ทั้ง ๓ ประการนี้ได้แล้วหรือจะกล่าวให้แคบเข้ามาอีก เมื่อกำจัดทุกข์แห่งความเกิดได้แล้วทุกข์อื่น ๆ ก็เป็นอันหมดสิ้นพร้อมกันไป พุทธศาสนามิได้สรรเสริญหรือสนับสนุนความสุขในสวรรค์วิมาน ไม่ว่าจะเป็นในสวรรค์หรือในนรกหรือในที่ใด ๆ ที่มีความเกิดหรือมีชีวิตที่นั้น ๆ ย่อมประกอบไปด้วยทุกข์ทั้งนั้น เพียงแต่ว่าผู้ประกอบอกุศลกรรมมากก็จะประสบทุกข์ที่หนักกว่าผู้ที่ประกอบอกุศลกรรมแต่เบาบาง พุทธศาสนามุ่งหมายจะนำมนุษย์ออกไปเสียจากกิเลสทั้งมวล อันเป็นต้นเหตุของสรรพความทุกข์ที่มนุษย์ได้เผชิญอยู่

ความทุกข์ที่นอกไปจากสภาวทุกข์ทั้ง ๓ ซึ่งท่านเรียกว่าปกิณกทุกข์ หรือทุกข์จรนั้น เป็นทุกข์ที่คนทั้งหลายรู้จักกันอยู่แล้วตามส่วน แม้ว่าจะไม่ได้พิจารณากันอย่างดี และอย่างทั่วถึงส่วนทุกข์ข้อสรุปที่ว่า *"อุปทานขันธ์ห้าเป็นทุกข์"* นั้น เป็นทุกข์ที่ผู้ซึ่งมิได้ศึกษาพุทธ-ศาสนาไม่อาจรู้จักได้ เพราะเป็นทุกข์ที่เหมือนกับมีภูเขาใหญ่ทั้งลูกมาบังไว้ พระพุทธองค์ได้ทำลายภูเขาใหญ่นี้ล้มราบลง และทรงมองเห็นกองทุกข์ใหญ่นี้ได้อย่างหมดจดแจ่มแจ้ง เราจะสนทนากันถึงความทุกข์ที่เป็นข้อสรุปและที่เป็นข้อสำคัญนี้ในตอนต่อไป

"กะดึงทอง"

กรกฎาคม 2500

๑๒

การศึกษาถึงเรื่องทุกข์เป็นข้อรวบยอด หรือข้อสรุปดังที่พระศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "อุปาทานขันธ์ห้าเป็นทุกข์" นั้นนับว่าได้นำเรามาสู่การศึกษาธรรมที่เป็นข้อสำคัญยิ่งข้อหนึ่งของพุทธศาสนา และมีคุณค่าแก่ชีวิตอย่างเหลือที่จะประมาณได้

หลังจากที่ได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษแล้ว พระพุทธองค์ได้แสดงธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ภิกษุปัจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันใกล้เมืองพาราณสี ในปฐมเทศนาอันเรียกว่าพระธรรมจักรนั้น ได้ทรงแสดงธรรมที่ยิ่งใหญ่ ๒ ข้อ คือ *มัชฌิมาปฏิปทา* หรือนัยหนึ่งข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และ *อริยสัจ* ๔ เมื่อได้สดับปฐมเทศนาพระธรรมจักรแล้ว พระโกณฑัญญะก็พลันได้ดวงตาเห็นธรรมว่า "*สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา*" และโกณฑัญญะก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล

เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นแต่วาระนั้น ต่อมาเมื่อภิกษุอีก ๔ รูปที่เหลือได้รับอบรมสั่งสอนตามควรแล้ว ก็ได้บรรลุธรรมที่ทำให้เป็นอริยบุคคลเช่นเดียวกันแต่ท่านภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้งหมดก็ยังมิได้บรรลุอรหัตผล เป็นอริยบุคคลชั้นสูงสุด ต่อเมื่อพระศาสดาได้ประทานเทศนาในลำดับต่อไป อันว่าด้วย อนัตลักษณะ คือลักษณะแห่งความไม่เป็นตัวตนหรือไม่มีตัวตนในสรรพสิ่งทั้งปวง และ*เบญจขันธ์ ท่านภิกษุปัญจวัคคีย์จึงได้บรรลุธรรมวิเศษสูงสุด เป็นพระอรหันต์เป็นอเสขอริยบุคคล คือเป็นพระอริยะที่สำเร็จกิจในการศึกษาโดยบริบูรณ์สิ้นเชิง*

ดังนี้ เราย่อมจะเห็นได้ว่า สิ่งที่เรากำลังจะศึกษากันอยู่นี้เป็นธรรมอันสำคัญยิ่งยวดเพียงใด ธรรมอันว่าด้วย*เบญจขันธ์* และ *อุปาทาน* นี้ สมควรที่จะได้ศึกษากันโดยละเอียดเพื่อจะได้นำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตได้จริง แต่สำหรับในข้อเขียนตอนนี้ จะกล่าวแต่เฉพาะที่เป็นใจความก่อน

ตามธรรมดาคนเรามักจะมองดูสิ่งต่าง ๆ และคิดถึงสิ่งต่าง ๆ ด้วยการยึดถือเอาความเป็นอยู่หรือความมีอยู่ของมัน โดยฐานที่เป็นแต่เพียงความสมมุติอย่างเหนียวแน่นจริงจัง จนลืมไปเสียอย่างสนิทว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เราได้เห็นหรือคิดถึงมันอย่างเอาจริงเอาจัง หรืออย่างเอาเป็นเอาตายกันนั้น แท้ที่จริงแล้วมันมิได้มีความเป็นตัวเป็นตนของมันเองเลย และมันก็มิได้มีความคงทนยั่งยืนอะไรเลย สิ่งต่าง ๆ ที่เราพบเห็นเป็นรูปเป็นร่าง เป็นความสวยความงามไม่เลือกว่าอะไร ล้วนแต่เป็นการประกอบกันขึ้นของสิ่งต่าง ๆ ทั้งนั้น ไม่มีสักอย่างเดียวที่จะมีความเป็นตัวเป็นตนของมันเองแท้ ๆ เรามองดูตึกรามอาคารด้วยความยึดถือในความเป็นตึกรามอาคารของมันอย่างจริงจัง จนลืมไปว่าตึกรามเหล่านั้นมาจากอิฐปูนและส่วนประกอบต่าง ๆ อีกหลายอย่าง ทั้งอิฐปูนและส่วนประกอบเหล่านั้นก็มาจากส่วนประกอบอื่น ๆ อีกชั้นหนึ่งซึ่งถูกปรุงแต่งกันขึ้นมาเป็นทอด ๆ แท้จริงสิ่งที่เรียกว่าตึกรามอาคารและสรรพสิ่งที่เราได้พบเห็นและขนานนามกันไว้ต่าง ๆ นานานั้น เมื่อจะค้นหาความเป็นตัวตนของมันเข้าจริง ๆ แล้วจะไม่พบเลย มันเป็นแต่ส่วนประกอบของสิ่งต่าง ๆ มันมีอยู่โดยความเป็นของสมมุติเท่านั้นและมันมิใช่ของแท้ของจริงอะไรเลย

เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์เรานี้ หากว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงเล็งเห็นสภาวะของชีวิตตามที่เป็นจริงอย่างหมดจดสมบูรณ์แล้วพระองค์ก็จะมิอาจค้นพบวิธีดับทุกข์อันมีประสิทธิภาพอย่างวิเศษได้เลย ในขณะที่เราทั้งหลายแลเห็นอัตภาพของเราว่าเป็นคนชื่อนั้นชื่อนี้และแลเห็นร่างกายอันพร้อมด้วยจิตใจที่สิงอยู่ในร่างกายนี้เป็นตัวตนของเราหรือเป็นตัวตนของเขานั้น พระพุทธองค์มิได้ทรงแลเห็นเช่นนั้นเลย

พระพุทธองค์ได้เสนอการค้นพบของพระองค์ไว้ว่า สิ่งที่เรียกว่าชีวิตหรืออัตภาพของมนุษย์ หรือสิ่งที่เราสมมุติเรียกกันว่าคนนี้ ประกอบด้วย ๕ ส่วน ส่วนทั้ง ๕ นี้แลที่เรียกโดยศัพท์ว่าเบญจขันธ์ ส่วนทั้ง ๕ นี้ได้แก่

๑ **รูป** หมายถึงส่วนวัตถุธาตุที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายหรือเป็นส่วนกาย

๒. **เวทนา** คือส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิต ที่รู้สึกว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หรือที่ยังไม่อาจจัดได้ว่าเป็นสุขหรือทุกข์ คือเป็นความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์

๓. **สัญญา** คือส่วนที่เป็นความรู้สึกของจิตที่ทำให้มีสติสมปฤดี ที่จำที่หมายสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าอะไรเป็นอะไร

๔. **สังขาร** คือส่วนที่เป็นความคิดนึกของจิตที่คิดนึกเป็นเรื่องเป็นราวต่าง ๆ นานา

๕. **วิญญาณ** คือตัวจิต ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้คิดหรือรู้แจ้งอารมณ์ต่าง ๆ

ขันธ์ทั้ง ๕ ส่วนที่ประกอบเป็นชีวิตหรืออัตภาพของมนุษย์นี้ กล่าวโดยย่นย่อลงมาหรือกล่าวโดยประเภท ก็กล่าวได้ว่ามี ๒ ประเภท คือ *รูป* กับ *นาม* ประเภทที่เป็นรูปได้แก่รูปขันธ์ หรือส่วนที่เป็นวัตถุธาตุ ประเภทที่เป็นนามคือส่วนที่เหลืออีก ๔ ส่วนได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ กล่าวอย่างง่ายก็คือประเภทที่เป็นรูปนั้น ได้แก่ส่วนร่างกายประเภทที่เป็นนาม ได้แก่ส่วนที่เราเรียกกันว่าจิตใจและความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ

เมื่อกล่าวถึงเบญจขันธ์ด้วยการย่นย่อลงเป็นนามกับรูปก็ยังแยกส่วนที่เป็นนามออกได้เป็น ๒ คือเป็น *จิต* และ *เจตสิก* ดังนั้นนามกับรูปจึงหมายถึงจิต เจตสิก และรูป จิตนั้นได้แก่วิญญาณขันธ์ คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ จิตนั้นย่อมรับอารมณ์อยู่เสมอ จิตนั้นเว้นจากอารมณ์แล้วย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ อารมณ์ที่จิตรับและรู้นั้นได้แก่อารมณ์หก คือ รูปต่าง ๆ เสียงต่าง ๆ กลิ่นต่าง ๆ รสต่าง ๆ สิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบกับกาย และความนึกคิดต่าง ๆ เจตสิกนั้นได้แก่นามทั้งสามที่เหลืออยู่ คือ เวทนา สัญญา และสังขารขันธ์ เจตสิกอันได้แก่นามทั้งสามนี้คือธรรมชาติที่เกิดกับจิตหรือเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย์ เจตสิกเป็นธรรมชาติที่อิงอาศัยจิต เจตสิกทั้งสามไม่อาจเกิดขึ้นได้โดยลำพังตัวเอง ต่อจิตเกิดขึ้น เจตสิกจึงเกิดขึ้นอิงอาศัยอยู่กับจิต ส่วนรูปนั้นเป็นธรรมชาติที่ย่อมเปลี่ยนแปลงสลายไปเพราะปัจจัยอันเป็นข้าศึกมีความเย็นและร้อนเป็นต้น

นามขันธ์ทั้งสี่อันเป็นส่วนที่ได้ปรากฏแก่ชีวิตของเราเป็นประจำวันและตลอดเวลาที่เราตื่นอยู่ ที่เรารู้จักกันในรูปที่เป็นความรู้สึกต่าง ๆ นานา เช่นความสบายใจ ความไม่สบายใจ

ความดีใจ ความเศร้า ความขุ่นเคือง น้อยใจ ความรัก ความนิยมชมชื่น เหล่านี้โดยทั่วไปแล้วเราก็ได้แต่รู้สึกกันไป เสวยทุกข์เสวยสุขกันไปตามเรื่องตามราวของมัน โดยที่ไม่ทราบหรือมิได้สนใจศึกษาว่ามันเกิดเป็นขึ้นมาจากอะไร มันเป็นธรรมชาติของอะไรที่มีอยู่ในตัวเรา และมันเกาะเกี่ยวผูกพันเป็นเหตุเป็นผลกันอย่างไร และเพราะว่าเราไม่ทราบ ทั้งมิได้สนใจศึกษาที่จะทราบถึงธรรมชาติหรือสภาวธรรมที่ประกอบขึ้นเป็นชีวิต ชีวิตของเราจึงเป็นประดุจกงล้อที่หมุนกลิ้งไปบนถนนแห่งความทุกข์อันยืดยาวไม่มีที่สิ้นสุด โดยที่เราก็ไม่อาจทราบได้ว่าจะออกมาจากถนนสายนั้นได้อย่างไร หรือจะผ่อนผันบรรเทาจากทุกข์หนักได้เป็นแต่เพียงทุกข์ที่เบาบางได้อย่างไร การค้นคว้าของพระศาสดาจนตระหนักว่า ความเป็นจริงแท้ ๆ ของชีวิตมีอยู่อย่างไรนั้น คือ *การค้นพบทางออกของชีวิตจากกองทุกข์ทั้งมวล*

การค้นพบความจริงว่า ชีวิตนี้มิใช่อะไรอื่น นอกไปจากเบญจขันธ์ คือ ส่วนทั้งห้าดังกล่าวแล้ว หรือมิใช่อะไรอื่นนอกไปจากนามกับรูป หรือมีแต่จิต เจตสิก และรูปเท่านั้น ในขณะที่โลกได้มาสมมุติเรียกกันว่าเป็นมนุษย์ เป็นท่านผู้นั้นผู้นี้ เป็นท้าวพญามหากษัตริย์และยาจกวณิพก เป็นโจรและเป็นวีรบุรุษนับว่าเป็นการค้นพบที่เปิดทางไปสู่การค้นพบที่สามารถแก้ปัญหาชีวิต เพื่อนำชีวิตให้หลุดพ้นออกมาจากหล่มความทุกข์ได้อย่างหมดจดสมบูรณ์

เรื่องเบญจขันธ์ หรือเรื่องอันว่าด้วยนามรูป หรือเรื่องอันว่าด้วยจิต เจตสิกและรูปนี้ เป็นเรื่องที่ต้องการเวลามาก หากจะศึกษากันโดยละเอียด และก็เป็นเรื่องที่สมควรจะศึกษาโดยละเอียดอย่างยิ่ง เพราะเป็นการศึกษาธรรมชาติแห่งชีวิตของเราเองและก็ไม่มีคำสอนของวิทยาการแขนงใดในโลกนี้ที่สอนเรื่องธรรมชาติแห่งชีวิตของเรา โดยมีเป้าหมายอันสูงส่งเสมอด้วยคำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องเดียวกันนี้ แต่สำหรับการเขียนครั้งนี้ จะกล่าวถึงธรรมเบญจขันธ์ แต่โดยข้อสรุปเพียงเท่าที่ได้กล่าวไว้แล้ว พอประกอบการบรรยายเรื่องความทุกข์ตามนัยแห่งอุปาทานขันธ์ห้าเท่านั้น

เมื่อได้ศึกษาและทราบความเป็นจริงของชีวิตว่าประกอบด้วยส่วน ๕ ส่วน หรือที่พุทธศาสนาเรียกว่า เบญจขันธ์ หรือเรียกโดยย่นย่อลงมาว่า รูปกับนามนั้นแล้ว เราก็จะศึกษากันต่อไปถึงการค้นพบของพุทธศาสนาที่เป็นข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งพระศาสดาได้ประกาศการค้นพบไว้ว่า เบญจขันธ์หรือสภาพแห่งชีวิตของคนเรานี้ ตลอดจนสังขารทั้งปวงนั้น ประกอบด้วย *สามัญ ลักษณะ ๓ ประการ* หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *ไตรลักษณ์* สามัญลักษณะหรือลักษณะที่มีอยู่ทั่วไปแก่ชีวิตทุกชีวิต ๓ ประการนั้นได้แก่

๑. อนิจลักษณะ คือลักษณะแห่งความไม่เที่ยงหรือความไม่มีอะไรแน่นอน หรือความเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิตย์

๒. **ทุกขลักษณะ** คือลักษณะแห่งความทุกข์

๓. **อนัตลักษณะ** คือลักษณะแห่งความไม่มีตัวตน อันเป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามกับอัตตาของลัทธิศาสนาอื่น ๆ หรือตรงกันข้ามกับความเข้าใจหรือความยึดถือของคนทั่วไป ที่ยึดถือความมีตัวตนของสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งตัวตนของเขาเองด้วย ก่อนหน้าที่พระพุทธเจ้าจะได้อุบัติขึ้นในโลก การค้นพบอนัตลักษณะของชีวิตและของสิ่งทั้งปวงยังไม่ปรากฏ ปรากฏแต่คำสอนในเรื่องอนิจลักษณะของทุกขลักษณะเท่านั้น ทั้งแต่ก่อนและภายหลังการประกาศพุทธศาสนาแล้ว ไม่ปรากฏคำสอนเรื่องอนัตลักษณะในศาสนาใด ๆ ฉะนั้นการค้นพบอนัตลักษณะว่าเป็นลักษณะอันเป็นสามัญแก่ชีวิต และแก่สังขารและธรรมทั้งปวง จึงเป็นการค้นพบพิเศษที่มีแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น

โดยปกติ คนเรามิได้เล็งเห็นชีวิตตามความจริงเช่นนั้น หรืออย่างน้อยก็มิได้เพ่งพิจารณาความเป็นจริงที่มีอยู่ในชีวิตจนมองเห็นความเป็นจริงเช่นนั้นอย่างแจ่มใส หากคนทั้งหลายได้มองเห็นความเป็นจริงเช่นนั้นแล้ว ความประพฤติของเขาก็จะไม่เป็นอย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้ ความทุกข์ยากเดือดร้อนและความวุ่นวายก็จะไม่ปรากฏขึ้นในโลกถึงขนาดที่ได้เป็นมาแล้วและกำลังเป็นอยู่

เมื่อเบญจขันธ์หรือสภาพของชีวิตมีลักษณะที่เป็นสามัญอย่างแน่นอนเด็ดขาดอยู่เช่นนั้น คือมีลักษณะที่เป็นความไม่เที่ยงไม่แน่นอน เป็นความทุกข์และความไม่มีตัวตนอยู่เช่นนั้นแล้วการที่ใคร ๆ เข้าไปยึดถือมันอย่างเหนียวแน่นจริงจัง อย่างเอาเป็นเอาตายกับมัน ก็เท่ากับไปยึดเอาความไม่แน่นอน ความทุกข์และความไม่มีตัวตนของมันมาไว้อย่างแนบแน่นนั่นเอง ผลที่เกิดขึ้นจากการยึดถือเช่นนั้น ก็จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากได้ทำให้ชีวิตกลายเป็นกองทุกข์ไป ดังที่ใคร ๆ ก็ได้ทำให้เป็นไปมาแล้วและกำลังเป็นอยู่ในบัดนี้ นี่แหละตรงกับที่พระศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "อุปาทานขันธ์ห้าเป็นทุกข์" *อุปาทาน* หมายถึงความยึดถือ อุปาทานขันธ์ห้าจึงหมายถึงการเข้าไปยึดถือส่วนทั้ง ๕ ที่ประกอบเป็นชีวิต ว่าเป็นตัวเป็นตนของเราของเขาอย่างจริงจัง ซึ่งความจริงส่วนทั้ง ๕ นั้นก็คือส่วนต่าง ๆ ที่แยกออกได้เป็น ๕ ส่วนดังได้กล่าวแล้ว มันหาได้เป็นตัวตนของใครที่ไหนไม่และมันก็มิได้ยินยอมให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปเป็นเจ้าของมัน นอกจากมันจะมิได้เป็นตัวตนของใครที่ไหนแล้ว มันยังมีลักษณะที่เป็นความไม่แน่นอน เป็นความเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิตย์ และมีลักษณะที่เป็นความทุกข์อีกด้วย การเข้าไปยึดถือเบญจขันธ์ว่าเป็นตัวตนของเราของเขา เป็นเรื่องของมึง ของกู ขึ้นมาเช่นนี้ คนเราจึงเท่ากับได้สร้างบึงของความทุกข์อันมหึมาขึ้น เพื่อที่ตัวเองจะได้กระโจนลงไป และจมอยู่ในบึงนั้นอย่างที่ไม่อาจจะถอนตนออกมาได้

แม้พระพุทธองค์ก็ยังได้รับสั่งแก่สาวกของพระองค์ถึงความหลงในชีวิตของพระองค์เอง ในกาลก่อนแต่ตรัสรู้ว่า *"เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ตนเองมีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง ตนเองมีความแก่เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่ความแก่เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง ตนเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง ตนเองมีความตายเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง ตนเองมีความโศกเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความโศกเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง ตนเองมีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านอยู่นั่นเองอีก"*

"ก็อะไรเล่าเป็นสิ่งที่มีความเกิด ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา"

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบปัญหาข้อนี้ว่า บุตรและภรรยา ทาสหญิงทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง และเงิน *"เป็นสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา สิ่งที่มนุษย์เข้าไปเทิดทูนเอาไว้นี้แลที่ชื่อว่าสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา ซึ่งคนในโลกนี้พากันจมติดอยู่ พากันมัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ในสิ่งเหล่านี้ จึงทำให้ตนทั้งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ ที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่นั่นเองอีก"*

มีคนสักกี่มากน้อยในโลกที่ *"จมติดอยู่ มัวเมาอยู่ สยบอยู่ในสิ่งเหล่านี้"* จะได้เคยพิจารณาและเล็งเห็นชีวิตตามความเป็นจริงเช่นนี้ และพยายามถอนตนออกมาเสียจากความเห็นผิดและความมัวเมาในชีวิต?

เพราะการที่คนเรามีอุปทานในเบญจขันธ์ ถือการเข้าไปยึดถือเอาส่วนทั้งห้า หรือรูปกับนามซึ่งประกอบขึ้นเป็นชีวิตว่าเป็นตัวตนของเรา ของเขา และความยึดถือข้อนี้ก็ได้คลี่คลายไปเป็นความยึดถือในสิ่งที่ไร้แก่นสารทั้งปวง เช่นนี้แหละที่ได้นำมนุษย์ให้ไปเผชิญกับกองทุกข์ และไม่สามารถจะถอนตนออกมาจากกองทุกข์อันลึกได้ พุทธศาสนาจึงมีคำสอนในลำดับต่อไปว่าการที่จะถอนตนออกมาจากกองทุขก์ หรือนัยหนึ่งการที่จะทำชีวิตให้ปราศจากเสียซึ่งความทุกข์นั้น ก็จะต้อง *ถอนความยึดถือออกเสียจากเบญจขันธ์* คือจะต้องรับรู้ความเป็นจริงของชีวิตว่ามันคือเบญจขันธ์ มันคือกลุ่มธรรมชาติที่มิได้เป็นของใคร และมันก็มิได้ยินยอมให้ใครมาเป็นเจ้าของ การยึดถือดังกล่าวแล้ว พุทธศาสนากล่าวว่าเป็นความหลง เป็นการเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงและเป็นมูลรากของความทุกข์ การถอน

อุปาทานออกจากเบญจขันธ์นั้น ถ้าถอนได้เด็ดขาดก็ปลดเปลื้องทุกข์ออกจากชีวิตได้เด็ดขาด ถอนได้บางส่วนก็ปลดเปลื้องทุกข์ได้บางส่วน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ อุปาทานในเบญจขันธ์เหนียวแน่นเท่าใด ความทุกข์ก็เหนียวแน่นเท่านั้น อุปาทานมีมาก ทุกข์ก็มาก อุปาทานเบาบาง ทุกข์ก็เบาบาง

บัดนี้ก็มาถึงปัญหาว่า จะถอนอุปาทานหรือความยึดถือที่มีต่อเบญจขันธ์ได้อย่างไร เรื่องนี้มิใช่เป็นเรื่องง่าย เพราะความยึดถือว่าเบญจขันธ์เป็นตัวตนของเราของเขานั้น เป็นความยึดถือที่เป็นปรกติวิสัยของคนเรา อย่างไรก็ดี พระพุทธองค์ก็ทรงค้นพบวิธีอันมีประสิทธิภาพที่จะเอาชนะสิ่งที่ดูเป็นการเหลือวิสัยเช่นนั้นคือการถอนความยึดถือว่าเบญจขันธ์เป็นตัวตนของเรา ของเขาเสียได้ คำสอนเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติเพื่อถอนอุปาทานจากขันธ์ห้าหรือจากชีวิตอันเป็นคำสอนเพื่อที่จะทำชีวิตให้ปราศจากเสียซึ่งความทุกข์ได้อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงนี้ นับว่าเป็นคำสอนที่มีค่ายิ่งในพุทธศาสนา เพราะว่าถ้าปราศจากคำสอนในส่วนวิธีการปฏิบัติและปราศจากการลงมือปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดาแล้ว พระธรรมของพุทธศาสนาในส่วนอื่น ๆ ก็จะกลายเป็นหมันเราจึงจะสนทนากันถึงวิธีการปฏิบัติ อันเป็นธรรมที่สำคัญยิ่งในโอกาสต่อไป

“กะดึงทอง”

ตุลาคม ๒๕๐๐

การบูชาอันสูงสุด

วันที่ ๑๓ พฤษภาคมปีนี้ เป็นวันที่พุทธศาสนิกชาวไทยจักกระทำการบูชาพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยความน้อมจิตรำลึกถึงวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานที่ได้ปรากฏเมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว อนึ่ง ในปีนี้อันเป็นปีที่สมมุติเรียกกันว่าเป็นปีกึ่งพุทธกาล ประชาชาติไทยได้กำหนดจะทำการฉลองความสถิตสถาพรของพุทธศาสนาอย่างมโหฬารประดุจที่ชาวพุทธในอินเดีย พม่า ลังกา จีนและที่อื่นอีก ได้ทำการฉลองอย่างมโหฬารกันมาแล้วเมื่อปีกลาย

เพื่อที่จะให้การร่วมฉลองของเราในวาระอันเป็นมหามงคลนี้มีความหมายทั้งแก่ชีวิตของเราเอง แก่พุทธศาสนา และแก่การเกื้อกูลสันติสุขของโลก ก็สมควรที่เราจะได้น้อมจิตรำลึกถึงพระพุทธคุณ อีกทั้งพระพุทธจริยา อันเป็นที่น่าเลื่อมใสสักการะอย่างลึกซึ้งที่มีอยู่อเนกประการในชีวิตของพระศาสดา

จิตใจอันเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาของพระศาสดา ได้เผยออกมาอย่างแจ่มจ้าและอย่างน่าจับใจเป็นที่สุด ในราตรีที่จะดับขันธปรินิพพาน ในราตรีนั้นพระศาสดาได้ประทับบรรทมอยู่ในป่าไม้สาละ นอกนครกุสินารา รับสั่งกับพระอานนท์ว่า *"เรารู้สึกอ่อนเพลียมากนัก"* พระพุทธองค์มิได้บรรทมหลับ เพียงแต่ทรงพักผ่อนบรรเทาความไข้และความเมื่อยล้า พระหฤทัยของพระองค์ยังคงสงบและแน่วแน่เช่นเคย ปราศจากความกระสับกระส่ายแต่ประการใด พระองค์ได้เคยตรัสแก่พระสารีบุตรครั้งหนึ่งเมื่อนานมาแล้วในขณะที่พระองค์ทรงสบายดีอยู่ว่า แม้พระองค์จักอยู่จนกระทั่งแก่ชรา หากำลังมิได้ถึงกับไม่อาจจะดำเนินด้วยพระบาท ถึงกับเขาต้องหามไปด้วยแคร่ก็ตาม แม้กระนั้นพระหฤทัยของพระองค์ก็จักยังคงสงบและแจ่มใส สามารถอธิบายธรรมอันลึกซึ้ง และตอบปัญหาใด ๆ ซึ่งนักปราชญ์และนักศึกษาที่ฉลาดที่สุดจะนำมาถามได้ตลอดเวลาที่เขาอยากจะถามความมืดมัวและความอ่อนเพลียในส่วนพระหฤทัยของพระองค์เป็นสิ่งที่มีไม่ได้เลย

ในราตรีนั้น นักบวชปริพาชก นามว่าสุภัททะ เมื่อทราบว่าพระพุทธองค์กำลังจะปรินิพพาน ก็เดินทางไปยังป่าไม้สาละด้วยปรารถนาจะเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อทูลถามปัญหาธรรมบางประการ เขาได้ขออนุญาตพระอานนท์เพื่อจะเข้าเฝ้าทูลถามปัญหา พระอานนท์ได้ทัดทานไว้ว่า พระองค์กำลังประชวรหนักทรงอิดโรยกำลังเป็นอย่างยิ่งอยู่แล้ว ขออย่าได้เข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาให้ทรงลำบากยิ่งขึ้นเลย สุภัททะก็มิฟัง เฝ้ารบเร้าอยู่นั่นเอง พระอานนท์เห็นแก่พระศาสดาก็ปฏิเสธคำรบเร้าเป็นหลายครั้ง จนเสียงเร้าเสียงห้ามของท่านทั้งสองแว่วไปถึงพระศาสดาจึงรับสั่งให้หาพระอานนท์เข้ามาและตรัสว่า *"จงปล่อยสุภัททะให้เข้ามาหาเราตามความปรารถนาเถิด ข้อที่เขาจักถามเรานั้น จักเป็นความดีแก่การศึกษาในธรรมวินัยของเขา"* เมื่อสุภัททะได้เข้าไปเฝ้า และได้ทูลถามปัญหาบางข้อ ซึ่งทรงเห็นว่า ยังไม่มีคุณค่าพอแก่ชีวิตของเขา ก็ได้ทรงห้ามเสีย และได้*ตรัสมรรคแปด* คือธรรมอันเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้องแปดประการแก่เขา สุภัททะได้ฟังธรรมแล้วก็มีความเลื่อมใส ได้ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในธรรมวินัยของพระองค์ในบัดนั้น และได้บรรลุอรหันตภาพในเวลาอันไม่นาน

ครั้งใกล้กาลดับขันธ์ พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยความเอ็นดูห่วงใยว่า *"ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรูปใดในพวกท่านทั้งหลายมีความสงสัยข้องใจ หรือกินแหนงอย่างใดอย่างหนึ่งในตถาคตนี้ก็ดี ในธรรมวินัยที่เรากล่าวแล้วก็ดี หรือในหมู่สงฆ์นี้ก็ดี หรือในความผิดความถูกแห่งหนทางปฏิบัติก็ดีจงได้กล่าวความสงสัยหรือความกินแหนงนั้นออกมาเสียในบัดนี้เถิดเพื่ออย่าให้เธอทั้งหลายต้องเสียใจในภายหลัง ว่าเราไม่มีโอกาสจะแถลงความรู้สึกอันนี้ ในขณะที่พระศาสดายังมีชีวิตอยู่"* ได้ตรัสประทานโอกาสเช่นเดียวกันนี้เป็นครั้งที่สองและสาม แต่ก็ไม่มีภิกษุรูปใดมีปัญหาใดที่จะทูลถาม

ใกล้นาทีสุดท้ายแห่งการดำรงพระชนมชีพ ได้มีพระดำรัสเป็นครั้งสุดท้ายว่า *"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นวาจาครั้งสุดท้ายที่เราจะกล่าวแก่ท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายทั้งปวงมีความสิ้นไปและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงทำความรอดพ้นให้บริบูรณ์ถึงที่สุดด้วยความไม่ประมาทเถิด"*

ในโอกาสหนึ่งก่อนหน้าจะปรินิพพาน พระอานนท์ได้ทูลถามว่า *"พวกข้าพระองค์จักปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร ?"* พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า *"อานนท์ พวกเธอจงอย่าได้ขวนขวายเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย พวกเธอจงพยายามปฏิบัติเพื่อทำตนให้พ้นทุกข์เถิด จงอย่าประมาท จงมีความเพียรตั้งใจไว้ในประโยชน์ของตนเถิด อานนท์ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี ผู้เลื่อมใสในตถาคตมีอยู่ เขาทั้งหลายจักทำการบูชาสรีระตถาคตเอง"*

ความเอ็นดูห่วงใยในประโยชน์อันชอบของผู้อื่น ดังที่พระศาสดาได้แสดงให้ปรากฏในยามใกล้จะสิ้นพระชนมชีพ และดังที่ได้นำมาเสนอไว้เป็นส่วนเล็กน้อยนี้ ย่อมน้อมใจเราให้เล็งเห็นน้ำพระทัยอันเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาอันจักประมาณมิได้ พุทธจริยาอันเป็นเครื่องพิสูจน์พระมหากรุณาของพระศาสดามีอยู่มากมายตลอดพระชนมชีพ พระกรุณาอันใหญ่หลวงต่อมวลมนุษย์ได้เปิดเผยออกมา ภายหลังที่พระองค์ได้ทรงสอนอุดมธรรมที่พระองค์ได้ค้นพบแก่สาวก ๖๐ รูปนั้นได้เพียรปฏิบัติธรรมจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั่วหน้ากันแล้ว พระศาสดาได้มีพระดำรัสแก่พระอรหันต์ผู้สาวก ๖๐ รูปว่า :-

"ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป จงแสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในเบื้องปลาย จงประกาศแบบการครองชีวิตอันสมบูรณ์ประเสริฐ และบริสุทธิ์ ในโลกนี้ยังมีคนบางพวกซึ่งมีธุลีคือกิเลสแลตัณหาแต่เพียงเบาบาง หากมิได้ฟังธรรมแล้วจักเสียประโยชน์อันใหญ่หลวง คนพวกนี้แหละจักฟังธรรมและจักเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง"

พระศาสดาได้ทรงกำชับสาวกว่า อย่าจาริกไปโดยทางเดียวกันสองรูป ทรงปรารถนาที่จะให้บรมสัจธรรมได้ไปถึงประชาชนโดยกว้างขวางที่สุด จึงสั่งให้สาวกทั้ง ๖๐ เดินทางแยกย้ายกันไปในทิศต่าง ๆ แต่ลำพัง ทั้งได้ตรัสแก่สาวกว่าพระศาสดาก็จะจาริกไปเพื่อสั่งสอนธรรมแก่ชนทั้งหลายแต่โดยลำพังตัวผู้เดียวเช่นกัน

พระมหากรุณาของพระศาสดาได้ปรากฏแม้ในเรื่องที่ใคร ๆ อาจเห็นว่าเป็นเรื่องที่เล็กน้อยเสียเหลือเกิน เพราะว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของคนเล็กน้อยคนหนึ่งเท่านั้น ครั้งหนึ่งขณะพระองค์เสด็จจาริกสั่งสอนประชาชนตามถิ่นต่าง ๆ ทรงพักแรมคืนอยู่ ณ

ที่แห่งหนึ่ง พราหมณ์ชาวนาคนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในถิ่นใกล้ ๆ กันนั้น ได้ตั้งใจไว้แต่ตอนกลางคืนว่า รุ่งเช้าจักไปฟังธรรมของพระองค์ แต่โชคไม่เข้าข้างเขา โดยที่พอวันรุ่งขึ้นถึงเวลาอันควรจะไปฟังธรรม ปรากฏว่าวัวของเขาได้หายไปเสียแต่ตอนกลางคืน เขาเป็นคนยากจนมาก ไม่อาจปล่อยให้วัวหายไปได้ จึงออกจากบ้านรีบติดตามวัวไปในป่า โดยหวังว่าจะได้พบในเวลาอันไม่นาน และจะกลับมาให้ทันฟังพระธรรมเทศนา

อย่างไรก็ดี เขาไม่อาจติดตามพบวัวภายในเวลาที่คาดหมายกว่าจะได้พบก็เป็นเวลาเลยเที่ยงวันไปแล้ว เลยเวลาที่พระศาสดาเคยแสดงธรรมไปเสียแล้ว ถึงกระนั้นทั้งที่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าและยังมิทันได้รับประทานอาหาร ชาวนาผู้นั้นก็รีบตรงไปสู่ที่ประทับพระพุทธองค์ โดยหวังว่า อย่างน้อยที่สุดได้ฟังธรรมเทศนาตอนท้ายที่สุดก็ยังดี ครั้นเขาไปถึงที่แสดงธรรมก็มีความประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าธรรมเทศนาสำหรับในวันนั้นยังไม่ได้เริ่มแสดงเลย ในที่แสดงธรรมนั้น พระพุทธองค์ยังคงประทับอยู่นิ่ง ๆ เพื่อรอคอยเขาอยู่ด้วยความอดทน ด้วยพระองค์สามารถหยั่งทราบวาระน้ำจิตของเขาว่า ปรารถนาจะฟังธรรมและเมื่อได้ทราบว่าพราหมณ์ชาวนาผู้นั้นยังมิได้รับประทานอาหารเช้า ก็ได้รับสั่งให้อุปัฏฐากผู้หนึ่งไปนำอาหารมาให้ชาวนาและได้ทรงรออยู่จนกระทั่งเขารับประทานอาหารเสร็จแล้ว จึงได้ทรงแสดงธรรม พุทธจริยาอันเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาต่อผู้เล็กน้อยเช่นนี้ ได้ยังความประหลาดใจเป็นอันมากแก่คนทั้งหลายในที่ชุมนุมนั้น

พระมหากรุณาของพระศาสดาได้รับการปฏิบัติปกแผ่ไปในสรรพชีวิต แม้กระทั่งสัตว์ดิรัจฉานก็มิได้รับการยกเว้น ในคราวหนึ่งเมื่อพระองค์เสด็จไปตามทางในป่าลึก ได้ทรงพบเนื้อตัวหนึ่งติดบ่วงของนายพรานดิ้นกระวนกระวายอยู่ ได้เสด็จตรงไปแก้บ่วงปล่อยสัตว์นั้นให้หลุดรอดไปในทันที แล้วได้ประทับนั่งรอการเผชิญหน้านายพรานอยู่ ณ โคนต้นไม้ใกล้ ๆ ที่นั้นเอง เมื่อพรานกลับมายังบ่วงดักสัตว์ไว้ พิจารณาดูก็ทราบได้ว่าเนื้อติดบ่วงแล้ว และก็จะต้องเป็นพระศาสดานั่นทีเดียวที่ยังอิสรภาพและชีวิตให้แก่เนื้อ นายพรานโกรธนัก ก็หยิบลูกศรขึ้นสายหมายเด็ดชีวิตพระศาสดา ลูกศรมิได้วิ่งเข้าหาที่หมาย เขาปล่อยลูกศรออกไปถึงสามลูก ลูกศรนั้นก็มิได้ต้องพระวรกาย ความกลัวก็เข้ามาแทนที่ความโกรธ เขาได้หมอบคลานเข้าไปสู่ที่ที่พระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ แล้วทูลถามว่าพระองค์เป็นใคร

ได้ตรัสตอบคำถามของเขา และทรงอธิบายให้เขาทราบถึงความชั่วในการทำลายชีวิต ตรัสว่าเป็นการง่ายที่จะทำลายแต่เป็นการยากยิ่งในการที่จะทำให้กลับคืนมาหลังจากที่ถูกทำลายไปแล้ว พรานผู้นั้นมีความจับใจด้วยถ้อยคำของพระองค์และกิริยาอาการของพระองค์ในการตรัสถ้อยคำเหล่านั้นเป็นอันมาก จนถึงกับได้สัญญากับพระองค์ว่า นับแต่วันนั้น

ไป เขาจักไม่ทำลายชีวิตสัตว์ใด ๆ อีกเลย และจะเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ ตามที่พระองค์ทรงขอร้อง

ด้วยการประกาศธรรมะอันวิเศษ ด้วยพระหฤทัยปรารถนาจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากมหาสมุทรแห่งความทุกข์ และด้วยพระมหากรุณาต่อสรรพชีวิต ดังที่ได้ทรงแสดงออกด้วยการปฏิบัติในกรณีเล็กน้อยที่ผ่านเข้ามาในชีวิตของพระองค์เช่นนี้เอง จึงนับว่าเป็นของธรรมดาทีเดียวที่ท่านมหาตมะคานธีได้เปล่งเสียงถึงพระพุทธองค์ว่า ทรงเป็น *"ฮินดูผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด"*

พระพุทธคุณนั้นมีอยู่เป็นอเนกนัยสุดที่จะพรรณนา แต่ข้อสรุปพุทธคุณเพื่อการเจริญภาวนานั้นมีอยู่ ๙ ประการ ดังที่ปรากฏอยู่ในบทสวดมนต์ว่า :

อรหํ เป็นผู้ไกลกิเลส เป็นผู้ควรไหว้ ควรบูชา

สมฺมาสมฺพุทฺโธ เป็นผู้รู้ชอบเอง

วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชชาและจรณะ (หมายถึงการปฏิบัติ)

สุคโต เป็นผู้ไปดีแล้ว

โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก

อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถี เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า

สตฺถาเทวมนุสฺสานํ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พุทฺโธ เป็นผู้เบิกบานแล้ว (ท่านนักปราชญ์อธิบายว่าหมายถึงเป็นผู้ทรงพระคุณเต็มที่ และได้ทรงทำกิจสำเร็จแล้ว คำว่า พุทฺโธ มีความหมายหลายนัย เช่นนัยที่ว่า เป็นผู้ตื่น อันท่านนักปราชญ์อธิบายว่า หมายถึงเป็นผู้ไม่หลงงมงาย เป็นผู้ตื่นจากอวิชชาและกิเลส)

ภควา เป็นผู้จำแนกธรรม (คำว่า *ภควา* นี้ก็มีความหมายหลายนัย นอกไปจากความหมายว่าเป็นผู้จำแนกธรรม)

ด้วยคุณแห่งภควา พระศาสดาได้ทรง *"แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์* (คือแบบการครองชีวิตอันสมบูรณ์ด้วยความสะอาดหมดจด) *พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริบูรณ์บริสุทธิ์สิ้นเชิง"*

ข้อสรุปพระพุทธคุณเช่นที่นำมาเสนอนี้แล สมควรที่พุทธศาสนิกชาวไทยทั้งหลายจักตั้งจิตทำความระลึกและน้อมเข้ามาไว้ในภายใน ด้วยอำนาจแห่งพระพุทธคุณอันบริสุทธิ์ที่เราได้ตั้งจิตเจริญภาวนานี้ ก็จะยังให้จิตของเราได้ถึงซึ่งความสงบเย็น ชนิดที่เราไม่มีวันจะได้เชยชิม

ในระหว่างเวลาที่เราได้ปล่อยให้ชีวิตของเราถูกผลักไสดำเนินไปตามเหตุการณ์แวดล้อมของชีวิตประจำวัน และด้วยแรงผลักดันของกิเลส

อนึ่งในโอกาสอันเป็นมิ่งมงคลนี้ สมควรที่เราทั้งหลายจะระลึกไว้ด้วยว่า การนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้องและตรงกับพุทธประสงค์นั้น คือการนับถือด้วยการปฏิบัติธรรมของพระที่ตกอยู่ในภาวะเช่นนั้น จักมีที่ไปที่ถึงอันแน่นอนอยู่ก็แต่ความวิบัติเท่านั้น การรับรู้ความเป็นจริงอันขมขื่นไม่เป็นที่ชอบใจตลอดจนการสำรวจตนเอง และยอมรับความเห็นผิดหรือการกระทำผิดของตนเองนั้น เป็นวิสัยของบัณฑิตและวีรชน ซึ่งย่อมปฏิบัติได้โดยง่าย แต่สำหรับพาลชนและคนขลาดนั้นก็เป็นการยากอยู่บ้าง หากเขากระทำได้ ก็จะเป็นที่น่าอนุโมทนา และเขาก็ควรพยายามกระทำ

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกตรงกับความเป็นจริงและการรับรู้ความเป็นจริงนั้น ย่อมมีคุณค่าสำคัญต่อชีวิต ไม่ว่าจะเป็นชีวิตของแต่ละคนหรือชีวิตของชุมนุมชนก็ตาม แต่เรื่องเช่นนี้ก็มิใช่ว่าเป็นเรื่องที่ขึ้นต้นและลงเอยกันได้ง่าย ๆ ในบางเรื่องบางรายเรามองเห็นความเป็นจริงได้ง่ายและเห็นได้ชัด แต่ก็มีบางเรื่องบางรายที่ปัญหาอาจเกิดขึ้นว่าความเป็นจริงที่เราต้องการจะรู้และรับรู้นั้น มันคืออะไรเล่าเราอาจจะอ่านไม่ออก มองไม่เห็น มันอาจเป็นสิ่งลวงตา เราอาจจะหยิบฉวยเอาสิ่งที่ไม่เป็นความจริงมายึดถือว่าเป็นความจริง หรือเราอาจจะหยิบฉวยเอามาแต่ความเป็นจริงในแง่หนึ่งขั้นหนึ่ง แล้วนัยหนึ่งปฐมเทศนาที่ได้แสดงแก่สาวกชุดแรกห้ารูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสีนั้น หัวข้อธรรมก็มีอยู่เพียงสองข้อเท่านั้น คือมัชฌิมาปฏิปทา หรือข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางได้แก่*อริยมรรคมีองค์ ๘* และ *อริยสัจ ๔* หัวข้อธรรมทั้งสองนั้นเราทั้งหลายก็เคยได้ยินได้ฟังกันอยู่แล้ว เพียงแต่ว่าเราจะได้เคยศึกษาด้วยมนสิการและตระหนักในคุณค่าอันลึกซึ้งในข้อธรรมทั้งสองนี้ประการใด ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่ง หลังจากได้เทศนาธรรมจักรอันประกอบด้วยข้อธรรมสองข้อดังกล่าวแล้ว ได้ประทานธรรมเทศนาเพิ่มเติมอีกสองข้อ คือ *อนัตลักษณ์*และ *เบญจขันธ์* ด้วยข้อธรรมสี่ข้อนี้ ได้ยังให้สาวกชุดแรกได้บรรลุภาวะอันสูงสุดที่มนุษย์สามารถบรรลุได้ด้วยกำลังของตนเอง เป็นภาวะอันสูงสุดที่แม้พระผู้เป็นเจ้าของศาสนาอื่นก็ยังมิเคยรู้จักและเคยประกาศการบรรลุถึง

เมื่อจะสรุปข้อธรรมที่พึงศึกษาเพื่อนำมาปฏิบัติให้บังเกิดความดีงามแก่ชีวิตแล้ว เห็นว่าข้อธรรมดังจะกล่าวต่อไปนี้ จะเป็นการเพียงพอแก่การลงมือปฏิบัติได้แก่ ๑. *อริยสัจ ๔* ๒. *มรรค ๘* ๓. *ไตรลักษณ์* (คือคำสอนที่แสดงลักษณะที่มีประจำอยู่ในสรรพชีวิต ๓ ประการได้แก่ ความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตนของมันเอง หรืออนัตลักษณ์)

๔. เบญจขันธ์ (คือธรรมชาติทั้งห้าที่ประกอบเป็นมนุษย์หรือสัตว์ อันไม่มีมนุษย์หรือสัตว์จริง ๆ อยู่เลย เป็นคำสอนที่นำไปสู่ความรู้จักสภาพของชีวิตตามที่มันเป็นอยู่โดยแท้จริง มิใช่ตามที่โลกมาสมมุติเรียกขานกัน) *๕. สติปัฏฐาน ๔* อันเป็นระบบหรือวิธีปฏิบัติธรรมอันทรงประสิทธิภาพยิ่ง ที่พระศาสดาได้ทรงค้นพบและได้ตรัสถึงระบบแห่งสติปัฏฐานสี่ไว้ว่า *"นี้เป็นหนทางเครื่องไปทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกและปริเทวะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัสเพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง"*

ด้วยการทำความขวนขวายศึกษาธรรม ๕ ข้อนี้ ตามที่ท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตได้บรรยายไว้ในที่ต่าง ๆ ให้มีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง แล้วลงมือปฏิบัติไปตามกำลังตามโอกาส ก็จะทำให้เราได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกตรงตามพุทธประสงค์ธรรม ๕ ข้อนี้ เป็นเครื่องมืออันเพียงพอที่จักนำเราไปจนถึงเป้าหมายอันประเสริฐของชีวิตตามที่สอนไว้ในพุทธศาสนา

อนึ่ง ในวาระอันเป็นอุดมมงคลนี้ พุทธศาสนิกผู้ซึ่งการดำเนินชีวิตของตนผูกพันอยู่กับส่วนได้เสียที่เป็นสาธารณะ หรือเป็นผู้กระทำการในนามของประชาชน เป็นต้นท่านพุทธศาสนิกนักการเมือง ก็สมควรอย่างยิ่งที่จะถือเอาอุดมมงคลวาระนี้น้อมนำธรรมที่จะเป็นคุณค่าต่อสังคมบรรจุไว้ในใจ เพื่อว่าการปฏิบัติหน้าที่ของท่านจะได้เป็นสิ่งที่ปราศจากโทษต่อสังคมเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับบรรดาท่านที่ประกอบเป็นคณะรัฐบาล ซึ่งดำเนินกิจการต่างประเทศในนามของประเทศไทยผู้เป็นชาวพุทธของจงทำการแทนประชาชนให้ตรงตามจิตใจของประชาชนชาวพุทธ-จิตใจที่มั่นอยู่ในอหิงสาธรรมและเมตตาธรรมต่อเพื่อนมนุษย์ไม่เลือกหน้า จิตใจเช่นนี้ย่อมหมายถึงความพร้อมเพรียงที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติ โดยไม่เลือกชาติ เลือกลัทธิ จิตใจเช่นนี้ย่อมหมายถึงความพร้อมเพรียงที่จะแผ่ไมตรีและผูกมิตรกับนานาชาติทั่วโลก

พระศาสดาตรัสว่า *ผู้ที่บูชาพระศาสดาด้วยการบูชาอันสูงสุดนั้น คือผู้ที่บูชาด้วยการปฏิบัติธรรม* ขอเราทั้งหลายจงบูชาพระศาสดาของเราด้วยความตั้งใจปฏิบัติตามธรรมของพระองค์เถิด

"กะดึงทอง"

เมษายน ๒๕๐๐

การนับถือพุทธศาสนา ที่ถูกต้องตามพุทธประสงค์

เนื่องด้วยคำสอนของพุทธศาสนามีอยู่มากมาย ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือที่กล่าวกันว่ามีอยู่ถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ จึงเป็นธรรมดาที่คนทั่วไปจะรู้สึกว่าเป็นการพ้นวิสัยที่เขาจะศึกษาธรรมของพุทธศาสนาได้ทั่วถึง และแม้ว่าเขาอยากจะลองศึกษาดูบ้างด้วยหวังว่าธรรมนั้นจะช่วยให้เขาเป็นคนดีขึ้นและช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ร้อนในชีวิตของเขาได้บ้าง ก็มักจะเกิดความท้อถอยว่าเขาคงไม่มีเวลาและปัญญาที่จะเรียนรู้ธรรมได้ทั่วถึง แล้วในที่สุดก็อาจจะหันหลังให้พุทธศาสนาไปเสีย ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่เขาต้องสูญเสียประโยชน์อันประเสริฐไปสำหรับท่านเหล่านี้ สมควรที่จะได้รับคำแนะนำชี้แจงให้ทราบว่าเพื่อที่จะรู้ธรรมที่เป็นแก่นสารของพุทธศาสนานั้น เขาไม่จำเป็นจะต้องใช้เวลามากมายในการอ่านคำสอนในพระไตรปิฎก เขาควรจะได้รับการแนะนำให้ทราบว่า มีข้อธรรมอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งไม่มากนัก และไม่ต้องการเวลานานนักที่เรียนรู้ เพียงแต่ว่าต้องการการศึกษาด้วยมนสิการหรือด้วยความใส่ใจอย่างดีเท่านั้น ก็จะทำให้เขารู้ธรรมที่เป็นแก่นสารของพุทธศาสนาได้

ยังมีคนอีกส่วนหนึ่งซึ่งอาจมีจำนวนมิใช่เล็กน้อย ที่แม้จะเรียกตัวเองว่าพุทธศาสนิกชนเหมือนกัน แต่ก็ไม่เคยสนใจที่จะทราบว่าพุทธศาสนาสอนในเรื่องอะไร หรือสอนว่ากระไร และก็ไม่เคยนำพาว่า คำสอนของพุทธศาสนาจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตสักเพียงไหน สำหรับท่านเหล่านี้ก็สมควรจะได้รับการชี้แนะให้เกิดความสะดุดใจในคุณค่าอันประเสริฐของพุทธศาสนา เพื่อว่าในวันใดวันหนึ่งอาจจะมีเหตุการณ์มากระตุ้นใจเขาให้ยอมผินหน้ามาทางพุทธศาสนา และตรวจสอบดูว่ามีธรรมอะไรบ้างในพุทธศาสนาที่จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเขา

นอกจากนี้ก็ยังมีคนส่วนหนึ่งที่คิดว่าได้รู้เรื่องพุทธศาสนาอยู่เหมือนกัน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าความรู้ที่เขาได้รับมานั้น เป็นความรู้ผิดอันเกิดแต่ความเข้าใจผิด และเพราะความเข้าใจผิดจึงตีค่าของพุทธศาสนาต่ำไปกว่าความเป็นจริงเป็นอันมาก และก็เพราะเหตุนี้ จึงถึงแก่พูดจาติเตียนลบหลู่ศาสนาของตนเองสำหรับท่านเหล่านี้ ก็สมควรที่จะชักจูงเขาให้ออกมาเสียจากความเข้าใจผิด และชี้แนะให้เขาทิ้งความเข้าใจผิดนั้นเสีย และชี้ทางอันถูกต้องที่จะไปสู่ธรรมของพุทธศาสนาแก่เขา

พูดกันตามความจริงแล้ว เราจะต้องยอมรับว่า มีพุทธศาสนิกชนอยู่ไม่น้อยที่ในชีวิตของเขาอาจจะไม่ได้เคยตั้งคำถามแก่ตัวเองเลยว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไรแก่พวกเรา อันเป็นธรรมข้อสาระสำคัญที่พระองค์ปรารถนาจะให้เราทั้งหลายได้ศึกษาให้เข้าใจและปฏิบัติตาม และก็อาจจะไม่ได้เคยตั้งคำถามแก่ตัวเองว่านับถือพุทธศาสนาไปทำไม เพราะเหตุที่มิได้เคยตั้งคำถามเช่นนี้คนไม่น้อยจึงมักจะไม่รู้จักธรรมที่เป็นแก่นสารของพุทธศาสนาหรือเข้าใจพุทธศาสนาผิดไปจากความเป็นจริง หรือไปยึดถือเอาการกระทำในทางพิธีรีตองต่าง ๆ ว่าเป็น *เนื้อหา* ของพุทธศาสนาซึ่งตามความจริงเป็นแต่ *เปลือก* ของพุทธศาสนา นอกจากนั้นพิธีรีตองบางอย่างที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมและได้ถือปฏิบัติตาม ๆ กันมาช้านานนั้น ก็กลับกลายเป็นเรื่องที่มีการปฏิบัติที่ขัดกับธรรมของพุทธศาสนาไปก็มี เพราะเหตุที่ยังมีผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกและก็ยังไม่รู้จักธรรมที่เป็นแก่นสารของพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย ผลจึงเป็นว่า ในบรรดาบุคคลเหล่านั้นได้มีคนส่วนหนึ่งที่รับ *นับถือ* พุทธศาสนา *ด้วยความเชื่อถือที่หลงงมงาย* และผิดไปจากความประสงค์ของพระศาสดา และอีกส่วนหนึ่งที่มองเห็นพุทธศาสนาแต่ในด้านที่เป็นพิธีรีตองและมีความเข้าใจพุทธศาสนาอย่างผิวเผิน ก็มักจะประเมินค่าของพุทธศาสนาต่ำไปกว่าความเป็นจริงมากมาย แล้วก็เลยดูหมิ่นเย้นหยันผู้ที่มีศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นศรัทธาอย่างหลงผิดหรือศรัทธาอย่างมีเหตุผล

อย่างไรก็ดี ก็ได้มีการปฏิบัติต่อพุทธศาสนาในด้านดีหรือในด้านก้าวหน้า อันสมควรจะนำมากล่าวไว้ เหมือนกับในระหว่างหลายปีอันไม่นานมานี้ มีเหตุการณ์อันเป็นที่น่าชื่น

ชมยินดีอยู่ประการหนึ่ง กล่าวคือ การสอนธรรมที่ได้เคยกระทำกันแต่ภายในวัดนั้น ได้มีความเคลื่อนไหวไปทางเผยแพร่ธรรมแก่โลกภายนอกวัดด้วย ทั้งยังเป็นการเผยแพร่ธรรมที่เป็นแก่นสารของพุทธศาสนา และเป็นการเผยแพร่ที่มีความมุ่งหมายจะขจัดความหลงงมงายที่มีอยู่ในวงของพุทธบริษัท แต่กาลนานอีกด้วย เป็นต้นว่ากรณียกิจที่ท่าน *พุทธทาสภิกขุ* ได้บำเพ็ญต่อสาธารณชนชาวพุทธมาเป็นเวลากว่า ๒๐ ปี และกรณียกิจของท่าน *ปัญญานันทะ* ที่ได้บำเพ็ญมาเป็นเวลานานปีไม่ขาดสาย ตลอดเวลาที่ท่านได้มาพำนักอยู่ที่เชียงใหม่ รวมทั้งกรณียกิจของท่านภิกษุผู้ทรงธรรมอื่น ๆ อนึ่ง ต่อมาเมื่อไม่นานปีมานี้ ท่านเจ้าคุณ*พิมลธรรม*สังฆมนตรีองค์การปกครองและอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ พร้อมด้วยคณะพระอาจารย์แห่งสำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดมหาธาตุก็ได้ดำเนินการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่มีประสิทธิภาพ พร้อมกับได้มีการฝึกฝนอบรมคณะพระอาจารย์วิปัสสนาเพื่อไปดำเนินการเผยแพร่อบรมการปฏิบัติวิปัสสนาในนานาจังหวัดทั่วพระราชอาณาจักร ตลอดจนการชักนำให้พวกนักโทษในเรือนจำได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแล้วเป็นจำนวนมากกว่าพัน หากว่าการเผยแพร่ส่งเสริมการปฏิบัติปัสสนากรรมฐานที่สำนักวัดมหาธาตุ และสำนักอื่น ๆ ได้ร่วมมือกันดำเนินการอยู่ในขณะนี้ จะได้ดำเนินต่อไปอย่างเข้มแข็งไม่ถอยหลังทั้งฝ่ายคณะพระอาจารย์และผู้เข้าปฏิบัติจะเป็นการน่าปลาบปลื้มยินดีสักเพียงไหนเล่า ถ้าการณ์จะได้ปรากฏในอนาคตอันไม่ไกลว่าได้มีนิคมหมู่บ้านในนานาจังหวัดของประเทศไทย เป็นดุจนิคมกัมมาสธรรมของชาวกุรุที่ได้ถูกระบุไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร อันมีคำอธิบายว่า บริษัทสี่ในแคว้นกุรุนั้นเป็นผู้ประกอบในการเจริญสติปัฏฐาน หรือนัยหนึ่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่เป็นปรกติ โดยที่สุดแม้ทาสและกรรมกรคนใช้สอยชาวกุรุ ก็พูดกันแต่เรื่องอันเนื่องด้วยสติปัฏฐานทั้งนั้น จนชั้นสตรีที่คุยกันตามท่าน้ำหรือที่ทอหูกเป็นต้น ก็ไม่คุยกันด้วยเรื่องที่ไร้ประโยชน์ ถ้าหญิงใดถูกเพื่อนฝูงถามว่า แม่คุณจ๊ะแม่คุณเจริญสติปัฏฐานข้อไหน ถ้าตอบว่า เปล่า เธอจะต้องถูกติและถูกสั่งสอนให้เรียนสติปัฏฐานข้อใดข้อหนึ่ง ถ้าตอบว่าเจริญข้อนั้นข้อนี้แล้ว ก็จะได้รับคำชมเชยโดยถ้อยคำต่าง ๆ เป็นต้นว่าชีวิตของเธอเป็นชีวิตดี เธอจักได้ชื่อว่าถึงความเป็นมนุษย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นเป็นประโยชน์แก่เธอ

นอกจากการเผยแพร่ธรรมที่เป็นแก่นสารของพุทธศาสนาและการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานออกมานอกวัดดังกล่าวแล้วเมื่อไม่นานปีมานี้ ยังได้มีการเผยแพร่ธรรมอันเรียกว่า อภิธรรมที่รวมอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกด้วย อภิธรรมนี้เป็นธรรมฝ่ายทฤษฎีของพุทธศาสนา แสดงผลการศึกษาค้นคว้าในเรื่องจิตไว้อย่างวิจิตร เป็นวิชาที่มีความลึกซึ้งควรเป็นที่น่าอัศจรรย์ อภิธรรมนี้แต่เดิมมาจะหาท่านผู้รู้อย่างดีแม้ในวงการบรรพชิตเองก็หาได้โดยยากยิ่ง แต่ในบัดนี้ วิชานี้กำลังได้รับความสนใจศึกษากว้างขวางขึ้นเป็นลำดับ ทั้งในวงการบรรพชิต

และคฤหัสถ์ ในบัดนี้ในกรุงเทพฯ ได้มีสำนักสอนอภิธรรมเป็นธรรมทานหลายสำนักเป็นต้นว่า สำนักวัดระฆัง วัดมหาธาตุ และพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย และได้มีท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตได้อุตสาหะแต่งตำราอภิธรรมออกมาเรื่อย ๆ ทั้งยังมีวารสารส่งเสริมการศึกษาอภิธรรมชื่อ *"ชีวิต"* พิมพ์ออกจำหน่ายเป็นรายสองเดือนอีกด้วย

บรรดาท่านภิกษุและท่านสัตบุรุษผู้ริเริ่มปฏิบัติการเผยแพร่ธรรมออกมานอกวัดนี้ ย่อมสมควรได้รับการคารวะและรำลึกถึงด้วยความขอบคุณเป็นอย่างยิ่งจากสัมมาชน และการเคลื่อนไหวเช่นนี้ก็สมควรจะได้รับการส่งเสริมร่วมมือจากผู้ใคร่ธรรมทั่วไปเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวในเรื่องส่งเสริมการเผยแพร่ธรรมนอกวัดนี้ ใคร ๆ ย่อมไม่ลืมบทบาทของพุทธบริษัทชาวเชียงใหม่ที่ได้มีส่วนร่วมอยู่ด้วยมิใช่น้อย

บัดนี้เราจะกลับไปพิจารณาข้อถามที่ได้เสนอไว้ตอนต้นว่า *"นับถือพุทธศาสนาไปทำไม?"* บางคนอาจคิดว่า ก็ไม่เห็นยากเย็นอะไรที่จะตอบคำถามที่ดูเป็นธรรมดาเช่นนี้ แต่เมื่อถึงเวลาที่จะต้องตอบกันอย่างจริง ๆ จัง ๆ บางทีก็จะพบว่า จะหาคำตอบคำถามที่ดูเป็นธรรมดาเช่นนี้ให้เป็นที่พอใจได้ยากเหมือนกัน อาจมีคนไม่น้อย ถ้าจะต้องตอบปัญหาข้อนี้โดยทันทีก็อาจจะตอบว่า เราก็นับถือพุทธศาสนาไปตามที่พ่อแม่และบรรพบุรุษของเราได้นับถือต่อ ๆ กันมา เรานับถือพุทธศาสนาก็เพราะว่าเป็นศาสนาของบรรพบุรุษของเรา เป็นศาสนาของชาติเรา รวมความว่าเพราะว่าเป็นศาสนาของเรา เราจึงนับถือ กล่าวโดยเคร่งครัดหากว่าเราอธิบายการนับถือพุทธศาสนาจากข้อคิดที่ว่า เป็นเรื่องของเรา ของเขาแล้ว ก็นับว่าความคิดในการนับถือพุทธศาสนาของเรานั้นเองขัดกับหลักธรรมของพุทธศาสนาเสียแล้ว และข้อที่เรากล่าวความนับถือพุทธศาสนา เพราะว่าเป็นการถือตาม ๆ กันมาจากบรรพบุรุษ ก็เป็นการกล่าวเหตุที่ขัดกับคำสอนของพระพุทธองค์ที่สอนไว้ในกาลามสูตร บางท่านอาจจะมีคำตอบที่แยบคายกว่านั้น คืออาจอธิบายความนับถือพุทธศาสนาของเขาว่า เพื่อที่จะเป็นคนดี มีศีลธรรม ความปรารถนาที่จะเป็นกัลยาณชนนั้น เป็นความปรารถนาที่ดีน่าสรรเสริญ น่าพยายามที่จะเป็นกันทุกคน แต่ถึงกระนั้นก็ดี ก็ควรที่เราทั้งหลายผู้เป็นพุทธศาสนิกชนจะทราบไว้ด้วยว่า พระบรมศาสดามิได้ทรงสละความสุขสำราญในชีวิตวัยหนุ่มของพระองค์เพื่อจะค้นคว้าว่า ธรรมอันใดหนอที่จะเชิดชูบุคคลให้เป็นกัลยาณชน การค้นพบและประกาศบรมสัจธรรมของพระองค์ มีความมุ่งหมายที่สูงยิ่งไปกว่าที่จะทำบุคคลให้เป็นกัลยาณชน คือทรงมุ่งหมายที่จะส่งบุคคลให้ขึ้นสู่ภาวะแห่งอริยชน คือภาวะของผู้ที่สามารถเพิกถอนกิเลสที่มีอยู่ในตนได้เป็นขั้น ๆ จนถึงความเป็นผู้ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง

ณ ที่นี้สมควรที่จะชี้ไว้ว่า คำสอนของพุทธศาสนาในขั้นที่เป็นศีลธรรมหรือนัยหนึ่งธรรมอันส่งเสริมบุคคลให้เป็นกัลยาณชนนั้น มิใช่คำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือเป็นลักษณะพิเศษ

ของพุทธศาสนา หากเป็นคำสอนที่สอนกันอยู่ทั่วไปในศาสนาอื่น ๆ ในทางโลก อนึ่งยังสมควรที่จะระลึกไว้ด้วยว่า คำสอนทางศีลธรรมที่บัญญัติขึ้นในยุคสมัยหนึ่งนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่จะคาดหมายให้เป็นอยู่เช่นนั้นตลอดอนันตกาล หรือให้ทรงคุณค่าอยู่โดยสมบูรณ์เสมอต้นเสมอปลาย เพราะว่าคำสอนทางศีลธรรมนั้นได้บัญญัติขึ้น โดยพิจารณาจากภาวะความเป็นอยู่ของมนุษย์ในยุคหนึ่งสมัยหนึ่งเมื่อภาวะความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ศีลธรรมที่บัญญัติกันไว้ในสมัยหนึ่ง ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปหรือคลายความขลังไปเมื่อมนุษย์ได้ก้าวออกมาจากยุคหนึ่งมาสู่อีกยุคหนึ่ง การรับนับถือบัญญัติแห่งศีลธรรมของยุคสมัยต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงพัฒนาไปอย่างไรนั้น มีตัวอย่างที่เราจะนำมากล่าวได้มากมายเมื่อเราได้มองย้อนไปในอดีต เป็นต้นความคิดเห็นทางศีลธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุรุษกับสตรีนั้น คำสอนของสมัยเก่าในเรื่องนี้ก็ได้เสื่อมคุณค่าไปมากแล้วทั้งนี้เพราะภาวะความเป็นอยู่ของผู้คนในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยของคำสอนเก่านั้นเป็นอันมาก และทรรศนะที่มีต่อสตรีในสมัยปัจจุบัน ก็เป็นคนละอย่างกับทรรศนะของสมัยโบราณ บัญญัติแห่งศีลธรรมในเรื่องนี้จึงไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างคงที่

แต่คำสอนของพุทธศาสนาในขั้น *อุดมธรรม* หรือ *ปรมัตธรรม* นั้น เป็นสัจธรรมที่กาลเวลาและการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยไม่อาจทำลายได้ ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ เพราะเป็นธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่ตามจริงตลอดอนันตกาล เป็นธรรมที่พระศาสดาเองได้ตรัสถึงว่า *"เพราะตถาคตเกิดขึ้น หรือเพราะตถาคตไม่ได้เกิดขึ้นก็ตาม สิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดาเป็นความตายตัวของธรรม สิ่งนั้นย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัว"*

การศึกษาพุทธศาสนาที่ถูกต้องและตรงกับพุทธประสงค์ก็คือ การตรงเข้าศึกษาธรรมอันเป็นขั้นอุดมธรรมของพุทธศาสนานี้แหละ หัวข้อที่นับเข้าอยู่ในจำพวกอุดมธรรมนั้นแท้จริงก็มีอยู่ไม่มากนัก และก็ไม่เป็นการเหลือวิสัยหรือเหลือบ่ากว่าแรงอะไรที่คนทั่วไปจะศึกษาให้เข้าใจและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของเขา เราจะค้นหาข้อธรรมที่เป็นอุดมธรรมนี้ได้จากธรรมเทศนา อันปรากฏในธัมมจักกัปปวัตนสูตร หรือนัยหนึ่งปฐมเทศนาที่ได้แสดงแก่สาวกชุดแรก ๕ รูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน หัวข้อธรรมที่พระศาสดาได้นำออกเทศนาเป็นเบื้องแรกนั้นมีอยู่เพียง ๒ ข้อเท่านั้น คือ *มัชฌิมาปฏิปทา* หรือ *ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และ อริยสัจ ๔* การประกาศว่าอะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และอะไรคือหนทางให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ธรรมข้อนี้แหละที่พระศาสดาของเราได้ทรงชี้ไว้ว่าเป็นหัวใจของธรรมในพุทธศาสนา หลังจากได้เทศนาธรรมจักรอันประกอบด้วยข้อธรรม ๒ ข้อดังกล่าวแล้ว ได้ประทานข้อธรรมเพิ่มเติมอีก ๒ ข้อ คือ *อนัตลักษณะ* และ *เบญจขันธ์* ด้วยข้อธรรมอันเป็นอุดมธรรมเพียง ๔

ข้อนี้ ได้ยังให้สาวกชุดแรกได้บรรลุภาวะอันสูงสุดที่มนุษย์สามารถบรรลุได้ด้วยกำลังของตนเอง เป็นภาวะอันสูงสุดที่แม้พระผู้เป็นเจ้าของศาสนาอื่นก็ยังมิเคยรู้จักและเคยประกาศการบรรลุถึง

ในสมัยหนึ่งเมื่อ *พระอัสสชิเถรเจ้า* ได้รับคำถามจากนักปราชญ์ใหญ่นอกพระศาสนาว่า พระพุทธองค์แนะนำสั่งสอนพวกสาวกอย่างไร คำสั่งสอนโดยมากของพระพุทธองค์เป็นอย่างไร พระอัสสชิเถรเจ้าได้ตอบเขาไปว่า คำสั่งสอนโดยมากของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีว่า *"รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนิจจังไม่เที่ยง เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา"* คำตอบดังกล่าวนี้ก็จัดเข้าอยู่ในหัวข้อธรรมว่าด้วย *เบญจขันธ์* และ *ไตรลักษณ์* นั่นเอง

ในสมัยหนึ่งเมื่อนักปราชญ์ใหญ่ผู้เดียวกันนั้นได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าใด สาวกของพระพุทธองค์จึงได้ชื่อว่ากระทำตามศาสนา กระทำตามโอวาท เป็นผู้สิ้นความสงสัยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในทางศาสนาของพระศาสดา ได้ตรัสตอบเขาไปว่า *"สาวกของเราเล็งเห็นความด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน มีในภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือดีอยู่ไกลหรืออยู่ใกล้ทั้งสิ้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเราทั้งสิ้น เพียงเท่านี้แหละได้ชื่อว่าสาวกของเราเป็นผู้กระทำตามศาสนา กระทำตามโอวาท"* นี่ก็เป็นการตรัสถึงธรรมเบญจขันธ์และไตรลักษณ์อีกนั่นแหละ

คำของพระศาสดาที่ได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นนี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การที่จะเรียนรู้ธรรมที่เป็นแก่นธรรมของพุทธศาสนา เพื่อจะนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตจริง ๆ นั้น ไม่ต้องการการเรียนรู้ข้อธรรมและการอ่านคัมภีร์มากมายอะไร เพราะฉะนั้นจึงหวังว่าท่านพุทธศาสนิกชนผู้ปรารถนาจะแสวงหาคุณประโยชน์จากพุทธศาสนาให้แก่ชีวิตของตนจึงไม่ควรที่จะท้อใจว่ามีคำสอนในพุทธศาสนามากมายนัก เหลือที่จะเล่าเรียนจดจำไหวเพราะว่าตามจริงนั้น ถ้าเราศึกษาพุทธศาสนาให้ถูกตรงตามพุทธประสงค์ หรือตรงตามเนื้อแท้ของพุทธศาสนาแล้ว ก็มีข้อธรรมเพียงไม่กี่ข้อที่เราจะต้องศึกษา เป็นแต่ว่าเราจะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างดี

บัดนี้ข้าพเจ้ากำลังจะพูดถึงเรื่องที่เป็นเนื้อแท้หรือหัวใจของพุทธศาสนายิ่งไปกว่านั้นอีก แม้ว่าจะมีข้อธรรมที่เป็นชั้นอุดมธรรมอยู่เพียงไม่กี่ข้อที่เราจะต้องศึกษา และตามพุทธภาษิตข้างต้นแม้ว่าพระศาสดาจะต้องการความรู้ธรรมตามที่ระบุไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ก็จะทำให้สาวกของพระองค์ได้ชื่อว่า *เป็นผู้กระทำตามศาสนา* แต่ก็มีความในพุทธภาษิตนั้นอยู่ตอนหนึ่งที่เราจะต้องสังเกตพิจารณาดูให้ดี คือข้อที่ว่า สาวกของเรา *เล็งเห็นด้วยปัญญา*

อันชอบตามเป็นจริง ซึ่งเป็นการแตกต่างกับการรู้ตามทฤษฎีหรือตามตัวหนังสือว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือเบญจขันธ์ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา การรู้ตามทฤษฎียังไม่ทำให้ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำตามศาสนาจะเป็นการรู้ที่ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำตามศาสนา ต้องเป็นการรู้ชนิดที่ *"เล็งเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริง"* เป็นการรู้ที่จะได้มาแต่โดยทางที่พุทธศาสนา เรียกว่า *ภาวนามยปัญญา* คือปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนา หรือการทำให้เกิดขึ้นในใจให้มาก มิใช่ได้มาจากทางจิตาตามยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการคิด และมิใช่ได้มาจากทางสุตมยปัญญา คือปัญญาเกิดจากการฟังการรู้ที่ได้มาโดยทางภาวนามยปัญญานี้ ก็หมายถึงการได้มาโดยทาง *การปฏิบัติธรรม* นั่นเอง

ทั้งหมดที่ได้พูดมาแล้วในตอนต้นนั้น เป็นการปรารภถึงการนับถือพุทธศาสนา โดยการเลือกเฟ้นศึกษาข้อธรรมที่เป็นแก่นธรรมของพุทธศาสนา หรือนัยหนึ่งเป็นการพูดถึงพุทธศาสนาในส่วนปริยัติ แต่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจำต้องตระหนักไว้แต่ในเบื้องต้นว่า การนับถือพุทธศาสนาโดยเพียงแต่การศึกษาข้อธรรมของพุทธศาสนาเท่านั้น ยังไม่เป็นการเพียงพอ ยังไม่เป็นการนับถือที่ถูกตรงตามพุทธประสงค์ และยังไม่ทำให้ผู้นับถือได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำตามศาสนา กระทำตามโอวาทของพระศาสดาการนับถือพุทธศาสนาที่มีแต่เพียงการศึกษาธรรมของพุทธศาสนาอย่างเดียว โดยปราศจากการปฏิบัติธรรม ย่อมจะทำให้การนับถือเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย การนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้องและตรงตามพุทธประสงค์มีอยู่แต่ประการเดียวคือ *การนับถือโดยการขวนขวายศึกษาอุดมธรรมของพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก ควบคู่กันไปกับการปฏิบัติตามธรรมนั้น ๆ* ปราศจากการปฏิบัติธรรมแล้ว การนับถือพุทธศาสนาของเราก็จะเป็นหมันไม่บังเกิดดอกออกผลแก่ชีวิตของเรา การปฏิบัติธรรมนั้นเป็นการแสดงความเคารพบูชาในพระศาสดาของเรา ตรงตามที่พระองค์ปรารถนาดังที่ได้มีพุทธดำรัสไว้ว่า *"ถึงชนทั้งหลายจะบูชาเราด้วยดอกไม้ธูปเทียนนานัปการ ก็ไม่ชื่อว่าได้บูชาเราโดยแท้ ส่วนชนทั้งหลายที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ชื่อว่าได้บูชาเราโดยแท้"* ชาวตะวันตกหรือพวกฝรั่งที่หันเข้ามานับถือพุทธศาสนา เข้าใจดีถึงพุทธประสงค์ข้อนี้ การเข้ามานับถือพุทธศาสนาของเขามีความมุ่งหมายที่จะรับเอาบรมสัจธรรมของพุทธศาสนาไปปฏิบัติให้เกิดผลเป็นการปลดเปลื้องทุกข์ และยกระดับจิตใจของเขาได้โดยแท้จริง

มีพุทธศาสนิกชาวไทยอยู่บางส่วน แทนที่จะขวนขวายศึกษาบรมสัจธรรมของพุทธศาสนาเพื่อนำไปปฏิบัติแก่ชีวิตของเขา มักจะไปพะวงอยู่กับการตั้งปัญหา และอภิปรายปัญหาต่าง ๆ ที่ไม่เป็นสาระแก่การถอนลูกศรอันอาบด้วยยาพิษที่เสียบอยู่ในชีวิตของเขา ดังที่พระศาสดาได้เคยตักเตือนภิกษุผู้ถามถึงเรื่องที่ *"ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใช่เงื่อนต้นของพรหมจรรย์"* ให้เขาเว้นการถามในเรื่องเช่นนั้นเสีย และไม่ทรงตอบคำถามในเรื่องที่ไม่เป็นสาร

ประโยชน์แก่การเปลื้องความทุกข์ออกจากชีวิต ในสมัยที่พระพุทธองค์กำลังประชวรหนักใกล้จะปรินิพพานได้มีนักบวชนามว่า สุภัททะ เข้าไปเฝ้าเพื่อที่จะทูลถามปัญหาบางข้อ ซึ่งทรงเห็นว่ายังไม่มีคุณค่าพอแก่ชีวิตของเขา ก็ได้ทรงห้ามเสีย และได้ตรัสมรรค ๘ คือธรรมอันเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการแก่เขา สุภัททะได้ฟังธรรมแล้วก็มีความเลื่อมใส ได้ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในบัดนั้น และได้บรรลุอรหันตภาพในเวลาอันไม่นาน

พุทธจริยาข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระศาสดาประสงค์แต่จะให้ผู้ที่เข้ามานับถือพุทธศาสนาได้เรียนรู้ธรรมที่จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิต และนำเอาธรรมนั้นไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของผู้ที่นับถือจริง ๆ การศึกษาพุทธศาสนาและพอใจที่จะใช้ความรู้แต่ในทางถกเถียงเรื่องพุทธศาสนากับผู้อื่นเท่านั้น บางทีก็เพื่อจะข่มเขา บางทีก็เพื่อจะอวดความรู้ และบางทีก็ใช้เป็นเรื่องสนทนาเพื่อความสนุกสนาน หรือเป็นการฆ่าเวลา เช่นเดียวกับที่ได้สนทนากันด้วยเรื่องอื่น ๆ การใช้ความรู้เรื่องพุทธศาสนาแต่ในทางเช่นนี้ ย่อมไม่ชอบด้วยพระประสงค์ของพระศาสดา และเป็นการไม่แสดงความเคารพในพระศาสดาอีกด้วย

บัดนี้ เมื่อจะสรุปข้อธรรมที่พึงศึกษา เพื่อนำมาปฏิบัติบรรเทาทุกข์ และให้บังเกิดความดีงามแก่ชีวิตแล้ว เห็นว่าข้อธรรมดังกล่าวต่อไปนี้ จะเป็นการเพียงพอแก่การลงมือปฏิบัติ ได้แก่ ๑. *อริยสัจ ๔* ๒. *มรรค ๘* ๓. *ไตรลักษณ์* คือคำสอนที่แสดงลักษณะที่มีประจำอยู่ในสรรพชีวิต ๓ ประการ ได้แก่ความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตนของมันเอง หรือ *อนัตลักษณะ* ๔. *เบญจขันธ์* คือธรรมชาติทั้งห้าที่ประกอบเป็นสิ่งที่เรียกกันว่ามนุษย์หรือสัตว์ อันตามความจริงไม่มีมนุษย์หรือสัตว์อยู่เลย เป็นคำสอนนำไปสู่ความรู้จักสภาพของชีวิตตามที่มันเป็นอยู่โดยแท้จริง มิใช่ตามที่โลกมาสมมุติเรียกขานกัน ๕. *สติปัฏฐาน ๔* อันเป็นระบบหรือวิธีปฏิบัติธรรมอันทรงประสิทธิภาพยิ่งที่พระศาสดาได้ทรงค้นพบ และได้ตรัสถึงระบบแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ หรือนัยหนึ่งการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไว้ว่า *“นี้เป็นหนทางเครื่องไปทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกและปริเทวะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญาณธรรม เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง”*

ด้วยการทำความขวนขวายศึกษาธรรม ๕ ข้อนี้ ตามที่ท่านพุทธศาสนิกบัณฑิตได้บรรยายไว้ในที่ต่าง ๆ ให้มีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง แล้วลงมือปฏิบัติไปตามกำลังตามโอกาส ก็จะทำให้เราได้ชื่อว่า เป็นพุทธศาสนิกตรงตามพุทธประสงค์ ธรรม ๕ ข้อนี้เป็นเครื่องมืออันเพียงพอที่จักนำเราไปจนถึงเป้าหมายอันประเสริฐของชีวิตตามที่สอนไว้ในพุทธศาสนา

ข้าพเจ้าคิดว่าข้อสรุปข้างต้นนี้อาจถือเป็นคำตอบคำถามที่ว่า *"นับถือพุทธศาสนาไปทำไม"* ได้ด้วย

กิจที่จะพูดถึงเรื่องอันว่าด้วยการนับถือพุทธศาสนาที่ถูกตรงตามพุทธประสงค์ ก็นับว่าได้กระทำไปโดยสมควรแก่เนื้อความและเวลาแล้ว แต่โดยที่ท่านเจ้าภาพผู้เชิญได้แสดงความปรารภไว้ว่า ใคร่จะให้กล่าวเรื่องพุทธศาสนาที่จะเป็นการส่งเสริมคุณประโยชน์ในการดำเนินชีวิตทางโลกด้วย ข้าพเจ้าจึงได้ตรึกตรองเลือกดูข้อความที่จะนำมาพูดเพิ่มเติมต่อไปอีกเล็กน้อย

ผู้ที่ศึกษาธรรมของพุทธศาสนา และได้นำเอาธรรมนั้นมาอบรมทำให้บังเกิดขึ้นในใจ แม้ว่าจะยังไม่บรรลุถึงขั้นอริยภาวะดังที่ได้กำหนดไว้ในพุทธศาสนา แต่ธรรมอันผู้ศึกษาได้ทำให้บังเกิดขึ้นในใจตามส่วน ดังที่มีการพูดถึงบุคคลบางคนว่าเขาเป็นผู้มีธรรมในใจนั้น ย่อมจะเกื้อกูลการดำเนินชีวิตของผู้มีธรรมในใจให้เป็นไปในทางสะอาดงดงามยิ่งกว่าชีวิตของผู้ที่ปราศจากธรรมหรือยิ่งกว่าชีวิตของเขาเองก่อนหน้าที่จะอบรมจิตใจจากระดับหนึ่งให้ขึ้นมาสู่จิตใจอีกระดับหนึ่ง ธรรมที่อบรมให้มีขึ้นในใจมีมากเท่าใด ก็จะทอนความอยากได้ในสิ่งต่าง ๆ ทอนความโกรธ ความเกลียดชังมาดร้ายในผู้อื่น ทอนความเห็นผิดเป็นชอบ ความเห็นผิดจากความเป็นจริงไปได้มากเท่านั้น ธรรมที่ทอนอกุศลเจตสิกเหล่านี้ให้เหลือน้อยลงเท่าใด ก็จะเชิดชูผู้นั้นให้เป็นผู้ที่น่ารักน่านับถือยิ่งขึ้น แม้ว่าผู้นั้นจะปราศจากรูปสมบัติ ท่านทั้งหลายเคยเห็นคนที่กำลังโกรธจัด หรือคนที่กำลังแสดงความอยากได้อะไรเพราะความเห็นแก่ตัวอย่างจัด มีความงามสักนิดหนึ่งไหม มีความน่ารักสักนิดหนึ่งไหม แม้ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นสตรีที่มีความงามเสมอด้วยนางสาวไทย หรือนางสาวโลก ? แท้จริงนั้นท่านคงจะเห็นว่าเขาดูน่าเกลียดเหลือเกิน แม้ว่าโดยปรกติเขาจะรูปโฉมเลอเลิศสักปานใด ผู้ที่มีธรรมในใจย่อมเป็นผู้ที่กอบด้วยเมตตา และผู้ที่มีเมตตาจิตย่อมไม่เบียดเบียนปองร้ายผู้อื่น ความอาฆาตมาดร้ายย่อมจะไม่ปรากฏออกมาจากผู้ที่มีธรรมในใจ บุคคลผู้มีธรรมในใจ เมื่อจะประกอบกิจใด ๆ ในทางโลก ก็ย่อมจะประกอบด้วยจิตใจอันเดียวกัน การอันใดที่ฝ่าฝืนธรรมในใจของตนย่อมจะไม่กระทำ และการที่ไม่กระทำนั้น สำหรับผู้ที่มีธรรมในใจอย่างหนักแน่นแล้ว ก็จะไม่ต้องการการบังคับใจแต่อย่างใด เป็นของเป็นไปเอง อกุศลเจตสิกเช่นความโกรธ อาจจะบังเกิดแก่ผู้ที่มีธรรมในใจในเวลาที่เผลอสติ แต่ผู้ที่ได้เคยฝึกฝนอบรมในการใช้สติกำกับจิตใจของตนมาแล้ว ก็อาจจะดึงเอาสติกลับคืนมาได้โดยเร็ว และก็จะรู้สึกเสียใจและตำหนิความประพฤติของตนเองโดยที่มิต้องรอให้ผู้อื่นมาชี้มาตำหนิ และก็จะยอมรับความผิดความพลั้งนั้นโดยเต็มใจ ผู้ที่มีธรรมในใจ นอกจากจะไม่นำความร้อนไปให้แก่ผู้ใดแล้ว ยังจะสามารถบรรเทาความร้อนในที่ต่าง ๆ

ซึ่งเขาได้ไปปรากฏเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ประโยชน์ของการนำเอาธรรมของพุทธศาสนามาอบรมทำให้บังเกิดขึ้นในใจ ย่อมมีอยู่แก่การดำเนินชีวิตในทางโลกโดยใจความดังที่กล่าวมานี้

กิเลสชนิดที่พุทธศาสนากล่าวว่าเป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งปวง อันได้แก่ อุปาทาน คือความยึดถืออย่างเหนียวแน่น ซึ่งทางพุทธศาสนาจำแนกไว้เป็น ๔ ประการ และทางพุทธศาสนาได้สอนให้คลายให้ละเสียนั้น ในส่วนอุปาทานข้อหนึ่ง คืออุปาทานในทิฐิ คือความยึดถือมั่นในความคิดเห็นของตนนั้น หากว่าด้วยการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนา ได้ทำให้เรามองเห็นโทษอันฉกาจของตัวอุปาทาน และเราสามารถที่จะผ่อนคลายอุปาทานในสิ่งต่าง ๆ ลงได้ตามส่วน รวมทั้งอุปาทานในทิฐิ คือความยึดถือมั่นในความติดความเห็นลงได้แล้ว การขัดเกลากิเลสในส่วนนี้ให้เบาบางลงได้ ย่อมจักเป็นคุณแก่การดำเนินชีวิตในทางโลกมิใช่น้อย ในประการแรก ผู้ที่มีความยึดถือมั่นในความคิดเห็นอันใดอันหนึ่งนั้น ย่อมตัดรอนโอกาสที่จะปล่อยให้ความเห็นของตนได้พัฒนาไปตามความคลี่คลายของภาวการณ์ที่ย่อมจะดำเนินเปลี่ยนแปลงไปเป็นนิตย์ ผู้ที่ยึดมั่นในความคิดเห็นเดิมของตนอย่างเหนียวแน่น มักจะไม่รับรู้ภาวการณ์ใหม่ ๆ และไม่ยอมพิจารณาความคิดเห็นใหม่ ๆ และในที่สุดก็จะกลายเป็นผู้ล้าสมัยไป และอาจจะกลายเป็นผู้ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของชุมนุมชนในประการต่าง ๆ ผู้ที่มีอุปาทานในทิฐิ คือยึดถือมั่นในทิฐิของตนอย่างรุนแรงมักจะมองดูทิฐิอื่นที่นอกไปจากทิฐิที่ตนยึดถือไปในแง่ร้าย และด้วยการเพ่งโทษ และไม่อาจที่จะมองเห็นส่วนดีในทิฐิอื่นหรือในความคิดเห็นใหม่ ๆ เป็นการตัดรอนประโยชน์ทั้งของตนเองและผู้อื่นและของชุมชนส่วนรวม กิเลสอันได้ชื่อว่าอุปาทานในทิฐินี้ย่อมยังให้เกิดขึ้นซึ่งการวิวาทมาดร้ายต่อกันในระหว่างผู้ที่มีความคิดเห็นแตกต่างกัน แทนที่จะกระทำเพียงการวิพากษ์วิจารณ์ความคิดเห็นโดยสมควรแก่เหตุ สำหรับผู้ที่ได้อบรมธรรมของพุทธศาสนาให้มีขึ้นในใจของตน จนสามารถที่จะคลายความยึดถือมั่นในความคิดเห็นลงได้ตามส่วนแล้ว ย่อมจะไม่ถือเอาการมีความคิดเห็นแตกต่างกันเป็นที่ตั้งของความอาฆาตมาดร้ายต่อกัน ย่อมจะสามารถพิจารณาดูทิฐิอื่น ๆ ที่แตกต่างไปจากทิฐิที่ตนพอใจได้ด้วยปราศจากความเดือดร้อนใจและความมุ่งร้ายและมีความพร้อมเพรียงอยู่เสมอที่จะพิจารณาเหตุผลของความคิดเห็นใหม่ มีความพร้อมเพรียงอยู่เสมอที่จะปรับปรุงความคิดเห็นของตนให้ขึ้นสู่ระดับที่เป็นคุณและถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามข้อเท็จจริงใหม่ ๆ ที่ได้รับเพิ่มเติมมา และตามภาวการณ์ที่ได้เปลี่ยนแปลงไป นี่ก็เป็นประโยชน์ของธรรมในพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินชีวิตในทางโลกอีกประการหนึ่ง

อนัตตลักษณะ ได้แก่ลักษณะแห่งความไม่มีตัวตนของสิ่งทั้งปวง อันเป็นธรรมข้อสำคัญยิ่งของพุทธศาสนานั้น เมื่อผู้ใดได้พิจารณาอนัตตลักษณะของสิ่งทั้งปวงอยู่เนือง ๆ และได้เล็งเห็น

ความเป็นจริงของธรรมข้อนี้ตามส่วนแล้ว ก็เป็นที่แน่ใจได้ว่า เขาจะสามารถลิดรอนความเห็นแก่ตัว อันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ลงไปได้ไม่มากก็น้อย สุดแต่ว่าการเล็งเห็นนั้นจะเป็นสิ่งประทับใจตื้นลึกเพียงใด หรืออ่อนแก่เพียงใด โดยปรกติคนเราย่อมถือว่าสิ่งที่ประกอบเป็นอัตภาพของมนุษย์อันได้ชื่อว่าพ่อคนนั้นแม่คนนี้เป็นอัตภาพหรือตัวตนของผู้นั้นผู้นี้อย่างแท้จริง เมื่อถือว่าอัตภาพหรือร่างกายพร้อมด้วยจิตใจนี้เป็นตัวตนของเราของเขาขึ้นมาแล้วก็ย่อมเป็นเหตุให้ถือต่อไปว่า นี่เป็นของเรา นั่นเป็นของเขา นี่เป็นพวกเรา นั่นเป็นพวกเขา นี่เป็นความเห็นของเรา นั่นเป็นความเห็นของเขา ทั้งการนับถือดังกล่าวนี้ก็เป็นการยึดถืออย่างเหนียวแน่นเอาเป็นเอาตายเสียด้วย เมื่อแต่ละคนต่างก็ยึดถือว่าอัตภาพนี้เป็นตัวตนของเขาอย่างแท้จริงแล้ว ความเห็นแก่ตัว เห็นแต่ประโยชน์ของตัว ก็ย่อมเป็นผลติดตามมาอย่างที่ไม่อาจจะแยกจะพรากออกจากกันได้ ในทางตรงกันข้าม เมื่อผู้ใดได้ศึกษาธรรมอนัตลักษณะซึ่งชี้ว่าตามความเป็นจริงสิ่งทั้งปวงหามีตัวตนที่เป็นของเราของเขาไม่ และเมื่อได้เล็งเห็นตามความเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ความเห็นแก่ตัวก็ย่อมจะลดน้อยลง เบาบางลงตามส่วน ผู้เห็นธรรมข้อนี้เมื่อจะประกอบกิจในทางโลก ก็ย่อมจะประกอบด้วยการคลายความเห็นแก่ตัว ผู้มีจิตใจที่เข้าถึงธรรมข้อนี้ย่อมมีความเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะกอบสาธารณกิจ เพราะจะเป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้ว่าจะไม่เป็นผู้ที่หนักไปในทางเห็นแก่ตัว และจะไม่ถือเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนรวม ธรรมคืออนัตลักษณะนี้ หากว่าได้ส่องแสงสว่างเข้าไปในชุมชนใดอย่างแจ่มจ้าและกว้างขวางเพียงใด ชุมนุมนั้นก็จะเต็มไปด้วยความงดงามเพียงนั้น เพราะว่าความน่าเกลียดน่าชังนานาประการย่อมหลั่งไหลออกมาจากความเห็นแก่ตัวอย่างจัดของมนุษย์ทั้งนั้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว พุทธศาสนิกชนที่นับถือพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เป็นผู้มีธรรมของพระศาสดาอยู่ในใจ ย่อมจะประกอบกิจต่าง ๆ ทางโลกโดยมีธรรมกำกับอยู่เสมอ เพราะว่าเขาไม่อาจที่จะแยกธรรมที่ระคนอยู่ในใจของเขาแล้ว ออกมาจากใจของเขาในเวลาที่ประกอบกิจทางโลกได้ เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เคารพในพระศาสดา ได้พร้อมเพรียงกันแสดงธรรมจริยาในการประกอบกรณียกิจทั้งปวงแล้ว บทบาทของพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นก็จะมีส่วนช่วยอย่างสำคัญในการชำระล้างความสกปรกโสโครก อันพึงรังเกียจที่มีอยู่ในชุมนุมชน และจะช่วยให้ชุมชนมนุษย์ที่เราทั้งหลายร่วมเป็นสมาชิกอยู่นี้มีความสะอาดงดงามควรแก่ความภาคภูมิใจ

16 เมษายน ๒๕๐๑

(ปาฐกถาที่แสดง ณ พุทธสถานเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 20 เมษายน ๒๕๐๑ แล้วลงตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารรายเดือน "สายธาร" ฉบับที่ ๓ มิถุนายน ๒๕๐๑)

รวมจดหมายโต้ตอบระหว่าง

ท่านพุทธทาสภิกขุกับศรีบูรพา

อินฺทปญฺโญภิกขุ
Bhikkhu G. INDAPANNA
อุปสมบท พ.ศ. ๒๔๖๙
2469
Ordained
1926

สวนโมกขพลาราม
พุมเรียง, ไชยา
Mokkhabalaram Grove
Poomrieng Chaiya South Siam.

C/O Dhammadana Association
Chaiya SOUTH SIAM

"สถานที่อันคณะธรรมทาน จัดขึ้นเพื่อการรื้อฟื้น และส่งเสริมปฏิบัติธรรม"

A....Specially arranged by Dhammadana Association for the Revival and Promotion of Patipatidhamma

วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑

ธรรม พรและเมตตา จงเจริญแด่คุณ

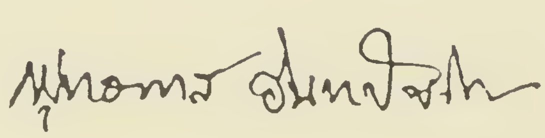
อาตมามองเห็นในหน้ากระดาษของคุณ ว่ามีเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาอยู่บ่อย ๆ จึงใคร่จะร่วมสนุกด้วย ถ้าหากคุณจะกรุณาแจ้งให้ทราบบ้างว่า คณะบรรณาธิการของคุณมีหลักอย่างไร ในการปล่อยให้เรื่องทางพุทธศาสนาผ่านลงไป แล้วอาตมาจะเขียนมาร่วมสนุกได้ตรงตามเข็มที่ประสงค์ของคุณยิ่งขึ้น

ความจริง หลักธรรมในพุทธศาสนามีข้อความคิดและน่าเพลิดเพลินอยู่มาก แต่มันต้องอาศัยการลูบคลำกันนาน ๆ หรือผ่านไปผ่านมาอยู่เสมอ จึงจะเข้าใจได้ทันทีและสนุก หนังสือพิมพ์มักมีหน้าสำหรับศาสนาน้อย มีการเมืองเป็นส่วนใหญ่ หรือบางฉบับแทบจะหาไม่ได้เลย แต่สำหรับหนังสือ **ประชาชาติ** นั้นมีอุดมคติว่า “วิทยาคม” อยู่ค้ำหนึ่ง จึงทำให้มีลักษณะคล้ายตำราอยู่บ้าง ทั้งหวังว่าคงมีส่วนที่อาจสละให้พุทธศาสนาเป็นประจำตามมากตามน้อย ซึ่งอาตมาขอทราบหลักการณ์ของคณะบรรณาธิการในส่วนนี้

พร้อมกันนี้ อาตมาได้ส่งเรื่อง **ชีวิตกับนิพพาน** อธิบายเปรียบเทียบด้วยหลักธรรมดาและวิทยาศาสตร์บ้างเล็กน้อยโดยต้องการจะให้นักศึกษาหนุ่มเข้าใจง่ายขึ้น มาเพื่อให้คุณลองพิจารณาดู ถ้าเห็นสมควร ขอจงลองนำลงในหน้ากระดาษของคุณด้วย เรื่องนี้ อาตมาเขียนลงหนังสือพิมพ์ **พุทธศาสนา** ของคณะธรรมทาน เล่มที่จะออกเดือนหน้า จึงได้ต้นฉบับที่เป็นตัวพิมพ์จริงส่งมาให้คุณก่อน แม้ว่าจะเป็นเรื่องชนิดปรมัตถ์ แต่ก็ได้พยายามอธิบายให้เป็น “ไม่ใช่ปรมัตถ์” อย่างเต็มที่แล้ว

พวกเราอยู่ในป่ากันว่าง ๆ ก็อยากจะพูดกับโลกส่วนใหญ่บ้าง ถ้าคุณให้โอกาสก็จะได้พูดในวันหน้าสืบไป พวกเราได้อ่านหนังสือพิมพ์ของคุณอยู่เสมอ ๆ แต่ว่าไม่ครบทุกฉบับ และช้าเกินไปที่จะโต้ตอบหรือถกความคิดเห็นประจำวัน ถึงกระนั้นก็นับว่าได้รับประโยชน์มากในการได้ความรู้รอบตัว ขออวยพรให้คุณเป็น **ดวงประทีปที่ส่งเสียง** ของชาติยิ่ง ๆ ขึ้น

ธรรม พรและเมตตาแด่คุณ

เลขที่ ๑๕๘ ซอยภูมิจิตร พระโขนง
จังหวัด พระนคร

วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๔

มนัสการท่านพุทธทาสที่เคารพอย่างสูง

ผมขอประทานโทษที่เขียนจดหมายมารบกวนความสงบของท่าน ทั้งนี้ เนื่องด้วยผมมีกิจจะขอคำปรึกษาแนะนำจากท่านโดยตรง

เนื่องด้วย เมื่อต้นปีที่แล้ว ผมได้รื้อฟื้นทบทวนการศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนาและพระธรรมอีกครั้งหนึ่ง และในบรรดาหนังสือที่ผมยกขึ้นทบทวนศึกษานั้น มีปาฐกถาของท่านอยู่สองเรื่อง เรื่องหนึ่งคือ "**วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม**" (ลงพิมพ์ในหนังสือ **พุทธศาสนา** ฉบับประจำเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓) อีกเรื่องหนึ่งเป็นปาฐกถาเรื่องใหม่ของท่าน ซึ่งลงพิมพ์ใน**นครสาร**ผมได้อ่านภายหลังที่กลับจากต่างประเทศ และผมได้ตัดเก็บรักษาไว้

เมื่อได้อ่านปาฐกถาเรื่อง "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" จบลงอีกครั้งหนึ่งแล้ว ผมได้รับความสะดุดใจสำคัญข้อหนึ่ง คือผมรู้สึกเหมือนหนึ่งว่า ได้ฟังธรรมเรื่องนั้นจากท่านมาเมื่อไม่นานนี่เอง แต่อันที่จริงนั้น เวลาได้ล่วงเลยมาถึง ๑๐ ปีแล้ว ความสะดุดใจข้อนั้น ได้เป็นเหตุให้ผมนำมาคำนึงต่อไปว่า การที่ได้เกิดมาและได้มีโอกาสรู้ธรรมอันประเสริฐยิ่งนั้น นับว่าเป็นโชคดีที่สุดที่คนเราจะบรรลุได้ อย่างไรก็ดี เพียงการรู้ธรรมอันประเสริฐ แล้วก็ละวางห่างเหินไปเสีย หรือไม่ให้ความเชิดชูโดยการปฏิบัติธรรมอันสมควร ธรรมอันประเสริฐนั้นก็จะอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้เรียนรู้แต่เล็กน้อยเท่านั้น ต่อเมื่อผู้ศึกษาได้ใช้ชีวิตของตนเป็นเครื่องทดลอง ปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังแล้ว ธรรมอันประเสริฐจึงจะมีค่าสมควรแก่สภาพของธรรม

เทศนาธรรมเรื่อง "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" ที่ท่านได้
แสดงเมื่อ ๑๐ ปีมาแล้วนั้น ผมทั้งได้ไปฟังและได้อ่านด้วยความพึงใจมาแล้ว ไม่น้อยกว่า ๓ จบ แต่ถึงกระนั้น ก็ได้ปล่อยให้เวลาล่วงไปถึง ๑๙ ปี โดยมิได้ใช้ประโยชน์แห่งความรู้นั้น ดำเนินเข้าสู่ขั้นการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง

อนึ่งในปาฐกถาของท่านที่ลงพิมพ์ใน **นครสาร** นั้น ท่านยังได้กล่าวไว้ด้วยว่า ตั้งแต่ท่านได้แสดงปาฐกถาเรื่อง "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" จนถึงเวลาที่ท่านได้แสดงปาฐกถาเรื่องใหม่นั้นเป็นเวลาถึง ๑๐ ปีแล้ว ยังมิใคร่ได้เห็นการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนก้าวหน้าไปเท่าใด การที่จะมาอภิปรายข้อธรรมกันอยู่เรื่อยไป โดยมิได้มีการปฏิบัติธรรมกันอย่างจริงจังนั้น ก็จะไม่มีประโยชน์อันใด ข้อความที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ ย่อมเป็นข้อเตือนใจอันมีค่าแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป

อนึ่งในเวลาต่อมา เมื่อผมได้อ่านหนังสือว่าด้วยพุทธศาสนาและพุทธธรรม ที่จัดพิมพ์โดยพุทธสมาคมในประเทศอังกฤษผมก็ได้พบคำอธิบายอันมีค่าและการกล่าวย้ำถึงการปฏิบัติธรรมว่า เป็นกิจอันสำคัญยิ่งยวดของพุทธศาสนิกชนและทำให้เกิดความรู้สึกประทับใจว่า เพียงแต่การเรียนรู้ข้อธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้น หาเป็นการเพียงพอที่จะทำให้ใคร ๆ เรียกตัวเองว่า เป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงได้ไม่

ด้วยความรู้สึกประทับใจจากการทบทวนศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนาและพุทธธรรมอีกครั้งหนึ่งเมื่อต้นปีกลาย จึงทำให้ผมมีความปรารถนาที่จะเดินทางไปยังสวนโมกขพลาราม เพื่อศึกษาเรื่องการปฏิบัติธรรมจากท่านโดยตรง ผมได้ขอให้คุณวิลาศช่วยติดต่อมายังคุณธรรมทาสสองครั้ง แต่ได้ทราบว่ายังไม่ประจวบเวลาอันเหมาะ จึงมิได้มีโอกาสออกมาแต่ปีกลาย

อันที่จริง ผมมีหนังสือเรื่องการปฏิบัติธรรมที่คณะธรรมทานได้พิมพ์ขึ้นไว้แต่เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๘ อยู่ชุดหนึ่ง และผมก็ได้เก็บรักษาไว้จนบัดนี้ แต่ผมเข้าใจว่า เรื่องการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นเรื่องอันประณีต ทั้งต้องการศรัทธาและความพากเพียรอันแรงกล้า หากว่าได้พบ ศึกษา ไต่ถาม ข้อความรู้ต่าง ๆ เพิ่มเติมจากท่านผู้ที่ช่ำชองในการปฏิบัติธรรมแล้ว คงจะเป็นการส่งเสริมกำลังใจ และได้เรียนรู้วิธีการปฏิบัติอันพึงปฏิบัติเป็นขั้น ๆ ไปสำหรับผู้ที่เริ่มการฝึกฝนปฏิบัติในชั้นต้น

เนื่องด้วยได้พลาดโอกาสไปครั้งหนึ่งเมื่อปีกลาย ผมจึงระมัดระวังที่จะมิให้พลาดโอกาสไปอีกในปีนี้ ด้วยเหตุนี้ผมจึงได้มีจดหมายนมัสการมายังท่านเสียแต่เนิ่น ๆ เพื่อที่จะเรียนให้ท่านทราบถึงความปรารถนาของผมที่ใคร่จะออกมาสวนโมกข์ เพื่อขอรับการศึกษาเรื่องการปฏิบัติธรรมจากท่าน เมื่อสิ้นฤดูกาลเข้าพรรษาแล้ว

ผมทราบอยู่ว่า ในฤดูกาลเข้าพรรษานี้เป็นสมัยของการภาวนาอันเคร่งครัดยิ่ง และในชั้นนี้ผมก็มิได้ประสงค์จะรบกวนท่านมากไปกว่า จะเรียนความปรารถนาให้ท่านทราบไว้ก่อนเท่านั้น ผมมิได้คิดจะออกมาที่สวนโมกข์ในฐานผู้มาเที่ยว หากประสงค์จะออกมาหาความรู้ในการปฏิบัติธรรมจากท่าน เพื่อจักทดลองใช้แก่ชีวิตของผมเอง ผมหวังว่า จะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยความยินดีเต็มใจ เมื่อสิ้นฤดูเข้าพรรษาแล้ว ผมคงจะได้รับคำแนะนำจากท่านว่า จะให้ผลลงไปพบท่านที่สวนโมกข์ได้ในระหว่างเวลาใด

ผมขอนมัสการมายังท่านด้วยความขอบพระคุณและเคารพอย่างสูง

โมกขพลาราม ไชยา

๑๙ ตุลาคม ๒๔๙๔

ธรรมะ พรและเมตตา แด่คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์

อาตมาได้รับจดหมายลงวันที่ ๕ กันยายน ของคุณแล้วขออภัยที่ตอบช้าเพราะต้องเนื่องด้วยโอกาส และการตอบตามสบายใจนั้นเป็นโรคประจำตัวของอาตมา.

การที่คุณมีประสงค์จะเขยิบการศึกษาทางพุทธศาสนาของคุณ ขึ้นไปสู่ขั้นที่จะทำให้ได้รับสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ทุกคนได้รับ กล่าวคือขั้นปฏิบัติธรรมนั้น อาตมารู้สึกมีความยินดีอย่างยิ่ง, และจะมีความยินดีถึงที่สุด ถ้าหากว่าคุณจะอุทิศความพยายามของคุณ จนทำให้เกิดการสนใจใน **"สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ทุกคนได้รับ"** นี้ ขึ้นในวงของนักประพันธ์แห่งประเทศไทยอย่างทั่วถึง. ถ้าหากว่าคนทุกคนในโลกได้รับสิ่งที่กล่าวนี้แล้ว โลกนี้ก็กลายเป็นโลกของพระอริยเจ้าไป. แม้หากว่าคนทั้งหลายจะได้รับแต่เพียงในขั้นต้น ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ กันทุกคนเท่านั้น อย่างน้อยที่สุด โลกนี้จะได้รับสันติภาพอันถาวร. เพราะฉะนั้น การที่เราจะพยายามให้เราเอง หรือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ได้รับสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ได้รับนั้น นับว่าเป็นสิ่งที่น่าทำยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย. อาตมาจึงมีความยินดีที่ได้ทราบว่า คุณมีความปรารถนาอันแรงกล้า ในการที่จะเข้าให้ถึงตัวสิ่งที่เป็นตัวพุทธศาสนาอันแท้จริง. และมีความยินดีที่จะช่วยเหลือคุณทุกประการที่สามารถช่วยได้.

โลกเรากำลังพากันไม่ประสีประสาต่อสิ่งที่เป็นสันติภาพอันแท้จริงยิ่งขึ้น และพากันขยับเข้าไปใกล้ชิดต่อสิ่งที่จะเผาผลาญตัวเอง ทำนองแมลงเม่าชอบเข้าหากองไฟมากยิ่งขึ้น. เข็มของการเมือง หรือของปรัชญาการเมืองทุกสาขาของโลก ไม่ว่าลัทธิไหนกำลังได้รับการบูชาจากกลุ่มคนที่แบ่งกันเป็นสาย ๆ ทั้งที่ลัทธิเหล่านี้กำลังนำโลกเข้าไปสู่ความยุ่งยากและเร่าร้อนยิ่งขึ้น เพราะลัทธิการเมืองทั้งหลาย ทุกลัทธิเล็งผลเลิศในการแสวงและการได้ความสุขทางเนื้อทางหนัง ซึ่งเรียกชื่อกันอย่างไพเราะที่สุดว่าการอยู่ดีกินดี. การเข้าใจและรู้จักแต่เรื่องความสุขทางเนื้อทางหนัง ไม่รู้เรื่องความสุขอันแท้จริง คือการไม่ต้องตกเป็นทาสแห่งอารมณ์ของความสุขทางเนื้อหนัง นี้ได้ทำให้คนในโลกสนใจและบูชากันแต่ในเรื่องความสุขทางเนื้อหนังซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ร้อนส่วนบุคคล กระทั่งถึงสงครามโลกในที่สุด. สิ่งที่เป็นเครื่องมือเอกสำหรับหมุนใจคนในโลก เช่น การประพันธ์การโฆษณา ฯลฯ ล้วนแต่ถูกใช้ไปในทางทำคนให้หลงในความสุขทางเนื้อหนังยิ่งขึ้น และยิ่งขึ้นทุกทีจนคนทั้งหลายกลายเป็นโรคเสพติดในเรื่องความสุขทางเนื้อหนัง. ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย ๆ เช่น กระดาษพิมพ์หนังสือทุกชนิดที่ใช้กันอยู่ในโลกทุกวันนี้ วันหนึ่งกี่พันตันก็ตาม มีไม่ถึง .๐๐๐๑ เปอร์เซ็นต์ที่ได้พิมพ์ข้อความชนิดที่ทำให้คน

เข้าใจ และถอยห่างออกมาเสียจากอันตราย คือการหลงในความสุขทางเนื้อหนัง. นอกนั้นได้ใช้ไปในการพิมพ์เพื่อมอมคนให้จมอยู่ในความสุข ซึ่งที่แท้คือความเพลิดเพลินมากกว่าความสุข. ทางเนื้อหนังอย่างเดียว แล้วคนในโลกเราจะเอาจิตใจที่ไหนมาเป็นอิสระจากความเป็นทาสของอารมณ์ทางเนื้อหนังเหล่านี้เล่า. เราลองหยิบหนังสือพิมพ์รายวันขึ้นมาดูสักฉบับหนึ่งสิ่งแรกที่พราวไปหมดก็คือแจ้งความ ซึ่งบอกให้ทราบถึงวัตถุที่จะใช้เพื่อความสุขทางเนื้อหนัง, เรื่องอ่านเล่น ซึ่งเป็นการเติมความเสพติดให้แก่โรคตามใจตัวเองในทางแสวงสุขทางเนื้อหนัง, สารคดีก็ยิ่งคือการพรรณนาให้หลงเชื่อในอานิสงส์ของการแสวงหาความสุขทางเนื้อหนังอย่างมีเหตุมีผลที่สุด, ข่าวก็คือ การเป็นการตายการขึ้นการลงของหมู่ชนที่กำลังแสวงหรือกำลังมึนเมาในความสุขทางเนื้อหนัง อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั่นเอง. ไม่มีสักบรรทัดเดียวที่เกลี้ยกล่อมคนให้เกิดพอใจในความมีใจ สะอาด สว่าง และสงบ, และให้เกลียดการตกเป็นทาสแห่งอารมณ์, หรือแม้แต่ชี้ให้เห็นว่า การตกเป็นทาสแห่งอารมณ์ อันเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ร้อนของคนเราคืออะไรนั้นก็มิได้มี. เป็นกระดาษวันละหลายพันตันถูกใช้ไปเพื่อมอมคนให้ตกเป็นทาสแห่งอารมณ์อยู่ทุก ๆ วันเช่นนี้ คุณคิดดูเถิดว่า ใจของคนในโลกจะไม่สกปรก มืดมัวและเร่าร้อนอย่างไรกัน. และเป็นสิ่งที่แน่นอนต่อไปอีกด้วยว่า "สิ่งที่พระพุทธเจ้าต้องการจะให้ทุกคนได้รับ" นั้น ได้กลายเป็นสิ่งอันคนในโลกสมัยนี้ไม่เหลียวแลหรือปรารถนา. การที่มีคนบางคนหยิบธรรมะขึ้นดู ในฐานะเป็นของแปลกนั้น ยังช่วยอะไรไม่ได้เลย. แม้คนที่มีความจำเป็นต้องติดต่อกับศาสนา เพราะเป็นพุทธบริษัทโดยกำเนิดนั้น ก็ยังไม่สามารถได้รับสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ได้รับ. โลกเราจึงยังอยู่ในสภาพที่เต็มไปด้วยความทุกข์ร้อน จนหนักเข้าคนจะต้องหาความสุขจากความบ้าบิ่นในการเผชิญหน้ากับความทุกข์ร้อนกันเท่านั้นเอง.

นักประพันธ์นั้นคือตัวการเอกในสมัยนี้ ในการหมุนใจคนในโลกให้เป็นอย่างไร เพราะคนอ่านหนังสือกันมากจนกระดาษถูกใช้ไปวันละเท่าไร ฟิล์มหนังถูกใช้และฉายกันวันละเท่าไร ละครและศิลปินอื่น ๆ ที่การประพันธ์บันดาลให้เกิดขึ้นอีกมากมายนั้นมีเท่าไร, เหล่านี้ย่อมเป็นอานุภาพอันเพียงพอแล้วที่จะหมุนใจคนในโลกให้ไปทางไหน และโดยเฉพาะให้ไปในทางตกเป็นทาสของอารมณ์ทางเนื้อหนัง. เมื่อคนทุกคนถูกมอมจนตกเป็นทาสของอารมณ์ทางเนื้อหนังเช่นนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย มติมหาชนย่อมบังคับให้การเมือง การเศรษฐกิจ การทหาร ฯลฯ ของชาติเป็นไปในทางแข่งขันแย่งชิงกันแสวง และกอบโกยวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเพลิดเพลินทางเนื้อหนัง อันไม่มีขอบขีดเพียงพอกันทุกชาติ ซึ่งทำให้โลกมีสงครามเย็น และสงครามร้อน สืบต่อประจำโลกอยู่อย่างไม่ขาดสาย. ไม่มีใครต้องการ "สิ่งซึ่งพระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ทุกคนได้รับ" ฉะนั้นอาตมาขอยืนยันว่า จะมีความยินดีอย่างที่สุด ถ้าเราจะได้ช่วยกันพยายามทำให้เกิดการสนใจใน "สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ทุกคนได้รับ" ขึ้นในวงของนักประพันธ์

เพื่อว่าปลายปากกาของเขาจะได้ระบายถ้อยคำชนิดที่หมุนใจคนในโลกให้เห็นโทษของการตกเป็นทาสของอารมณ์ และเห็นความประเสริฐของการที่มีหัวใจสะอาด สว่างและสงบเย็นกันเสียบ้าง. แล้วในโลกนี้ก็จะพอหาที่หลบร้อนได้ในกาลต่อไป.

ทีนี้ เราจะได้พูดกันถึงการปฏิบัติธรรมต่อไป. เพื่อให้เข้าใจกันได้ง่าย ๆ และโดยเร็ว อาตมาขอบอกแก่คุณว่า การปฏิบัติธรรมนั้นที่แท้ก็คือการประพันธ์นั่นเอง แต่เป็นการประพันธ์ชนิดที่ไม่ต้องเขียนลงเป็นตัวอักษร. การปฏิบัติธรรมนั้นคือการมีชีวิตอยู่ด้วยการพิจารณาจนเข้าใจในชีวิตและสิ่งทั้งหลายทุกสิ่ง อันเนื่องกันอยู่กับชีวิตอย่างถูกต้อง. นี่แหละคือตัวการปฏิบัติธรรมแท้. นอกนั้นเป็นเพียงขั้นการตระเตรียมหรืออุปกรณ์. เช่น ศีลเป็นการเตรียมพร้อมในส่วนกายและวาจา อย่าให้มีอะไรเป็นการกีดขวางเกิดขึ้นแก่ชีวิตแห่งการพิจารณาสิ่งทั้งปวงเป็นประจำวัน. สมาธิ นั้นคือการเตรียมใจให้พร้อม คือให้คล่องแคล่ว เหมาะสมสำหรับการพิจารณา. ทีนี้ก็ถึงขั้นปัญญา อันเป็นตัวการของการปฏิบัติธรรม ได้แก่การพิจารณาชีวิตและสิ่งทั้งปวงอันเกี่ยวเนื่องกันอยู่กับชีวิต จนเกิดความเข้าใจถูกต้องสิ่งเหล่านั้นจริง ๆ. ที่เรียกว่าความเข้าใจอันถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้นจริง ๆ นั้น หมายถึงความเข้าใจชนิดที่เราสามารถควบคุมชีวิตและสิ่งทั้งหลายอันเนื่องกันอยู่กับชีวิตไว้ได้ ในสถานะที่จะไม่มีความทุกข์ร้อนเกิดขึ้นมาได้เลยแม้แต่น้อย. ถ้าเรายังไม่สามารถได้รับผลอันนี้ ก็แปลว่าเรายังไม่เข้าใจสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องจริง ๆ นั่นเอง. นักประพันธ์ที่ไม่ปลอม ย่อมบรรยายสิ่งที่ตนมองเห็นจากชีวิตและสิ่งทุกสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับชีวิตในแง่ใดแง่หนึ่งเสมอ แต่ส่วนมากที่สุดนั้นมันไปเสียในแง่ที่ทำคนให้ตกเป็นทาสของอารมณ์ยิ่งขึ้น แทนที่จะเป็นไปในทางเป็นอิสระเหนืออารมณ์หรือสิ่งทั้งปวงที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตยิ่งขึ้น. แต่อย่างไรก็ตาม นักประพันธ์ที่แท้ย่อมทำงานของตนด้วย "การพิจารณาชีวิตและสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิต" โดยแง่ใดแง่หนึ่งนั่นเอง เป็นแต่ว่าไม่บรรยายลงเป็นตัวอักษร และมองสิ่งทั้งปวงในแง่ที่จะขึ้นเป็นอิสระเหนืออารมณ์เท่านั้นเอง.

เมื่อคุณกล่าวว่ามีความปรารถนาในการปฏิบัติธรรม อาตมาเห็นว่ามันเป็นการง่ายสำหรับคุณ ยิ่งกว่าคนอื่น ๆ ซึ่งมิใช่นักประพันธ์ไม่มากก็น้อย. เพราะว่าคุณเป็นนักปฏิบัติธรรมอยู่แล้วอย่างน้อยครึ่งหนึ่ง โดยไม่รู้สึกตัว. ฉะนั้น ถ้าคุณจะพยายามหันเข็มแห่งการมองชีวิตตามแบบของนักประพันธ์ทั่วไป มามองชีวิตและสิ่งทั้งหลายในแง่ที่จะเป็นอิสระเหนืออารมณ์ให้มากขึ้นแล้ว คุณก็จะเป็นนักปฏิบัติธรรมที่สมบูรณ์ทันที. ส่วนผลที่จะได้ถึงที่สุดหรือไม่นั้นมันอีกเรื่องหนึ่ง แต่มันไม่ไปข้างไหนเสียในเมื่อเรามีเข็มที่ถูกต้อง และเดินไปเรื่อยอย่าถอยหลังมันก็ต้องถึงจุดปลายทางไม่ช้าก็เร็ว. คุณพยายามพิจารณาถึงลักษณะแห่งความสะอาดสว่าง และสงบเย็น ของใจให้มากเป็นพิเศษสักหน่อยและเขยิบขึ้นไปเรื่อย ๆ อย่ารีบทึกทักเอาว่าสะอาด สว่าง หรือสงบ เป็นอย่างนี้เท่านั้นเสียเร็วเกินไป มันจะทำให้ใจของคุณแทรกซึมเข้า

ไปในความสะอาด สว่าง หรือสงบโดยไม่รู้สึกตัว และเป็นการก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ. ความสะอาด สว่าง และสงบตามมาตรฐานของทางพุทธศาสนานั้น มันอาจจะมากไปกว่าที่คนทั้งหลายเคยคิดนึกสักหน่อยก็ได้. แต่ไม่เป็นการยากที่จะเข้าใจถึงมาตรฐานอันนี้ มันจะถึงของมันเอง ขอแต่ให้เดินหน้าไปเรื่อย ด้วยการถือหลักว่า ต้องไม่ตกเป็นทาสแห่งอารมณ์ของความสุขทางเนื้อหนังก็แล้วกัน. เราอาจเกิดความสงสัยขึ้นเสียก่อนว่า สะอาด สว่าง สงบ อย่างถูกต้องนั้นเป็นอย่างไรนั้นไม่สำคัญ เราจับตั้งต้นไปจากความสะอาด สว่าง สงบ อย่างที่เรารู้ ๆ กันอยู่นั่นไปก่อน ก็เป็นการเพียงพอแล้ว ขอแต่ให้เราขยับขยายขอบเขตของความสะอาด สว่าง และสงบออกเรื่อยไปพร้อม ๆ กันไปกับผลที่ปรากฏเป็นความสุขสงบแก่จิตใจของเรายิ่งขึ้น ๆ นั้นก็แล้วกัน ในที่สุด จะไม่ไปไหนเสีย. ต้องไปหาความสะอาด สว่าง และสงบ ขั้นสุดท้ายอยู่เอง. ถ้าเราจะสู่รู้ ข้ามไปบังคับให้รู้สิ่งที่ยังไม่ปรากฏแก่ใจเรา แล้วทึกทักเอาว่ามันเป็นอย่างนั้นอย่างนี้นั้น มันเป็นการผิดหลักแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ว่าเราจะต้องเชื่อเท่าที่มองเห็นเอง. เราจึงต้องคอยประคองให้การปฏิบัติ เดินเคียงคู่พร้อม ๆ กันไปกับผลของการปฏิบัติที่แสดงออกมา ซึ่งทำให้เราเกิดความเชื่อที่ถูกต้อง และเป็นการเชื่อตัวเองได้ตามสิ่งที่ปรากฏอยู่แก่ใจ ซึ่งเป็นความจริงยิ่งเสียกว่าเหตุผล. ถ้าผิดจากนี้หรือเอาตามเหตุผลแล้ว มันจะเป็นการหลอกตัวเอง และเวียนวน.

การที่อาตมาไม่เอ่ยถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เสียเลยในเรื่องการปฏิบัติธรรมตามที่กล่าวมานี้ ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกัน. คุณไม่อาจเข้าใจหรือรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ได้เลย ในระยะนี้ ขืนพรรณนาว่าอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มีแต่จะทำให้เกิดความยึดถือผิด ๆ เป็นภูเขาหิมาลัยขึ้นมาขวางหน้าเปล่า ๆ. แต่ขอให้คุณพยายามทำไปอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จนเดินมาตามทางแห่งความสะอาด สว่าง สงบ จนมีความสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นในใจคุณเองแล้ว เมื่อนั้นแหละ คุณจึงจะสามารถรู้จักตัวพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ถูกต้อง, เพราะว่าตัวความสะอาด สว่าง สงบ อันแท้จริงนั่นเอง คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง, ที่เป็นเนื้อแท้ มิใช่เปลือก, ที่สามารถเข้าไปเป็นที่พึ่งในหัวใจคนได้, ซึ่งอาตมาได้เคยอธิบายไว้ในบทความบางเรื่องในหนังสือพิมพ์ **พุทธศาสนา** พอสมควรแล้ว. พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จะค่อย ๆ ปรากฏตามออกมาเอง ในเมื่อการปฏิบัติธรรมของเราค่อย ๆ ดำเนินไป และปรากฏถึงที่สุด ในเมื่อการปฏิบัติดำเนินไปถึงที่สุด. มรรคผลก็คืออันดับ ๆ หนึ่งของความสะอาด สว่าง สงบเย็น ที่เราทำให้เกิดขึ้น. และนิพพานก็คือภาวะของการที่ความสกปรกมืดมัว และเร่าร้อน ดับไปหมดสิ้นไม่มีเหลือจริง ๆ (ซึ่งลึกมากเกินกว่าที่จะทึกทักเอาง่าย ๆ) นั่นเอง. คำว่า โลกุตระ หมายถึงอันดับของจิตที่ข้ามขึ้นพ้นลักษณวิสัยของโลก ไม่ติดอยู่ใน

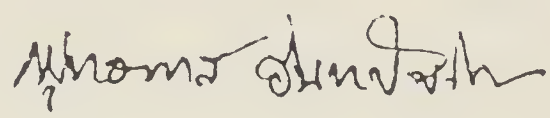
โลก ไม่อาจถูกกระทบกระเทือนจากความผันผวนปรวนแปรของโลกแต่อย่างใด จึงไม่มีความทุกข์ร้อนอันใดที่จะเกิดขึ้นแก่จิตเนื่องจากโลก คือไม่อาจจะทุกข์อีกต่อไปนั่นเอง.

ทั้งหมดนี้เป็นใจความสำคัญของเรื่องการปฏิบัติธรรมนอกนั้นเป็นส่วนประกอบหรือคำอธิบาย ซึ่งจะอธิบายขยายความออกไปเท่าใดก็ได้. เมื่อคุณได้ทราบใจความสำคัญและคิดดูพลาง ย่อมจะเป็นการง่ายในเมื่อมีโอกาสพบกันเพื่อถามข้อที่สงสัย.

ที่คุณอยากจะไปที่สวนโมกข์นั้น จะไปเมื่อไรก็ได้ อาตมาไม่มีความขัดข้อง แต่ในระหว่างเดือนพฤศจิกา, ธันวา, นี้ น้ำยังท่วม ไม่สะดวกแก่การไป จะต้องเปียกเพราะลุยน้ำตามธรรมดาของทุ่งนา. เดือนกุมภาไปแล้ว ก็สะดวกไปจนกระทั่งเข้าพรรษา. อากาศในสวนโมกข์สบายมากในเดือนกุมภาระยะหนึ่ง แล้วข้ามไปมิถุนา กรกฎา มีผลไม้หาได้ง่าย. ตามปรกติอาตมาอยู่สวนโมกข์เสมอ แต่อาจได้รับคำสั่งให้ไปช่วยสอนประชาชนต่างจังหวัดเมื่อใดก็ได้ และมักจะเป็นในเดือนเมษา พฤษภา. คุณจะเลือกไปเดือนไหน เมื่อใกล้จะไปค่อยนัดกันใหม่ก็ได้. และคุณมีเพื่อนไปสัก ๔-๕ คนก็ได้ ถ้าเขาจะไม่ทำความรำคาญอย่างใดอย่างหนึ่งแก่กันและกัน คือต้องเป็นนักศึกษาที่อยากศึกษาอย่างเดียวกัน. อาตมาเป็นห่วงแต่ว่าผู้ที่ไปนั้น จะสู้กับอาหารการกินและการพักอาศัยในที่พักง่าย ๆ เช่นนั้นได้หรือไม่เท่านั้น. แต่เขาอาจจะพักที่โรงแรมที่ตลาด แล้วเดินเอาก็ได้ เดินในฤดูแล้งชั่วโมงเดียวถึง. ถ้าเขาต้องการอาหารพิเศษ ก็เตรียมไปเองได้ในเมื่อสิ่งนั้นไม่ขัดกับสวนโมกข์.

ถ้าคุณไม่ขี้เกียจเขียน ในระหว่างนี้จะคุยอะไรกันพลางก็ได้ จนกว่าจะมีโอกาสไป.

ธรรม พร และเมตตา แก่คุณ.

ซอยภูมิจิตร, พระโขนง

นมัสการท่านพุทธทาสที่เคารพอย่างสูง

จดหมายลงวันที่ ๑๙ ตุลาคมของท่าน ได้มาถึงบ้านผมในขณะที่ผมออกไปพักที่ศรีราชา ผมจึงได้อ่านจดหมายของท่านในวันที่ ๒ พฤศจิกายน ซึ่งเป็นวันที่ผมกลับจากศรีราชา หลังจากนั้น ผมได้ขึ้นไปสุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง และเพิ่งจะกลับลงมา.

ผมรู้สึกขอบพระคุณอย่างยิ่งที่ท่านได้สละเวลาเขียนข้อความที่มีค่าน่าฟังมาให้ผมอ่านค่อนข้างยาว. ผมอ่านจดหมายของท่านด้วยความเบิกบานใจมาก. ผมได้นำจดหมายของท่านออกอ่านทบทวนเป็นครั้งคราว เพื่อที่จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องการปฏิบัติธรรมได้ซึมทราบอยู่ในใจ.

ระหว่างขึ้นไปสุโขทัย ผมได้นำหนังสือของท่านว่าด้วย "**ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม**" (รวมทั้งธรรมกถาขยายความ) ติดตัวไปด้วย. เมื่อได้อ่านธรรมกถาของท่านชุดนั้นจบแล้ว ทำให้แลเห็นวิถีพุทธธรรมแจ่มจรัสยิ่งขึ้น. ถึงแม้การศึกษาทางพุทธศาสนาของผมในอดีตจะเป็นการศึกษาในขั้นที่ยังไม่กว้างขวางนัก. แต่ผมก็บังเอิญมีอุปนิสัย และมีความเห็นน้อมมาในแนวทางที่ท่านได้แสดงไว้ทุกประการ เพราะฉะนั้นธรรมกถาของท่านทุกเรื่องจึงเป็นที่จับใจผม และเพิ่มพูนความสนใจของผมที่มีต่อพุทธศาสนาเป็นลำดับ ธรรมกถา ชุดภูเขาแห่งพุทธธรรมนั้น ผมเข้าใจว่าเป็นการจำแนกแยกแยะความจริงให้เห็นเด่นชัดได้ดียิ่ง. ผมจะได้อ่านทบทวนซ้ำ เพื่อทำความแจ่มกระจ่างภายในใจให้ยิ่งขึ้น

การน้อมชีวิตเข้าสู่วิถีพุทธธรรมนั้น เป็นการดำเนินชีวิตทวนกระแส ดังที่ท่านได้ชี้ไว้ให้เห็นแล้ว ในปาฐกถาเรื่อง "**ข้อต้องคิดในปัจจุบันเกี่ยวกับพุทธธรรม**" เพราะฉะนั้น ก็เป็นการแน่นอนว่า บุคคลผู้มีชีวิตเคยชินอยู่กับเครื่องผูกมัดรัดรึงของฝั่งโลกียะ เมื่อตกลงใจจะข้ามไปสู่ฝั่งโลกุตระ ซึ่งเป็นฝั่งแห่งการปล่อยวาง การถอนตัวตนออกจากความผูกมัดรัดรึงสิ้นเชิงก่อนอื่นก็จำจะต้องพยายามผ่อนคลายเครื่องผูกมัดออกเป็นชั้น ๆ ไป การดำเนินชีวิตทวนกระแสเช่นนี้ ผมเข้าใจว่า ต้องการความเพียรและความกล้าหาญอันใหญ่ยิ่ง เท่าที่คน ๆ หนึ่งจะได้เคยใช้มาในชีวิตของเขา ดังที่พุทธศาสนิกชนอังกฤษได้เขียนไว้ว่า A Buddhist (ที่แท้จริง) leads-a far more stenuous life than any soldier, for he is constantly and unremittingly at war with himself.

อนึ่งตามที่ท่านได้สรุปหลักสั้น ๆ ไว้ในจดหมายว่า "การปฏิบัติธรรมนั้น คือการมีชีวิตอยู่ด้วยการพิจารณาจนเข้าใจในชีวิตและสิ่งทั้งหลายทุกสิ่ง อันเนื่องกันอยู่กับชีวิตอย่างถูกต้อง" และท่านได้ไขความต่อไปว่า "ความเข้าใจอันถูกต้อง" นั้นคือ "ความเข้าใจชนิดที่เราสามารถควบคุมชีวิตและสิ่งทั้งหลายอันเนื่องกันอยู่กับชีวิตไว้ได้ ในสถานะที่จะไม่มีความทุกข์ร้อนเกิด

ขึ้นมาได้เลยแม้แต่น้อย" ข้อไขของท่านข้อนี้ แม้จะมีเนื้อความสั้นแต่ก็บรรจุภารกิจอันใหญ่หลวงยิ่งทีเดียว.

ผมปรารภความข้อนี้ เพียงเพื่อความรู้สึกประมาณตนและความไม่ประมาท ความเป็นไปของโลกในทุกวันนี้เต็มไปด้วยความสลดสังเวชใจยิ่ง ทำให้ผมมุ่งหมายจะใช้ชีวิตเพื่อการศึกษาและความประพฤติ อันเป็นวิวัฒนาการขั้นสูงและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นไป. แม้ว่าในปัจจุบันผมจะใช้ชีวิตอย่างง่าย ๆ อยู่แล้วก็ตาม แต่การปล่อยวางชีวิตจากความเคยชินทางฝ่ายโลก ซึ่งได้อยู่มาเป็นเวลานานพอดู ก็จะต้องการการฝึกฝนใหม่ และการตระเตรียมตนอันมีระเบียบในระยะเวลาหนึ่ง เพื่อการเดินทางไปบนเส้นทางแห่งชีวิตสายใหม่.

ข้อแนะนำของท่านที่ว่าให้ "พยายามพิจารณาถึงลักษณะแห่งความสะอาด สว่าง และสงบเย็นของใจ ให้มากเป็นพิเศษ" นั้น ผมได้รับไว้ปฏิบัติแล้วตามที่จะมีโอกาสทำได้. ผมกำลังพิจารณาตัดการใช้เวลาในกิจอย่างอื่น เพื่อจะเอาเวลามาเพิ่มให้แก่การพิจารณาในส่วนนี้ให้มากยิ่งขึ้น.

กิจสำคัญข้อหนึ่งในขั้นเตรียมการ คือการฝึกฝนทำสมาธินั้นเป็นสิ่งหนึ่งที่ผมใคร่จะฟังคำแนะนำจากท่าน. ในชั้นนี้ผมได้อ่านคำแนะนำเรื่องฝึกสมาธิ จากที่ท่านได้บรรยายไว้โดยย่อในปาฐกถาเรื่อง "**วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม**" และผมได้อ่านจากหนังสือที่ฝรั่งแต่งไว้ ๒-๓ เล่ม เป็นต้นในหนังสือ Concentration and Meditation ของพุทธสมาคมลอนดอน เรื่องการเตรียมใจให้คล่องแคล่วเหมาะสม แต่การพิจารณาธรรมขั้นสูงนี้ ผมคิดว่าเป็นการเตรียมที่สำคัญผู้เริ่มต้นจะออกเดินทาง. ถ้าท่านจะกรุณาให้คำแนะนำแนวการปฏิบัติเป็นขั้น ๆ สำหรับผู้เริ่มต้นผมก็อยากจะได้ฟังจากท่านอีก ในฐานที่ท่านได้มีความชำนาญในเรื่องนี้อย่างสมบูรณ์แล้ว. ในหนังสือเรื่อง "**การปฏิบัติธรรม**" ของท่าน เมื่อท่านกล่าวถึงเรื่องสมาธิ ท่านได้ทำฟุตโน้ตไว้ว่าในส่วนที่เกี่ยวกับสมาธิภาวนานั้น ท่านจะเขียนเป็นเรื่องละเอียดอีกเรื่องหนึ่ง ผมไม่ทราบว่า หนังสือเรื่องนั้นได้มีการจัดพิมพ์หรือยัง

อีกข้อหนึ่งก็คือ ผมแสวงหาการออกไปเสียจากสิ่งแวดล้อมในพระนคร อันล้วนเป็นข้าศึกต่อความสงบทางจิตใจเพื่อการพิจารณาธรรม ผมจึงดีใจมากที่ท่านได้กรุณาให้โอกาสผมออกไปพำนักที่สวนโมกข์อย่างเต็มใจ. การออกไปพำนักที่สวนโมกข์จะเป็นการทดลองอันใหม่ของผม เพื่อที่จะได้ทราบว่า การพิจารณาธรรมและการฝึกฝนตนเพื่อน้อมชีวิตไปสู่วิถีพุทธธรรมในบรรยากาศอันสงบสงัดเช่นนั้น จะได้ผลต่างกันเพียงใดกับการปฏิบัติภายใต้สิ่งแวดล้อมชีวิตในพระนคร. อนึ่ง ผมก็จะได้มีโอกาสพบนมัสการท่านด้วย.

ผมตั้งใจว่า จะทำงานที่จำเป็นให้เสร็จไปในเดือนมกราคมและหากว่าผมจัดทำการงานเรียบร้อยไปได้ตามที่ตั้งใจ ผมก็จะออกไปสวนโมกข์ในเวลาใดเวลาหนึ่งในเดือนกุมภาพันธ์

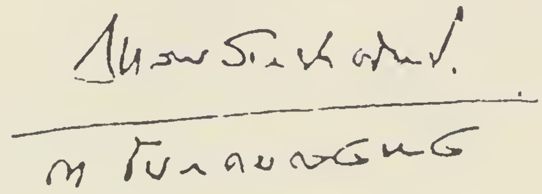
ในระหว่างนี้ ผมก็จะใช้เวลาศึกษาทบทวนธรรมกถาต่าง ๆ ของท่าน เพื่อที่จะให้ความสนใจและความเพ่งในเรื่องการปฏิบัติธรรมได้ขยายตัวออกไปเป็นลำดับ. และจัก "เดินไปเรื่อยไม่ถอยหลัง" ดังที่ท่านได้เขียนส่งเสริมมา. การศึกษาพุทธศาสนาของผมในรอบใหม่นี้ จะเป็นการศึกษาเพื่อมุ่งการปฏิบัติธรรมโดยตรง ตามแนวทางที่ท่านได้แสดงไว้แล้วในธรรมกถาต่าง ๆ และก็เป็นอย่างเดียวกันกับที่ Christmas Humfreys ได้กล่าวไว้ว่า To know the Dhamma wr must become the Dhamma.

ผมมีความอุ่นใจอย่างยิ่งที่ท่านได้เขียนมาว่า "มีความยินดีจะช่วยเหลือทุกประการที่สามารถจะช่วยได้" อย่างไรก็ดีผมจะหลีกเลี่ยงการรบกวนเวลาของท่านอย่างที่สุด เพราะผมตระหนักอยู่ว่า เวลาแห่งการภาวนาของท่านเป็นเวลาที่มีค่ายิ่ง.

ผมรู้สึกว่า ท่านได้มีเมตตาเป็นอันมากที่ได้ชวนให้ผมเขียนมาสนทนากับท่านอีก. เวลาที่ได้อ่านจดหมายของท่านและเวลาที่ได้เขียนมาถึงท่านนั้น เป็นเวลาที่ผมมีความสุขอันสงบเย็น.

ผมขอบพระคุณท่านอย่างล้นพ้นสำหรับความโอบอ้อมอารีที่ท่านได้แสดงมาให้เห็นอย่างชัดแจ้งในจดหมายของท่าน.

ขอนมัสการมายังท่านด้วยความเคารพอย่างสูง

ซอยภูมิจิตร, พระโขนง, พระนคร.

นมัสการท่านพุทธทาสที่เคารพอย่างสูง.

ตามที่ผมได้ปรารภมาในจดหมายลงวันที่ ๓ ธันวาคมว่า ผมจะเตรียมตัวลงมาสวนโมกข์ เพื่อหาความรู้ในการปฏิบัติธรรมและเพื่อนมัสการท่าน ในเดือนกุมภาพันธ์นั้น บัดนี้ ผมได้กำหนดวันเดินทางไว้แล้ว ว่าผมคงจะออกเดินทางได้ในวันจันทร์ที่ ๔ กุมภาพันธ์ ผมจึงได้เขียนจดหมายเรียนมายังท่านอีกครั้งหนึ่ง.

ผมได้ชวนคุณวิลาศ มณีวัต ให้ไปด้วยกัน และเมื่อคุณวิลาศทราบว่า ท่านมีความยินดีเต็มใจจะให้เราลงไปที่สวนโมกข์ตามที่เราปรารถนา ก็มีความยินดีมาก และตกลงว่าจะเดินทางไปพร้อมกันกับผม.

ผมขอบพระคุณในธรรมเมตตาของท่านเป็นที่ยิ่ง.

ด้วยความเคารพอย่างสูง

ซอยภูมิจิตร พระโขนง พระนคร

นมัสการท่านพุทธทาสที่เคารพอย่างสูง

เมื่อวันวิสาขบูชาวันที่ 8 พฤษภาคม ผมได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการทบทวนพิจารณาข้อธรรมะ และทำความรู้สึกที่จะประกอบกิจอันสมควร และก็ได้กำหนดไว้ว่าจะเขียนจดหมายมานมัสการท่าน แต่กว่าจะเขียนเสร็จแล้วก็ล่วงเลยมาหลายวัน

ผมใคร่จะเรียนแก่ท่านว่า การที่ได้ออกไปพำนักอยู่ที่สวนโมกข์เมื่อเดือนกุมภาพันธ์นั้น แม้จะเป็นชั่วระยะเวลาอันสั้นเพียงหนึ่งสัปดาห์ แต่ผมก็รู้สึกว่า เป็นเวลาที่มีค่าอย่างยิ่งแก่การฝึกฝนอบรมทางจิต ผมรู้สึกว่า ได้ประสบความก้าวหน้าขั้นใหม่ในการน้อมชีวิตไปสู่การปฏิบัติธรรม

ตั้งแต่กลับจากสวนโมกข์ ผมได้แบ่งเวลาไว้ส่วนหนึ่งสำหรับการทบทวนพิจารณาข้อธรรมะเป็นประจำวัน ผมได้กำหนดไว้ว่าแต่นี้ไปจะเป็นเวลาที่เราจะนำข้อธรรมของพระบรมศาสดาเข้าสู่ห้องทดลอง ซึ่งตั้งอยู่ภายในร่างกายของเรานี้ จะทดลองได้ผลเพียงไรนั้นเป็นเรื่องที่ยังพูดไม่ได้ แต่ข้อที่พูดได้ข้อหนึ่งก็คือจะดำเนินการก้าวหน้าเรื่อยไป แม้จะเป็นส่วนเล็กน้อยอย่างไร แต่ก็จะต้องไม่มีการถอยหลังเป็นอันขาด หนังสือ **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์** นั้นผมได้ถือเอาเป็นมหาคัมภีร์ของผมในการฝึกฝนอบรมจิต ผมได้ทำบันทึกและอ่านทบทวนอยู่เสมอ เวลาศึกษาข้อธรรมะจากหนังสือพุทธประวัตินั้น ผมรู้สึกว่าเวลานั้นเป็นทั้งเวลาศึกษาและเป็นการพักผ่อนทางใจอย่างดีเลิศ

คุณวิลาศได้เขียนแนะนำหนังสือพุทธประวัติ ลงในหนังสือพิมพ์ **สยามสมัย** ผมเข้าใจว่าคงจะได้ผลเป็นการกระตุ้นให้เกิดความสนใจในเรื่องธรรมะกว้างขวางยิ่งขึ้น คุณวิลาศได้เขียนเรื่องสวนโมกข์ลงในหนังสือพิมพ์สองครั้ง และได้มีนักศึกษาบางท่านมาสนทนาไต่ถามผมถึงเรื่องการเป็นอยู่ที่สวนโมกข์บ่อย ๆ แม้กระทั่งนักศึกษาผู้ใหญ่ เช่นท่านเจ้าคุณศราภัยก็มีความสนใจ

ผมได้บอกกับเจ้าคุณศราภัยว่า ผมจะออกไปที่สวนโมกข์อีกในเดือนกุมภาพันธ์ปีหน้า และได้ออกปากชักชวนท่านและท่านก็ตกลงรับว่าจะออกไปด้วยกัน เจ้าคุณศราภัยเคยเป็นสมาชิกทั้งในสภาล่างและสภาสูง เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีศึกษาธิการอยู่ระยะหนึ่ง บัดนี้เนื่องด้วยสถานการณ์ในทางการเมืองเต็มไปด้วยความวุ่นวาย จึงเลิกความสนใจกับกิจการเมืองเจ้าคุณศราภัยเวลานี้อายุ ๖๐ ปีเศษแล้ว แต่ก็ยังแข็งแรงกระปรี้กระเปร่าเหมือนคนในวัย ๕๐ ปี ผมยินดีมากที่ท่านจะลงไปด้วยกันที่สวนโมกข์ในปีหน้า

หนังสือธรรมะที่ผมอ่านอยู่ในเวลานี้ ส่วนมากผมเลือกอ่านหนังสือที่มุ่งแนะนำส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ทั้งนี้เพื่อจะผูกใจไว้กับการปฏิบัติ ผมเห็นว่าพุทธศาสนิกชนที่มุ่งหมายจะดำเนินชีวิตตามแนวคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาโดยแท้จริงนั้น ไม่จำต้องอ่านหนังสือธรรมะมากมายอะไรเลย ถ้าเขามีหนังสือ **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์** สักหนึ่งเล่ม และมีธรรมเทศนาของท่านสัก ๓ เรื่อง คือ **วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม ภูเขาแห่งพุทธธรรม** และเรื่อง **ความสงบ** เพียงหนังสือ ๔ เล่มเท่านี้ก็เป็นการเพียงพอที่พุทธศาสนิกชนจะลงมือปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มศรัทธา แล้วหากว่าเขาเป็นพุทธศาสนิกชนที่มุ่งหมายปฏิบัติธรรม มิใช่พูดหรือแสดงธรรมโดยไม่ไยดีกับการปฏิบัติ แต่ถ้าท่านจะเรียบเรียงหนังสือว่าด้วยการฝึกสมาธิอย่างละเอียดขึ้นสักเล่มหนึ่ง โดยอาศัยแนวทางปฏิบัติที่ท่านได้ใช้มา ก็คงจะช่วยผู้เริ่มการฝึกฝนอบรมจิตตามแนวธรรมะได้มากทีเดียว และก็คงจะเป็นที่ปรารถนาของผู้สนใจในทางนี้ทั่วกัน

นอกจากการศึกษาจากปาฐกถาของท่านแล้ว เมื่อเร็ว ๆ นี้ผมได้ไปซื้อหนังสือจากมหามกุฏราชวิทยาลัยมาสองชุด คือเรื่อง "**ทิพยอำนาจ**" ของท่านอริยคุณาธร และเรื่อง "**แนวสันติ**" ของท่านธรรมปาโมกข์ ผมรู้สึกว่าเป็นหนังสือที่มีค่าในทางส่งเสริมการปฏิบัติธรรมทั้งสองชุด

ตามที่ท่านชักชวนให้เขียนเรื่องในทางแนะนำเผยแพร่ธรรมะแก่ประชาชนนั้น อันที่จริงก็พ้องกับความปรารถนาของผมอยู่แล้ว เป็นแต่ในชั้นนี้ผมยังจะใช้เวลาเพ่งเล็งในการปฏิบัติและข้อธรรมะที่เกี่ยวกับการปฏิบัติก่อน ต่อเมื่อได้รับความก้าวหน้าในการปฏิบัติ และเห็นว่าจิตใจได้หยั่งลงสู่ธรรมะมั่นคงพอสมควรแล้ว จึงจะให้เวลาศึกษาพุทธธรรมโดยกว้างขวางต่อไป และเมื่อได้ศึกษาเป็นที่พอใจแล้ว จึงจะถึงเวลาที่จะเขียนออกสู่การพิจารณาของประชาชน

สิ่งที่ผมพอจะทำได้ และใคร่จะทำในชั้นต้นนี้ก็คือ การแปลพุทธประวัติจากฉบับภาษาอังกฤษ เช่นจากต้นฉบับของ Adams Beck ซึ่งเขาได้เขียนไว้อย่างน่าอ่าน การแนะนำธรรมะแก่ประชาชนโดยวิธีการบรรยายพุทธประวัตินั้น ผมเข้าใจว่าเป็นวิธีที่เหมาะวิธีหนึ่ง เพราะว่าคนทั่ว ๆ ไปที่ยังไม่สู้คุ้นกับธรรมะจะอ่านเรื่องในทำนองประวัติได้ง่ายกว่า เรื่องที่บรรยายข้อธรรมะอย่างจริงจัง ผมได้ทดลองดูโดยให้หนังสือ **ประทีปแห่งเอเชีย** แก่ผู้ที่ไม่สู้จะสนใจในทางธรรมะมาแต่ก่อน และเขาก็ได้อ่านได้ตลอดเล่มและกล่าวว่ามีความพอใจ หนังสือของ Adams Beck นั้นผมคิดว่า ถ้าแปลออกเป็นไทยแล้ว ก็คงจะมีผู้พอใจอ่านแน่นอนคุณวิลาศก็อยากจะได้นำลงในหนังสือ **ชาวกรุง** (รายเดือน) ซึ่งคุณวิลาศเป็นบรรณาธิการอยู่ ผมได้สั่งหนังสือของ Paine ไปแล้วเพื่อนำมาพิจารณาประกอบ แต่ยังไม่ได้มา การเขียนเรื่องเกี่ยวกับธรรมะหรือการแปลพุทธประวัติก็ดี ผมอยากไปนั่งเขียนที่สวนโมกข์มากกว่าที่จะนั่งเขียนอยู่ใน

กรุงเทพฯ เพราะว่าจะทำได้ด้วยใจอันสงบผ่องแผ้ว และเมื่อมีข้อสงสัยติดขัด ก็จะได้ถามจากท่านได้โดยสะดวก

เมื่อหลายเดือนมาแล้ว ผมได้หนังสือมาเล่มหนึ่ง เป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ ชื่อว่า The Diamond Sutra ซึ่ง A.F. Price แปลจากภาษาจีนผมเข้าใจว่าเป็นสูตรเดียวกับวัชรสูตรที่ทำให้ท่านเว่ยหล่างต้องอุทานออกมาว่า **"พอได้ยินข้อความแห่งสูตรนั้นเท่านั้น ใจของอาตมาก็สว่างไสวในพุทธธรรม"** ผมรู้สึกว่า สูตรที่มีข้อความลึกซึ้งเช่นนี้ มิใช่สูตรที่จะอ่านเฉย ๆ แต่เป็นสูตรที่จะต้องบริกรรมหรือทบทวนให้ฝังใจ

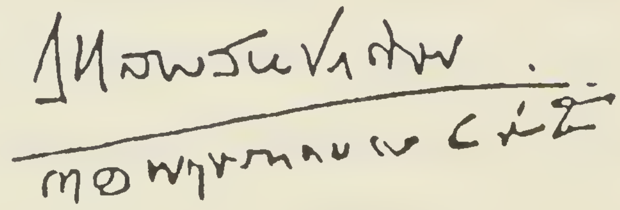
ผมเสียดายที่ผมยังไม่คุ้นกับการใช้เวลากลางคืนในสถานที่อันสงัดผู้คน ถ้าผมเกิดความคุ้นกับความเงียบสงัดของเวลากลางคืนในป่าเมื่อใด สถานที่เช่นสวนโมกข์ก็จะเป็นสถานที่อันเป็นที่รักอย่างยิ่งของผม ไม่มีที่ใดจะเปรียบได้ อาการไม่สบายทางประสาทของผมค่อยบรรเทาลงตั้งแต่ผมกลับลงมาจากสวนโมกข์ ผมรู้สึกว่า ความเพ่งศึกษาธรรมะได้ช่วยบำบัดความไม่สบายส่วนนี้ได้ไม่น้อย ผมหวังว่า ในปีหน้าผมจะมีโอกาสได้ใช้เวลาอยู่ที่สวนโมกข์นานกว่าในคราวแรก

ผมขอบพระคุณท่านอย่างล้นพ้น ที่ได้เมตตาต้อนรับผมให้พักอยู่ที่สวนโมกข์ และผมก็ได้รับความสงบเย็นทางใจสมคาดหมายทุกประการ ผมขอฝากความเคารพและความระลึกถึงมายังท่านสำเริง ท่านเอก และท่านเฉลิมในโอกาสนี้ด้วย ผมไม่ลืมระลึกถึงความเอื้อเฟื้อของชาวบ้านที่ให้อาหารรับประทานและความช่วยเหลือของพวกเด็ก ๆ

มีบางคนถามผมว่า ไปเที่ยวสวนโมกข์สนุกไหม ผมได้ตอบเขาไปว่า **ที่นั่นเป็น "ป่าไม้น่ารื่นรมย์ อันเป็นกำลังให้ถึงธรรมเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์"**

ผมขอจบจดหมายฉบับนี้ไว้เพียงเท่านี้ก่อน มิฉะนั้นมันอาจจะกินเวลาอีกหลายวันกว่าจะมาถึงท่าน

ผมขอนมัสการมายังท่านด้วยความเคารพอย่างสูง

(พิมพ์ครั้งแรก เดือนธันวาคม ๒๕๒๙ โดยคณะนิตยสาร **"ปาจารยสาร"** *ในชื่อชุดว่าโครงการหนังสือชุดพุทธศาสนาสำหรับคนหนุ่มสาว)*

พิมพ์ที่ บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด
๔๑๓/ ๒๗ - ๓๖ ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
๔๒๔๒๘๐๐-๑

